

*Umjesto arhivskih inventara
štampli smo u čast 10 go-
dišnjice oslobođenja Zadra
studiju*

**Statut zadarske komune
iz 1305. godine**

napisao
Dr. IVAN BEUC

U V O D

1) Osvrt na literaturu o zadarskom statutu

O zadarskom statutu iz 1305. godine ne postoji jedna detaljna studija. Izvjestan broj pisaca bavio se pojedinim odredbama statutarnog prava, ali veći dio samo uporedno spominje propise zadarskog statuta.

Bibliografski nacrt statuta primorskih gradova i općina, pa prema tome i rukopisa te štampanog izdanja zadarskog statuta, dao je Ivan Strohal u svojoj raspravi »Statuti primorskih gradova i općina« (Zagreb, 1911). Ugo Inchiostrri pak dao je u svom djelu »Gli statuti dalmati del medioevo nei codici, nelle stampe e nelle opere che servono ad illustrarli«¹ bibliografski pregled studija o sredovječnim dalmatinskim statutima obuhvatajući pisce iz naših krajeva i ostalog slavenskog svijeta, zatim Italije, Njemačke i Francuske. Oba su djela od značenja i služe kao dobro pomagalo za proučavanje pravne povijesti hrvatskog naroda u jugozapadnom dijelu Hrvatske, ali obzirom da se njihovi autori nisu upuštali u analizu statutarnog prava Zadra, ta djela imaju zaista samo bibliografski karakter.

Ivan Lucić, trogirski povjesničar iz XVII. stoljeća, stoji među prvima, koji su spominjali zadarski statut. Njegova djela »De regno Dalmatiae et Croatiae« (Amsterdam, 1666) i »Memorie istoriche della città di Tragurio« (Venecija, 1674) upravo vrve raznim podacima o zadarskom statutu. No ta činjenica ipak ne mijenja ništa u konstataciji, da u hrvatskoj pravnoj historiografiji nema sistematske obrade statutarnog prava uopće, a niti zadarskog statuta napose. Treba spomenuti da su neke odredbe zadarskog statuta ipak obrađene. Tako su Kostrenčić i poslije Brajković obrađivali razne odredbe pomorskog prava, a Medini enfiteuzu i zakup zadarskog statuta.²

Od novijih talijanskih pisaca, koji su se bavili proučavanjem statuta dalmatinskih gradova, a naročito zadarskog, može se spomenuti

¹ Archivio storico per la Dalmazia — Roma, vol. XVII.

² M. Kostrenčić, Pomorsko pravo u statutima primorskih naših gradova i otoka (Mjesečnik prav. društ. Zagreb 1914-1915). I. Brajković, Etude historique sur le droit maritime privé du littoral yougoslave, Marseille 1933. M. Medini, O postanku i razvitku kmetijskih i težačkih odnošaja u Dalmaciji, Zadar 1920.

Antonio Teja, koji je posebno studirao ekonomski život u Zadru u toku XIV. stoljeća.³ Prije nego je Teja napisao radnju »Statuti di Dalmazia«⁴ ustanovio je, da je Zadar od 1300. g. potpuno latinski svijet, latinski po svojim institucijama, latinski po svom statutu, latinski po latinskom jeziku u ispravama, latinski po pravnim pravilima, koja reguliraju razne pravne odnose. To je logično, po njegovom mišljenju, kada statut ne predstavlja drugo nego kompilaciju rimskog prava.⁵ U samoj pak raspravi o dalmatinskim statutima Teja vidi svu važnost za talijanske povjesničare pri proučavanju dalmatinskih statuta u naročitoj brizi oko analize pojedinih statutarnih kodifikacija, a ne u utvrđivanju postanka statuta. S te strane trebaju talijanski historičari ispitivati statute, kako bi dokazali talijanstvo Dalmacije. Treba dokazati, po shvaćanju Teje, da nema osnova teoretska konstrukcija, po kojoj su Slaveni u većini u dalmatinskim gradovima od VII. stoljeća dalje, a Latini u manjini.⁶

Teja sam priznaje, da te postavke nisu originalne, nego da ih je u djelo sproveo već Ugo Inchiostri i G. Galzigna u raspravi »Gli statuti di Arbe« (Trieste, 1901), kad su dokazali, da rapski statut označuje rimsko pravo, što je vidljivo, ako se uporede odredbe tog statuta sa rimskim institucijama ili uopće sa Justinijanovim pravom.⁷ No, treba istaknuti, da je Ugo Inchiostri tvrdio i ranije, da su svi ti statuti dalmatinskih gradova, pisani talijanskim i latinskim jezikom, rimski zakon, koji je nešto izmijenjen novim običajima.⁸

Interesantno je, da talijanski pisci, koji žive u Dalmaciji, vole dokazivati autohtoni razvitak rimskog prava dalmatinskih statuta,⁹ dok Talijani u Italiji zastupaju drugo mišljenje. Nino Tamassia, na pr. prema utjecajima razlikuje tri grupe statuta italskih i dalmatinskih gradova. On ubraja statute Venecije, Istre i Dalmacije u grupu, gdje prevladava bizantsko-rimski utjecaj.¹⁰ Besta Enrico također ističe u

3 A. Teja, *Aspetti della vita economica di Zara dal 1289 al 1409*. Parte I. La pratica bancaria. Zara 1936. Parte II. La schiavitù domestica ed il traffico degli schiavi (Rivista Dalmatica Ann. XXI. fasc. IV. i Anno XXII. fasc. I. i IV.), Parte III. L'esercizio delle arti e mestieri, Zara 1942.

4 Rivista dalmatica — Anno XII. No 3 i 4, kao separat štampano u Zadru 1939. godine.

5 A. Teja, *Contratti di compravendita dal 1349/50. dai quaderni di un notaio zaratino*. Zara 1935. p. 8. i 9.

6 A. Teja, *Statuti di Dalmazia*, Zara 1939. p. 3.

7 A. Teja, *op. cit.* p. 4.

8 Ugo Inchiostri, *Sul diritto statutario di Sebenico sotto la Dominazione Veneta* (estratto dall' Ateneo Veneto, Gennaio — Marzo 1893.) Venezia 1893. p. 7.

9 U. Inchiostri, *op. cit.* p. 7., V. Brunelli, *Gli »Statuti »Jadertina«* (Programma dell' I. R. Ginnasio superiore di Zara, 1905.—1906., XLIX.) Zara 1906. p. 5. 6.

10 N. Tamassia, *Il diritto di prelazione e la espropriazione forzata negli statuti dei comuni italiani* (Archivio giuridico, Pisa 1885. Vol. XXXV. fasc. 1. 2. p. 5. 6. 15.)

svojoj povijesti talijanskog prava, da se u dalmatinskim i istarskim statutima nazrijevaju mletačke crte, ali isto tako elementi »non italice«, koji su bizantskog, germanskog, a nadasve slavenskog porijekla.¹¹

Od talijanskih pisaca najviše se je zabavio zadarskim statutom Vitaliano Brunelli. U svojoj kratkoj studiji: *Gli »Statuta Jadertina«* opisao je rukopis zadarskog statuta, koji se sačuvao u biblioteci talijanske gimnazije u Zadru, pod signaturom 3209 G. 8., koji, po njegovom mišljenju, potječe iz prve polovice XIV. stoljeća. Obzirom da se je taj rukopis izgubio, studija ima danas veću vrijednost, jer je Brunelli prepisao gotovo čitavi tekst, koji se je nalazio u ovom kodeksu uz tekst samog statuta, a taj se je tekst odnosio upravo na regulu o upotrebi torture, što nam omogućuje da možemo proučavati kazneno pravo, koje je važno u Zadru tokom XIV. stoljeća, jer je tekst regule u rukopisu pisan, prema Brunelli-u, istom rukom, kojom i sam tekst statuta. Obzirom pak na sadržaj zadarskog statuta Brunelli zaključuje u istoj svojoj studiji, da zadarski statut predstavlja gotovo čitavo rimsko građansko pravo, koje je tu dospjelo ne putem Venecije, nego neposredno rimskom tradicijom, koja se sačuvala u Zadru zajedno sa latinskim jezikom. Gradski knez, njegova kurija, sa svojom nadležnošću, nisu drugo nego sudska jurisdikcija prokonzula i prezida iz rimskih vremena. Zadarski postupak oko podizanja tužbe sličan je reprodukciji rimskog postupka — *denuntiatio actionis* — upotpunjen Konstantinovom formulom. Odredbe statuta o tuteli i kurateli slične rimskim institucijama *tutoris datio* i *auctoritatis interpositio* te *tutela testamentaria*, poznata već u *Zakoniku dvanaest ploča*.¹²

Drugi studija nema o zadarskom statutu, koje bi obrađivale barem toliko, koliko je to obradio Brunelli.

Ne postoji namjera ovdje iskazati tko je sve u našoj i stranoj historiografiji, i gdje, tretirao temu statutarnog prava, jer zato je dostatno napomenuti bibliografski prikaz *Inchiesta*, nego se želi dosadašnjim pregledom talijanskih pisaca, bar najznačajnijih obzirom na proučavanje zadarskog statuta, istaknuti njihov stav prije nego započnu studijem, kao i rezultate njihovog studijskog rada.

Spomenuti su isključivo talijanski pisci, jer su se oni najviše zainteresirali za dalmatinske statute.

11 E. Besta, *Storia del diritto italiano*, pubbl. sotto la direzione di Pasquale del Giudice, Milano, 1923.—1927. p. 599.

12 V. Brunelli, op. cit. p. 13 i 14.

2) Kratki pregled povijesti rimskog prava u Srednjem vijeku

Predirneriusov period opće povijesti prava, koji treba započeti padom zapadnog rimskog carstva, potvrđuje, da rimsko pravo nije nestalo dolaskom barbara. Personalni princip primjene prava omogućavao je narodima, podjarmljenim na području nekadašnjeg zapadnog rimskog carstva, da se i nadalje služe svojim pravom t. j. rimskim pravom. Tako su se starosjedioci u burgundskoj državi služili »Lex romana Burgundicrum«, oni pak u zapadnogotskoj državi »Breviarium«-om, a Teodorihovim ediktom u istočnogotskoj državi. Sami osvajači unijeli su u svoje domaće zbirke zakona, kojima su se sami služili, dosta elemenata rimskog prava. Da je rimsko pravo imalo jaki udio i u franačkoj državi, dokazuju nam germanski zakoni (bavarski, alemanski, salijski i ripuardski), kapitulariji, isprave o pravnim poslovima pa i vijesti o studiju rimskog prava. Na Apeninskom poluotoku u bizantskom dijelu važio je Justinijanov zakonik, koji je zamijenio Teodorihov edikt, a na teritoriju pod Langobardima starosjedioci su se najvjerojatnije služili i nadalje Justinijanovim zakonikom. Treba i ovdje naglasiti, da su langobardski zakoni također bili puni institucija rimskog prava.¹³

Nestajanje pojedinih germanskih plemena očirom na njihovo udruživanje, te razvitak feudalnih odnosa doveli su postepeno dotle, da su barbarski zakoni izgubili svoju snagu. Umjesto barbarskih zakona javlja se običajno pravo, koje nije bilo više ni rimsko ni barbarsko, nego novo, sazđano od elemenata prava starosjedilaca i osvajača, a usklađeno novim feudalnim odnosima. Feudalna jurisdikcija zasnivala se na teritorijalnom principu, pa je očito, da je personalni princip primjene prava morao biti zamijenjen načelom teritorijalnog važenja prava.

Kao što se rimsko pravo nije sačuvalo u originalnom obliku na području nekadašnjeg zapadnog rimskog carstva, tako se jednako nije sačuvalo ni na području istočnog rimskog carstva. Iako se je Bizantsko carstvo sačuvalo hiljadu godinu iza propasti zapadnog rimskog carstva, Justinijanova kodifikacija rimskog prava, koja je stupila na snagu u Dalmaciji sredinom VI. stoljeća, pa i kasnije kodifikacije tog prava, kao Proheiron, Epanagoga, a naročito Bazilika nisu se primjenjivale u datmatinskim gradovima zbog posebnih prilika, koje su nastale uslijed

¹³ F. K. Savigny, Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter, II. Ausg. Heidelberg 1834. Band I. p. 31, 116. Bd. II, p. 84.—163. 206. 225.—238.

osvajanja Balkana od strane Slavena. Premda su Zadar i drugi dalmatinski gradovi ostali još nekoliko stoljeća pod Bizantom, jer ih Hrvati nisu osvojili, ipak oni bijahu predaleko od svog vladara, bez zaštite. jedan od drugog odvojeni hrvatskim etničkim i državnim područjem, i tako došavši u nužni neposredni doticaj sa osvajačem, morali su uslijed nastale ekonomske simbioze sa svojim zaleđem stvarati i primjenjivati novo pravo, koje se je razvilo iz pravnih običaja, koji su odgovarali ekonomskim odnosima i pravnim shvaćanjima obiju strana.

Kako se vidi, kao u zapadnoj Evropi, tako i u dalmatinskim gradovima, običajno pravo postalo je glavno pravno vrelo, iako je razvoj do takvog stanja bio različito uslovljen. Nema sumnje da se ovo običajno pravo zasnivalo na mnogim institucijama rimskog prava, ali je isto tako očito, obzirom da u IX. i X. stoljeću gospodarski odnosi naročito kod gradova nisu bili jače razvijeni, da je i reguliranje takvih odnosa odgovaralo pravnim odnosima jednostavnog i svakidašnjeg života građana.

Feudalizam sa svojom karakterističnom neprekidnom podređenošću u javnom i privatnom pravu onemogućavao je individualnu aktivnost i slobodni razvitak. U periodu slabljenja feudalnog poretka gradovi su bili prvi nosioci borbe protiv feudalaca, jer je u njima ostao trag stare municipalne slobode, koja ih je podsticala. Krajem XI. stoljeća su potpuno vidljivi svi detalji novog organizma javnog prava t. j. srednjevjekovne komune, tog oličenja rezultata borbe grada za autonomiju. Različiti su bili putevi do stvaranja komune. Negdje stvaraju komune zaštitne konjuracije, no u osnovi su komune rezultat djelovanja ekonomskih, političkih, religioznih i drugih činilaca. U periodu stvaranja komune svaki individuum ponovno osvaja svoju vlastitu slobodu trgajući stare veze. Čovjek, porodica, društvene korporacije vjernika, plemića, zanatlija pokreću se u najširoj slobodi pazeći jedino na zakonitost vlasti najšire zajednice, koju predstavlja komuna. U takvim uslovima trgovina i zanatstvo dobivaju najširi razmjer razvoja. Pravni odnosi se kompliciraju, naročito, ako je primorski grad razvio pomorsku trgovinu. Pozitivno običajno pravo, stvoreno nekad na pravnim odnosima jednostavnog svakidašnjeg života, pokazalo je u novim uslovima bezuslovno svoje manjkavosti, jer nije moglo odgovoriti svojim oskudnim pravnim mislima i nedotjeranom tehnikom kompliciranim obligacionim odnosima, obzirom da ih je loše i zastarjelo reguliralo ili ih uopće nije predvidjelo. Stoga je shvatljivo da se početkom XII. stoljeća rimsko pravo počelo posebno gojiti. U Bologni je počela cvasti škola, koju je doskora poznavala čitava Evropa po nje-

zinom obrađivanju Justinijanove kodifikacije. Toj školi, kao i drugim pravnim školama, zahvaljujemo za recepciju rimskog prava u gotovo svim evropskim državama.

Procvat bolonjske škole, odnosno rimskog prava, treba dakle tražiti u sticaju uvjeta za univerzalnost rimskog prava. Ne samo da je rimski car njemačke narodnosti bio na strani rimskog prava iz poznatih razloga, nego je i stupanj ekonomskog razvoja bio takav, da je rimsko pravo, usklađeno novim uslovima, najbolje odgovaralo. Postojala je doduše Justinijanova kodifikacija kao i njezina obrada u obliku Bazilika, ali mnogi gradovi u Evropi, čije se bogatstvo penjalo na procvatolj trgovini, tražili su ne toliko izvore, koliko obradu tih izvora rimskog prava. Ovaj zadatak je preuzela bolonjska škola.

Ugled bolonjske pravne škole je brzo rastao. Samom svojom organizacijom ona je sticala univerzalan značaj. Studenti su sačinjavali korporaciju, iz čije su sredine birali svoje glavare, kojima su bili svi podvrgnuti i studenti i profesori. Ne smije se zaboraviti, da su studenti prije nego su došli na bolonjski studij, često zauzimali u svojoj domovini najvažnije položaje. Zbog toga univerzitet je morao imati čak i svoju sudsku nadležnost, kriminalnu i građansku, svoje statute, kojima su bili podvrgnuti jednako studenti kao i profesori. Osim toga, ugledu škole pogodio je častan položaj profesora te škole. Oni su, pored toga što su vršili dužnost nastavnika, vršili često razne visoke javne funkcije u gradu, a po svom zvanju pripadali su užem gradskom vijeću. Oni su bili članovi svojih kolegija, koji su se smatrali najodličnijim u gradu, pače i van grada. Za mnoge gradove van Italije često su se njihovi kolegiji označavali vrhovnom apelacionom institucijom u sudskom postupku tih gradova. Odatle se rađao u njima osjećaj vrijednosti i praktičan smisao.

Da je pravna škola procvatela upravo u Bologni, shvatljivo je, ako se uzme u obzir da je Bologna u XI. stoljeću jedan od najbogatijih gradova tog vremena. Otkriće u Pisi potpunog rukopisa Digesta (današnja Florentina) dao je materijal za početak rada te škole. Bilo je to sredinom XI. stoljeća. Bolonjska pravna škola je po svom značaju postala centar i uzor za druge škole. Prvi podaci iz vrela, koji se odnose na tu školu, počinju sa privilegijem Fridriha I. od god. 1158. Tim je privilegijem pravna škola u Bologni postala univerzom sa svojim statutom i sudstvom.

Oko 1204. godine neki profesori iz Bologne osnovali su novu pravnu školu u Vicenzi. Iako ta škola nije dugo postojala, ipak je značajno napomenuti, da je na toj školi već 1205. godine bilo zastupano više nacija. Tu se spominju četiri rektora: Englez, Provansalac, Nijemac i jedan iz Cremone.¹⁴ Oko 1222. godine neki profesori i studenti, iselivši se iz bolonjske škole, osnovali su novu pravnu školu u Padovi. Ova je škola također imala svoje statute i rektore. U toj školi bile su također zastupane neke nacije, a najjače Nijemci, koji su kao i u bolonjskoj školi uživali prednost kao nacija, jer je njihova nacija imala dva glasa, a pored toga posebne privilegije. To se tumači tako, što su mnogi i odlični Nijemci pohađali ove pravne škole.¹⁵ Oko 1228. godine izaslanici grada Vercelli ugovarali su sa padovanskom pravnom školom radi osnivanja takve škole u njihovom gradu. U uvjetima o osnivanju škole napominje se među ostalim, da će od četiri rektora univerze biti jedan Francuz, jedan Talijan, jedan Nijemac i jedan Provansalac. Među nacijama te škole spominju se Francuzi, Englezi, Normani, Talijani, Provansalci, Španjolci i Katalonci.¹⁶

Pravne škole u Bologni, Padovi, Vicenci i Vercelli nisu ostale osamljene na italskom poluotoku, jer su sve veće komune nastojale osnovati svoje vlastite pravne škole. Tako su doskora osnovane nove škole u Ferrari, Rimu, Napulju, Perugi, Piacenzi, Modeni i drugdje u Italiji.

Bolonjskom univerzitetu odgovara po značaju pariška univerza. Iako se je na toj školi predavala samo filozofija, teologija i kanonsko pravo, ipak prema izvjesnim podacima proizlazi da se je na toj školi podučavalo krajem XII. stoljeća i rimsko pravo. Papa Honorije III. zabranio je 1220. godine na pariškoj školi predavati rimsko pravo. Dvadeset godina kasnije papa Inocencije IV. pokušao je zabranu proširiti i na druge škole u Francuskoj, Engleskoj, Škotskoj, Španiji, Ugarskoj, ali nije imao uspjeha.

Kako se vidi, rimsko pravo podučavalo se ne samo na italskom poluotoku nego i u Francuskoj, Engleskoj, Španiji, Portugalu i drugim evropskim državama.

Prema podacima o redovnim i vanrednim predavanjima u pravnim školama proizlazi, da su profesori imali slijedeće izvore: Digesta (pan-

14 F. K. Savigny, op. cit. Bd. III. p.307.

15 F. K. Savigny, op. cit. Bd. III. p. 284 ad notam e)

16 F. K. Savigny, op. cit. Bd. III. p. 310

dectae), Codex, Institutiones, Authenticum (stari latinski tekst Novela) i Julijanovu obradu Novela. Hostiensis († 1271), tumači u predgovoru svog djela »Summa Decretalium«, da čitavo znanje pravnika počiva na pandektama, institucijama, kodeksu, autentikumu, novelama, lombardi i zbirci feudalnih prava.¹⁷

Justinijanove zbirke prava glosatori su nazivali »Corpus iuris civilis«. Prema glosatorima »Corpus« je podijeljen u pet voluma. Tri voluma otpada na Digesta, jedan volum na devet prvih knjiga Codexa i jedan volum na sve ostalo zajedno. Ovaj posljednji volum običavali su nazivati »Volumen parvum«. On se sastojao od Institucija, Authenticuma, zbirke feudalnih prava i »tres libri« t. j. od desete do dvanaeste knjige Codexa.¹⁸ Dva voluma predavala su se na univerzi kao redovno predavanje, a druga tri voluma kao izvanredno. Statuti univerze su donosili detaljne odredbe tko, kako, kada i što ima predavati unutar pet voluma. Po pravilu predavanje se ograničavalo samo na rimsko pravo, ali se je katkada vezivalo sa kanonskim. O notarijatskoj vještini postojala su također predavanja.¹⁹

Profesori su, interpretirajući Corpus iuris đacima, ujedno stvarali glose. One su se pisale uz tekst tako, da bi ostala nepromijenjena tumačenja prilikom daljnjeg prepisivanja. Glose su bile težište cijele pravne literature onog vremena. Treba još podvući, da su glosatori pisali posebno o procesu, akcijama, distinkcijama, skupljali kontroverzije i davali savjete (consilia) raznim evropskim vladarima, gradskim komunama i drugima po raznim pravnim pitanjima.

O Irneriusu kao osnivaču bolonjske pravne škole pisali su pripadnici mnogih nacija, što je prirodno, kad se radi o školi, koja je dala novi značaj pravnoj znanosti u velikom dijelu Evrope. U ovoj raspravi trebalo bi istaknuti, da Irnerius nije ostavio samo glose, nego i veoma važnu knjigu notarskih formula (formularium tabelliorum) zatim »quaestiones«, spise o tužbama i drugo. Uz Irneriusa djelovali su na bolonjskoj školi sredinom XII. stoljeća i njegovi učenici zvani »quattuor doctores« Martinus, Bulgarus, Jacobus i Hugo. Bulgarus je također pisao glose, zatim komentar de regulis iuris, knjigu o procesu i jedan komentar za »Liber feudorum«. Od Martinusa i Jacobusa ostale su nam samo glose, dok je Hugo, pored glosa, napisao »Distinctiones« i »Summula de pugna«.

17 F. K. Savigny, op. cit. Bd. III. p. 421 ad notam a)

18 F. K. Savigny, op. cit. Bd. III. pag. 517—519.

19 F. K. Savigny, op. cit. Bd. III. pag. 551.

Četiri doktora sudjelovali su 1158. godine pri ustanovljenju sloboda i prava nekih italskih gradova. Iza Martinusa i njegovih kolega javlja se čitav niz glosatora. Među kasnijim glosatorima ističu se Azo i kao posljednji Accursius, koji je oko 1250. godine sabrao glose svojih pret-hodnika u potpuni komentar Justinijanovog zbornika. Općenito se sma-tra, da ovim djelom započinje novi period u razvoju građanskog prava, a završava rad glosatorske škole.²⁰

Glosatore su naslijedili postglosatori, koji nisu izvorno glosirali tekst Justinijanove kodifikacije, nego su komentirali glose svojih pret-hodnika. Taj period, koji počinje sa Cervettom (1240—1297), Guglielmom (1246—1312), Francescom (1225—1293), Accursijevim sinovima, obiluje raznim komentarima, koji su imali veliku važnost za razvoj statutarnih prava italskih i drugih gradova. Postglosatori su nam ostavili traktate: De consiliis habendis, de ordinatione causarum, de tormentis et quae-stionibus, de testibus, de iure emphiteotico, formularium super contrac-tibus et libellis, ordo judiciarius, de alimentis, de arbitris i. t. d. Od naročite su važnosti spisi o notarskim formulama, o kojima je pisao već Irnerius. U to vrijeme pada stvaranje ars notariae.²¹

Važnost učenja rimskog prava u novo osnovanim pravnim školama ne može se odreći. Većina sudaca iz čitave Evrope izučena je na tim školama. Oni su ponijeli na svoje sudove privrženost rimskom pravu, a s time logično prouzročili nestajanje nacionalnih prava. Jasno je, da se interes za rimsko pravo sve više jačao. To je razumljivo, jer je to pravo davalo savršene izraze za pravne poslove, koji su počeli prevladavati svojim brojem prema drugim. Upravo u toj činjenici ležao je jedan od glavnih uzroka recepcije rimskog prava u mnogim evrop-skim zemljama.

Prvi sigurni tragovi utjecaja glosatora i njihovih nasljednika u Francuskoj nalaze se u pravnim traktatima i zbornicima običajnog prava. Očito je, da su njihovi autori poznavali rimsko pravo. Na jugu Francuske Corpus iuris civilis smatrao se je pače kao ius scriptum. Iako se ne može govoriti o punoj recepciji rimskog prava u Francuskoj, jer na sjeveru Francuske i dalje važi samo običajno pravo, ipak i na sjeveru se smatralo rimsko pravo kao ratio scripta, t. j. pravo, koje ne zamijenjuje običajno pravo, nego ga samo nadopunjuje kao pisani

20 E. Besta, Storia del diritto italiano, Milano 1925, I. pars II, p. 800.

21 E. Besta, op. cit. I. pars II, p. 823.—828.

razum. U Francuskoj je proučavanje rimskog prava dobilo novi značaj u XVI. stoljeću pojavom francuske historijske škole, koja nije tumačila Corpus iuris civilis skolastički kao glosatori, nego je pokušala dati povjesno objašnjenje pojedinih instituta rimskog prava.²²

U Njemačkoj već u XIII. stoljeću utjecaj rimskog prava prodira u sudove. Tu se je uveo običaj početkom XIII. stoljeća, da se sudovi obraćaju učenim pravnicima, profesorskim kolegijima u Italiji za mišljenje po težim pravnim sporovima. Krajem XV. stoljeća formiran je Vrhovni komorni sud s obvezom da sud¹ na osnovi Corpus iuris civilis. Na taj način rimsko pravo, sadržano u Justinijanovoj kodifikaciji, postalo je pozitivnim pravom carstva.²³ No Corpus iuris civilis bio je recipiran samo u onim dijelovima, koje su obradili glosatori. Vrijedilo je načelo: što ne postoji u glosama, to ne priznaje sud. Recipirano rimsko pravo važno je u Njemačkoj do 1900. godine.

U slavenskim zemljama rimsko pravo nije imalo takav značaj kao u romanskim ili germanskim. U većem dijelu slavenskih zemalja znanje rimskog prava bilo je dobro pojedinih ljudi. Kroničari nisu propuštali prilike da češće upotrebljavaju izraze rimskog prava, te da ih proturaju u pravno shvaćanje svog naroda. S druge strane treba priznati, da je ipak rimsko pravo imalo veći utjecaj na razvoj domaćeg prava od bilo kojeg drugog stranog prava.²⁴ Dalmatinski gradovi međutim, koji su procvatili kao i drugi gradovi, najviše su se okoristili učenjem glosatora u njihovom susjedstvu. Stoga nije čudno, da se i u statutarnom pravu dalmatinskih gradova nazrijeva učenje glosatora. Zadarski statut iz 1305. godine može se, dakle, objektivno analizirati, ako se u njemu gleda pravo, koje je odgovaralo ekonomskim odnosima građana. To pravo počiva na principima rimskog prava, baš kao i prava mnogih gradova u ostalom dijelu Evrope, pače i zemalja, koje su recipirale rimsko pravo. Svako svojatanje rimskog prava kao i neki izvodi iz tog svojatanja bili bi bestemeljni i smiješni isto tako, kao kad bi jedan francuski pisac postavio tezu, da francuskom nacionalnom teritoriju pripadaju svi teritoriji van Francuske, na kojima je procvatila gotska arhitektura, ili pak tvrdnja da Njemačka nije njemačka zbog toga, što je na području Njemačke važno prilagođeno rimsko pravo sve do 1900. godine.

²² Eisner-Horvat, Rimsko pravo, Zagreb, 1948. pag. 99.

²³ J. Hanel, Opća povijest prava II. p. 744.

²⁴ V. Macijeovski, Istorija slavenskih prava, Budim 1856. p. 190.

TEMELJI ZADARSKOG STATUTA IZ 1305. GODINE

1) Postanak i razvoj zadarske komune

1. Veoma su oskudne vijesti o Zadru od VII.—X. stoljeća. Bizantski car Konstantin Porfirogenet poznaje Zadar kao veliki i stari grad, koji je postojao prije nego što je Rim bio sagrađen.²⁵ Prema tvrdnji Porfirogeneta Zadar je spadao među one gradove, koje Hrvati nisu zauzeli u Dalmaciji prilikom svog doseljenja.²⁶ pa je razumljivo, da su se u njemu održali starosjedioci Romani.²⁷ Otoci u blizini Zadra u doba Porfirogeneta nisu bili naseljeni osim Vrgade,²⁸ a u kopnenom zaleđu Zadra prostirale su se ninska, sidraška i kninska županija kao hrvatske upravne jedinice.²⁹ Zadar je prema Porfirogenetu spadao u dalmatinski temat, kojemu je na čelu stajao strateg, a kojemu je Zadar morao plaćati za vrijeme vladanja Bazilija tribut u novcu i naravi. Budući da su Hrvati branili Zadranima koristiti zemlje u gradskom zaleđu, to je car Bazilije (cca 882. godine) dozvolio Zadranima, da tribut, koji su plaćali strategu, davaju Hrvatima, a samo nešto da i nadalje plaćaju strategu, da bi time pokazali, da priznavaju vrhovništvo bizantskog cara.³⁰

Prema Porfirogenetovim podacima, dakle slijedi, da je grad Zadar spadao neposredno pod bizantsku vlast, a da je teritorij izvan gradskih zidina, naseljen Hrvatima, pripadao hrvatskoj državi.

Pošto su se prilike u negdašnjoj Dalmaciji sredile poslije doseljenja Hrvata, te se formirala hrvatska država u zaleđu preostalih dalmatinskih gradova, bizantski car je morao prići rješavanju upravne organizacije tih gradova, koji su ostali pod njegovom vlašću. Da li je organizacija provedena već u VIII. stoljeću nije poznato. No, 806. godine vidimo, da su u ime dalmatinskih gradova, sudjelovali u mirovnim pregovorima između Karla Velikog i bizantskog cara, Pavao »dux Jaderae« i Donat zadarski biskup,³¹ što nas navodi, da su dalmatinski gradovi već u to doba sačinjavali posebnu upravnu jedinicu, kojoj je

25 Rački F., *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagabriae 1877 (*Monum. spect. hist. Slav. merid.*, Vol. VII.) p. 403, 404.

26 Rački F., *op. cit.* p. 270, 401.

27 Rački F., *op. cit.* 401.

28 Rački F., *op. cit.* p. 404.

29 Rački F., *op. cit.* p. 400.

30 Rački F., *op. cit.* p. 372.

31 Rački F., *op. cit.* p. 310.

na čelu bio dux sa sjedištem u Zadru. 821. godine spominje se na čelu cve provincije praefectus provinciae,³² u Taktikonu Uspenskog (845—856) pak; arhont Dalmacije,³³ a oko 882. godine strateg Dalmacije.³⁴ Kako vidimo, dalmatinski gradovi su u toku IX. stoljeća sačinjavali upravnu jedinicu. početkom dukat, a zatim pod Bizantom arhontiju, nižu vojno-administrativnu jedinicu, i napokon temu, koja je predstavljala najvišu vojno-administrativnu jedinicu bizantske upravne podjele.

Iako je za bizantsko administrativno uređenje, sa definitivnom organizacionom formom i sadržajem u X. stoljeću, karakteristično spajanje civilne i vojne vlasti u rukama zapovjednika određene jedinice, ipak djelatnost iz nadležnosti dux-a, arhonta i napokon stratega dalmatinskih gradova nije mogla imati širi značaj. U Zadru se doduše spominju početkom X. stoljeća tribuni, koji su u istarskim gradovima početkom IX. stoljeća vršili funkciju vojnog zapovjednika,³⁵ što bi značilo, da je i u Zadru bila provedena do kraja vojno-administrativna organizacija, ali takvo uređenje moglo je imati značenje, koje je bilo ograničeno na održavanje reda u gradu. Dalmatinski gradovi su bili međusobno razdijeljeni širokim pojasom hrvatskog teritorija, koji je bio naseljen, a u pozadini gradova širila se organizacija hrvatskih županija. Obzirom na udaljenost centralnih vlasti i teritorijalnu nepovezanost gradova, vojna funkcija upravnika grada te samog stratega, upravnika svih gradova, kao i njegova civilna nadležnost bila je svedena gotovo na jednostavno predstavništvo vlasti bizantskog cara u tim gradovima. Ako uzmemo u obzir Porfirogenetov prikaz o jačini Tomislavove mornarice, to su zaista gradovi bili prepušteni sami sebi, a njihova samosvojnost ovisila je o općim odnosima hrvatskih vladara prema bizantskom caru. Takvi uslovi silili su građane da se sami brinu za svoj opstanak, te da stvore prijateljske odnose sa svojim zaleđem, da bi tako osigurali svoj svakidašnji život.

Plaćanje tributa Hrvatima (od 882 godine dalje) pokazuje, da su odnosi grada i zaleđa normalizirani, te da su građani mogli nesmetano razvijati svoje ekonomsko stanje ratarstvom, stočarstvom, ribarstvom a naročito pomorskom trgovinom. Oporuka Andrije Zadranima iz 918 godine dokazuje, da su Zadrani kupovali zemlju radi obrade u bližoj

32 Rački F., op. cit. p. 326.

33 Ferluga J., Niže vojno-administrativne jedinice tematskog uređenja (Zbornik radova S. A. N. XXXVI. — Vizantološki institut S. A. N. knj. 2. p. 89.)

34 Rački F., op. cit. p. 372.

35 Ferluga J., op. cit. p. 94.

i daljnjoj okolini grada, te da su tom zemljom slobodno raspolagali. Zemlje su dijelom bile zasadene vinogradima, dijelom posijane žitom, a dijelom su služile za pašnjake, na kojima nalazimo naročito ovce i koze. Iz oporuke se pače vidi, da su Zadranj raspolagali i brodovima, te da su se prema tome, početkom X. stoljeća, svakako bavili pomorstvom.³⁶ Da je pomorska trgovina bila tada u Bizantu zaista u cvatu, dokazuje nam bizantski pomorski zakon iz VIII. stoljeća, u kojem su se morale donijeti norme o plaćanju brodske posade, o održavanju reda na brodovima, te o odgovornosti vlasnika broda obzirom na brodski tovar, što je očito, da je postojao razvijeni pomorski promet.

Dalmatinska tema bila je, dakle, administrativna jedinica više po nazivu nego li po sadržaju. U temu su spadali samo gradovi, koji su redom bili uz more i obično predstavljali sigurne luke za pomorce. Sve gradove povezivao je u temu jedino strateg, koji je bio na čelu teme. O njegovoj djelatnosti i nadležnosti u dalmatinskim gradovima, osim u Zadru, nemamo ni jednu potvrdu. Jedino znamo, da je svaki grad morao plaćati strategu izvjestan iznos u ime tributa, vjerojatno zbog održavanja stratega. Zadarski prior je često bio i strateg,³⁷ ali tu su dužnost vršili često i hrvatski vladari. Tako je kralj Tomislav bio prokonzul Dalmacije,³⁸ kralj Stjepan Držislav eparh Dalmacije,³⁹ a vjerojatno da je tu funkciju imao i ban Stjepan, jer zadarski prior u njegovo doba nije spomenut kao strateg.⁴⁰ Posljednji strateg Dalmacije spominje se 1060. godine.⁴¹ Ta se činjenica ima pripisati dolasku dalmatinskih gradova pod neposrednu vlast hrvatskog kralja, koji se od sada naziva kraljem Hrvatske i Dalmacije. Tako je bilo pod kraljevima Petrom Krešimirom IV., Dmitrom Zvonim'rom i Stjepanom II., dok nisu Normani uspostavili u tim gradovima ponovno bizantsku vlast 1092. godine, koja je trajala kratko vrijeme, jer su ti gradovi ponovno došli pod hrvatskougarskog kralja. No, u bizantskom periodu strateg se više ne spominje. U toku XI. stoljeća mletački je dužd također u vrlo kratkim vremenskim razmacima vršio funkciju upravnika dalmatinske teme, razumljivo, po ovlaštenju bizantskog cara, jer je ovim bio mletački dužd manje opasan od hrvatskih vladara, da bi mu oduzeo vlast u tim gra-

36 Rački F., op. cit. p. 17.—19.

37 Rački F., op. cit. p. 21. 41. i 59.

38 šišić F., Priručnik izvora historije, Zagreb, 1914. p. 213.

39 Thomas archidiaconus, Historia Salonitana. Ed. Rački (Monum. spect. hist. 26.) p. 38.

40 Rački F., op. cit. p. 46. 47.

41 Rački F., op. cit. p. 59.

dovima. Kako se vidi, dalmatinska tema, kao upravna jedinica, nije imala drugi značaj, nego da simbolizira vrhovnu vlast Bizanta u tim gradovima. Obzirom pak da su se za tu vlast borili bizantski car, hrvatski kralj i mletački dužd, dalmatinski gradovi su stekli povoljne uslove da se razviju, međusobno odijeljeni, u samostalne upravne jedinice, koje su vremenom sve više dobivale strukturu samostalnih gradskih državica. Car, kralj i dužd natjecali su se pridobiti gradove za sebe, a najviše hrvatski kralj, na čijoj su zemlji ležali ti gradovi. Najviše je uspeha u gradovima imao kralj bogatim darovnicama u korist crkve, koja je vršila u njima utjecajnu ulogu, jer je na taj način gradove ekonomski još više povezao s gradskim zaleđem, u kojem su se prostirale darovane zemlje.

Na čelu grada Zadra bio je prior. Prvi se spominje 918. godine, a posljednji 1106. godine kada je taj naziv zamijenjen sa comes.⁴² Priora su birali građani i kler u Zadru. Slobodni izbor priora smatrao se osnovnim pravom građana. To zaključujemo iz činjenice, što su se kralj Koloman i mletački dužd Ordelafo Faledro prije svega zaklanjali građanima, da će im poštovati pravo slobodnog izbora kneza. Među priorima u Zadru najviše je zastupljena porodica Madijevaca, koja je bila u srodstvu s hrvatskim kraljem. Od građana Hrvata, koji su bili zadarski priori, spominju se Grubiša i Drago. Drago je pače bio tri puta izabran za priora: 1066. godine i 1070. godine pod kraljem Krešimirom IV., te 1091. godine, po treći puta, pod kraljem Stjepanom II. Ovom prilikom je vršio dužnost priora neprekidno pet godina. Drago je bio također u srodstvu s Madijevcima.⁴³ Često su istovremeno bila dva priora, pa se jedan od njih nazivao senior, junior ili nuper prior ili pače magnus.⁴⁴ Uz priora vidimo prilikom rješavanja javnih poslova uvijek zadarskog biskupa. Od drugih zadarskih oficijala spominju se judicator sudac, prvi puta 1033. godine,⁴⁵ a 1096. godine pače dvojica,⁴⁶ koji uz priora vrše pravosuđe,⁴⁷ zatim tribuni, koji se pojavljuju već 918. godine, a posljednji puta 1096. godine, čiju funkciju ne možemo točno odrediti. Oni se uvijek spominju kao svjedoci u eshatokolu

42 Rački F., op. cit. p. 17. 21. 23. 25. 26. 41. 42. 43. 44. 47. 48. 59. 65. 68. 69. 86. 93. 94. 102. 123. 155. 159. 175. 167., zatim Smičiklas T., Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, sv. II. p. 15. 16.

43 Šišić F., Geschichte der Kroaten, Zagreb, 1917. p.207.

44 Rački F., op. cit. p. 93. 175.

45 Rački F., op. cit. p. 41.

46 Rački F., op. cit. p. 176.

47 Rački F., op. cit. p. 101. 102. 156.

isprava, te se uvijek redaju odmah uz priora. Vjerojatno je, da su isprva bili zapovjednici gradske vojske, a u XII. stoljeću, što je sigurno, sudski izvršni organi.⁴⁸ Napokon, uz priora, judeksa i tribuna javlja se po prvi puta 1076. godine camerarius, koji je vjerojatno ubirao daće i brinuo se za prihode i rashode grada.⁴⁹ Na kraju treba spomenuti, da su priori imali pravo na razne regalije, od kojih se međutim spominje samo jedna, a ta se je sastojala u dužnosti stanovnika Vrgade davati prioru nekoliko mjerica soli i izvjestan dio ulova od ribe.⁵⁰

Analizirajući djelatnost priora i biskupa u zajednici s građanima prilikom rješavanja javnih poslova, može se sa sigurnošću ustvrditi, da se postanak zadarske komune ima tražiti u X. stoljeću. Zadarski magistrati nisu u to doba predstavljali jedine organe vlasti. Rješavanje raznih pitanja u gradu nije bilo više prepušteno isključivo gradskim magistratima, koji bi svoju nadležnost temeljili na izvjesnom zakonskom propisu, kao što je to bilo u ranije doba određeno (na pr. nadležnost defensor-a civitatis sa Justinijanovom novelom br. 15),⁵¹ nego je uz gradske magistrature sudjelovala u vršenju vlasti čitava zajednica građana bez obzira na društveni položaj. Ako najvažnije probleme gradske uprave rješava zajednica građana, a prior izvršava zaključke te zajednice, u tom slučaju je jasno, da je skup građana postao nosilac vlasti, a gradski magistrati njezini izvršni organi. Pojava zadarskog parlamenta označuje, dakle, preokret u dosadašnjem gradskom uređenju, jer je umjesto isključive vlasti gradskih magistrata nastupilo, kao nosilac vlasti, novo kolegijalno tijelo, u kojem su bili zastupati svi građani sa jednakim pravima i dužnostima.

Iz isprave iz 986. godine vidimo, da je skup građana sastavljen od sviju plemića grada te pučana, višeg i nižeg društvenog položaja, donio odluku na skupštini, da se redovniku Madiju predaje samostan i crkva sv. Krševana sa svim zemljama, kućama i pokretninama, koje su pripadale tom samostanu, i da se Madije postavlja opatom obnovljene crkve i samostana sv. Krševana u suglasnosti sa redovnicima kongregacije sv. Krševana. Obzirom da je između crkve i klaustera prolazila ulica, što je bilo zabranjeno po reguli sv. Benedikta, skupština je odredila također, da se ulica zatvori, te da se taj prostor dodijeli samostanu, a za potrebe građana da se otvori nova ulica kraj gradskih bedema. U ispravi o pre-

48 Rački F., op. cit. p. 155.

49 Rački F., op. cit. p. 102.

50 Rački F., op. cit. p. 175.

51 Corpus juris civilis, Ed. Kriegerlii-Herrmanni. Lipsia 1865. pars III. (Novella XV.)

daji izričito se ističe, da je akt o predaji samostana i njegovih zemlji uslijedilo ne po vlastitom nahodcnju priora, nego po volji građana i puka.⁵² Iz jednog pak hirografa opata sv. Krševana iz XI. stoljeća možemo ustanoviti, da je zadarski prior u zajednici sa zadarskim plemićima dao oko 990. godine samostanu sv. Krševana crkvu sv. Mihajla sa pripadajućim vinogradima i maslinicima na otoku Pašmanu.⁵³ Pet godina kasnije zadarski prior zajedno sa plemićima ustupio je istom samostanu pravo na lov ribe kod otoka Molata i Tilago (Dugi otok). Cesiju su potpisali prior i jedanaest tribuna te mnogi drugi zadarski plemići.⁵⁴ Kako se vidi dakle, ovi nam primjeri pokazuju, da se javna imovina u gradu nije više smatrala u X. stoljeću imovinom državnog fiska, te da su tom imovinom raspolagali, umjesto dosadašnjih državnih organa vlasti, novi organi vlasti u gradu, koje su sačinjavali zadarski prior te šire ili uže zajednice građana sastavljene od puka i plemstva Upravo u tom ekonomskom faktoru, t. j. u postanku komunske imovine u gradu, ogleda se i postanak zadarske komune. Obzirom pak da priori nisu još predstavljali gradsku komunu, očito je, da se komuna nije još smatrala jurističkom osobom. To naročito proizlazi iz činjenice, što prilikom ustupanja komunske imovine nije bio dovoljan samo potpis priora, nego je bilo potrebno, da taj akt potpišu i ostali članovi komune.

2. Zadarska komuna, dakle, na čelu s priorom pojavljuje se kao autonomna upravna organizacija građana tokom X. stoljeća. Povijesna vrela iz XI. stoljeća dokazuju, da se u praksi zadarska komuna nije još razvila u apstraktno biće, koje bi obuhvatalo određena prava, a da se pri tom razlikuje od pojedinih građana, koji ju sačinjavaju. Ugovore, kojim se raspolagalo komunskom imovinom, potpisivao je još uvijek cijeli niz građana, a priori su donosili odredbe samo uz pristanak i ovlaštenje zajednice. Često su građani obvezivali ne samo sebe, nego i svoje nasljednike. Komuni nije manjkala vrhovna vlast na svom teritoriju, jer su njezini članovi donosili zaključke, koji nisu podlijegali ničijoj potvrdi. Ne samo da su samostalno donosili odluku o ustupanju određenih prava, nego su vršili neovisno i svoje pravosuđe u gradu i na otocima. Njihove se presude odnose na zemljišta na otoku Pašmanu, Ugljanu i Dugom otoku.⁵⁵ U pravosuđu vidimo, da sudjeluje biskup, ako se spor odnosi u cjelini ili djelomično na crkvu, samostan ili kler, pa

52 Rački F., op. cit. p.21.22.

53 Rački F., op. cit. p. 70.

54 Rački F., op. cit. p. 25.

55 Rački F., op. cit. p. 71. 101, 123.

stoga nalazimo, da su apelacije rješavali splitski sinodi.⁵⁶ Vjerojatno je, da su apelacije Zadrani upućivali hrvatskom kralju ako se ožalbena presuda odnosila na nekretnine sa područja izvan teritorije zadarske komune.

Koliko god se vrhovna vlast u Zadru očituje u slobodnom reguliranju načina vršenja vlasti putem gradske skupštine uz sudjelovanje reprezentanata svake građanske porodice, zatim u pravu donošenja zakonskih odredbi, odnosno zaključaka sa zakonskom moći, nadalje u pravu izdavanja i primjene upravnih odredbi javne uprave i finansijskih akata, te u pravu sudstva toliko još uvijek 1076. godine nalazimo istaknutu kolektivnu odgovornost svih članova komune za djela, koja počini pojedinac. Te godine naime Zadar se obvezao mletačkom duždu, koji je upravo vršio funkciju upravnika dalmatinske provincije, da ne će nitko od građana dovesti u grad Normane uz formulaciju, koja je karakteristična za prvu fazu razvoja zadarske komune, kad nije još označavala jurističku osobu: »Promittentes promittimus nos... Candidus prior iadrensis civitatis et Madius Segna iudex, Nichiforus Selius Zella Madius, Gallus, Dabro, Strincia, Johannes spatarius candidatus, Madinus, Lampridius, Ualentinus Speri, Andreas camerarii ac uniuersi nostri conciuues, maiores et minores«,⁵⁷ dakle, ne samo prior nego i svi građani, od kojih se neki vjerojatno najodličniji poimenično spominju, stvarali su obavezu, što je očito, da prior niti sam ni uz ostale gradske funkcionere nije predstavljao komunu. Stoga je razumljivo, što iz ovog pakta proizlazi, u skladu sa shvaćanjem komune u to doba, da se kazna, koju će platiti prekršitelj, daje u korist »građana«.

3. Razvoj zadarske komune u XII. stoljeću obilježen je formiranjem izvršnih organa komune i podjelom vlasti među tim organima. Osnov takvog razvoja treba tražiti u težnji vladara da izdvoji položaj priora, koji se od početka XII. stoljeća naziva knezom. Do 1105. godine izbor priora nije bio ovisan od utjecaja vrhovne vlasti vladara. Pošto je kler i narod izabrao priora, on je mogao bez ičijeg posredovanja nastupiti svoju dužnost. No, od 1105. godine dalje, sudeći prema zakletvi, koju su kralj Koloman i njegovi nasljednici polagali građanima dalmatinskih gradova, izbor kneza bio je vezan uz potvrdu vladara. Nema sumnje da je vladar htio svojim posredovanjem kod izbora kneza osigurati vrhovništvo nad gradom potvrđujući izbor samo one osobe, koja je davala garanciju, da će poštivati vladarevo vrhovništvo. Ako

56 Rački F., op. cit. p. 155.

57 Rački F., op. cit. p. 192.

analiziramo dakle zakletvu vladara, vidimo, da je on u svemu potvrdio stara prava komune. jer je jamčio za stari pravni poredak, što znači da je ostavio komuni vlastitu sudbenost uz primjenu vlastitog prava. samoupravu, oprost od plaćanja tributa i slobodu iseljenja iz grada. osim što je izbor kneza vezao uz svoju suglasnost, te što je lučke prihode podijelio sa knezom, kojem je dao jednu trećinu. Po svemu se dakle opaža, da je knez dobio novo značenje naročito u odnosu prema vladaru. Knez nije bio više prvi među jednakima. On se izdvojio svojim položajem tako, da je postao *via facti* predstavnikom komune. te dobiva još veće značenje naročito za vrijeme borbe za vrhovništvo nad Zadrom. Razvojem predstavničkog karaktera kneza razvijala se u širinu i njegova vlast, a cvoj kao protuteža vlast komune u novoj organizacionoj formi. Tako je komuni utrt put. da postane jurističkom osobom sa svojim izvršnim organima.

Novim razvojem kneževe vlasti zadarska komuna je morala prići reformaciji unutrašnjeg uređenja. Tribuni u XII. stoljeću ne zauzimaju raniji odličan položaj, jer su postali sudski izvršni organi, no oni ipak predstavljaju još uvijek jedan oficij, koji obavljaju po pravilu plemići.⁵⁸ Uvodi se nova funkcija konzula, koji zajedno s knezom i sucima vrše pravosuđe,⁵⁹ pače, u slučaju da grad nema kneza. oni upravljaju gradom umjesto kneza.⁶⁰ Suci i konzuli dobivaju posebni značaj. To su oficijali komune, koje bira komuna, a na čiji izbor vladar nema nikakav utjecaj. Stoga je razumljivo da komuna nastoji, obzirom na posebni položaj kneza, da suci i konzuli dobiju što veći udjel kod vršenja kneževe vlasti. te da knezu ostavi zaista samo predstavništvo komune prema strancima. Podaci iz druge polovice XII. stoljeća dokazuju, da je komuna uspjela ostvariti svoju nakanu.

Isprava iz 1190. godine, kojom su Zadrani i Rabljani reformirali stare pravne običaje koji su vladali u međusobnim odnosima,⁶¹ pokazuje, da je knez zaista ušao u predstavnički organ komune, jer je ugovor o reformiranju tih pravnih običaja sklopio zadarski knez, bez učešća biskupa i plemića. Ako pak uporedimo činjenice iz 1188. godine, kada zadarska komuna nije sklopila pakt s Pizom po knezu nego po posebno izabranim plemićima,⁶² te iz 1190. godine, kada su svi građani, od kojih

58 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 41.

59 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 137. 151.

60 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 314. 318.

61 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 247.

62 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 223.

se četrdesetorica poimenično nabrajaju, donijeli odluku o vraćanju otoka Mauna prijašnjem vlasniku,⁶³ u tom slučaju nam je jasno, da komuna nije povjerila knezu kao svom predstavniku donošenje odluke u svim pitanjima, nego da su se određena pitanja pod izvjesnim uslovima mogla rješavati samo uz odlučivanje sviju članova komune. Takvo ograničenje kneževе vlasti vidimo ne samo prilikom sklapanja ugovora s Pizancima, te prilikom ustupanja otoka Mauna, nego i prilikom sklapanja samog ugovora s Rabom, jer ugovor sklapaju s Rabom u ime zadarske komune uz kneza i četiri zadarska suca, što znači, da je knez zajedno sa sucima, predstavljajući zadarsku komunu dijelio vlast sa sucima. Jasno je, da je knez mogao donijeti odluku, ako se s ovom suglasila većina sudaca. Činjenica, da je umjesto kneza i njegovih sudaca za slučaj odsutnosti kneza vladalo sedam konzula, od kojih su četvorica bili redovni suci,⁶⁴ također potvrđuje, da je vrhovni organ komune bio kolegijalno tijelo, u koje su ulazili uz kneza i gradski suci. Još početkom XIII. stoljeća poistovjećivali su konzule sa sucima («consules vel iudices»),⁶⁵ no, kasnije tokom prve polovice XIII. stoljeća, oni su svoj naziv zamijenili s onim consiliarii,⁶⁶ koji uz kneza i ostale suce predstavljaju komunu.⁶⁷ Da li se ovo kolegijalno tijelo nazivalo već u XII. stoljeću Malo vijeće komune, ne može se ustanoviti. Vjerojatno je, da se konačno formiranje Malog i Velikog vijeća ima tražiti poslije 1205. godine, kada je knez bio obvezatno mletački plemić, pa prema tome eksponent mletačke politike, koja je bila uperena protiv interesa Zadrana, pa je komuna bila prisiljena prići stvaranju Velikog vijeća, t. j. takve organizacione forme, u kojoj bi se zadarski građani mogli zajednički efikasnije suprostaviti Veneciji radi obrane svojih interesa. Formiranjem Velikog vijeća dat je osnov za stvaranje Malog vijeća u kojem je vodio odlučnu ulogu mletački knez u Zadru. Vijeće umoljenih, koje se u Zadru spominje po prvi puta 1260. godine, svakako nije nastalo već u XII. stoljeću, jer ono pretpostavlja Veliko vijeće, a zatim daljnji razvoj, koji procesom klasne diferencijacije plemstva dovodi do aristokracije, a ta je u želji za skupljanjem najvažnijih prava vršenja vlasti stvorila novo tijelo — Vijeće umoljenih.

Kako se vidi, zadarska komuna predstavlja krajem XII. stoljeća već potpuno izgrađenu jurističku osobu sa posebnim organima i to s

63 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 244.

64 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 318.

65 Smičiklas T., op. cit. sv. III. p. 47.

66 Smičiklas T., op. cit. sv. III. p. 219. 390.

67 Smičiklas T., ibidem

jedne strane knezom i sucima, a druge strane zajednicom građana. Klasno raslojavanje, ubrzano ekonomskim jačanjem naročito plemića, dovelo je do stanja, da su u vršenju vlasti imali glavnu riječ plemići, a ostali su bili samo povremeno pozivani u donošenju izvjesnih odluka. Oba organa komune predstavljaju kolegijalna tijela, iz kojih se razvilo Veliko i Malo vijeće komune. Djelatnost ovih organa pokazuje, da je zadarska komuna postala u toku XII. stoljeća gotovo samostalna gradska državnica.

4. Zadar je bio krajem XII. stoljeća najčvršći i najvažniji grad među dalmatinskim gradovima. On je bio po svom geografskom položaju ključ gospodstva nad ostalom Dalmacijom. Mletački dužd 1202. godine izričito kaže svojim ljudima, kako to iznosi starofrancuski kroničar Geoffroy de Villehardouin, očevidac: »kralj ugarski oteo nam je Zadar u slavenskoj zemlji, jedan od najutvrđenijih gradova na svijetu. Nikada ga ne ćemo predobiti snagom, što je mi imamo, ako ga ne osvoje ovi ljudi (krstaši).«⁶⁸

Ni jedna komuna dalmatinskih gradova nije vodila tako dugu i bezuvjetnu borbu protiv Venecije kao što je zadarska. Dvoboj Zadra sa Venecijom završen je konačno uspjehom Zadra i njegovog prirodnog zaleđa godine 1358., kada je mletačka republika morala nakon konačnog poraza sklopiti s hrvatskougarskim kraljem ugovor o miru. Zadar se je tada oslobodio jedine veze sa mletačkom republikom u osobi kneza Mlečanina.

Odnos Zadra prema mletačkoj republici u XII. stoljeću kao i nadležnost komune temeljila se je na potvrdi prava zadarske komune od strane mletačkog dužda slično kao pod hrvatskougarskim kraljem. Tako kad je mletački dužd 1116. godine osvojio Zadar položio je svečanu prisegu, kojom je građanima zajamčio »firmisimam pacem« (kao Koloman »firmam pacem«), zatim obećao Zadranima »in civitate vestra episcopum vel comitem non de alienigenis sed de civibus quem clerus et populus elegerit« (Koloman Trogiranima: »episcopum vero aut comitem quem clerus et populus elegerit ordinabo«), što je očito, da je prisega mletačkog dužda bila sastavljena po obrascu onih svečanih zakletvi, koje je Koloman položio dalmatinskim gradovima.

U XIII. stoljeću, pošto je u pojedinim razdobljima Zadar priznao mletačko vrhovništvo, svečana prisega se gubi, a umjesto nje pojavljuje se ugovor sklopljen između zadarske komune i mletačke republike. Pod

68 Skok P., Tri starofrancuske kronike o Zadru u god. 1202. Zagreb, 1951. p. 85.

mletačkim vrhovništvom zadarska komuna uživala je svoja prava »secundum formam pacti Iadre«. ⁶⁹ Prvi takav ugovor datira iz 1204. godine. Njegove odredbe su slijedeće:

Zadrani biraju svoga nadbiskupa među mletačkim svećenstvom. Izbor potvrđuje patrijarha od Grada. Nadbiskup je dužan priseći vjernost duždu i patrijarhu. Od zadarske komune dobiva svake godine 1500 dobrih kunina. Zadarsko svećenstvo dužno je na Božić i Uskrs svake godine u katedrali pjevati laude duždu i patrijarhi.

Zadrani su dužni birati svoga kneza iz Venecije. Izbor potvrđuje užd. Knez je dužan priseći vjernost duždu. Ako bi koji izabrani otklonio čast, Zadrani moraju ponovno birati jednog iz Venecije. Knez ima pravo na sve počasti i dohotke, koje su imali njegovih predšasnici i to od otoka Paga i Škarde.

Svi Zadrani stariji od četrnaest godina dužni su priseći vjernost duždu svake desete godine. Prisegom će potvrditi svoju vjernost i prema knezu imajući uvijek na umu zakletvu položenu duždu na čast Venecije i dobrobit Zadra. Mletački dužd i njegovi poslanici uživaju u Zadru jus descensus, te prema tome Zadrani su ih dužni dostojno primati i opskrbiti, kad dođu u grad. Zadrani su dužni pružiti razmjernu pomoć Veneciji, ako ova bude ratovala na Jadranskom moru do Dubrovnika, a dalje davati jednu lađu na 30 mletačkih. Zadrani su dužni smatrati za neprijatelje one, koji su neprijatelji Veneciji, a njihove prijatelje za svoje prijatelje. Zadrani moraju svake godine prvoga marta platiti Veneciji 150 perpera ili 3000 dobrih kunina.

Daća, koja se ubire od stranaca, kad uđu brodom u zadarsku luku, bit će jednaka kao i u Veneciji, pod uvjetom, da će jedna trećina pripadati nadbiskupu, druga knezu, a treća zadarskoj komuni.

Osim ovih odredaba ugovora spominju se i druge kao primanje izbjeglih mletačkih privrženika, davanje taoca Veneciji, osiguranje stambene zgrade knezu, i napokon, što je važno, da knez i drugi oficijali moraju pod zakletvom izvršavati sve uvjete i odredbe ugovora, osim ako dužd, njegov namjesnik ili većina u njegovom vijeću drugačije ne odredi. ⁷⁰

⁶⁹ Ljubić š., Listine o odnošajih između južnog Slavenstva i mletačke republike, Zagreb, 1868. Sv. I. p. 107.

⁷⁰ Ljubić š., op. cit. sv. I. p. 21. 22.

Razmotrivši sve ove odredbe u cjelini, lako je ustanoviti, da zadar-sko-mletački pakt iz 1204. godine smjera u glavnom za tim, da se Vene-ciji osigura vrhovna vlast u Zadru. Naravno da je morao i mletački knez u Zadru garantirati, da će sačuvati mletačko vrhovništvo, pa stoga je shvatljivo, da je čak i mletački knez bio dužan u svojoj prisegi jam-čiti, da ne će priseći vjernost okrunjenoj glavi, što je bilo svakako upereno protiv legitimnih prava hrvatskog kralja.

Zadarska je komuna ugovorom iz 1204. godine bila iz temelja uzdrmana. Kolomanova zakletva iz 1105. godine i duždeva iz 1116. godine nije u potpunosti poštivana. Ugovor iz 1204. godine odrazuje strašan poraz Zadrana, koji ih je zadesio pred dvije godine, kada je mletački dužd dao gotovo cijeli Zadar razvaliti i opljačkati, iza kako su krstaši teškom mukom osvojili Zadar. Da je stanje Zadra bilo teško poslije poraza, dokazuje nam između ostalog činjenica, da je rimski papa prokleo i Mlečane i krstaše. Sam ih je satana natjerao na to, piše papa, da su svoje oružje mjesto na dušmana u svetoj zemlji upravili protiv kršćanskih Zadrana. Već poštivanje prema krstu, što ga nose kao i prema ugarskom kralju Emeriku i bratu mu vojvodi Andriji, ugled svete stolice sve ih je to moralo odvrćati od onog čina.⁷¹ Uzevši u obzir takvu situaciju Zadra razumljivo je, da ugovor iz 1204. godine nije poštivao sva ona prava zadarske komune, koja su bila na štetu mletačke republike.

Izbor kneza i biskupa nije bio više slobodan, jer su Zadrani morali uzeti u obzir samo Mlečane. No plaćanje danku moralo se je ukinuti jer su i sami Mlečani znali, da nisu zakoniti gospodari Zadra, nego samo osvajači. Primjena vlastitog prava ostala je na snazi, ali samo u okviru mletačkog interesa. Princip, po kojem neprijatelji Mlečana moraju biti i neprijatelji Zadrana, označuje udarac za slobodu trgovanja. Isto važi i za staru postavku o slobodnom primanju stranaca. Uveden je jus de scensus. Međutim, kako se iz svega vidi, ipak je unutrašnje uređenje zadarske komune ostalo nedirnuto.

Poslije 1204. godine Zadar se je dva puta oslobodio mletačke vlasti ali je 1247. godine ponovno, pošto je bio svladan, zaključio s Venecijom novi ugovor.⁷²

Mnoge odredbe ugovora iz 1204. godine slažu se sa odredbama iz 1247. godine. Točke ugovora, koje se odnose na nadbiskupa, hvalospjeve

71 Šišić F., Zadar i Venecija od god. 1159.-1247. (Rad JAZU knj. 142.) p. 250.

72 Ljubić š., op. cit sv. I. p. 68.—74.

duždu i patrijarhi ostale su nepromijenjene. Međutim, pravo izbora kneza među Mlečanima je ukinuto. Zadrani će imati kneza Mlečanina, kojega dužd i njegovo vijeće po svom nahođenju bira. Knez je dužan raditi u korist Venecije. On slobodno odlučuje u poslovima upravljanja i u sudovanju. Jedino ograničenje njegove vlasti označuju odredbe ugovora o miru i nadležnost pojedinih oficijalâ, koje je otprije komuna imala, pod uvjetom da ta nadležnost nije u protivnosti s odredbama ugovora. Uz kneza sudjeluju u upravljanju dva mletačka vijećnika.⁷³ Knezu će se iskazivati sve počasti i primat će sve dohotke, koje su imali njegovi prethodnici. Ostale točke ugovora iz 1247. godine kao zakletva Zadrana duždu i knezu, jus descensus dužda i njegovih poslanika pomoć Zadra Veneciji, daće, koje se ubiraju od stranih brodova u zadarskoj luci, obaveza Zadrana da prijateljuju samo sa prijateljima Venecije, plaćanje danka Veneciji i druge, odgovaraju odredbama ugovora iz 1204. godine. Značajno je napomenuti, da se ovim ugovorom posebno određuje, da Zadrani ne smiju stupati u rodbinske veze s Hrvatima van zadarskog područja, te primati ih u grad na stanovanje bez dozvole dužda, kao i odredba da su Zadrani dužni riješiti se svih obaveza, koje proističu iz zakletve ranije položene, a nisu u skladu s mletačkim probitkom.

Zadarska je komuna, kako se vidi, i ovog puta sačuvana a naročito njezino unutrašnje uređenje sa svim svojim organima. Ipak treba naglasiti, da je sloboda djelovanja organa komune u mnogom stegnuta, pače još više nego li ugovorom iz 1204. godine. Knez se izdvojio svojim neovisnim položajem prema komuni u gotovo samostalnog vladara. Istina, da je u odnosu prema mletačkoj republici njegova vlast bila djelomično podijeljena sa mletačkim vijećnicima, koji su zajedno s njima vladali, jer je knez bio dužan prilikom donošenja određene odluke iz djelokruga uprave ili pravosuđa prethodno vijećati i savjetovati se sa vijećnicima, a tek u slučaju neslaganja s mišljenjem vijećnika knez je mogao pod svojom odgovornošću sam odlučiti, ipak, u odnosu prema zadarskoj komuni, knez je dobio ona prava donošenja konačne odluke, koja su prije pripadala isključivo komuni, što znači da je zadarska komuna izgubila atribut vrhovne vlasti na zadarskom području. Venecija nije smjerala doduše na uništenje uređenja zadarske komune, ali je težila da na Jadranu i Sredozemnom moru isključi zadarskog rivala te da osigura u Zadru i njegovom distriktu svoje vrhovništvo. Stoga je zadarskoj komuni preostalo da se što više ekonomski

⁷³ Vijećnici su stvarno ranije uvedeni te se spominju od 1222. g. dalje (Smičič-klas, op. cit. III. p. 219. 235. 390. IV. 115. 267.

cjača, koristeći slabosti udaljene Venecije i mletačkog kneza, te njegovih savjetnika, da bi dočekala uslove, pod kojim bi mogla odbaciti mletačko vrhovništvo, a s druge strane, da svrati veću pozornost djelovanju svojih organa, koje je trebalo jačati i proširivati, kako bi se mogla suprostaviti mudrim potezima u samoj Veneciji i prevelikoj kneževoj vlasti u Zadru. Veliko vijeće sastavljeno od po prilici jedne stotine punoljetnih zadarskih građana, koje je izglasavalo odluke zadarske komune te biralo u određenim vremenskim razmacima oficijale komune (suće, blagajnike, kancelare, prokure, i druge) i uzimalo u službu liječnike, apotekare, učitelje, notare, pisare i druge plaćenike u korist komune, te Vijeće umoljenih, koje je rješavalo pojedinačna važna i povjerljiva pitanja te pripremala predmete radi rješavanja u Velikom vijeću, to su bili organi zadarske komune, koji su štitili interese komune i sprovodili njezinu politiku u unutrašnjosti i prema vanjskom svijetu donošenjem odgovarajućih zakonskih propisa («statuta et ordinamenta civitatis Iadre»).

Koliko god je glavni oslonac mletačke dominacije nad Zadrom bio knez sa svojim mletačkim vijećnicima, toliko su oni sami često došli pod utjecaj Zadrana te potpomogli svojim djelovanjem daljnje jačanje organa komune. Da bi Venecija spriječila slabljenje svoga položaja u Zadru, bila je često prisiljena izdavati, naročito u drugoj polovici XIII. stoljeća, naredbe, kojima je propisivala odnos kneza prema zadarskoj komuni. Tako je Venecija zabranila knezu i vijećnicima da primaju od Zadrana darove,⁷⁴ da trguju,⁷⁵ da troše novac i imovinu komune bez odobrenja Velikog vijeća, da oduzimaju nadležnost notaru komune, da ponište pogodbe, koje su utanačili njihovi prethodnici bez odluke Velikog vijeća,⁷⁶ da prisvajaju zaloge, koji pripadaju komuni⁷⁷ i drugo. Sve ove okolnosti, nema sumnje, u znatnoj su mjeri podupirale razvoj organa zadarske komune u pravcu ustaljivanja forme i sadržaja rada tih organa, jačale položaj zadarskog Velikog vijeća čak i u odnosu prema tuđinskom i nametnutom knezu te njegovim savjetnicima. Borba zadarskog vijeća s knezom još više je razvila duh partikularizma s jedne strane, a logičan i neprijateljski stav prema samoj Veneciji s druge strane.

74 Ljubić š., op. cit. sv. I. p. 86.

75 Ljubić š., op. cit. sv. I. p. 99.

76 Ljubić š., op. cit. sv. I. p. 90.

77 Ljubić š., op. cit. sv. I. p. 104.

5. Djelovanje mržnje Zadrana prema Veneciji osjeća se naročito u ugovoru, koji su Zadrani sklopili sa Venecijom iza kako. oslobodivši se, ponovno podlegoše mletačkom oružju. To je ugovor o miru iz 1313 godine, kojim je Venecija mnogo popustila u strogim postavkama ugovora iz 1247. godine. Popuštanje je uslijedilo iz opravdanog straha da se ne bi Zadar zaista za sva vremena oslobodio pandža mletačkog lava. Ovaj je ugovor tim više značajan, što on u svojoj suštini prikazuje zapravo stanje, koje su Zadrani uživali potkraj XIII. stoljeća, a koje su Zadrani uspjeli da se utvrdi u tom ugovoru.

Po ovom ugovoru Zadranima je opet priznato pravo izbora kneza time, da bude ipak izabran za kneza član Velikog vijeća u Veneciji. Dužd potvrđuje izbor. Zadarska komuna ima pravo na svog notara, te mu knežev notar ne može prisvajati poslove, koji spadaju u kompetenciju komune. Prilikom izbora novog kneza, dosadnji knez ne može sudjelovati. Knez nema više neograničenu vlast nego je dužan vladati sa sucima, koje mu daje Veliko vijeće Zadra prema postojećim statutima ili prema onim statutima, koje će Zadrani u buduće stvoriti. Naravno, ti statuti ne mogu biti upereni protiv dužda i Venecije. Tamo gdje bi statut nedostajao knez mora sa svojim sucima poštivati zadarske pravne običaje. Ako se knez ne bi mogao složiti sa svojim sucima, tada je dužan to pitanje iznijeti pred Vijeće umoljenih Zadra, pa što ono odluči, ono mora knez izvršiti. Obzirom na krivična djela knezu je taksativno određena nadležnost, dok su krađe prepuštene suđenju kneza sa sucima s tim, da se po tom predmetu primjenjuje mletački statut. Ako se dogodi, da se pri donošenju presude knez odvaja svojim mišljenjem od mišljenja njegovih triju sudaca, ima se postupiti prema mišljenju sudaca. Knez je dužan prije nastupa na dužnost javno priseći, da će održavati odredbe ugovora, te da će pošteno i vjerno vladati. Svi zadarski oficijali moraju biti birani u zadarskom Velikom vijeću.

Zakletva Zadrana, pjevanje lauda, jus descensus, danak u krvi, danak u novcu sve te odredbe iz 1204. i 1247. godine ušle su i u ovaj ugovor u potpunosti.

Odredba, kojom su Zadrani morali prijeteljevati sa onima, koji su bili prijatelji Venecije ovaj puta je dopunjena klauzulom, ako su prijatelji Venecije učinili Zadranima ili zadarskoj komuni nešto krivo, Zadru ostaje slobodno da obračuna s ovim po svojoj ocjeni. Kod toga su izuzeti mletački podanici. Svi pak ugovori, pogodbe i zakletve Zadrana sklopljeni sa bilo kojom osobom ništavni su, ako su u protivnosti sa ovim ugovorom, osim onih ugovora, koje su Zadrani sklopili

pred rat, te onih obaveza, koje imaju Zadrani prema hrvatskougarskomi kralju, prema hrvatskom banu Mladenu i njegovoj braći, a koje su obaveze stvorene za vrijeme posljednjeg rata. Zadrani ipak moraju obećati, da će isposlovati, da se ban Mladen odrekne naslova zadarskog kneza, kao i svih prava, koja se temelje na naslovu i kneževoj vlasti, kao i to, da se ne će nazivati knezom Zadra ni jedna druga osoba. Povrh toga Zadrani ne će stupiti u savez sa omiškim gusarima, niti će ih podupirati savjetom.

Pored drugih odredaba, koje su nužne u vezi s minulim ratom između Zadra i Venecije, kao puštanje na slobodu i Zadrana i Mlečanz povratak u pređašnje imovinsko stanje, plaćanje odštete, pitanje obrambenih objekata Zadra i drugo, od veće važnosti je za zadarsku komunu odredba, da Zadrani i dalje uživaju one trgovačke privilegije, koje su imali prije rata.⁷⁸ Zadru ostaju svi otoci u posjedu, koje su ranije imali, ali se u vezi sa Pagom određuju specijalni odnosi prema Zadru.

Iz cijelog teksta ugovora iz 1313. godine vidljivo je, dakle, da je zadarska komuna uspjela sačuvati svoja prava. Sada joj na čelu stoji knez, čiju nadležnost sputava Veliko vijeće i Vijeće umoljenih. U svakidašnjem kneževom vladanju s jedne strane stoje nasuprot oficijali zadarske komune, s druge strane izgrađeni sistem pravnih normi, koje donosi zadarska komuna. Osim toga u nadležnost komune spada ujedno kontrola pravilne primjene pisanog i običajnog prava. Zadarska komuna bira sve svoje oficijale, pa i kneza, a ima svoga kancelara. Jus statuendi viđi se nije zamro u vremenu od 1247. godine do 1313. godine. Istina je, da još uvijek ne postoji statutarno pravo za reguliranje svih pravnih odnosa, nego se moraju primjenjivati još uvijek stari pravni običaji. Međutim, to pravo ne će biti ni par stoljeća kasnije zaokruženo, jer je tradicija igrala važnu ulogu, pa su se stari običaji i nadalje primjenjivali.

Detalji ugovora iz 1313. godine pokazuju, da su Zadrani postigli zavidno ekonomsko stanje, te da je njihova snaga mnogo veća nego li 1204. i 1247. godine.

Koliko se proširila moć Zadra svjedoče brojne opomene mletačke republike zbog nepoštivanja ugovora iz 1313. godine.⁷⁹

Značajna je činjenica, da su Zadrani uvijek poslije poraza od Venecije stali najprije ekonomski jačati, a onda u pogodan čas udariti

⁷⁸ Ljubić š., op. cit. sv. I. 266 271.

⁷⁹ Ljubić š., op. cit. sv. I. p. 386. 430. 460. II. p. 38. 127. 132.

na osvajača, istjerati ga i očistiti sa svoga područja. Njihov povratak pod hrvatskougarskog kralja u XIII. stoljeću nije bio trajnog karaktera, jer bi kralj morao popustiti u borbi sa Venecijom, budući da mu je manjkala silna mletačka ratna mornarica. Koliko god su Zadrani plaćali svoje poraze s mnogo krvi novčanih odšteta, vlastitih poslovnih gubitaka, uništenja vlastite imovine i to ne samo u samom Zadru i njegovom distriktu, nego i u svim gradovima i zemljama prijateljski naklonjenim Veneciji, gdje su boravili Zadrani, i gdje se nalazila zadarska imovina, toliko su ipak Zadrani smatrali te žrtve opravdanim za svoje oslobođenje od mletačkog gospodstva.

Mletačkoj republici bio je poznat stav Zadrana prema njihovom gospodarstvu. Ona je znala, da u Zadru prevladuje hrvatski etnički element, te da uz protivnike Venecije ne stoji samo zaleđe, nego čitav jedan front gradskog stanovništva, u kojem je bilo lako nabrojiti one, kojima je gradska komuna za vrijeme rata sa Venecijom oduzela imovinu kao notornim Mlečanima. Zato nije čudno, kad je mletačko Vijeće umoljenih odredilo 1346. godine, da se nakon 18-mjesečne opsade Zadra pozovu Zadrani hrvatskim jezikom na predaju.⁸⁰

Krvavi dvoboj Zadra sa Venecijom, koji se često svršavao porazom Zadra, nije uništio njegov duh neovisnosti prema Veneciji, pače on ga je vodio putem proširivanja prava i teritorija. U tim stremljenjima nije ga smetala površna ovisnost od Venecije, pače Zadar je pokazao volju da se natječe sa Venecijom. Često su njegovi građani bili izabrani za knezove u drugim dalmatinskim gradovima, pa ih nalazimo u XIII. stoljeću u Šibeniku, Trogiru i Splitu.⁸¹ Kolikogod puta je pao pod mletačko vrhovništvo, toliko puta se uzdigao pod hrvatskougarskim kraljem. Njegova borba nije težila za sjedinjenjem sa mletačkim teritorijem.

Iako je poslije posljednjeg poraza, 1347. godine, zadarska komuna doživjela temeljitu promjenu u svom uređenju, jer je mletačka republika ovog puta dala svu vlast u upravi i pravosuđu svom knezu i dvojici njegovih savjetnika, tako da su bile ukinute sve sudske kurije u Zadru,⁸² o čemu će biti riječ u ovoj raspravi kod analize sudskog postupka, ipak ovo stanje bilo je vrlo kratkog vijeka, jer je već 1358.

⁸⁰ Ljubić Š., op. cit. sv. II. p. 374.

⁸¹ Smičiklas T., op. cit. sv. III. p. 4. 5.

⁸² Ljubić Š., op. cit. sv. II. p. 425.—428. /

godine kralj Ljudevit potvrdio zadarskoj komuni sva prava, koja je uživala još od vremena kralja Kolomana, a koje je potvrdio kasnije 1242. godine kralj Bela IV. i 1311. godine kralj Karlo.⁸³

Zadarska komuna na vrhuncu svog razvoja, pod okriljem hrvatskougarskog kralja, uživala je sve tekovine iz prošlih godina. Na čelu je stajao knez, koji je često vršio ujedno funkciju hrvatskog bana, što je moralo pogodovati razvoju zadarskog Velikog vijeća k najširoj nadležnosti. Uz kneza su tri rektora komune, koji vladaju zajedno s knezom ili ga zamjenjuju u slučaju spriječenosti ili odsutnosti. Oni predsjedavaju Velikom vijeću te su ujedno članovi Vijeća umoljenih. Rektori davaju punomoć zadarskim poslanicima, da zastupaju zadarsku komunu u inozemstvu. Veliko vijeće (*maius et generale consilium*) sačinjavaju članovi komune, a to su bili samo zadarski građani naročito iza zatvaranja tog vijeća. Vijeće umoljenih (*consilium rogatorum*) označava tajno vijeće, koje vodi unutrašnju i vanjsku politiku komune, te je jedini autentični interpretator zakona. To je zadarski senat te, iako ne predstavlja zakonodavno tijelo, ipak označuje najvažniji organ zadarske komune.⁸⁴ Pravosuđe se vrši putem raznih pravosudnih organa. Po pravilu sude razne kurije (*maior, minor, mobilium, consulum et maris*) prema predmetu i vrijednosti spornog predmeta. Rektori također mogu suditi. Vrhovni sudski organ bio je kralj, koji je rješavao u posljednjoj instanci sve apelacije protiv presuda zadarskih sudišta. Pored sudaca i kancelara, koji je registrirao u posebnim knjigama zaključke Vijeća te vodio dopisivanje sa stranim vlastima i kamerara, koji je vodio brigu o приходima i rashodima komune te o njihovom knjigovodstvenom registriranju, bila je značajna funkcija prokuratora komune, koji su bili dužni štiti materijalne interese komune.

Veliki broj oficijala komune, koji su se birali u Velikom vijeću obično na kraće vremensko razdoblje (3—12 mjeseci), prije nego su nastupili dužnost, morali su položiti prisegu prema tekstu kapitulara u kojem su bile nabrojene sve njihove dužnosti i prava. Prilikom izbora važilo je pravilo, da otac nije mogao birati sina, brat brata i obratno. Samo biranje je bilo povjereno izbornicima, koje je izabralo Veliko vijeće, a koji su predlagali kandidate, pa je Vijeće po tom glasalo za svakog pojedinog predloženog kandidata posebno.⁸⁵

83 Smičiklas T., op. cit. sv. IV. p. 162., sv. VIII. p. 294, sv. XII. p. 452.

84 Smičiklas T., op. cit. sv. XII. p. p. 470, 493, 521, 523, 552, 584, sv. XIII. 173, 236, 246, 311, 480, 521., sv. XIV. 161, 526. i dr.

85 Statuta iadertina cum omnibus reformationibus in hunc usque diem factis, Venetis, apud Dominicum de Farris 1564. Lib. I. cap. IV.—V.

Knez, rektori, suci i ostali oficijali komune, bez obzira da li su bili birani u Velikom vijeću ili su inače uzeti u službu, bili su dužni vršiti svoju dužnost u smislu važećih propisa u Zadru. Statut Zadra iz 1305. godine bio je ne samo ustav Zadra, nego i kompilacija svih zakonskih propisa, koje je izglasalo Veliko vijeće. Uz statutarne propise primjenjivalo se i običajno pravo, ako određeni slučaj nije bio normiran statutom. Prilikom sklapanja ugovora među Zadranima, stranke su morale također poštivati pozitivno pravo. Brigu o tome morali su voditi naročito zadarski notari i eksaminatori, koji su po potrebi vršili također sudsku funkciju, ako je sudac određene kurije bio spriječen zbog bolesti ili srodstva sa parničkim strankama. U zadarskom statutu iz 1305. godine nalazi se veoma maleni broj propisa o funkcijama zadarskih oficijala započevši od samog kneza, jer su ti propisi bili sadržani u kapitularima, a ti su se nalazili u posebnoj knjizi.

Jurisdikcija zadarskog kneza i komune nije se ograničavala na prostor omeđen gradskim zidinama u Zadru. nego se protezala i na čitavo područje zadarskog distrikta.

Usljed klasne diferencijacije, sa prvim svojim pojavama u X. stoljeću otkada nam datiraju najstarije sačuvane isprave, te kada možemo već razlikovati svećenstvo, plemiće i pučane, sudjelovanje pri vršenju vlasti komune sve više se suzuje na manji broj Zadrana. Kler je bio isključen od vršenja vlasti krajem XII. stoljeća, a pučani polovicom XIV. stoljeća, kada je vjerojatno zatvoreno Veliko vijeće. Od tada članom Velikog vijeća mogao je biti samo onaj muškarac, kojem su djed i otac bili članovi vijeća. Pučani nisu mogli više birati niti biti birani u bilo koju funkciju zadarskog oficijala. Distrikualci, t. j. osobe, koje su stalno živjele van gradskih zidina, bili su izjednačeni po pravilu s pučanima, osim ako su bili priznati zadarski građani. Pučani su mogli vršiti samo one funkcije, koje se nisu izabirale u Vijeću. Prema tome, zadarsku komunu predstavljali su u doba najvišeg uspona samo plemići.

Zadarska komuna je propala 1409. godine, kada je Zadar došao pod mletačku vlast. Ona je doduše po svom nazivu i po nomenklaturi zadarskih oficijala i dalje opstojala sve do 1797. godine, ali nadležnost je u toku XV. stoljeća postepeno utrnila, tako da je komuna postala redovnom administrativnom jedinicom mletačke Dalmacije.

2) Zadarski distrikt od X. do XV. stoljeća

Naziv »districtus Iadre« pojavljuje se relativno kasno tek u XII stoljeću. Ta činjenica ne dokazuje da distrikt nije i ranije postojao. Povijesna vrela nam potvrđuju, da se sa postankom zadarske komune pojavljuje i područje zadarske jurisdikcije izvan gradskih bedema. Uprava komune vršila je već u X. stoljeću jurisdikcionalne akte na području van grada. Čim su se sredili odnosi bizantskog Zadra prema vladarima hrvatskog zaleđa, moralo je biti riješeno i pitanje područja, koje je pripadalo gradu. Prema podacima iz X. i XI. stoljeća područje zadarske jurisdikcije proširilo se izvan gradskih zidina prvotno na zadarski otočki arhipelag, a kasnije, i na kopno u neposrednom zaleđu.

Prema izlaganjima cara Konstantina Porfirogeneta zadarski Romani obrađivali su samo otoke, obzirom da su Hrvati zauzeli i nastanili cijelo područje van gradskih bedema, no poslije su te otoke napustili, jer se često dešavalo, da su ih zarobljavali na putu za otoke ili za vrijeme obrađivanja. Tako za vrijeme Konstantina Porfirogeneta (polovicom X. stoljeća) otoci nisu bili naseljeni osim Vrgade. Car pače izričito nabraja nenaseljene otoke pa spominje tako otoke Pašman, Kornet, Dugi otok, Silbu, Olib, Premudu, Molat, Sestrunj i Iž, dakle, upravo otoke zadarskog arhipelaga.⁸⁶

Analizirajući isprave već iz druge plovice X. stoljeća opažamo, da se na otoku Pašmanu nalazi crkva, oranice, i maslinici, a na Dugom otoku (Tilago)⁸⁷ i Molatu, da se stanovnici bave ribarstvom. Ponovo naseljavanje otoka u drugoj polovici X. stoljeća predstavlja svakako odraz povoljnih odnosa Zadra prema hrvatskom vladaru, a ovi se zasnivaju upravo na činjenici, da je uprava dalmatinskih gradova u to doba bila povjerena ponovo kralju Stjepanu Držislavu (969—997), koji je u svojstvu eparha Dalmacije svakako i Zadrane pomogao.⁸⁸

Ako izvršimo toponomastičku analizu zadarskih otoka ustanovit ćemo, da su novi stanovnici najvećim dijelom bili Hrvati, a mnogo manjim dijelom zadarski Romani. Na otocima vlada hrvatski toponomastički sistem, a romanski tragovi predstavljaju lingvistički raritet.⁸⁹

⁸⁶ Rački F., op. cit. p. 372. 404.

⁸⁷ Skok P., Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Toponomastička ispitivanja Zagreb 1950. p. 115.

⁸⁸ Rački F., op. cit. p. 106.

⁸⁹ Skok P., op. cit. p. 79.—144.

U drugoj polovici X. stoljeća, u doba, dakle, kad je novo stanovništvo naseljavalo otoke, nalazimo ujedno prve akte zadarske komune koji potvrđuju, da su otoci zadarskog arhipelaga pripadali jurisdikciji zadarske komune. Tako je zadarska komuna na čelu s priorom i plemićima oko 990. godine darovala crkvu sv. Mihajla Arhanđela, s mnogim vinogradima i maslinicima na otoku Pašmanu, zadarskom samostanu sv. Krševana,⁹⁰ oko 995. godine raspolagala svojim pravom ribolova na Dugom otoku (kod Telašćice) i Molatu.⁹¹ te iste godine darovala svoje pravo ribolova kod Telašćice pomenutom samostanu sv. Krševana.⁹²

Pripadnost zadarskih otoka zadarskoj komuni ostala je i u kasnijim stoljećima. Oko 1033. godine zadarski prior s plemićima utvrđivao je međe zemljišta samostana sv. Krševana na otoku Pašmanu,⁹³ 1075. godine dosudio je zemlje i vinograde na otoku Ugljanu istom samostanu obzirom da ih je neki Majo neovlašteno prisvojio,⁹⁴ oko 1096. godine darovao zadarskom samostanu sv. Marije otok Silbu,⁹⁵ 1096. godine ustupio svoje pravo na regalije na otoku Vrgadi, koje su uživali zadarski priori, samostanu sv. Kršavana.⁹⁶ Ovi nam podaci, dakle, dokazuju, da je zadarska komuna vršila i u XI. stoljeću jurisdikciju na zadarskim otocima, te da je s njima raspolagala kao svojim fiskom.⁹⁷ Činjenica da je biogradski biskup 1076. godine poklonio crkvu sv. Kuzme i Damjana u Tkonu na otoku Pašmanu biogradskom samostanu sv. Ivana Evanđeliste, ne isključuje zadarsku jurisdikciju na otoku Pašmanu, nego samo pokazuje, da je na otoku bilo više zemljišnih posjednika. Tako se među njima spominje i sama hrvatska kraljica Jelena.⁹⁸ Biskupova donacija iz 1076. godine potvrđuje zadarsko pravo na otoku, jer je u donaciji napomenuto, da se s darovanjem suglasilo i zadarsko izaslanstvo.⁹⁹ Napokon, 1116. godine, pošto je dužd zauzeo Zadar, samostan sv. Ivana u Biogradu molio je upravo dužda, da mu potvrdi crkvu

90 Rački F., op. cit. p. 70.

91 Rački F., op. cit. p. 25.

92 Ibidem

93 Rački F., op. cit. p. 70.

94 Rački F., op. cit. p. 101.

95 Rački F., op. cit. p. 157.

96 Rački F., op. cit. p. 175.

97 Rački F., op. cit. p. 160.

98 Rački F., op. cit. p. 122.

99 Rački F., op. cit. p. 107. 108.

sv. Kuzme i Damjana u Tkonu, što je razumljivo, jer je sa Zadrom pag pod mletačku vlast i otok Pašman.¹⁰⁰

U kasnijim stoljećima ne nalazimo doduše raspoložbe zadarske komune sa zadarskim otocima, ali zato možemo čitati u ispravama, da se pojedini otoci izričito napominju, da pripadaju zadarskom distriktu Tako se 1297. godine navodi u jednoj ispravi, da samostan sv. Kuzme i Damjana s maticom u Tkonu na Pašmanu pripada »districtu civitatis Iadrie«.¹⁰¹ 1359. godine ponovo se za Pašman ističe, da pripada zadarskom distriktu, pa opet kasnije 1364. godine zajedno s priležećim otokom Bavac.¹⁰² Isto tako imamo potvrde i za druge otoke kao Kornat (1364 godine),¹⁰³ Dugi otok (1365. godine)¹⁰⁴ i dr.

Pod jurisdikcijom zadarske komune bili su također otoci Pag, Maun, Škarda te na jugu Žirje. Iz jedne presude zadarskog suda saznajemo, da su Zadrani i Rabljani više od dvjesto godina koristili zajednički otok Pag,¹⁰⁵ a iz ugovora o miru, sklopljenog 1204. godine između Zadra i Venecije, da su zadarski knezovi uživali pravo na regalije sa otoka Paga i Škarde,¹⁰⁶ koji se zajedno sa otokom Maunom nalaz' uz Pag. Otok Maun je zadarska komuna 1190. godine, poslije pobjede nad Mlečanima, ponovno vratila samostanu sv. Krševana,¹⁰⁷ koji ga je dobio od kralja Krešimira IV. godine 1069.¹⁰⁸ Otok Pag, iako je spadao pod zadarsku jurisdikciju, ipak je uživao samostalnost u širem okviru imajući svoju komunu i svoje pravo. Paški knez bio je odgovoran za svoj rad zadarskom knezu, koji ga je mogao pače i osuditi te kazniti. Prema zadarskom statutu iz 1305. godine zadarska komuna mogla je donositi propise, koji su bili obavezni i za Pažane.¹⁰⁹ Zadarska komuna je običavala paško kneštvo davati u zakup.¹¹⁰ Otok Žirje pripadao je prvotno hrvatskom kralju. 1059. godine Krešimir IV. darovao je otok samostanu sv. Ivana u Biogradu¹¹¹ Obzirom da je ovaj samostan početkom

100 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 27.

101 Smičiklas T., op. cit. sv. VII. p. 282.

102 Smičiklas T. op. cit. sv. XII. p. 547., sv. XIII. p. 360.

103 Smičiklas T., op. cit. sv. XIII. p. 360.

104 Smičiklas T., op. cit. sv. XIII. p. 464.

105 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 152.

106 Ljubić š., op. cit. sv. I. 21.

107 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 243.—245.

108 Rački F., op. cit. p. 73.

109 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. VI. VII.

110 Ljubić š., op. cit. sv. I. p. 192. 257. 279. 292. sv. II. p. 47.—50.

111 Rački F., op. cit. p. 52.

XII. stoljeća premjestio svoju maticu iz Biograda u Tkon na Pašmanu, tako je i otok Žirje dospio unutar područja zadarske biskupije, a time se i zadarska komuna domogla izvjesnog prava. Šibenska komuna smatrala je taj otok svojim područjem, pa je naročito u XIV. stoljeću vladao spor između zadarske i šibenske komune o vlasništvu otoka.¹¹²

Koliko vremena se teritorijalna nadležnost zadarske komune zadržala van gradskih bedema samo na zadarskim otocima ne može se točno ustanoviti. Prema Konstantinu Porfirogenetu Zadrani su stekli pravo obrađivati zemlju na kopnu oko 882. godine, kada su se sporazumjeli s hrvatskim vladarima, da će plaćati Hrvatima za korištenje tog prava tribut od 110. numizmata te nešto u naravi.¹¹³ Stoga je razumljivo da u najstarijim zadarskim dokumentima nalazimo već primjere da Zadrani imaju svoje zemlje u bližoj i daljoj okolici Zadra, te da njom slobodno raspolažu. Iz jedne oporuke iz 918. godine vidimo da je Zadranić Andrija imao svoje zemlje u Pultagu (u blizini grada, ali je točna ubikacija nepoznata), kod sv. Ivana (pola kilometra istočno od grada), u Diklu (četiri kilometra od Zadra), Komaretu (negdje u blizini Dikla), Kopranju (između Crnog i Babinduba kod Zadra), Obrovcu blizu Bibinja, Sekiranima (također u neposrednoj blizini Zadra) i drugdje.¹¹⁴ No, ne samo da su građani sticali svoja zemljišta na kopnu, nego su i samostani u Zadru postajali sve bogatiji zemljoposjednici u neposrednoj i daljnjoj okolici Zadra. Hrvatski vladari upravo su se natjecali donacijama svojih zemlji zadarskim samostanima. Ovi su međutim i sami kupovali zemlju, a isto tako sticali su je na osnovu posljednje raspoložbe okolnog stanovništva iz pobožnih motiva. Tako nalazimo samostanske posjede u Diklu, Obrovcu kraj Bibinja, Tukljači blizu Biograda, Petračanima, Suovarima i dr.¹¹⁵

Posjedi Zadrana i zadarskih samostana van gradskih bedema nisu sačinjavali zadarski distrikt. Ti su posjedi ležali na području ninske ili sidraške županije, koje je spomenuo već Konstantin Porfirogenet.¹¹⁶

112 Smitčičlas T., op. cit. sv. IX, p. 214, 220, 230. i dr.

113 Rački F., op. cit. p. 372.

114 Rački F., op. cit. p. 19. Obzirom pak na ubikacije upor. M. Klarić, Obrovac sredovječnih isprava od X.-XIV. vijeka (Vjesnik hrvatskog arheološkog društva u Zagrebu Zagreb 1935 N. S. XVI, p. 32.-33.)

115 Rački T., op. cit. p. 20, 33, 91, 92, 100, 82, 67, 96.

116 Rački F., op. cit. p. 400.

Čak i u slučaju da je neki samostan stekao pravo vlastite sudbenosti, što je značilo, da samostan i njegovi posjedi ne podležu svjetovnoj jurisdikciji hrvatskih dostojanstvenika, posjedi tog samostana nisu time potpali pod zadarsku jurisdikciju, jer se takav privilegij davao samo samostanu, da bi mogao vršiti vlastitu sudbenost. Brojni kraljevski posjedi u neposrednom ili okolnom zaleđu Zadra dokazuju, da zadarski distrikt na kopnu nije mogao više obuhvatiti nego što je to suburbium. Ako se jedan kraljevski posjed nalazi 940. godine svega četiri kilometra daleko od Zadra (Diklo!), u tom slučaju je očito, da se hrvatski državni teritorij protezao gotovo do samih gradskih bedema Zadra.¹¹⁷ No, takvih posjeda bilo je i južno od Zadra na području prema Biogradu tako kod Rogova, Božane, Vrbice, Sikova, Tukljače, Tinja, Jošana, Kamenjana (kod Jošana) i drugdje,¹¹⁸ što znači, da se ni na tom području nije mogao protezati teritorij zadarske jurisdikcije. Prema tome, samo najuži pojas oko Zadra, negdje između Oštrog rata i Kolovara, te u unutrašnjosti do prvih brežuljaka, t. j. suburbium, mogao bi se zamisliti s osnovom kao zadarski kopneni distrikt i to u doba kralja Krešimira IV., kada su Zadranjani vjerojatno prestali plaćati tribut, obzirom da je tada Zadar bio uklopljen u hrvatsku državu. Stoga je opravdana opaska Tome Arhidakona, kad je istaknuo, da je područje zadarske biskupije u to doba bilo veoma maleno obzirom na blizinu ninske i biogradske biskupije.¹¹⁹ U XI. stoljeću dakle zadarski distrikt obuhvatio je samo otoke i na kopnu suburbij.

Naglom proširenju područja zadarskog distrikta na kopnu pridonijeli su najviše novi uslovi, koji su nastali, pošto je mletački dužd 1115. godine osvojio Zadar. Venecija je morala predvidjeti, da Zadar ne će moći duže ostati pod njezinim vrhovništvom, ako bude dozvolilo da se hrvatska vojska može sakupljati i boraviti u neposrednoj blizini grada. Trebalo je gradu dati jedan širi pojas teritorija oko grada, koji će pripadati mletačkom Zadru, a ujedno svakako srušiti obližnju jaku hrvatsku tvrđavu u Biogradu. Deset godina po osvajanju Zadra, mletački dužd je uspio svoj plan oko Zadra ostvariti, jer vidimo da je 1125. godine razorio do temelja Biograd. Gradsko stanovništvo, koje je preživjelo katastrofu, razbjeglo se i raselilo, a biogradski biskup premjestio se u Skradin. Sam podatak, da je mletački dužd tom prilikom darovao

117 Rački F., op. cit. p. 20.

118 Rački F., op. cit. p. 20., 51.-55., 64., 75., 82., 87., 90., 96. Za ubikaciju Kamenjana v. oper. Barada M., Lapčani (Rad. JAZU sv. 300) p. 479.

119 Rački F., op. cit. p. 200.

crkvu sv. Kuzme i Damjana u Tkonu zadarskom biskupu, dostatan je, da potvrdi, da je dužd raspolagao osvojenim područjem. O tome nas izvješćuje zadarski biskup, kada je ispravom iz 1129. godine ustupio tu crkvu biogradskom samostanu sv. Ivana Evanđeliste naglasivši, da je tu crkvu »dux Veneziarum michi concessit abere«. ¹²⁰ Obzirom da je dužd gospodario cijelom obalom sjeverno i južno od Zadra do Biograda, može se sa sigurnošću ustvrditi, da je to područje pripojio Zadru i crkveno i politički, tim više što su se na tom teritoriju nalazili posjedi zadarskih građana i samostana.

Odrediti točnu granicu zadarskog distrikta u toku XII. stoljeća nemoguće je, jer nemamo takvih podataka iz suvremenih vrela. Obzirom da je u XII. stoljeću važio teritorijalni princip važenja prava, što je značilo, da su svi oni, koji se nalaze na određenom području podvrgnuti sudištu tog područja kao i pravu, koje je važilo na tom području, možemo približno ustanoviti krajnje točke zadarskog distrikta, tim više, ako postavimo crtu doka je sezala na tom području sudbenost hrvatske države i s druge strane sudbenost zadarske komune.

U toku XII. stoljeća zadarski sud je rješavao sporove, koji su se odnosili na zemlje u Obrovcu kraj Bibinja (1134 i 1167 godina), ¹²¹ u Petrčanima (1174 godine), ¹²² oko Blata blizu Rogova kod Biograda te Jasenica i Rasohatice, blizu Sikova kod Biograda (1194 godine), ¹²³ oko

¹²⁰ Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 40.

¹²¹ Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 44. 114 Upor. M. Klarić, op. cit. p. 34.

¹²² Smičiklas T., op. cit. sv. II. 137.

¹²³ Smičiklas T., op. cit. sv. II. 266. 267. Točnija ubikacija nabrojenih toponima kako slijedi:

Blata:

»terras, cum hac eadem curte (sc. Rogou!) sibi contiguas ab aquilonis latere, ab australi uero a loco arboris, que p(h)agana dicitur ad usque Blattam« (1059 godina) Rački F., op. cit. p. 53.

»terras illas quas antiquitus, possedit a lacu videlicet qui lacus abbate (!) vel monialis dicitur, versus australem partem positum (!) incipiente usque ad Blattam, et ab inde tan supra curiam Rogoue...« (1194 godina) Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 266.

»a via que vadit de Thno inferius ad Blattam« (1221 godine) Smičiklas T., op. cit. sv. III, p. 202.

dakle mjesto blizu Rogova kraj Biograda u pravcu prema Tinju.

Rogoua.

»et curte in loco contiguo ciuitatis (sc. Belgradinæ), quod Rogoua dicitur« (1095 godine) Rački F., op. cit. p. 52.

»Rogoua curtem, in condensatione collis proximi et imminentis Belgradine ciuitati positam ab aquilone« (1059 godine) Rački F., op. cit. p. 53.

dakle u neposrednoj blizini Biograda, tako da rogovski dvor stoji na nizbrdici kose Biogradu s burne strane.

Jassenize

Rasohatiza:

»Territorium uero, quod ex boreali parte lacus Jassenize est, ita distat n-
guinus: inprimis namque a fonte primo versus boream, qui Rasohatiza

Jasenica i susjednih Dračana (1197 godine),¹²⁴ u Brdima kod Zadra prema Ninu (1199 godine)¹²⁵ te u Suisgianu kod Gorice (1199 godine).¹²⁶ Hrvatski sudski organi, međutim, sudili su u sporovima oko zemlje u Mokranjima pod brdom Tinja (1164 godine),¹²⁷ o Mojmirovim zemljama blizu Tinja (1172 i 1188 godine),¹²⁸ u Bubnjanima kraj Jošana (1181 i 1189 godine),¹²⁹ u Kokićanima kraj Jošana (1182 godine),¹³⁰ oko Tinja i Vrbice s druge strane Blata (1194 godine),¹³¹ te u Suovarima, sjeverno od Zemunika (1198 godine).¹³²

Kako se vidi, dakle, zadarske točke sjeverno od Zadra prema Ninu, predstavljaju Petrčani i Brda, te južno od Zadra prema Biogradu Obrovac kod Bibinja, Jasenice, Dračani, Rasohatica, Blata te Suisgijan kod Gorice, a nezadarske Suovari te zemlje oko Jošana (Bubnjani, Kokićani), Tinja i Vrbice prema Biogradu. Ako uzmemo u obzir, da su hrvatskougarski kraljevi potvrđivali posjede, što znači vršili vlast, na području Rogova, Vrbice, Kamenjana (sjeverno od Jošana)¹³³ 1166. 1188 i 1200. godine, a hrvatski herceg 1198. godine u Tinju i Gorici,¹³⁴ očito je, da su ta mjesta bila izvan začarskog distrikta. Obzirom pak na postojanje zadarskih jurisdikcionalnih akata u obližnjim mjestima, jasno je, da je u blizini ovih mjesta tekla granica zadarskog distrikta

dicitur, usque ad riuum Jassenize recta linea versus meridianam plagam, et a iam dicta Rasohatiza sursum versus Tinum» (1194 godine) Smičiklas T., op. cit. sv. II, p. 266.

»terram . . . positam ad Sicouam, cui ex austro est terra heredum . . . ex trauesa est quoddam potoc sive fosatus, quod discurit usque ad Jasenicam» (1304 godina) Smičiklas, op. cit. sv. VIII, p. 79.

dakle Jasenica i Rasohatica nalaze se negdje između Sikova i Tinja.

124 Smičiklas T., op. cit. sv. II, p. 282. Obzirom na ubikaciju Dračana uporedi: »et a termino Blatte ad usque puteum in Dračani, et a loco Dračani per transuersum occidentis ad usque Strasiuica, et a Strasiuica ortha linea per longum ad usque iterum p(h)agane arboris locum» (1059 godina) Rački F., op. cit. p. 53.

»et ab inde tam supra curiam Rogoue quam subtus eundo versus occidentem usque ad viam veterem, que sclauice colnic, latine via carri dicitur, usque Blattam . . . , et desuper usque quo terre nepotum Lube tenduntur, eundo versus meridiem usque ad Strascizam, et ab inde recto tramite usque arborem paganam in austro eundo, secundum quod in antiquo priuilegio continetur» (1194 godina) Smičiklas T., op. cit. sv. II, p. 266.

dakle Dračani se nalaze negdje u blizini Blata i Božane.

125 Smičiklas T., op. cit. sv. II, p. 318.

126 Smičiklas T., op. cit. sv. II, p. 327. Upor. Ljubić š., Libellus Policorion qui Tipicus vocatur, Starine JAZU XXIII, p. 193.

127 Smičiklas T., op. cit. sv. II, p. 99.

128 Smičiklas T., op. cit. sv. II, p. 132. 218.

129 Smičiklas T., op. cit. sv. II, p. 172. 234. Upor. Barada, op. cit. 479.

130 Smičiklas T., op. cit. sv. II, p. 180. Upor. Barada, op. cit. p. 479.

131 Smičiklas T., op. cit. sv. II, p. 269.

132 Smičiklas T., op. cit. sv. II, p. 296.

133 Barada M., op. cit. p. 479.

134 Smičiklas T., op. cit. sv. II, p. 106. 225. 293. 358.

Prema izloženim podacima, dakle, zadarski distrikt na kopnu obuhvatio je u toku XII. stoljeća područje uz more od Petrčana do Filipjakova, a u unutrašnjosti na sjeveru do granice ninske županije iz 1205. godine, t. j. linije, koja počinje vjerojatno od rta Skale pak na cestu Nin-Zadar, da tom cestom uzimajući usko područje uz cestu prema unutrašnjosti skrene sjeverno od Dikla prema sredini Bokanjačkog blata, a zatim prema istoku Miljašićevom jarugom do Zemunika, a onda da skrene na jug prema Babindubu, a odatle pak na jugoistok na crtu prema Gorici-Vrbici-Filipjakovu¹³⁵. Da je teritorij zadarskog distrikta južno od Zadra prema Biogradu bio kompaktna cjelina, ne bi se moglo utvrditi. Nije isključeno pače, da je u to područje bio uklješten posjed, koji nije bio podvrgnut zadarskoj jurisdikciji. Najvjerojatnije je takav posjed predstavljalo krajem XII. stoljeća zemljište Zolcjne, koje je naslijedio početkom XIII. stoljeća hrvatski knez Domald, a 1223. godine preuzeli na temelju kraljeve darovnice bribirski knezovi Grgur i Stjepan. Tom se darovnicom izričito navodi, da ti knezovi dobivaju zemlje, koje se spuštaju od Krke k moru do Zadra.¹³⁶ Očito je, da taj posjed nije u cjelini povezano područje, nego sastavljen od više rastrganih zemljišnih čestica na teritoriju od Krke do Zadra, ali da su te zemlje nastavak hrvatskog državnog teritorija također je jasno jer inače ne bi mogao njima kralj raspolagati. Prema tome, granična linija zadarskog distrikta na crti Zemunik-Gorica-Vrbica-Filipjakov ne predstavlja pravac nego krivudavu crtu, koja se na jednom dijelu približila moru. Obzirom da je zadarski distrikt u XII. stoljeću obuhvatao otoke zadarskog arhipelaga te zadarsko primorje od Petrčana do Filipjakova, jasno je, da su utanačenja ugovora, koji su sklopile

135 Smičiklas T., op. cit. sv. III. p. 51. 52. Mišljenje Valčića (Granice ninske županije, Rad JAZU sv. 288. p. 108.) da je granica ninske županije tekla od otoka Vira na Rt Skalu, a odatle obilom do Dikla uključivši i to mjesto, te od Dikla preko Cerudala na Bokanjačko blato, ne može se usvojiti iz razloga što je zadarski sud vršio u XII. stoljeću svoju jurisdikciju upravo u Petrčanima i Brdima (između Zadra i Petrčana), a uz to ne postoji ni jedan podatak iz XIII. ili XIV. stoljeća, prema kojem bi Petrčani bili označeni kao ninski teritorij, iske je bio običaj u to doba naglasiti, prilikom prometa nekretnina na ninskom području, da se nalazi »in territorio None«. Naprotiv, 1289. godine napominje se da Petrčani pripadaju zadarskom distriktu (Jelić, Zadarski bilježnički arhiv — Vjesnik zemaljskog arhiva u Zagrebu god III. sv. 3-4 br. CLXXXV). U XIII. stoljeću nemamo potvrde, da bi područje između Petrčana i Zadra bilo oduzeto Ninu i pripojeno Zadru. Isto tako ne može se usvojiti tvrdnja Jelića, (Povje mo-topografske crte u biogradskom primorju — Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva u Zagrebu, N. S. sv. III. 1898. p. 37.) da je biogradsko primorje uskoro poslije 1125. godine oduzeto Zadru i vraćeno sidraškoj županiji, jer vidimo, da hrvatsko-ugarski kralj nije u XII. stoljeću vršio vlast na tom području uz more, nego naprotiv zadarska komuna.

136 Smičiklas T., op. cit. sv. III. p. 231.

zadarska i pizanska komuna 1188. godine bila od velike koristi Pizancima, jer su oni tim ugovorom stekli pravo nesmetano koristiti »civitate nostram (sc. Jadre) per totum nostrum districtum (sc. jadrensem)«¹³⁷ a što je bilo od naročite važnosti u slučaju brodoloma ili vođenja trgovine.

Ovako označene granice zadarskog distrikta na kopnu ostale su nepromijenjene sve do 1324. godine. Obzirom na te granice nije bila od utjecaja ni Andrijina potvrđnica Ninu iz 1205. godine, kojom su utvrđene granice ninskog područja, jer je tom ispravom kralj utvrdio samo status quo antea, budući da je bio u slabijem položaju od tada upravo moćne mletačke republike. Jednako nije bila važna niti isprava Bele IV. od 1242. godine, kojom je Zadru dao »*terram iacentem a Nedirii(!) usque Reguna(!) preter illam. quam modo possident*«, a zatim još »*superius usque ad Martindam (!) in mare*« osim zemlje, koja pripada Ninu i Ljubača, koja pripada hospitalcima,¹³⁸ jer je Zadar nakon nekoliko mjeseci dospio ponovno pod mletačko vrhovništvo, pa ne bi bilo opravdano zaključiti, da je kralj zaista predao Zadru područje preostalo između Nadina i Rogova, i povrh toga ono, koje se prostire od Nadina do sv. Martina u Pridrazi. Isto tako bila je bez važnosti napokon potvrda isprave Bele IV. od strane kralja Karla I. iz 1311. godine, jer je Zadar ponovno došao pod Veneciju.¹³⁹ Svakako, činjenica da je kralj Bela IV. darovao spomenuto područje Zadru 1242. godine, a da je kralj Karlo I. godine 1311. potvrdio darovnicu, nije bila bez značaja za Zadar, jer je zadarska komuna mogla ipak dokazivati svoje pravo na to područje, doduše samo pod vrhovništvom hrvatskougarskog kralja, no obzirom da je ono bilo kratkotrajno, to je dokazivanje tog prava bilo bez efikasnosti, jer je Zadar svaki puta ponovno pao pod Veneciju, pa gospodari zemlji na darovanom području, a to su bili uglavnom knezovi Šubići, nisu opravdano htjeli priznati to darovanje, te nisu dozvoljavali zadarskoj komuni da ubire podavanja njihovih podložnika. Iako je pravno Zadar stekao novo područje, međutim su faktično ostale na snazi stare granice distrikta, jer zadarska komuna nije mogla uspješno vršiti svoju jurisdikciju na novom području.

U periodu do 1242. godine nisu uslijedile nikakve promjene ni pravne ni faktične, što nam dokazuju činjenice, da je skradinski biskup

¹³⁷ Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 224.

¹³⁸ Smičiklas T., op. cit. sv. IV. 162.

¹³⁹ Smičiklas T., op. cit. sv. VIII. p. 294.

1207. godine potvrdio Bujnjane,¹⁴⁰ 1210. godine kralj potvrdio zemlje u Rogovu i Vrbici te Tinju i Gorici kao i druge »in diversis locis per Chroatiam«,¹⁴¹ 1221. godine hrvatski ban riješio spor zbog zemlje pod Tinjem,¹⁴² 1229. godine sudio splitski nadbiskup, a prije njega hrvatski herceg Koloman i ban Jula, u parnici zbog zemlje kod Rogova,¹⁴³ te 1239. godine herceg Andrija sudio u sporu zbog zemlje u Suovarima.¹⁴⁴ Sama činjenica, da je hrvatskougarski kralj 1242. godine darovao zadarskoj komuni područje između Rogova i Nadina, t. j. ono koje zadarska komuna na tom teritoriju nije još posjedovala, svjedoči da je područje sjeverno od crte Gorica-Tinj-Vrbica, uključivši i ta mjesta, bilo pod vrhovništvom hrvatskougarskog kralja. Treba priznati, međutim, da kralj i ban nisu na darovanom području zaista vršili svoju vlast poslije 1242. godine. Imamo primjere da ban sudi radi zemlje Grabrovičana kod Draginića 1264. godine,¹⁴⁵ da razvodi međe 1266. godine kod sv. Jurja (Draginića!),¹⁴⁶ te ponovno da sudi 1318. godine radi zemlje u Draginićima,¹⁴⁷ i opet zbog zemlje u istim Draginićima 1321. godine,¹⁴⁸ a zatim, da kralj Bela IV. daruje Gušiću, neodređeno kada Domakovce,¹⁴⁹ a kralj Ladislav 1285. godine zemlju između Polešnika i Zemunika,¹⁵⁰ no sve te zemlje bile su i poslije 1324. godine izvan zadarskog distrikta ili pak na samoj njegovoj granici. Ako pak uzmemo s druge strane, da su Šubići bili u drugoj polovici XIII. stoljeća i prva dva desetljeća prve polovice XIV. stoljeća ne samo najveći zemljoposjednici, nego i gotovo isključivi gospodari u Hrvatskoj, što je očito obzirom na kraljevsku ispravu iz 1292. godine, kojom je Šubićima ustupljen sav teritorij od međa hljivanske župe pa do Senja, Gacke i Modruša sa svim velikašima, vazalima, tvrđavama,¹⁵¹ te isprave iz 1293. godine, kojom je Pavao Šubić sa svojom braćom stekao primorsku banovinu u nasljedstvo,¹⁵² u tom slučaju je jasno da zadarska komuna

140 Smičiklas T., op. cit. sv. III. p. 63.

141 Smičiklas T., op. cit. sv. III. p. 100.

142 Smičiklas T., op. cit. sv. III. p. 202.

143 Smičiklas T., op. cit. sv. III. p. 315.

144 Smičiklas T., op. cit. sv. IV. p. 91.

145 Smičiklas T., op. cit. sv. V. p. 296. Upor. Barada, op. cit. p. 492 ad not. 3.

146 Smičiklas T., op. cit. sv. V. 391. Upor. Barada, ibidem.

147 Smičiklas T., op. cit. sv. VIII. p. 497. Barada, op. cit. p. 492. ad not. 3.

148 Smičiklas T., op. cit. sv. IX. p. 22.

149 Smičiklas T., op. cit. sv. VII. p. 322. Barada, op. cit. 492. ad not. 3.

150 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 533.

151 Smičiklas T., op. cit. sv. VII. p. 105.

152 Smičiklas T., op. cit. sv. VII. p. 163.

nije mogla ni pomisliti da ostvari darovnicu Bele IV. iz 1242. godine Zadarska komuna mogla je to pitanje riješiti tek 1324. godine, kada su Šubići oslabili i trebali pomoć Zadra.

U vrelima iz prve polovice XIII. stoljeća nalazimo jedan slučaj, koji bi se bez pravilne analize mogao pogrešno shvatiti, kao da se zadarski distrikt protezao u to doba i na području blizu Nadina. To je slučaj Kokićana. Mjesto Kokićani nalazilo se na jugozapadnoj strani Nadinskog blata, a na istoku su graničili sa Jošanima.¹⁵³ 1239. godine zadarski sud je pozvao sve Zadrane, koji su imali kakvo pravo u Kokićanima, obzirom da se zadarski samostan sv. Krševana tužio, da mu s nepravom neki osporavaju pravo. Na taj poziv prijavili su se zadarskom sudu advokat spomenutog samostana i Jurislav pok. Stepe, da bi riješili ovaj spor oko zemlje u Kokićanima. Po izvršenom postupku zadarski sud je donio presudu u korist samostana.¹⁵⁴ Kako se vidi dakle, zadarski sud je rješavao spor zbog zemlje u Kokićanima, što bi značilo, da je bio teritorijalno nadležan, pa prema tome, da je područje Kokićana spadalo u zadarski distrikt. Međutim, Kokićani nisu spadali pod zadarsku jurisdikciju, nego su, nalazeći se »in regno Croacie«, kako se to naglašava u jednoj ispravi iz 1360. godine,¹⁵⁵ bili pod jurisdikcijom bana odnosno lučkog župana.¹⁵⁶ Presuda zadarskog suda o Kokićanima pokazuje samo, da su obje stranke bile pod jurisdikcijom zadarskog kneza. Da je Jurislav pok. Stepe bio zadarski građanin, dokazuje činjenica da se on 1240. godine spominje kao zadarski sudac.¹⁵⁷ Prema tome zadarski sud je mogao opravdano rješavati spor među Zadranima, bez obzira da je predmet spora bio pod stranom jurisdikcijom. Nadalje isto tako je razumljivo, da je spor zbog zemlje u Kokićanima, koji je nastao iz razloga, što je stranac, karinski župan, osporavao zadarskom samostanu sv. Krševana pravo na Kokićane, rješavao iste godine arbitražni sud sastavljen od Zadrana i Karinjana.¹⁵⁸ Međutim, nije u prvi mah shvatljivo, da zadarski sud rješava spor među istim strankama, iza kako taj spor nije uspio riješiti arbitražni sud. Iz jedne isprave iz 1239. godine saznajemo, da je karinski župan tužio samostan sv. Krševana pred zadarskim sudom radi zemlje u Kokićanima, jer arbitraža

153 Smičiklas T., op. cit. sv. X. p. 531. Uporedi Barada, op. cit. p. 479.

154 Smičiklas T., op. cit. sv. IV. p. 74. 76.

155 Smičiklas T., op. cit. sv. XIII. p. 90.

156 Smičiklas T., op. cit. sv. XII. p. 514.

157 Smičiklas T., op. cit. sv. IV. p. 115.

158 Smičiklas T., op. cit. sv. IV. p. 106.

nije donijela odluku o istom sporu, - te da je zadarski sud odbacio tužiteljev zahtjev i donio presudu u korist tuženog samostana.¹⁵⁹ Kako se vidi, stranac, t. j. osoba, koja nije pripadala zadarskoj jurisdikciji, smatrao je da je zadarski sud nadležan u sporu oko Kokićana, iako Kokićani nisu spadali pod zadarsku jurisdikciju, pa je stoga i podigao kod tog suda tužbeni zahtjev. Zadarski sud je zaista bio u tom slučaju nadležan. Karinski župan morao je tako postupiti, jer je na to bio obvezan ili na osnovu ugovora, koji je sam sklopio sa Zadranima, zbog arbitražnog suđenja, pa je morao poštivati uglavak, po kojem je bio dužan, ako arbitraža ne bi riješila spor, taj spor iznijeti pred zadarski sud, koji je prema tome u tom slučaju bio ovlašten meritorno riješiti, ili na osnovu načela, koje je tada bilo u važnosti, da se parnice vode »in aspectu iudicium debitoris« t. j. na sudištu, kojem je spadao tuženi. To načelo počelo se primjenjivati izmjenično kod Zadrana i Rabljana temeljem ugovora sklopljenog 1188. godine između zadarske i rapske komune,¹⁶⁰ a prema drugim komunama i provincijama, kad god je jedna parnička stranka bila stranac, što je važno bilo na osnovi običajnog prava, bilo osnovom posebno sklopljenog ugovora.¹⁶¹ Prema izloženom dakle, slučaj Kokićana ne dokazuje, da je to mjesto spadalo u područje zadarskog distrikta, nego predstavlja samo jedan primjer primjene opće važećeg načela, ili pak ispunjavanja obveze na osnovu pogodbe o rješavanju spora putem arbitraže.

Da je granica zadarskog distrikta iz XII. stoljeća ostala do 1324 godine neizmjenjena, dokazuju nam ne samo nabrojeni podaci, po kojima smo zaključili da kralj, ban ili drugi hrvatski dostojanstvenici nisu vršili akte svoje jurisdikcije na osnačenom području zadarskog distrikta, nego i drugi, kojima možemo ustanoviti, da je zadarska komuna zaista vršila vlast na tom području. Sam kralj Bela IV. ustanovio je u spomenutoj darovnici, da zadarska komuna, ima pod svojom vlašću izvjestan teritorij između Nadina i Rogova, no, i pored toga vidimo, da je na primjer zadarski sud rješavao 1240. godine spor zbog zemlji u Suisgianu kod Gorice,¹⁶² 1279 godine spor zbog zemlje u Dragi sv. Krševana u Cerodolu (između Dikla i Bokanjca),¹⁶³ 1298.

159 Smičiklas T., op. cit. sv. IV. p. 81.-83.

160 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 247.

161 Princip »in aspectu debitoris« prema zadarskom statutu iz 1305. god. važio je uvijek, osim u slučaju, da je zadarska komuna drukčije ugovorila sa strančevom komunom ili provincijom. Upor. Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XIX.

162 Smičiklas T., op. cit. sv. IV. 117.

163 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 310. Upor. sv. VI. p. 236.

godine spor zbog plaćanja teratika od zemlji u Murv'ci¹⁶⁴ i 1309. godine spor zbog zemlje u Bibinju.¹⁶⁵ Pored toga, u vrelima se katkada izričito naglašava, da se izvjesno mjesto nalazi u zadarskom distriktu, pa tako možemo ustanoviti, da su se nalazila u zadarskom distriktu mjesta: sv. Ivan (kraj Zadra), sv. Jakov (kraj Zadra), Oštri rt (blizu Dikla),¹⁶⁶ Petrićani,¹⁶⁷ Sukošan¹⁶⁸ (sve 1289 godine) i dr. Iz jedne isprave 1292. godine saznajemo, da je u blizini Čelopeka tekla granica zadarske komune,¹⁶⁹ a Čelopek se nalazio blizu Babinduba. Da se Zemunik također u XIII stoljeću nalazio u zadarskom distriktu dokazuju nam isprave iz 1289 godine, iz kojih vidimo, da je zadarska komuna državala svoje vojnike u Zemuniku, koje je plaćala iz svoje blagajne,¹⁷⁰ a i sam zadarski statut iz 1305. godine pokazuje, da je zadarska komuna imala svoje zemlje u Zemuniku, jer se jednom statutarnom odlukom upozorava osobe, koje su bez pristanka zaposjele zemljišta komune, da im komuna ne će priznati preskripciju, iako posjeduju preko trideset godina zemlju.¹⁷¹

Darovnicu Bele IV. 1242. godine i njenu potvrdu iz 1311. godine bribirski knezovi Šubići priznali su tek 1324. godine. Iz isprave od 13. II 1324. godine saznajemo, da su bribirski knezovi sklopili pakt sa zadarskom komunom o prijateljstvu i uzajamnom pomaganju, te da su tom prilikom zaključili, da od sada unaprijed zadarska komuna može nametnuti i ubirati, kao i svim ostalim zadarskim jobagionima ista podavanja i od Šubićevih jobagiona, koji žive na Šubićevim posjedima u području zadarskog distrikta t. j. zapadno od crte, koja počinje kod Rogova te skreće na Nadin i dalje na Sumartin (u Pridrazi) do mora prema kraljevskim privilegijama. Nadalje saznajemo, da su bribirski knezovi, kao i svi njihovi potomci, primljeni od zadarskog Velikog vijeća kao zadarski građani, te su ovi preuzeli pomenutim ugovorom dužnost, da odgovaraju pred zadarskim sudom u svakoj parnici, koju bi zadarski građanin ili distriktualac, osim Šubićevih jobagiona, poveo pred zadarskim sudom, pa i u slučaju, ako bi parnicu zapodjenuo koji od sinova krbavskog kneza Kurjaka.¹⁷²

164 Smičiklas T., op. cit. sv. VII. p. 292.

165 Smičiklas T., op. cit. sv. VIII. p. 253.

166 Jelić, Zadarski bilježnički arhiv (Vjesnik zemaljskog arhiva u Zagrebu god. I. sv. 3 br. 42.).

167 Jelić, op. cit. Vjesnik god. III. sv. 2 br. 185.

168 Jelić, op. cit. Vjesnik god. I. sv. 4. br. 96.

169 Smičiklas T., op. cit. sv. VII. p. 125.

170 Jelić, op. cit. Vjesnik god. I. sv. 4. br. 103. i god. III. sv. 3 i 4 br. 203.

171 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXIII.

172 Ljubić š., op. cit. sv. I. p. 347.-349.

Obzirom da su Šubići imali mnoge posjede zapadno od crte Rogovo-Nadin-Sumartin, što proizlazi ne samo iz notarskih isprava, nego i iz same činjenice, da je ugovorom istaknuta čitava granica od Rogova do Sumartina, a što ne bi bio slučaj, kad Šubići ne bi imali svoje zemlje zapadno od crte Rogovo-Nadin, ugovor iz 1324. godine predstavlja znatno proširenje zadarskog distrikta. Sudeći prema smislu tog ugovora proizlazi, da su i krbavski knezovi priznavali zadarsku jurisdikciju na svojim posjedima, koji su se nalazili zapadno od linije Rogovo-Nadin-Sumartin. Tu pretpostavku potvrđuje jedan kasniji podatak iz 1349. godine, koji čisto dokazuje, obzirom da Venecija te godine opominje zadarskog kneza, da mora vršiti sudski postupak po zahtjevu krbavskog kneza, da bi ovaj mogao dokazati svoje pravo na kuće i zemlje, koje mu pripadaju u Zadru i njegovom distriktu,¹⁷³ da su krbavski knezovi zaista priznavali zadarsku jurisdikciju na svojim posjedima u zadarskom distriktu, jer inače ne bi bilo jasno, zašto su se obraćali zadarskom sudu radi ostvarenja svojih prava. Sporno je pitanje, da li su priznavali zadarsku jurisdikciju i druge zajednice rodovskog plemstva kao Kačići, Mogorovići, a naročito Gusići, koji su u to doba držali Novigrad i njegov distrikt,¹⁷⁴ a koji se protezao upravo na krajnjem sjeveroistočnom dijelu područja, koje je Bela IV. darovao zadarskoj komuni.

Po zaključenju ugovora između Zadra i brčbirskih knezova nalazimo jedan značajan podatak, koji osvjetljuje odnos Gusića prema Zadru, a time i utvrđuje sjeveroistočnu granicu zadarskog distrikta. 1324. godine, naime. Grubiša Praskvić i Radoslav Čučonja založili su zadarskom građaninu Franji pok. Stjepana jednu trećinu svojih zemlji, koje su se nalazile u Luci zadarskog distrikta blizu granice tog distrikta, zvane Maslofschina, a koje su se prostirale među zemljama novigradskog kaštela Praskvića i Domakovaca.¹⁷⁵ Ovaj nas podatak, dakle, obavješćuje, da je granica zadarskog distrikta tekla blizu Praskvića i Demakovaca (negdje na liniji Gornji Biljani-Smiljčić-Kačić).¹⁷⁶ Istina je, da nam ova isprava iz 1324. godine pokazuje samo jednu točku na granici zadarskog distrikta, a ne pravac granične linije tog distrikta, ali ipak on nas uvjerava, da taj pravac nije mogao biti usmjeren prema Sumartinu u Pridrazi kraj Novigrada, jer, ako se Praskvići i Domakovi,

173 Ljubić S., op. cit. sv. III. p. 110.

174 Barada M., op. cit. p. 492. ad not. 3.

175 Smičiklas T., op. cit. sv. IX. p. 219.

176 Barada M., op. cit. p. 493. ad not. 3.

zemlje novigradskog kaštela nalaze izvan zadarskog distrikta, odnosno uz granicu tog distrikta, znači, da su i ostale zemlje novigradskog distrikta bile izvan zadarskog distrikta, t. j., da Gusići nisu priznavali na svojim posjedima zadarsku jurisdikciju. Da je područje novigradskog distrikta ostalo pod kraljevom vlašću pokazuje činjenica, da je oko 1403. godine u Zadru okrunjeni kralj Ladislav raspolagao zemljama baš novigradskog distrikta i poklonio ih nekim Zadranima,¹⁷⁷ što ne bi mogao učiniti, da je to područje bilo sastavnim dijelom zadarskog distrikta. Prema tome, granica zadarskog distrikta morala je negdje kod Praskvića skrenuti prema sjeverozapadu u pravcu granice ninskog distrikta. U tom uglu, blizu Praskvića, najpoznatije mjesto tog dijela zadarskog distrikta bilo je mjesto Draginići, za koje se već 1324. godine ističe, da leži u zadarskom distriktu.¹⁷⁸

Analizirajući nabrojene podatke vidimo, dakle, da su nam veoma važni, jer nam podvlače činjenicu, da se sjevercistočna granica zadarskog distrikta 1324. godine dosta daleko pomakla u teritorij lučke županije. Sada Zemunik nije više krajna točka zadarskog distrikta, nego se nalazi negdje na polovici dužine Zadar-Draginići, kod kojih završava područje zadarske jurisdikcije.

Ispitujući dalje povjesna vrela iz razdoblja 1324.—1358. godine moramo zaključiti, da su se granice zadarskog distrikta pomakle na štetu ne samo lučke nego i sidraške županije. Započevši sa Rogovom kao najjužnijom točkom zadarskog distrikta na kopnu, prema darovnici Bele IV., vidimo, da se i samo Rogovo počelo smatrati sastavnim dijelom zadarskog distrikta. 1342. godine zadarski knez je izdao proglas, budući da su neki neovlašteno prisvojili neke zemlje u Rogovu, kojim je knez zabranio svim Zadranima i strancima dirati u posjede opatije sv. Kuzme i Damjana, koji se nalaze »in districtu Jadrensi«,¹⁷⁹ a 1349. godine knez je ponovno bio ponukan da brani pravo zadarske komune na Rogovo, kada ga je htio okupirati estrevički knez.¹⁸⁰ Ako analiziramo pak podatke, koji se odnose na Vrbicu, vidimo da je Vrbica bila 1325. godine podijeljena među zadarskom i skradinskom biskupijom,¹⁸¹ što možemo

177 Ljubić š., op. cit. sv. VI. p. 12.

178 Smičiklas T., op. cit. sv. IX. p. 182. Upor. Barada, op. cit. p. 493. ad not. 3. Činjenica da je kasnije kralj Ljudevit raspolagao zemljama rodovske zajednice Draginića, koji su umrli bez muških potomaka, ne isključuje mjesto Draginići iz zadarskog distrikta, jer su se zemlje, kojima je kralj raspolagao nalazile u lučkoj županiji (Smičiklas, op. cit. sv. XII. p. 29. 260. 567.).

179 Ljubić š., op. cit. sv. II. 148.

180 Ljubić š., op. cit. sv. III. p. 165.

181 Jelić, Povjesno-topografske crtece ... p. 74.

protumačiti, da je takvo stanje moglo nastati najvjerojatnije zbog toga, što se južni dio Vrbice smatrao dijelom zadarskog distrikta. Istina je, da skradinski biskup 1352. godine još uvijek dokazuje, da ima pravo ubirati desetinu u Rogovu i Vrbici, kao i u Gorici te Bubnjanima kraj Jošana,¹⁸² ali koliko god je shvatljivo, da skradinski biskup brani svoja prava, koja je stekao odlukom splitskog crkvenog sabora iz 1185. godine,¹⁸³ toliko nam dokazivanje skradinskog biskupa daje razlog da opravdano naslućujemo, da je zadarska komuna uključila ta mjesta u područje svog distrikta. Ako uzmemo k tome u obzir, da su zemlje u Jošanima bile u vlasništvu zadarskih građana Zadulina, Virevića, Zlorada pa i Šubića,¹⁸⁴ koji su 1324. godine priznali zadarsku jurisdikciju, u tom slučaju je shvatljivo, da su Zadrani priključili svom teritoriju u Jošanima i Goricu te Bubnjane, koji su graničili sa Jošanima. Kad zadarski sud rješava 1338. godine spor zbog zemlje u Trečcima (u konfinu Kamenjana) u parnici između Matafarića i Vulčete bribirskog, dakle o zemljama, koje se steru sjeverno od Jošana,¹⁸⁵ onda nas ta činjenica uvjerava, da su Zadrani zaista sav okolni kraj oko Jošana priključili zadarskom distriktu.

Prema iznijetim podacima, dakle, granica zadarskog distrikta polovicom XIV. stoljeća tekla je u području Draginići-Rogovo crtom, koja počinje u Rogovu, a zatim kreće prema Vrbici, Bubnjanima, Jošanima. Kamenjanima te da završi u Draginićima, odakle skreće sjeverozapadnim pravcem prema granici ninskog distrikta obilježenoj Andrijinom potvrđnicom iz 1205. godine. Sporno je, da li je međa ninskog distrikta prema zadarskom u potpunosti ostala ista. Vjerojatno je, da su Zadrani pomakli na nekim mjestima svoju granicu na štetu Ninjana, što bi nas mogla uvjeriti razmirica između zadarske i ninske komune iz 1334. godine, kada su se Ninjani tužili Veneciji, da su Zadrani uzurpirali neke teritorije ninske komune, te da su pače na jednom podigli jedno selo.¹⁸⁶ Koji je to bio ninski teritorij, ne bi se moglo sa sigurnošću ustvrditi, ali nije isključeno, da bi se moglo odnositi na područje prema Visočanima, za koje se napominje 1373. godine, da se nalazi u zadarskom distriktu.¹⁸⁷

182 Smičiklas T., op. cit. sv. XII, p. 101.

183 Smičiklas T., op. cit. sv. II, 193.

184 Smičiklas T., op. cit. sv. X, p. 531.

185 Smičiklas T., op. cit. sv. X, p. 438.

186 Ljubić š., op. cit. sv. I, 425.

187 Smičiklas T., op. cit. sv. XIV, p. 539.

Pošto je Zadar došao 1358. godine ponovno pod vrhovništvo hrvatskougarskog kralja, granice zadarskog distrikta nisu se bitno izmijenile. Sam kralj Ljudevit potvrdio je 1358. godine zadarskoj komuni one granice, koje je imala prije netom završenog rata protiv Venecije (»quod iidem Jadrenses et res suas seu civitatis ipsius confines et terminos sub eisdem l'imitibus, quibus ante proxime praeteritam guerram pacifice et quiete, iuste et iuridice possiderunt, etiam possidere debeant in futurum«). Istom ispravom kralj je također potvrdio sve ugovore, koje su Zadrani sklopili, a odnosili se na prava unutar i izvan granica zadarskog distrikta, kao i pravo vlastite sudbenosti, što je značilo, da su zadarski građani i pridošlice, koji su živjeli na zadarskom teritoriju bili podložni samo zadarskom sudištu.¹⁸⁸

Upoređujući sva štampana vrela, koja se odnose na Zadar i njegovo područje iz doba od 1358.—1409. godine, ustanovit ćemo, da ne postoji ni jedan akt kraljevske, banske ili županske jurisdikcije, koji bi se odnosio na bilo koje mjesto iz ocrtanog zadarskog distrikta. Mi možemo doduše ustanoviti, da je ban sudio 1358. godine u parnici zbog zemlje u Biljanima u Luci.¹⁸⁹ da je ninski arhiepzbiter uveo po nalogu kraljevskog suda samostan sv. Krševana 1358. godine u posjed Suovara i Kokićana (istočno od Jošana),¹⁹⁰ da je kralj raspolagao 1359. godine zemljama između Grabrovčana i Praskvića,¹⁹¹ te da je po banovom nalogu izvršen 1363. godine zavod međa u Brdima kraj Polešnika,¹⁹² no sva ta mjesta nalazila su se u bližoj ili daljnjoj okolici granice zadarskog distrikta. Ovi nam podaci ujedno pokazuju, da se te granice nisu u drugoj polovici XIV. stoljeća niti suzile niti proširile, jer vidimo, da je kraljevska jurisdikcija sezala s jedne strane do Jošana, a s druge do Suovara.

Zadarska komuna obuhvatala je, dakle, u doba svog vrhunskog razvoja druge polovice XIV. stoljeća, teritorij, koji je zauzimao cijeli zadarski otočki arhipelag sa Pagom, te područje na kopnu omeđeno crtom, koja je tekla od rta Skale na cestu Nin—Zadar, da bi sjeverozapadno od današnjeg Dikla skrenula prema sredini Bokanjačkog blata a zatim prema istoku Miljašićevom Jarugom, preko Murvice do Smokovića, gdje bi skrenula prema Smiljčiću, a odatle prema sv. Juri kod

188 Smičiklas T., op. cit. sv. XII. p. 451. 452.

189 Smičiklas T., op. cit. sv. XII. p. 497.

190 Smičiklas T., op. cit. sv. XII. p. 513. 514.

191 Smičiklas T., op. cit. sv. XII. p. 567.

192 Smičiklas T., op. cit. sv. XIII. p. 304.

Biljana, te da se potom spusti prema Jošanima, Gorici, Vrbici na Rogovc kod Biograda u more. Područje označeno do granice prema ninskom distriktu nedvojbeno je zadarsko, ali, da li je ta granica bila polovicom XIV. stoljeća dalje protegnuta na ninski teritorij, tako da bi tekla od rta Skale prema Bokanjačkom blatu, a odatle prema Visočanima, koji se 1373. godine nalaze u zadarskom distriktu,¹⁹³ nije sigurno, jer osim za Visočane nema druge potvrde. Svakako, u ovoj raspravi je od važnosti ustanoviti nedvojbeno zadarsko područje, na kojem je potvrđena jurisdikcija zadarskog sudišta.

Daljnje promjene zadarskog distrikta poslije 1409. godine, kada je Zadar bio prodan mletačkoj republici, ne će se obrađivati, jer poslije 1409. godine zadarska komuna dobiva iz osnova drugo značenje, tako da to nije bila više komuna iz prijašnjeg stoljeća, nego jedna od najnižih upravnih jedinica mletačke upravne vlasti. Obzirom da smo u analizi statutarnog prava uzeli u obzir statutarne reformacije iz prve polovice XV. stoljeća, možemo samo istaći, da se pod zadarskim područjem podrazumjevalo u prvoj polovici XV. stoljeća, ne samo područje zadarskog distrikta, nego i teritorij, koji je pripadao kaštelu u Novigradu i Vrani.¹⁹⁴

Obzirom na etničke odnose na kopnenom dijelu zadarskog distrikta može se sa sigurnošću ustvrditi, da su stanovnici zadarskog distrikta gotovo isključivo Hrvati. Akademik Skok je utvrdio, da izvan zidina srednjovjekovnog Zadra historijska toponomastika pozna samo tri romanska toponima (Kopranj, Kolovare i Puntamika), što znači, da posvuda vlada hrvatski toponomastički sistem.¹⁹⁵ Hrvatski toponimi javljaju se sa najstarijim sačuvanim ispravama. To ne znači, da su oni tek početkom X. stoljeća nastali, nego da su već ranije postojali, što nije čudo, kad uzmemo u obzir, da su hrvatski kraljevi imali u neposrednoj okolici Zadra svoje posjede, dakle, da se je vlast hrvatskog kralja protezala do samih gradskih bedema. Već je Konstantin Porfirogenet istaknuo ninsku i sidrašku županiju, koje su se upravo u zadarskom zaleđu prostirale, što znači, da je Zadar tada bio okružen hrvatskom upravnom organizacijom. Stoga je shvatljivo, da se analizom historijske toponomastike mora zaključiti, kao što je to akademik Skok zaključio, da je Zadar i njegova okolica od najstarijih vremena najčišća

193 Smičiklas T., op. cit. sv. XIV, p. 539.

194 Ljubić Š., op. cit. sv. VI, p. 53. 302. VIII, 254.

195 Skok, *Pčstanak hrvatskog Zadra* (Radovi Instituta JAZU u Zadru, Zagreb 1954.) Knj. 1 p. 61. 62.

hrvatska zemlja.¹⁹⁶ Nema sumnje, da su u Zadru živjeli i Romani prilikom doseljenja Hrvata isključivo, a kasnije u sve manjem broju, o čemu govore leksički relikti romanske toponomastike, a i isprave iz XII. stoljeća, u kojima se spominju Latini, t. j. zadarski Romani za razliku od Hrvata, no oni su ubrzo nestajali, što nam također dokazuje potpuno prevladavanje hrvatskog toponomastičkog sistema, ako ne ćemo uzeti u obzir antroponime, za koje misli Brunelli, da su često nesigurni kriterij.¹⁹⁷ Nestajanju Romana uglavnom je pomoglo prodiranje okolnih Hrvata u grad te ženidbene veze građana sa stanovništvom u zaleđu. Prevladavajući etnički elemenat kroatizirao je ostatke Romana. Međutim, treba podvući, da se stvaranjem komune stvarao također osnov za formiranje novog stanovništva, u kojem etnički supstrat nije imao političkog značaja, a koje se zbog svojih interesa razlikovalo od svog zaleđa ulazeći pod naziv Jadratini, za razliku od Hrvata, koji su ostali u distriktu kao stanovništvo sa smanjenim opsegom prava. Naravno je, da se time nisu izmijenili etnički odnosi na zadarskom području, nego se samo istakla klasna diferencijacija punopravnih zadarskih građana »cives Jadratini« i manje pravnih Hrvata u distriktu — »districtuales« Ipak treba još nadodati, da se opseg prava jednih i drugih poklapao u privatno pravnim odnosima.

3. Razvoj zadarskog prava

Pomorska trgovina označavala je izvor blagostanja Zadra, kao i osnov bržem razvoju zadarskog prava. Dokle god se zadarska privreda zasnivala isključivo na ratarstvu, stočarstvu i ribarstvu, ekonomski razvoj Zadra bio je skučen na običnu razmjenu dobara. Novčano gospodarstvo nije zauzimalo prvo mjesto. Oskudni pravni odnosi bili su zadovoljeni osnovnim pravnim regulacijama. Čak ni zadarsko otočje nije imalo većeg utjecaja na život u gradu. Isprave iz X. stoljeća govore još uvijek o pretežnom značaju obradive zemlje, bilo na otocima, bilo na hrvatskom državnom tlu. Sav pravni život Zadrana u to doba još uvijek se pretežno odvijao u prometu nekretnina, u kojem izgleda, da su glavnu ulogu vodili zadarski samostani i crkve. Stoga nije čudno da u tom periodu nalazimo tragova starog sistema kolona. Kopneno zaleđe Zadra bilo je na plodnim česticama zemlje naseljeno hrvatskim

¹⁹⁶ Skok, op. cit. p. 62.

¹⁹⁷ Brunelli V., *Storie di Zara. II Comune in sul finire dei tempi di Mezzo* (Archivio storico per la Dalmazia, Roma, vol. XIX./p. 74.

seoskim teritorijalnim zajednicama, u kojima se izivljavao rodovski sistem. Međutim, sređivanjem odnosa između grada i njegovog zaleđa, građani su stekli uvjete, da se bave više pomorstvom. Bogato zaleđe davalo je artikle za izvoz, pa je bilo opravdano, da se pomorci otisnu iz zadarske luke, te da pod zaštitom bizantskog cara zaplove najprije u bliže a kasnije sve udaljenije luke Jadrana i Sredozemlja.

Razvojem pomorske trgovine razvijao se i pravni život zadarske komune. Novčano gospodarstvo preotima maha, jer s pomorstvom razvijala se i trgovina u gradu, trgovina sa zaleđem, intenzivnije obrađivanje zemlje, proširivanje ekonomičkih poljoprivrednih kultura, i napokon, zanatstvo, koje je bilo pored poljoprivrednih proizvoda najvažniji faktor gradske privrede. Življim prometom sa odličnim izgledima zarade postizavala se imigracija stanovništva iz zaleđa u grad. U intenzivnoj trgovini i zanatstvu podjela rada se sve više proširivala, pa je trebalo novih kadrova. Standard života dizao se u gradu i njegovom zaleđu. Zahtjevi stanovništva su se povećali, a umješnost, sposobnost i jaka volja donijela je pojedincima kapital, kojim su mogli dalje raditi i sticati nove viškove. Time je povezan i razvoj klasnog diferenciranja, kao i opseg prava sudjelovanja u vršenju vlasti pojedinih zadarskih podložnika.

Razvojem ekonomskog života dat je osnov za razvoj prava. Staro običajno pravo, odraz negdašnje skućene ekonomike, moralo se proširiti novim pravnim pravilima naročito iz oblasti obveznog i pomorskog prava. Personalni princip važenja prava morao se je prilagoditi novim uslovima, a kasnije, konačno biti zamijenjen teritorijalnim načelom. Naravno, to običajno pravo bilo je još uvijek sastavljeno od normi, koje su se primjenjivale u gradu i zaleđu, te je predstavljalo skup propisa poletnih građana i konzervativnih poljodjelaca, u stvari, dvaju ekonomskih područja, povezanih zajedničkim interesima. Zadarsko pravo nije bilo ni gradsko ni seosko, nego jedna vrst pravne simbioze, u kojoj se odražavala ekonomska simbioza Zadra i njegovog zaleđa.

Što je Zadar više napredovao u pomorskoj trgovini, to su se i važeći propisi morali više zamjenjivati novim, koji bi mogli pravilno i svrsishodno regulirati nove odnose. Što je promet nekretnina bio življiji što je bilo više komadanja zemljišnog vlasništva, zamjena zemljišta. cesija, raznolikijih agrarnih odnosa, to je bio i življiji rad sudaca, notara i pravoznanaca u odnosu prema zaleđu. To načelo vrijedilo je i u odnosu prema građanima, gdje je počela cvasti trgovina, u kojoj se počela javljati nužnost kredita, te zanatstvo najrazličitijih struka, kojima je

bio osnov zahtjev naručitelja, radna snaga i materijal za obradu. Jasno je, da je staro običajno pravo nužno, tim brže, podlijegalo promjenama i dopunama, što su bili kompliciraniji pravni odnosi.

Ekonomski razvoj zadarske komune dostigao je vrhunac već u drugoj polovici XII. stoljeća, što nam ne dokazuje samo ugovor s Pizom iz 1188. godine, nego i činjenica, da je Zadar bio u očima mletačke republike početkom XIII. stoljeća jedan od najjačih gradova u svijetu. Iako su Zadar uništili do temelja krstaši 1202. godine, a Mlečani iza toga opljačkali, Zadranima su se opet podigli ponovno zahvaljujući pomorskoj trgovini. Zadar je još uvijek bio jedan od najuglednijih gradova, koji je davao iz svoje sredine drugim gradovima knezove i druge više funkcionere komuna.¹⁹⁸ 1260. godine zadarska se komuna s ponosom naziva »respublica« prilikom davanja građanstva jednom Splićaninu, a da pri tom uopće ne spominje mletačkog dužda, zadarskog nadbiskupa, pa čak niti zadarskog kneza.¹⁹⁹

Brže usklađivanje propisa zadarskog običajnog prava novim ekonomskim prilikama Zadranima su zahvaljivali svom doticaju sa ostalim komunama, a naročito učenicima bolonjske, padovanske i drugih pravnih škola, koje su upravo taj problem naučno i praktično rješavale. Sigurno je da su i sami Zadranima slali u te škole svoje zemljake. Jurističko znanje nije više bio monopol klera, iako se ne može poreći, da je i kler odigrao izvjesnu ulogu u recepciji učenja glosatora. Mi možemo ustanoviti, ne samo da Zadranima nisu bili nepoznati izvori učenja glosatora i postglosatora, nego pače, iako su u to doba knjige bile veoma skupe (da su ih Zadranima posjedovali. Iz oporuke zadarskog kanonika Ivana Somla od 1294. godine saznajemo, da je on ostavio svom bratu između ostalog: »decretales decretum, apparatus Innocencii super decretalibus institutiones cum apparatu ordinario, digestum vetus cum apparatu extraordinario, codex cum apparatu extraordinario, summa Goffredi, lectura abbatis qui modo est episcopus Tripolitanus, casus Bartholomei super decretis, libelli Roffredi in iure canonico, libelli Egidii de Bononia in iure canonico, libelli fugitiui qui dicuntur Abagarocca compositi, summa Orlandini de passagiis de notaria, questiones Bartholomei, distinctiones Petri Sansoni non tamen complete cum magno defectu, Compostellanus casus institutionum, casus decretalium et omnes alii libri parui et magni.«²⁰⁰ Kako se vidi, popis ovih knjiga nisu sačinjavali samo izvori

198 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 85. 115. 125. 129. 165. 167. i dr.

199 Smičiklas T., op. cit. sv. V. p. 160.

200 Smičiklas T., op. cit. sv. VII. p. 190.

učenja glosatora. nego i njihove glose, pače i studije, koje su sadržavale konkretna rješenja pojedinih pravnih pitanja, te, što je od posebne važnosti, udžbenik glosatora za notare.

U djelovanju notara u Zadru možemo naći prve potvrđene tragove primjene učenja glosatora u zadarskom pravnom životu.

U Zadru su dužnost notara vršili uglavnom sve do kraja XIII. stoljeća svećenici. 1260. godine spominje se prvi carski notar,²⁰¹ kojeg sve češće susrećemo do kraja XIII. stoljeća. Početkom XIII. stoljeća nalazimo u Zadru notara, koji nosi titulu magister, koja je čast bez sumnje stečena na jednom univerzitetu u Italiji, a koja je bila dugo vremena jednaka nazivu doctor.²⁰² Carski notari u Zadru su stranci, koji su pohađali pravne škole u Bolonji ili Padovi ili drugdje, te su na osnovu toga stekli carevu autorizaciju. Svećenici su također pohađali škole u Italiji, pa ih često vidimo u Zadru kao kanonike uz svoju notarsku funkciju.

Prvi utjecaj glosatora može se nazrijeti u razvoju samog notarijata. Od običnog pisara listine notar postaje funkcija u zadarskoj komuni, pa se takav jednostavni naziv notar proširuje na notarius iadertinus ili iadertine curie notarius. Prvi se takav notarius iadertinus javlja 1166. godine.²⁰³ Ipak, taj novi notar nosi još uvijek biljeg hrvatskog pristava, jer ga nalazimo gdje sudjeluje prilikom uvođenja u posjed još 1190. godine²⁰⁴ i 1194. godine.²⁰⁵ Međutim, ako promatramo razvoj listine sa njezine formalne strane, vidimo da je tu utjecaj glosatora po zadarskim notarima bio još jači i djelotvorniji. Ako se u XII. stoljeću listine u Zadru obično nazivaju memoriale, carta, cartula recordacionis, onda to znači, da je stara carta pod utjecajem lombardske karte u Zadru u XII. stoljeću zamijenjena noticijom. U toj zamjeni se odražuje utjecaj starog običajnog prava, po kojem je sva važnost na pr. kod kupoprodaje zemljišta ne toliko u sklopljenom pravnom poslu, nego u uvođenju u posjed po pristavu. Sa investiturom se završava

201. Smičiklas T., op. cit. sv. V. 162.

202. Savigny: op. cit. III. 153.

203. Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 107.

204. Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 243.

205. Smičiklas T., op. cit. sv. II. 270. Krajem XII stoljeća funkciju pristava preuzima u Zadru tribunus, koji, kad uvodi u posjed, dobiva ime pristaldus. U listini iz 1182. godine izričito se napominje: »Quando autem pristoldus noster juxta consuetudinem terre fuit ad sauodam . . . et posuit ipsam Stance . . . in dominio ipsius predii . . . (Smičiklas T., II. 180.), iz čega se zaključuje, da se za uvođenje u posjed upotrebljavao pristald po vladajućem običaju, i da se taj pravni posao nazivao hrvatskim izrazom zavod. Taj se izraz i kasnije upotrebljava (Smičiklas T., IV. 116.). Pristalda nalazimo još krajem XIII. stoljeća (Smičiklas T., IV. 558.).

pravni posao. Prema tome, u tom slučaju dolazi u obzir samo *notitia*, koja iznosi događaje nezavisno od *notitiae* dovršenom pravnom poslu. Iz toga slijedi, da *noticija* po sebi nije bila dokaz, nego je težište na svjedocima, koji se u *noticiji* spominju. Zbog toga je opat samostana sv. Kuzme i Damjana u Zadru, tražeći, da bude potvrđen u svom pravu, pokazao 1172. godine »*cartulam et testes vivos et mortuos*«, a sudac je nakon toga odredio opatu »*affirmare cartulam et testes*«. ²⁰⁶ No i *noticija* je doživljavala daljnji razvoj. U starom običajnom pravu kupnja se razvila iz zamjene robe za robu. Takav razvitak nalazimo i u germanskom pravu. Tek novčano gospodarstvo donosi kupnju, koja predstavlja zamjenu robe za novac. Prema tome u običajnom pravu kupoprodaja je bila realni kontrakt. ²⁰⁷ Takvom pravnom poimanju dolikovala je listina bez vlastitog pravnog značenja, a kupcu je ipak trebala, jer je listina označila svjedoke, pred kojim je kupoprodaja izvršena. U Zadru se takvo shvaćanje održalo još u XII. stoljeću, a u XIII. stoljeću nalazimo nekih tragova. Na pr. iz zadarske listine iz 1188. godine saznaje se, da prodavaoc iskazuje volju »*per hoc scriptum*«, da kupac od sada slobodno raspolaže s kupljenom zemljom »*quia vendidi tibi*« ... *terram nostram pro XX romanatis a te plene susceptis*. Poslije se nabrajaju dvadeset svjedoka »*et multi alii*«. ²⁰⁸ U konkretnom slučaju vidi se, da listina, iako ima znakova poznavanja glosatorskog učenja, pa se želi iz obične *noticije* stvoriti *venditionis scriptum*, u biti je ostala vjerna starijem pravnom naziranju, jer ova listina u prvom redu ne označuje instrumenat, a karakteristično napominje, da se je prije ispostavljanja listine izvršila kupnja, jer je prodavaoc već dobio 20 romanata prema tome pravni posao je već izvršen. U listini se dakle konstatira samo, da se je taj pravni posao izvršio, te da su kod toga sudjelovali mnogi svjedoci. Sličnu listinu nalazimo još 1217. godine. ²⁰⁹

Prelaz *noticije* u instrumenat nije bio nagao. U zadarskim *cartulama* nalazimo tako potpunu formulu *komplecije*, koja odgovara *instrumentu* ali u isto vrijeme u toj listini nalazimo niz svjedoka, što daje naslutiti, da listina nema još sama po sebi vrijednost potpunog dokaznog sredstva, nego po svjedocima. Oznaku instrumenat nalazimo u Zadru prvi puta 1222. godine, ²¹⁰ a naziv »*publicum instrumentum*« godine

206 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 132.

207 Rački F., op. cit. p. 132.

208 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 233.

209 Smičiklas T., op. cit. sv. III. p. 144.

210 Smičiklas T., op. cit. sv. III. 222. 223.

1274.²¹¹ Značajno je, da se zadarska listina nije riješila subjektivne forme hrvatskog brevea ni u prvoj polovini XIV. stoljeća. U novom zadarskom statutu postoje već detaljne odredbe o instrumentu kao samostalnom dokaznom sredstvu, pače tu je određeno, da se sadržaj instrumenta ne može pobijati svjedocima. Svjedoci nisu više drugo nego solemnitās, koja se traži u Justinijanovoj kodifikaciji rimskog prava.

Kako se vidi, dakle, prateći razvoj zadarskih isprava može se ustanoviti, da su notari odigrali važnu ulogu u recepciji učenja glosatora uvodeći u zadarske isprave postepeno nova pravila, koja će nadopuniti ili potpuno zamijeniti stara.

Koliko god je važan udio zadarskih notara u primjeni učenja glosatora u zadarskom pravnom životu, toliko su još važniju ulogu odigrali u razvoju zadarskog prava zadarski suci. Oni su s knezom na čelu prije svih nailazili u vršenju pravosuđa na pravne slučajeve, koji se nisu mogli pravilno i svrsishodno riješiti prema starim propisima. Nema sumnje, da su im u rješavanju kolizije slučajeva iz svakidašnjeg života sa starim propisima i u popunjavanju praznina starog prava najviše pomagali izučeni zadarski notari. No, neposredni upliv na izmjene i dopune starog prava ima se svakako pripisati u prvom redu zadarskim sucima, jer su oni imali jedini prilike da podnose Velikom vijeću prijedloge za reformiranje starog prava. Izmijenjeni stari pravni običaji i novo izglasani propisi Velikog vijeća počeli su se u toku XIII. stoljeća nazivati statutima, vjerojatno zato, što su ti propisi bili izglasani u formi zaključka, koji je započinjao izrazom »statuimus...«

U jednoj parnici iz 1359. godine, koja se držala u Zadru zbog nasljedstva ab intestato, advokat je izložio, da treba razlikovati u razvoju zadarskog prava *lex antiqua*, *lex nova* i *lex novissima*. Po njemu *lex antiqua* označuje pravne običaje, koji nisu pisani, *lex nova* pravne običaje, koji su pisani, a *lex novissima* ono pravo, koje je »prije sedamdeset godina« kompilirao neki pravnik po narudžbi zadarske komune. Advokat dalje navodi neke fragmente »Rubrica ab intestato« koji odgovaraju cap. 127. i 129. treće knjige zadarskog statuta, štampanog 1564. godine, a isto tako tekstu zadarskog statuta u rukopisu iz XIV. stoljeća²¹²

Pored toga u istoj parnici advokat navodi, da su Zadrani dali nekom učenom pravniku »ut eisdem conderet et compilaret nova statuta,

211 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 126.

212 V. Brunelli, Gl. »Statuta Jadertina« (Programma dell' I. R. Ginnasio superiore di Zara 1905.—1906. XLIX. Zara 1906) p. 5. 6.

qui clare condidit ea statuta per formam et ex forma novi juris, quae utuntur omnes christiani, non per antiquas leges. quae per universum deserta sunt et non observata». ²¹³

Neki pak anonimni Zadranin iz XVIII. stoljeća u svom rukopisu o povijesti svoje domovine iznosi između ostalog neki dekret, za koji Brunelli kaže, da više ne postoji, a koji glasi »Et hoc Statutum regulatum et in codicem redactum a Maiori Consilio die IX Jul. ann. MCCCCV et confirmatum a Johanne Superantio, clarissimo comite Iadrae, nobili Veneto pro altera vice digno Comite civitatis et districtus omnimodo servetur in civitate, in suburbiis ac in toto comitatu et insulis Comiti Iadre subiectis». ²¹⁴

Prema ovim podacima slijedilo bi, da je redakcija zadarskog statuta počela 1290. godine te da je u važnosti od 1305. godine. ²¹⁵ S druge strane proizlazi, da zadarski statut označuje nove statute, t. j. novo pravo, kojim se služe svi kršćani, a ne staro, koje je napušteno, i koje se ne primjenjuje više.

U samom statutu već u prvoj knjizi cap. 1. zadarska komuna predviđa, da bi mogle nastati »u našim zakonima ili statutima« nejasnoće. te određuje, da to ima razjasniti Vijeće umoljenih. ²¹⁶ Značajno je osim toga da se određuje, ako nastane kakva parnica »super antiquis et de antiquis seu praeteritis contractibus«, da se takvi stari ugovori imaju rješavati prema starim statutima i običajima grada Zadra, koji su u ono vrijeme bili općenito u upotrebi. ²¹⁷

Prema odredbama pomenutih statuta očito je, da su zaista prije redakcije najnovijih statutarnih odredaba iz 1305. godine postojali i stari statuti i običaji. t. j. lex nova i lex antiqua, kako je to naglasio odvokat, ali je to staro pravo napušteno i ne primjenjuje se više. Lex nova primjenjuje se još za one ugovore, koji su nastali prije potvrde novih statuta po zadarskom knezu.

213 A. Teja, Statuti di Dalmazia, Zara 1939. p. 6.

214 Brunelli V.; op. cit. p. 7.

215 U tekstu statuta Zadra štampanom u Veneciji 1664. godine, koji se u ovoj raspravi citira navode se dvije reformacije statuta poslije generalne publikacije čitavog zadarskog statuta (9. VII. 1305). Jedna je od 27. V. 1311., a druga od 6. VI. 1317. (Stat. Jader., II. cap. 2 i 12). U tekstu nama najstarijeg poznatog rukopisa zadarskog statuta (pisan negdje između 1455.—1458.) ne navodi se reformacija od 27. V. 1311. Ta činjenica ne bi nas mogla zaveći, jer se i u jednom i u drugom tekstu statuta radi konkretno o reformacijama, koje ne mogu igrati ulogu pri određivanju terminus ad quem o postanku statuta.

216 Statuta Jadertina, Lib. I. cap. 1.

217 Statuta Jadertina, Lib. I. cap. 2. u vezi sa Lib. II. 95.

Ustanoviti staro običajno pravo i stari zadarski statut mnogo je teže, ako se uzme u obzir, da čak ni novi zadarski statut iz 1305. godine ne sadržava sve pozitivno pravo, nego samo najvažnije odredbe, kao i one, koje su bile dubiozne, pa ih je trebalo fiksirati u statutu. Dakle, zadarski statut, ne samo da ne sadrži gotovo nikakove propise o knezu Velikom i Malom vijeću, Vijeću umoljenih, zatim o oficijalima komune, jer su ti propisi ušli u posebne kapitulare, nego ne sadrži niti sve građansko pravo, jer pored statuta su važili pojedini pravni običaji. Među zaključcima naime, primljenim u Molbenom vijeću mletačke republike, postoji jedan u godini od 1302.—1306., kojim se određuje, da se začarski knez mora pridržavati statuta grada Zadra, kao i pravnih običaja, koji vrijede u Zadru »*Quod teneatur cum iudicibus procedere in rationibus communibus, et secundum statuta facere et consuetudines tenere*«. ²¹⁸ U mirovnom ugovoru iz 1313. godine, sklopljenom između Zadra i Venecije također se između ostalog određuje, da je knez dužan sa svojim sucima, koje će knezu dodijeliti zadarsko Veliko vijeće, upravljati zadarskom komunom prema tekstu statuta, koji već postoji, ili koje će Zadrani naknadno donijeti a tamo, gdje će uzmanjkati statut, neka knez sa svojim sucima upravlja na osnovu postojećih običaja. ²¹⁹ Prema tome, uz pomanjkanje vijesti iz vrela, teško je ustanoviti, da li je neki pravni običaj ili stariji statut bio u primjeni i poslije objave novog statuta jer ako nije ušao u statut, mogao je važiti kao običajno pravo. Ipak jedan broj pravnih običaja nije u pitanju, jer se često u statutu spominje načelo, po kojem su običaji, koji su u protivnosti sa novim statutom van važnosti. ²²⁰

U Zadru se prvi puta spominju »statuta et ordinamenta civitatis Iadre« 1260. godine, i to kao osnov za podjeljivanje zadarskog građanstva. ²²¹ Zadarski glasonoša 1280. godine tvrdi u svom svjedočanstvu, da je neki vinograd prodavao određenog dana »*secundum ius et consuetudinem statuti communis Iadrae*«, ali da je tako činio mjesec dana i više javno, jer je tako trebao raditi, ako je htio opsluživati »*solē(m)pnitatem statuti comunis Jadrae*«. ²²²

Inkantacija, kao forma prodaje nekretnina dolazi često u vrelima, ali uvijek »*secundum consuetudinem et formam statuti comunis Jadrae*«, ²²³

218 Ljubić Š., op. cit. sv. I. p. 158.

219 Ljubić Š., op. cit. sv. I. p. 267.

220 Stat. Jadert. Lib. III. c. 27. 41.

221 Smičiklas T., op. cit. V. p. 161.

222 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 336. 337.

223 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 495. 669.

Ljubavac iz Skradina određuje u svojoj oporuci 1280. godine, da njegovi nasljednici, sin mu Radoslav i kći Radoslava podijele ostavštinu »secundum statuta civilia civitatis Iadrae«. ²²⁴ Parbena stranka odgovara svom protivniku pred zadarskom kurijom 1289. godine, da obzirom što posjeduje zemlju oko 40 godina nije dužan »secundum statutum Iadrense« ²²⁵ protivniku odgovoriti za vrijeme parbenog postupka. Zadarski knez iste godine dozvoljava prioru sv. Mihajla de Scopulo (Galovac) dati zemlju na obradu ad septimum, bez obzira na »aliquo statuto«, prema kojem je dozvoljeno davati na obradu samo ad quartum. ²²⁶ 1299. godine zadarski knez s Velikim vijećem obećaje opatu samostana sv. Krševana, da će vratiti posuđeni novac bez obzira na »omni iuri, accioni, excepcioni, consuetudinij et statuto ac legum auxilio et decretorum«, po kojem ne bi trebao tom samostanu novac vratiti. ²²⁷ Ivan Varikaša obvezuje se iste godine u Zadru platiti nekom Mlečaninu veću sumu u izvjesnom roku, a u protivnom slučaju daje pravo tom Mlečaninu, da ga tuži pred bilo kojim sudom u i van Zadra odričući se »omni iuri, accioni, exceptioni, consuetudini et statuto Iadre«. ²²⁸ Sam pak zadarski statut iz 1305. godine napominje, da prije njega postoje »antiqua statuta et consuetudines civitatis Iadre«, te da se ugovori sklopljeni za vrijeme važenja starog statuta imaju rješavati po starom obligacionom pravu. ²²⁹

Pogrješno bi bilo zaključiti, da je zadarska komuna prije 1305. godine imala samo nabrojene statutarne odredbe. Postojale su još i druge, ali je nama nemoguće ustanoviti, jer niti imamo sačuvana stara statuta, a niti nam vrela više kažu. Odrediti vrijeme prve kompilacije zadarskih statuta cko godine 1260., zato, što se tada prvi puta spominju »statuta et ordinamenta civitatis Iadre« izgleda ne sasvim osnovano, Sigurno je, da su Zadrani prije 1260. godine donosili pojedine statute, jer ih nisu mogle zadovoljiti izvjesne nesigurne odredbe običajnog prava, koje katkada nitko nije mogao točno odrediti. Bujni život zadarske komune prerastao je nad načinom utvrđivanja starih pravnih običaja, kao što imamo primjer u Rabu, kad se dvanaest Rabljana pod zakletvom sporazumjevaju: consuetudo viduarum haec est, si vidua...

224 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 353.

225 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 671.

226 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 665. 666.

227 Smičiklas T., op. cit. sv. VII. p. 328.

228 Smičiklas T., op. cit. sv. VII. p. 337.

229 Statuta Jadertina, Lib. I. cap. 2.

etc.²³⁰ Stoga je razumljivo, da su Zadrani trebali ne samo nejasne odredbe običajnog prava, nego i jasne katkada mijenjati i reformirati prema postojećim uvjetima, pa prema tome donositi posebne statute. Pošto su se takvi statuti brojčano ojačali, vremenom je nastala potreba, osobito sucima, da ih saberu te tako da učine za sebe privatne kompilacije. To najviše vrijedi za strance, kad se nađu u svojstvu notara, koji u svojim notarskim formulama trebaju stilizirati domaće pravo. Možda se može pripisati Petru de Prata, prvom carskom notararu i kancelaru zadarske komune, koji je prvi spomenuo 1260. godine »statuta civitatis Iadre«, da se služio takvom privatnom kompilacijom zadarskih statuta. Prema tomu, vjerojatno je, da je redakcija tih statuta nastala prije i to u vremenu između 1250.—1260. godine.

Pored starog statuta važno je i običajno pravo, naravno, samo ukoliko nije bilo u protivnosti sa statutima. Običajno pravo je u stvari bilo djelomično korigirano i dopunjeno starim statutima. Prve se manifestacije partikularnog prava zadarske komune odražavaju kao pravni običaji. Kolomanova *lex antiquitus constituta* označuje već običajno pravo, kako je to ranije prikazano. Izraz *lex* je tu ostatak još starog pravnog shvaćanja. U stvari *lex* je pravni izraz običajnog prava. Među Zadranima i Rabljanima vrijedi 1190. godine »*lex et consuetudo*«, koji odavno postoji, ali se reformira, da bi se *consuetudo* »*pro lege firmissima habeatur*«. ²³¹ Formula »*consuetudinem approbamus*« ili »*sequentes antiquam consuetudinem statuimus*« u zadarskom statutu označuje prijelaz sa običajnog prava na statutarno. Umjesto *lex et consuetudo* iz XII. stoljeća u novom zadarskom statutu nalazimo *lex seu statutum*. ²³² U tom se odrazuje također i vrhunac pravnog razvoja zadarske komune, kao i u drugim komunama u Francuskoj i Italiji, gdje gradske komune nisu više općine nego zapravo srednjovjekovne gradske republike, te gdje je *jus statuendi* poistovjećen sa *jus leges ferendi*, premda je to pravo u zbilji po tadašnjem shvaćanju pripadalo samo caru i papi. Iako se u statutu od 1305. godine poistovjećuje *lex* i *statutum* ipak gotovo nikada se ne upotrebljava za partikularno gradsko pravo izraz *lex*, nego samo *statutum* i prema tome *ius statuendi*. U stvarnosti, gradovi su bili gotovo neovisni pa je odgovaralo *lex seu statutum*.

Razvitak zadarskog partikularnog prava, dakle, kreće se od običajnog prava ka statutarnom.

²³⁰ Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 151.

²³¹ Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 247.

²³² Statuta Jadertina, Lib. I. cap. 3.

PRAVO ZADARSKOG STATUTA IZ 1305. GODINE

1) Osnovi statutarnog prava

Pojam statutarnog prava. Pravo zadarskog statuta iz 1305. godine predstavlja zbirku normi, koje propisuju obavezna pravila, kojih povreda povlači sankciju zadarske komune. Te norme izdalo je i proglasilo Veliko vijeće zadarske komune uz potvrdu zadarskog kneza, sa svrhom da bi se ograničili ljudski prohtjevi, kako se to napominje u statutu. Norme su proglašene, da bi svima bile poznate, te da bi, na osnovu saznanja građani mogli zabranjeno izbjegavati ili otkloniti, a naređeno izvršavati ili učiniti. Obavezna pravila nazivaju se »statuta« ili »leges«. Prema tome u zbirci statutarnih pravila zakon označuje sinonim za pojam statuta i obratno.²³³

Pošto je jedan statut izdan i objavljen, on se smatra božjom odredbom i svetom sankcijom, koja ima svoju pravnu snažnost, ne zato što ju je čovjek sastavio i izdao, nego iz razloga, jer se smatra, da je statut objavljen od onih ljudi, koji su bili nadahnuti posebnom božjom milošću.²³⁴ Obzirom na ovu teokratsku teoriju o pravu, statutarno pravo je izgledalo Zadranima nepromjenjivo i vječno, te je razumljivo, da se tekst statutarnih propisa nije mijenjao sve do kraja XVIII. stoljeća, kada je ono bilo ukinuto. Mi nalazimo sve odredbe zadarskog statuta iz 1305. godine još u XVIII. stoljeću, iako se neke od ovih odredaba nisu uopće primjenjivale već stotina godina, a ipak su još uvijek označavale sastavni dio zbirke zadarskih statuta. U tom smislu ne poriču postavljenu tvrdnju reformacije zadarskog statuta, jer su one sačinjavale posebnu zbirku dopuna statuta, koje su važile kao *lex posterior*, ali su formalno označavale autentično tumačenje statuta, koje je moglo biti ekstenzivno ili restriktivno. No, treba podvući, da su se statuti od XV. stoljeća dalje shvaćali stvarno izrazom vrhovne mletačke vlasti, pače kasnije, odvajati od t. zv. prirodnog prava pojavom ideje pravičnosti.

Statutarno pravo je predstavljalo u osnovi strogo pravo. Sudac je mogao verbalističkim tumačenjem donijeti samo onu odluku, koja je bila u skladu s formuliranom odredbom. Statut i nije drugo nego skup tako formuliranih odredaba, da bi se na konkretni slučaj mogla primijeniti samo izričito predviđena odredba i to na način, kako je

233 Statuta Jadertina, Lib. I. cap. I.

234 Statuta Jadertina, Lib. I. cap. III.

propisivala norma. U slučajevima, kada sudac nije pronašao statutarnu odredbu, koja bi u potpunosti predviđala konkretni slučaj, bio je dužan primijeniti pravilo *simile simili*, što znači, da je morao konkretni slučaj riješiti prema sličnoj odredbi. Ako pak nije postojala u biti slična odredba, sudac je bio dužan primijeniti postojeći pravni običaj.²³⁵ Obzirom da je statutarno pravo strogo pravo, očito je, da se u slučaju pomanjkanja odredbe *ad hoc* ima primijeniti prvo princip *simile simili*, a ako takve odredbe nema, tek onda pravni običaj, jer se ovaj smatrao kao *altera lex*. Slična odredba označuje u osnovi upravo onu odredbu, koju bi zakonodavac propisao, da je predvidio taj sličan slučaj, pa prema tome slična odredba može se smatrati kao *prima lex*. Sudac je mogao, dakle, primijeniti samo statutarni propis, koji je objavljen 1305. godine, a ako takav nije postojao, u tom slučaju je dolazio u obzir pravni običaj. U zadarskom statutu 1305. godine bio je ipak predviđen jedan slučaj, kad je sudac bio ovlašten primijeniti propise, koji nisu bili ni u statutarnom ni u običajnom pravu, i to u slučaju, ako se vodio spor o obavezama nastalim prije proglašenja statuta. Sudac je mogao takav spor riješiti primjenjujući stare statute, t. j. one statutarne propise, koji nisu ušli u statut iz 1305. godine.²³⁶ No, kako se vidi, i ova iznimna odredba nije bila nego prelaznog karaktera.

U svim slučajevima, pa i u sporovima o ugovorima sklopljenim prije proglašenja statuta, sudac je bio vezan maksimalno *non secundum conscientiam sed secundum allegata*, što znači, da je sudac bio dužan primjenjivati zakonski kriterij, a ne moralni. Ako je nastala dubioznost pravilne primjene statutarnog propisa, sudac nije mogao riješiti po svom nahođenju, nego je bio dužan zatražiti objašnjenje od Vijeća umoljenih, koje je jedino moglo autentično tumačiti zakone.²³⁷ U kaznenom postupku, koji nije reguliran statutom iz 1305. godine, knez je mogao postupiti i presuditi bez obzira na postojeće norme, dakle *contra legem* »*omni ordine iuris pretermisso*«, no, u tom slučaju mletačka vlada je tako odredila, jer je htjela zagarantirati sebi mirni posjed okupiranog Zadra.²³⁸

Statutarne odredbe bile su svojim sadržajem i važnošću neprikosnovene. Nitko nije smio posumnjati u njihovu vrijednost. Ako bi knez saznao, da netko od sudaca sumnja u neki statut, dao bi mu rok od

235 Ljubić š., op. cit. sv. I. p. 266.

236 Statuta Jadertina, Lib. I. cap. II. i Lib. II. cap. XCV.

237 Statuta Jadertina, Lib. I. cap. I.

238 Statuta Jadertina Reformationes, br. 80.

osam dana da se izjasni. U slučaju da bi sudac ustrajao u svom mišljenju i nakon toga roka, knez je bio dužan na temelju statuta da otpusti takvog suca iz službe. Ovaj sudac nije mogao više vršiti sudačku službu kroz cijeli svoj život. On je postao ineligibilis.²³⁹ Sudac pak, koji bi donio presudu u suprotnosti sa odredbom statuta, bio je dužan naknaditi povrijeđenoj stranci svu nanešenu štetu, a pored toga morao je isplatiti u ime kazne zadarskoj komuni polovicu od onog iznosa, koji je isplatio povrijeđenoj stranci. Presuda pak, koju je takav sudac donio bila je ništavna ipso jure.²⁴⁰

Teritorijalna i vremenska važnost statutarnog prava. Propisi zadarskog statuta važili su na cijelom području grada Zadra i njegovog distrikta. Obzirom da su se statuti nazivali »statuta Comunis Iadre«,²⁴¹ što znači, da su se statutarni propisi smatrali propisima zadarske komune, a područje jurisdikcije zadarske komune, da je obuhvatalo grad Zadar i njegov distrikt, jasno je, da se opseg teritorijalnog važenja statuta poklapao s područjem zadarske jurisdikcije. Zadarski knez i kurija bili su dužni primjenjivati statutarno pravo u svakoj svojoj djelatnosti, a samo u slučaju da je statut bio manjkav, mogli su primijeniti pravni običaj. Ustanovivši da se u zadarskom statutu spominju često cives Iadre, a distriktualci veoma rijetko, pače da se u prvoj statutarnoj odredbi prilikom određivanja svrhe statutarnih propisa ističu samo građani, ne može biti to od odlučnog značenja pri određivanju teritorijalne važnosti statuta. Izraz građanin ne označuje uvijek zadarskog plemića. Što vidimo iz činjenice da se prilikom donošenja odredbe, koja se odnosila samo na plemiće, nije upotrijebio izraz civis nego nobilis.²⁴² Termin građanin obilježava u statutu osobu, koja je bila podložna zadarskoj jurisdikciji, a upotrebljava se naročito u prilikama, kad se želi naglasiti odnos prema strancima, koji su mogli živjeti u gradu Zadru, ali time još nisu bili smatrani građanima. U zadarskom statutu civis se napominje redovito u odredbama, koje reguliraju odnose sa strancima,²⁴³ a iznimno u odnosu prema drugim podložnicima zadarske jurisdikcije, što je razumljivo, jer se u tim slučajevima regulira odnos građana prema svojim kmetovima.²⁴⁴ Obaveznost zadarskog statuta, koji regulira privatnopravne odnose, nije vezana uz izraz civis nego se bezlično određuje sa

239 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. IV. i V.

240 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XXII.

241 Statuta Jadertina, Lib. I. cap. XXI., Lib. II. cap. LII. i dr.

242 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LVII.

243 Statuta Jadertina Lib. II. cap. VIII, XVI., XIX., XXXIX., LVII.,—Lib. III. cap. V., XVII., XXX.

244 Statuta Jadertina, Lib. I. cap. XIV. XV.

»sí quis...« »sí deñitor...« creditor.., pater,.. heres,,, « ili pače izričito »cum cuiuscumque condicionis, aetatis vel sexus.., «²⁴⁵ To stanoviše imamo potvrđeno i u notarskim ispravama, iz kojih vidimo, da stranke ugovarači nisu samo građani, nego i distriktualci, a često i samo distriktualci,²⁴⁶ istina u manjem broju, ali to je posljedica slabijeg sudjelovanja distriktualaca u prometu nekretnina, trgovini i pomorstvu, gdje bi bila potrebna notareva intervencija obzirom na vrijednost ugovora.

Statutarno pravo, dakle, primjenjivalo se u svim postupcima zadarskih podložnika, t. j. osoba. koje su se rodile na zadarskom području ili van zadarskog područja, pa su se stalno nastanili u Zadru ili njegovom distriktu te se priznali podložnicima kneza i njegove kurije, odnosno zadarskog komitata. No, zadarsko statutarno pravo primjenjivalo se i u postupku, koji je vodio pred zadarskom kurijom stranac, ako je zadarska komuna tako uglavila sa komunom ili drugom viašću, kojoj je pripadao stranac. Ako takav ugovor nije bio sklopljen, primjenjivalo se ono pravo, koje je koristio zadarski podložnik na tuđem području.²⁴⁷

Obzirom pak na vremensku važnost statuta treba naglasiti, da svakako noviji propisi imaju prednost pred starijim, pače, da noviji isključuju primjenu starijih. No, to načelo važno je u osnovi samo za novo nastale pravne odnose, jer pravni poslovi stvoreni za vrijeme važećih starih propisa ostali su u važnosti prema starim propisima, iako su već donijeti novi.²⁴⁸ Pravni poslovi sklopljeni za vrijeme važnosti starih propisa, ako su bili pravovaljani, ostaju na snazi i poslije donošenja novih propisa, iako ne odgovaraju zahtjevima novog propisa.²⁴⁹ Novim statutarnim propisima, kao ni reformacijama, nije donijeta nijedna odredba, koja bi imala retroaktivnu moć, što je važno i u starijem pravu.

Pravno relevantne činjenice. U zadarskom statutarnom pravu razlikujemo takve događaje odnosno stanja, koja, kad nastupe, prouzrokuju izvjesnu pravnu promjenu. Rođenje, smrt, postanak i propast stvari, te čovjekova djelatnost označuju događaj, na koji se nadovezuju pravne posljedice kao postanak, prestanak, promjena ili gubitak prava, pa se

245 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLVI. LXXXII. LXXXIV. i dr.

246 Smičiklas T., op., cit. sv. IX. p. 335. 511. 528. 551. i dr.

247 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. VIII. Lib. III. cap. XCVII. Lib. V. cap.

XXXV.

248 Statuta Jadertina, Lib. I. cap. II.

249 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XCV.

zato nazivaju pravno relevantnim činjenicama. Kod čovjekove djelatnosti razlikujemo ona djelanja, koja statutarno pravo zabranjuje, i druga, koja dozvoljava — pravni poslovi. Kod pravnih poslova čovjekova volja je upravljena na proizvedcnje određenog pravnog učinka.

Pravni poslovi. Kao termin za pravne poslove u statutarnom pravu najčešće se upotrebljava izraz »negotium«. Svaki čovjek, koji je navršio 17 godina starosti, može biti postavljen za prokuratora ad negotia.²⁵⁰ To je logično, jer se za negotia traži zrelost za izražavanje volje, a tu posjeduje mladić sa 17 godina starosti, obzirom da već sa 15 godina starosti može sklopiti brak.²⁵¹ Bitni elemenat pravnog posla je volja i očitovanje kao manifestacija volje prema vanjskom svijetu. Iako u statutarnom pravu, obzirom na pravne poslove, nema tragova upotrebe simbola ili izvjesnog djelovanja stranke prilikom očitovanja volje, što je bilo karakteristično u starijem pravu, gdje je presudnu ulogu vršilo očitovanje volje, a ne toliko sama volja, ipak su se u izvjesnom smislu sačuvali ostaci starog strogog formalizma i u statutarnom pravu, jer su za neke pravne poslove bili propisani određeni oblici očitovanja volje, da bi se time postiglo osiguranje dokaza o samom pravnom aktu (oporuke), ili da neki pravni poslovi postanu opće poznati (promet nekretnina).

Pravni poslovi mogu biti jednostrani, ako nastaju očitovanjem volje samo jedne osobe (okupacija oporuka), i višestrani, ako je potrebna za proizvođenje pravnog učinka saglasnost volje dviju ili više osoba (kupoprodaja, trgovačko društvo—coligantia). Dvostrani ili višestrani poslovi zovu se ugovori — contractus. Katkada je potrebno kod sklapanja ugovora suglasnost trećih lica (sklapanje braka, sklapanje ugovora djece, koja se nalaze pod očevom vlašću), pa ako su takvi ugovori sklopljeni bez suglasnosti, često su ništavni.²⁵² Kod kupoprodajnog ugovora putem dražbe zahtjeva se, pače, da prodavaoc drži neposredno prije prodaje stvar u posjedu, jer u protivnom slučaju venditio pro nulla habetur.²⁵³ Dakle, pored bitnih sastojaka kupoprodajnih ugovora statutarno pravo postavlja uvjet, koji je izvan naravi samog pravnog posla, a koji se sastoji od obostranog sporazuma o predmetu kupoprodaje i o cijeni, da bi se mogla zaključiti kupoprodaja. Taj uvjet ne može se poistovjetiti s uvjetima (accidentalia negotii), kojima stranke dopunjuju svoje ugovore.

²⁵⁰ Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXIV.

²⁵¹ Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXII.

²⁵² Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XCIV. Lib. III. cap. XC.

²⁵³ Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXXV.

Iako statutarno pravo ne donosi izričite odredbe o nebitnim sastojcima pravnog posla, kao što su uvjet, rok i nalog, ne znači, da se oni nisu mogli uvrstiti u ugovore odnosno u pravne poslove uopće. Tako zadarski statut donosi između ostalog detaljne odredbe o dužnostima obrađivača zemlje prema vlasniku zemlje, no isti statut predviđa također mogućnost, da te dužnosti, obzirom na druge uvjete i rokove, budu drugačije od propisanih, ako je o tome sklopljen ugovor i ispostavljena javna isprava.²⁵⁴

Pravni poslovi, kojima manjkaju statutom propisane pretpostavke mogu biti ništavni i pobojni. Razlozi nevaljanosti pravnih poslova mogu se sastojati u pomanjkanju djelatne sposobnosti stranke, koja sklapa pravni posao, u neodržavanju propisanog oblika za očitovanje volje (neispostavljanje javne isprave o određenom pravnom poslu), u nedopustivosti činidbe ili predmeta pravnog posla (prodaja imovine komune, crkve) i u manama volje (simulacija — stranke prekrivaju na pr. darovanje time, što sklapaju kupoprodajni ugovor, kod kojeg je kupovnina ispod pretium iustum,²⁵⁵ ili da bi izbjegli prava trećih). Ako je pravni posao proglašen ništavnim, smatra se, da taj pravni posao nije nikada ni postojao. Kod pobojnog pravnog posla priznaju se pravnim poslom svi učinci do časa, kada je sucu podnijeta tužba za poništenje. Nevaljanost pravnih poslova mogu dokazivati samo stranke, koje su sklopile pravni posao, i treće osobe, koje su lično ili po dužnosti zainteresirane na poništenju tog pravnog posla. U slučaju da je muž prodao nekretninu svoje žene, žena je mogla tražiti poništenje ugovora o kupoprodaji, a ako je umrla, u tom slučaju njezini nasljednici. Isto tako je mogao pobijati ugovor odsutni, pupil, duševno bolestan, nakon ozdravljenja, ako je nekretnina prodana mimo njihove volje.²⁵⁶

Statutarno pravo poznaje pravne poslove, kod kojih se očitovanje volje vrši u pismenom ili usmenom obliku. Važila je opća odredba, da se sve obaveze, kojih je vrijednost predmeta obaveze prelazila 10 libara malenih mletačkih dinara imaju pismeno utvrditi po zadarskim notarima, te da se o tim obavezama mora ispostaviti javna isprava. U protivnom slučaju obaveza je ništavna. To je važno ne samo za ugovor sklopljen u samom gradu Zadru, nego i za one, koji su sklopljeni u zadarskom distriktu.²⁵⁷ Ova nam odredba ujedno pokazuje, da

254 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXII.

255 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 17.

256 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXXIII.

257 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CIV.

su se obaveze s vrijednošću ispod 10 libara vršile usmenim oblikom. Prema statutima je postojala mogućnost, da su se i takve obaveze mogle vršiti pismenim oblikom, t. j. javnom ispravom. no to u slučajevima, kada su se obavezama dodavali razni nebitni elementi (uvjeti, rokovi, ili nalozi). Svakako je očito, da je kod obaveza s vrijednošću od 10 ili više libara, pismena forma bila konstitutivni element samog ugovora. Bez kojeg bi ugovor bio ništavan, dok kod obaveza s manjom vrijednošću, pismena je forma bila fakultativne naravi, a usmeni oblik redovit. Pismeni oblik održavao se također u pravnim poslovima obiteljskog prava, stvarnih prava i nasljednog prava, no kod tih poslova nije važila opća odredba, nego su statuti za svaki slučaj posebno propisivali formu ili pak ostavljali strankama mogućnost fakultativnog izbora. Treba ipak naglasiti, da je postojala tendencija, da se za svaki pravni posao ispostavi javna isprava, što je razumljivo, jer je notarska isprava u sudskom postupku važila kao jače dokazno sredstvo, nego li svjedoci.

Kod nekih pravnih poslova, da bi stekli svoju pravnosnažnost, nisu dostajali samo unutarnji bitni elementi pravnog posla, nego se tražilo pored ustanovljenja sadržaja pravnog posla i pismene forme očitovane volje, još i svjedoci. Naravno, to nisu bili svjedoci starog prava, koji su lično sudjelovali u sklapanju pravnog posla, nego testes solemnitatis causa, koji su jamčili, da su čuli i vidjeli, da se pravni posao sklopio pred njima. Tako je za pravljenje oporuke bilo potrebno, da ostavitelj izriče svoju posljednju volju pred zadarskim notarom, koji je bio dužan tu volju registrirati i pred dvojicom svjedoka, ako je ostavština vrijedila do 100 libara.²⁵⁸ Slična je odredba važila i za kodicil. no, u tom slučaju nije važila odredba o vrijednosti.²⁶⁰

Posebni slučaj predstavlja kupoprodaja pokretnine i nekretnine putem dražbe. U taksativno nabrojenim slučajevima zadarski statut je dozvoljavao kupoprodaju na javnoj dražbi. Ukoliko takav slučaj nije predstojao, kupoprodaja na dražbi bila bi ništavna.²⁶⁰ Osim toga, statutom su bili postavljeni još sedam uvjeta, da bi kupoprodaja na javnoj dražbi bila pravno relevantna. Ako ovi uvjeti, koje statut naziva solemnitas ugovora, ne bi bili u potpunosti ispunjeni, ugovor ne bi bio pravno snažan.²⁶¹ Karakteristični elemenat javnosti dražbe predstavlja

258 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CVIII.

259 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXVIII.

260 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXXI.

261 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXXII.

svakako relikv predstatutarnog prava, a svrha mu je u upoznavanju šireg kruga ljudi i u osiguranju pravno zainteresiranih osoba.

Zastupstvo. U statutarnom pravu predviđa se za slučaj da neka osoba ne može ili ne će sama vršiti pravni posao bilo zbog udaljenosti, bolesti ili bilo koje druge sprečenosti, da ta osoba može ovlastiti drugu osobu na vršenje pravnog posla za tu spriječenu osobu. Ovlaštenik se naziva prokurator, a ovlaštenje, po kojem prokurator može vršiti pravne poslove za drugu osobu, *carta procurationis seu comissionis*.²⁶² U statutu je predviđeno, da prokurator može biti ovlašten ili na vršenje pravnih poslova *ad negotia* ili zastupati drugu osobu u sudskom postupku *in causis*,²⁶³ — *ad iudicia*.²⁶⁴

Prokurator može biti svaka osoba pod uvjetom, da za zastupanje *ad negotia* ima navršenih 17 godina starosti, a za zastupanje u sudskom postupku navršenih 20 godina.²⁶⁵ Sin, pod očevom vlašću, može postati prokurator i bez očeve suglasnosti.²⁶⁶ Zadarski građanin nije mogao postati prokurator nekog stranca, ako je morao raditi protiv interesa nekog Zadrana. Ako bi ipak stranac postavio u takvom slučaju Zadrana prokuratorom, prokura je bila bez pravne snažnosti. Mlečani se nisu smatrali strancima.²⁶⁷ U slučaju da je dužnik pozvan na sud radi dugovanja, za koje ne postoji javna isprava, ili ako postoji isprava, ali je rok povrate duga prošao, dužnik je morao postaviti prokuratora za slučaj da je morao otputovati iz Zadra. Bez obzira kako je glasila prokura, u slučaju da se dužnik nije vratio u Zadar, da bi prisustvovao parničkom postupku, zastupstvo prokuratora poštivalo se tako kao da je bio ovlašten zastupati kroz čitavu parnicu.²⁶⁸ Komisari, bilo po posljednjoj volji bilo po kuriji postavljeni, mogli su postaviti prokuratora *ad lites*,²⁶⁹ a i *ad negotia*, ako su se nalazili izvan zadarskog područja.²⁷⁰

U načelu, prokura je bila pravovaljana, ako je bila učinjena na području zadarske komune, no, dozvoljavalo se je, da prokura bude učinjena i u inozemstvu, t. j. izvan zadarskog područja. U tom slučaju

262 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXI.

263 Statuta Jadertina Reformationes, br. 115.

264 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXIII.

265 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXIV.

266 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXIII.

267 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXIX.

268 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XL.

269 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XLI.

270 Statuta Jadertina Reformationes, br. 115.

trebalo je pokazati uz prokuru svjedočanstvo izdano po knezu ili rektoru onog mjesta, gdje je izdata prokura, da je ispravu o prokuri sastavio javni notar tog mjesta.²⁷¹

Prokurator može imati generalnu ili specijalnu prokuru. Prva se odnosi na sve poslove, a druga samo na jedan određeni pravni posao. U statutu su pače taksativno određeni slučajevi, za koje se traži bezuvjetno specijalni mandat. Ti slučajevi su bili slijedeći: 1) ako crkva ili nedorasli traži povratu u prijašnje stanje, 2) ako netko želi tužiti tutora, skrbnika, generalnog ili specijalnog komisara zbog dolus-a ili kulpe u upravljanju imovinom, 3) kad su postavljena dva prokuratora, da jedan ne bi radio protiv drugog, 4) ako netko želi odvesti sina od neke osobe, treba imati specijalni očev mandat, 5) ako netko želi sklopiti neki ugovor o gospodarevoj stvari, 6) ako netko želi položiti zakletvu za gospodarevu stvar, 7) ako netko želi zatražiti reskript od papinske ili careve kurije, 8) ako netko želi sklopiti brak za drugog, 9) ako netko želi zamoliti ženu, da se vrati muževoj kući, 10) u slučaju votum transmarinum-a, 11) za slučaj traženja prepisa javne isprave, 12) zaruke, 13) kompromis, 14) traženje odrješenja od ekskomunikacije, 15) izvršenje takvog delikta na osnovi kojeg se dolazi pod udar ekskomunikacije, 16) sklapanje pomirbe, 17) kad sudac, završivši sudački oficij, bude pozvan na odgovornost za ono, što je učinio za vrijeme službene dužnosti, 18) kad netko traži za drugog dozvolu dispenzacije natalium ili pozakonjenje osobe, koja nije rođena u zakonitom braku i 19) za slučaj juramentum calumniae.²⁷² Prokurator, koji je posjedovao specijalni mandat za slučajeve, koji su nabrojani, te uz taj mandat mu je priključena generalna klauzula, bio je ovlašten da zastupa i u onim slučajevima, koji nisu izričito navedeni.²⁷³

Kod zastupanja u sudskom postupku u prokuri treba biti izričito navedeno, da prokurator posjeduje nalog da se parniči, brani i odgovara na tvrdnje protivne parbene stranke, kao i da može položiti zakletvu de calumnia umjesto zastupanog, a pored toga mora posjedovati posebni nalog, da poduzme sve čine u sudskom postupku, na koje je inače ovlašten sam zastupani, da je prisutan u postupku.²⁷⁴

271 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXVIII.

272 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXII.

273 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXV.

274 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXI.

Sve što bi prokurator učinio ili vršio u zastupanju važilo je, kao da je to radio zastupani.²⁷⁵ On se je morao striktno pridržavati naloga sadržanog u prokuri, a u koliko je nalog bio općeg karaktera, prokurator je morao vršiti zastupstvo, kako je najbolje znao i mogao. U protivnom slučaju odgovarao je zastupanom za štetu. Prokurator je mogao tražiti od zastupanog samo naknadu troškova, koje je imao u zastupanju. Dakle, prokurator je bio dužan zastupati ne samo bona fide, nego i sa svim marom i točnošću, te je prema tome odgovarao zastupanom i za one propuste ili čine, za koje ne bi nikom odgovarao, da je sam za sebe vršio takav pravni posao, što znači, da je prokurator morao raditi većom pažnjom, nego li u svom vlastitom pravnom poslu. U slučaju pogoršanja stanja mogli su se osloboditi naknade jedino u slučaju, da je pogoršanje prouzrokovala vis maior.

Tko posjeduje generalnu prokuru za upravljanje svim poslovima i imovinom može naplaćivati dugove, primiti prihode, plaćati sve, što je potrebno, općenito uzevši, može vršiti sve radnje, koje su ili izričito navedene u prokuri ili su takve namjeravane, što slijedi logično iz naloga, koji mu je dat i koji treba izvršiti.²⁷⁶

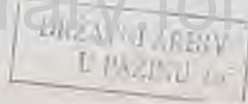
Zastupani nije mogao opozvati prokuratora, kad je već započeo sudski postupak, a prije toga mogao je to po svojoj volji učiniti. Ipak zastupani je mogao opozvati prokuratora i poslije započetog postupka, ako je ustanovio, da mu je prokurator neprijatelj, da je rođak protivnoj parbenoj strani, da je ušao u redovnički stalež, da je teško bolestan, da je ctišao na hodočašće ili da je bačen u zatvor, te iz drugih sličnih opravdanih razloga.²⁷⁷ Osim toga, zastupani je mogao tacite opozvati prokuratora, iako je sudski postupak započet, ako je zastupani sam sudjelovao u postupku ne samo, da bi pomogao prokuratoru, nego da sam vrši prava i dužnosti parbene stranke. Ako je zastupani prisustvovao sudskom postupku samo u jednom dijelu, obzirom da je bolje poznavao suštinu spora, ili obzirom da je slučajno bio prokurator odsutan ili trenutno bolestan, ili je iz bilo kojih drugih razloga bilo potrebno, da zastupani prisustvuje postupku, u tim slučajevima nije se smatralo, da je prokurator opozvan, pa je prema tome zastupani bio dužan da ratificira sve čine i posljedice iz djelanja prokuratovog zastupstva.²⁷⁸

275 Ibidem

276 Statuta Jadertina Reformationes, br. 115.

277 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. XXXVI.

278 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. XXXVII.

U svim ostalim slučajevima prokuratorovo zastupstvo bilo je završeno obavljenim pravnim poslom ili završetkom sudskog postupka.

Istek vremena. Vrijeme vrši izvjesni utjecaj u pravnim poslovima. U statutarnom pravu vrijeme se računa pravno-relevantno u danima mjesecima i godinama. Unutar izvjesnog vremenskog perioda izvjesne osobe mogu vršiti svoja prava. Ima naprotiv slučajeva, kad neka osoba stiče prava tek istekom vremenskog razdoblja. Bolesnik, pozvan na sud, ako u roku od 40 dana ne odgovori na tužbu, trpi posljedice prisilnog tužiteljevog posjeda na svojoj imovini. Prvi put pozvanom tuženiku daje se rok za odgovor na tužbu samo jedamput i to u roku od tri do pet dana. U protivnom slučaju snosi štetu neredovitog odgovaranja na tužbu.²⁷⁹ Ako vlasnik zemljišta ne iskoristi svoje pravo prvokupa u roku od 8 dana, iza kako ga je enfiteuta obavjestio, da namjerava prodati svoje enfiteutsko pravo, gubi pravo prvokupa.²⁸⁰ Oporučni komisar, koji u roku od 15 dana ne izvrši inventiranje ostavštine, gubi pravo na legat.²⁸¹ Javna isprava, ako ju ne potpiše eksaminator unutar jednog mjeseca gubi pravnosnažnost.²⁸² Pupil i siročić mogu u roku od 5 godina, nakon što su došli u dolaslu dob, tražiti povratu svojih stvari, iako su prodane na javnoj dražbi, ako nisu za vrijeme nedoraslosti imali tutora.²⁸³ Žena može tražiti poništenje prodaje na dražbi svoje imovine od strane muža u roku od 1 godine nakon muževe smrti.²⁸⁴ Prodaja imovine odsutnog bez pravne je važnosti, ako odsutni u roku od 6 mjeseci po povratku kući podigne tužbu zbog povrate.²⁸⁵ Istekom vremena od 30 godina posjednik nekretnine bona fide i justo titulo postaje vlasnikom te nekretnine.²⁸⁶ Isto tako enfiteuta postaje vlasnikom zemljišta, ako posjeduje to zemljište kroz 30 godina bez ičije pritužbe.²⁸⁷ Ako netko izgradi zid i mirno ga posjeduje godinu dana, smatra se vlasnikom tog zida.²⁸⁸ Vjerovnik koji ne zatraži povratu duga u roku od 30 godina, ne može više dokazivati svoje pravo pred sudom ni na osnovu javne isprave, jer je ova navršenjem tog roka postala ništavna.²⁸⁹ Ako

279 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. LXI.

280 Statuta Jadertina, Lib. III, cap. LXXXV.

281 Statuta Jadertina, Lib. III, cap. CXXI.

282 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. XCI.

283 Statuta Jadertina, Lib. III, cap. XXXIII.

284 Ibidem

285 Ibidem

286 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. CV.

287 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. CIX.

288 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. CXV.

289 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. CVIII.

se braća ili sestre, živeći odvojeno, ali raspoznavajući svoje dijelove, ne podijele ih među sobom u roku od 10 godina, smatrat će se vlasnikom nepodijeljene zemlje onaj, koji ju posjeduje.²⁹⁰

Osnovni elemenat preskripcija (sticanje vlasništva u nabrojenim primjerima na osnovu poštenog posjeda kao i zastara vjerovnikove tražbine) sastoji se u isteku određenog roka. Treba podvući, da takav istek vremena ne smije bit' interruptus t. j. rok ne smije biti prekinut jer u protivnom slučaju protekli rok propada. Jedino, ako budu sve pretpostavke statutom određene za prekripciju, ispunjene, pomenuti vremenski rok može dalje teći. Do prekinuća isteka vremena dolazi jednostranim podizanjem tužbe bez obzira, da li će posjednik odgovoriti na tužbu ili ne. U slučaju da tužitelj ne nastavi parnicu kroz 6 mjeseci, podignuta tužba nije prouzročila prekid zastare, te se smatralo, da preskripcija teče dalje.²⁹¹

2) Pravo osoba

U statutarnom pravu nepoznati su pojmovi pravne i djelatne sposobnosti. Statutarnoj terminologiji uopće manjka izraz, koji bi odgovarao pojmu osobe u pravnom smislu. To je razumljivo, ako uzmemo u obzir, da su ti pojmovi rezultat tek pandektarne znanosti. Ipak, nesporno je, da su kompilatori zadarskih statuta razlikovali različite statuse pripadnika zadarske komune, te prema tome, poznavali više stepena pravne sposobnosti osoba, kao i razne uvjete, o kojima je ovisio opseg pravnorelevantnih očitovanja volje radi pravnog učinka. U zadarskom statutu ne nalazimo pače ni Justinijanov izraz universitas kao izraz za pojam pravne osobe, no, to ipak ne znači, da su u statutu strani elementi jurističke osobe, pače da taj statut ne priznaje razliku između fizičkih i jurističkih osoba. Treba naglasiti, da statutarno pravo gotovo isključivo regulira pravne odnose fizičkih osoba, a vrlo ograničeno o jurističkim osobama. U statutu se općenito određuje posebnim propisom, da se pod izrazom »si quis, aliquis, quisquam, ne quis, et unus quisque« imaju podrazumjevati samo fizičke osobe. t. j. muškarci i žene.²⁹² No, isto tako se u statutu govori i o komuni, crkvi, korporacijama *piae causae* kao pravnim subjektima, nosiocima prava i dužnosti, dakle, kao o jurističkim osobama.

290 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXVI.

291 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CVII. CXIV.

292 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXLV.

Pravna sposobnost. Sposobnost jednog lica, da ima svoja prava i obaveze, imali su svi pripadnici zadarske jurisdikcije bez obzira na društveni stalež, dob ili spol. Ipak, opseg pravne sposobnosti pojedinih osoba nije bio jednak. Doduše, svaki je čovjek bio subjekt prava od rođenja do smrti, a u nasljednom pravu smatrao se je subjektom prava i nasciturus,²⁹³ no, statutarno pravo poznavalo je i ograničenja pravne sposobnosti. Pojedina stanja i odnosi utjecali su na opseg pravne sposobnosti, pa su tako djeca pod očinskom vlašću, sluge, kmetovi, feudalci, svjetovni i redovnički kler, pučani, infamni te stranci predstavljali razne kategorije ljudi sa ograničenom pravnom sposobnošću.

1) Djeca pod očinskom vlašću

Odnos djeteta pod očinskom vlašću predstavlja u statutarom pravu niži stepen pravne sposobnosti. Nosilac očinske vlasti naziva se pater familias, a djeca pod tom vlašću filii ili filiaefamilias. Pater familias je homo sui juris, a filiiifamilias homines alieni juris. Djeca pod očinskom vlašću mogla su sticati vlasništvo samo na bona adventicia t. j. na ono, što su stekla od trećih osoba (na pr. nasljedstvom ili legatom). No, i na takvoj imovini djeca nisu imala isključivo pravo uživanja. Pater familias je imao pravo uživati tu imovinu za sve vrijeme, dok je trajala očinska vlast.²⁹⁴ Statutarno pravo izričito navodi da dijete pod očinskom vlašću ima dominium pleno jure samo na bona adventicia, a kod peculium profecticiium-a, da dijete može sklapati ugovore tanquam homines sui juris, što znači, da u svim ostalim slučajevima dijete se uzima kao homo alieni juris. Dijete pod očinskom vlašću, kojemu je otac dao izvjesnu imovinu da trguje, iako je moglo sklapati pravne poslove, sticalo je u stvari za oca, tako da je ta imovina bila smatrana očevim vlasništvom, što je očito, jer u slučaju parričkog spora iz ugovora, koji je sklopilo dijete pod očinskom vlašću, odgovarao je uz dijete otac sa svojom imovinom.²⁹⁵ Odnos djeteta pod očinskom vlašću, dakle, nije doduše negirao pravnu sposobnost djeteta pod očevom vlašću, ali je suzivao opseg pravne sposobnosti tog djeteta za vrijeme trajanja očinske vlasti.

2) Sluge

Zaključku, da svi Zadrani imaju pravnu sposobnost, ne protuslovi odredba zadarskog statuta, kojom se propisuje, da gospodaru pripada

²⁹³ Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXVI.

²⁹⁴ Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CIV.

²⁹⁵ Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XX.

ostavština sluge, koji je umro bez descendenata, ako je gospodar tom sluzi dao slobodu — *dederit libertatem alicui servo suo* —, prema kojoj se, dakle, odredbi pretpostavlja, da u Zadru postoje servi i libertini.²⁹⁶ Treba podvući, da izraz »servus« i »dare libertatem« nalazimo i u jednoj notarskoj ispravi iz 1282. godine, kojom Tolja, redovnica samostana sv. Marije u Zadru, daje slobodu Milši. U toj se ispravi pače navodi, da Tolja daje Milši »servo meo«... »meram et plenissimam libertatem cum omni tuo peculio, teque de manu et potestate mea penitus dimitto...«, pa dalje »tu et a te de cetero nascituri ut civis romanus et libertate uti possis, utque tanquam ex ingenu's parentibus esses natus...« te još »omnia ac singula, quae quilibet romanus civis facere potest vel exercere libere peragendo«.²⁹⁷ Sličan slučaj o puštanju na slobodu servus-a odnosno ancillae nalazimo i u notarskoj ispravi ispostavljenoj u Zadru 1289. godine, kojom zadržani građani Bunna de Lesica i Andrija de Soppe podjeljuju Jagodi pok. Stoislava de Sagoria slobodu tako da ova time postaje »proprie iuris et voluntatis, civisque effecta romana«. Tom ispravom su se Zadržani obavezali, da će Jagodu štiti i braniti, nakon što su primili novac u ime slobode i otkupa njezine osobe.²⁹⁸

U obim ispravama vidimo, da se puštanje na slobodu uz sticanje građanskih prava vrši u obliku *manumissio inter amicos* Justinijanovog prava. Koliko god izgleda, da je riječ o puštanju na slobodu robova, ipak je jasno da citirani servi odnosno ancillae nisu nipošto servi u klasičnom smislu, te prema tome da ne može biti govora o tome, da su statutarni propisi poznavali slobodne ljude i robove — *status libertatis* rimskih vrela. Ne može se zaniijekati činjenica, da su se u doba stvaranja statuta ipak upotrebljavali i izrazi i forme za razrješenje izvjesnih odnosa ovisnosti jedne osobe prema drugoj, koje su odgovarale postupku za oslobađanje roba u Justinijanovo doba.

Statutom je bilo predviđeno, da određena osoba može biti subposita sub *dominio* potestate druge osobe kao *serviens mercenarius*, *servus* ili *ancilla* bez obzira na stalež, spol i dob.²⁹⁹ Lica, koja su za svoj rad dobivala gospodarev kruh smatrala su se osobama, koje su bile podložne gospodarevoj vlasti.³⁰⁰ One su bile podložne toj vlasti ne zato,

296 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXI.

297 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. 409-10.

298 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 629. i Jelić, Zadarski bilježnički arhiv (Vjesnik Zem. arhiva Zagreb, 1901. god. III. sv. 3 i 4 p. 255.

299 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXI.

300 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XIII.

što su bile u krvnom srodstvu s gospodarom, nego iz razloga, što su radile po pogodbi u korist tog gospodara, odnosno zajednice, kojoj je bio na čelu gospodar te zajednice. Uz ta podložna lica mogla su živjeti i njihova djeca, koja nisu radila, ali koja su ipak spadala pod gospodarevu vlast. Izraz *servus* odnosi se dakle, na osobe, koje su bile u najamnom odnosu prema drugoj osobi (*locatio conductio operarum*), u kojem je slobodni čovjek davao svoju radnu snagu drugoj osobi uz pogođeni novac ili ugovorenu naknadu u naravi. Takva osoba je predstavljala slugu, čiji je odnos prema gospodaru ipak proizvodio položaj sličan ropstvu. Gospodar naime nije odgovarao pred sudom zato, što je izbičevao svoga slugu. Jedino, ako je gospodar slomio ruku ili nogu svome sluzi ili mu inače smanjio radnu sposobnost, odgovarao je za nedopušteno djelo.³⁰¹ Statutarnim propisom nije se poništavao doduše ugovor o zajmu, sklopljen između građanina i sluge, ali je građanin bio kažnjen, što je sa servom sklopio takav ugovor. Građanin je u tom slučaju gubio pravo na povratu uzajmljenog novca, a povrh toga bio je dužan platiti globu zadarskoj komuni.³⁰²

Ako se statutarne odredbe uporede sa sadržajem pomenutih isprava iz 1282. godine i 1289. godine, kojima se oslobađaju *servus Milša* i *ancilla Jagoda*, može se ustvrditi, da se te osobe ne oslobađaju ropstva, nego patronatskog odnosa. *Milša* je bio sin *Rade*, koja je nekoć bila sluškinja osloboditeljičinog oca. Iako je otac umro, a kćerka mu se zaredila, sin pokojne sluškinje ostao je *in manu et potestate kćerke redovnice*. Ispravom o oslobođenju redovnica je sina sluškinje razriješila svih veza skopčanih s gospodarevom vlašću, tako da će taj moći od sada unaprijed slobodno, samostalno kupovati, prodavati, zamijeniti, otuđiti i obvezati se, zatim parničiti se, oporučiti, svjedočiti i sve ostalo, što može vršiti svaki drugi građanin. Redovnica je pomenutom ispravom prenijela na *Milšu* svoje cijelokupno patronatsko pravo — *omne jus patronatus* —, koje je do sada vršila sama ili netko drugi umjesto nje.³⁰³ U drugom slučaju, otac i sin su oslobodili *Jagodu*, svoju sluškinju, svih spona ovisnosti, tako da je *Jagoda* postala aktom oslobođenja »*proprii iuris et voluntatis*«, te da se mogla slobodno iseliti po svojoj volji iz gospodareve kuće.³⁰⁴ Kako se vidi, u obim slučajevima

301 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XIII.

302 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. V.

303 Smačiklas T., op. cit. sv. VI. p. 409.

304 Jelić, op. cit. (Vjesnik, god. III. sv. 3 i 4 br. 251.)

naglašeno je, da oslobođenik stiže ispravom o oslobođenju status osobe proprijis juris, tako da njegova pravna sposobnost ne će više biti ograničena.

Prema izloženom, dakle, slijedi, da se statutarna odredba o pravu gospodara na ostavinu ab intestato umrlog oslobođenika bez descendata ima tako razumjeti, da u biti označuje izraz zahvalnosti radi oslobođenja od patronatskih prava. Prema tome, zadarsko statutarno pravo ne poznaje status libertatis — slobodne i robove—, a niti libertine u smislu klasičnog rimskog prava. Izrazi »servi«, »dare libertatem« »ut civis romanus uti possis« nisu drugo nego relikti klasične rimske pravne terminologije u srednjevjekovnom statutarom pravu. Ti termini nisu odgovarali po svom pojmovnom sadržaju izrazima vrela rimskog prava. Ipak, propisi zadarskog statuta o servima dokazuju, da je statutarno pravo poznavalo ograničenije pravne sposobnosti iz odnosa gospodareve vlasti, te da je to ograničenje bilo slično onom, koje su imala djeca pod očinskom vlašću, a da se zasnivalo pogodbom o služniskom odnosu ili rođenjem od majke sluškinje, te prestalo istekom ugovorenog roka službe odnosno aktom oslobođenja.

3) Kmetovi

Prema zadarskom statutu stanovnici zadarskog distrikta po pravilu se nazivaju »homines districtus Iadrae«. ³⁰⁵ Osim ovog općenitog naziva poznati su i posebni za pojedine kategorije distriktualaca. Tako imamo izraze habitatores, rustici i villani. Habitatores su bili oni distriktualci, koji su živjeli u jednom mjestu na svojoj vlastitoj zemlji. Rusticus je označavao osobu, koja se bavila poljodjelstvom. Tim izrazom mogli su biti obuhvaćeni habitatores i villani. Pod pojmom habitatores nisu bili obuhvaćeni i villani, jer su ovi živjeli na tuđoj zemlji, koju su pod pogodbom obrađivali i od toga se izdržavali. Međutim osobe, koje su živjele na tuđoj zemlji nisu se sve smatrale villanima, jer su postojali trojaki oblici obrađivanja tuđe zemlje.

Zemljište na zadarskom području bilo je vlasništvo komune, crkve, samostana i pojedinih osoba. U zadarskom statutu poznati su također i feudi. ³⁰⁶ U koliko vlasnik, zakupnik ili feudatar nije sam obrađivao svoju zemlju, ili je samo djelomično obrađivao, obično je davao drugom da ju obrađuje uz izvjesnu pogodbu. No, bez obzira na oblik davanja zemlje na obradu s obzirom na obrađivača, na zadarskom području

³⁰⁵ Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XC VII.

³⁰⁶ Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXIX.

nije postojao pojam glebae adscriptus. Odnos između vlasnika zemljišta i drugih osoba, koje su obrađivale to zemljište u korist vlasnika, počivao je na ugovoru sklopljenom između vlasnika i obrađivača.

Historijski razvitak agrarnih odnosa u Zadru i njegovom distriktu od VII. do XIII. stoljeća predstavlja predmet posebne studije, ali u ovoj raspravi moglo bi se istaknuti da prve vijesti o davanju zemlje u obradu uz pogodbu ad quartam potječu iz 1075. godine.³⁰⁷ Drugi put nalazimo vijest o takvoj pogodbi o obradi zemlje 1133. godine,³⁰⁸ a poslije te godine nalazimo taj oblik veoma često. Zadarski statut iz 1305. godine poznaje također taj pravni institut pod nazivom enfiteuze, te je očito, što proizlazi iz samog teksta statuta, da se radi o starom pravnom običaju, koji se vršio sve do proglašenja statuta iz 1305. god.³⁰⁹ Vlasnik zemljišta naime davao je, po ovoj statutarnoj odredbi, zemlju na obradu drugoj osobi pod uvjetom, da dobiva četvrtinu plodova. Enfiteuta je mogao svoje pravo prodati drugom uz osiguranje vlasnikovog prava prvokupa. Ako enfiteuta nije obradio zemlju, kako je pogođeno, prvu godinu gubio je polovicu plodova, drugu sve plodove, a treću svoje pravo.³¹⁰

Drugi oblik davanja zemljišta u obradu bio je zakup. Ta forma upotrebljava se u slučajevima, kada je vlasnik želio dati već obrađenu zemlju na obradu na određeni vremenski period s pravom na polovicu plodova ili na određeni novčani iznos. Dok se kod enfiteuze daje zemlja neobrađena na obradu, kod zakupa je uvjet da se uzme »vineam alterius«, t. j. uzrastao vinograd na daljnje uzdržavanje. Kod enfiteuze daje se zemlja, da bi se nasadio vinograd, a kod zakupa, da se vinograd okopava i uzdržava. Ako zakupnik ne bi ispunio uvjete ugovora, gubio je dio plodova, a povrh toga plaćao globu. Zakupnik je bio oslobođen kazne, ako je mogao opravdano obrazložiti neizvršenje obaveze. Opravdanim razlogom smatrala se smrt, bolest, glad i nerodica.³¹¹ Kod zakupa vlasnik može u toku godine odustati od ugovora, a kod enfiteuze tek nakon tri godine, ako enfiteuta nije obrađivao zemlju.

Posebni oblik davanja zemljišta na obrađivanje predstavlja kmet-ska pogodba. Vlasnici ili zakupnici zemljišta imali su često u zadarskom distriktu veće komplekse zemljišta, na kojima su se prostirala

307 Rački F., op. cit. p. 101.

308 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 41.

309 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXII.

310 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXII. LXX XV. LXXXVI.

311 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXVIII.—LXX.

naselja-villae. Zemljište pojedinog sela bilo je podijeljeno na ždrijebove sortes, koje su obrađivali pojedinci, na zajedničke zemlje (pašnjaci, šume), koje su svi zajednički koristili i zemlje, koje si je vlasnik sačuvao za sebe. Vlasnik je mogao oduzeti komad od zajedničke zemlje, te je dati nekome na obradu.³¹² Često nisu svi ždrijebovi jednog sela pripadali jednom vlasniku, nego dvojici ili više vlasnika. Ždrijebovi označuju u osnovi relikte rodovskog sustava, u kojem se uživanje rodovske zemlje dijelilo među dionicima na ždrijebove. Oni su bili razne veličine, što je ovisilo o plodnosti tla. Njihova se površina mjerila gonjajima, a svaki gonjaj je zapremao zemljište od 20 pasusa u dužinu i isto toliko u širinu.³¹³ U zađarsko-ninskom zaleđu jedan ždrijeb je imao 32 gonjaja zemlje.³¹⁴

Odnos vlasnika prema obrađivaču ždrijeba zasnivao se po pravilu na kmetskoj pogodbi. Osobe koje su sklopile takvu pogodbu, nazivale su se villani, t. j. kmetovi, što je značilo, da pripadaju nekoj villae, odnosno selu izvjesnog vlasnika ili zakupnika. Vlasnik se zvao dominus villani.³¹⁵ Za kmeta se upotrebljavao izraz da je »exsistens sub Domino«³¹⁶ ili »dum sub me(sc. Domino)manueris«.³¹⁷

Kmetsku pogodbu mogao je sklopiti svaki poljodjelac. Pogodba se sklapala po slobodnom nahođenju poljodjelca na određeni ili neodređeni rok, te je prema tome, odnos kmeta mogao biti i nasljedan. Sudeći prema naravi ugovora i činjenici da se kmetski odnos stvarao po slobodnoj pogodbi, očito je, da se je mogao raskinuti i u slučaju, da je ugovoren na neodređeni rok trajanja. Prema tome kmetski odnos nije stvarao poljodjelce glebae adscriptos. Stoga je razumljivo, da se u ispravi o ustupanju teratika jednom kmetu navodi, da to vrijedi »dum sub me manueris«, što znači, da je vlasnik sam priznao, da je na volji kmeta koliko dugo će ostati u tom odnosu.³¹⁸ S druge strane, iz jedne statutarne reformacije vidimo, da je i gospodar mogao odustati od ugovora, ako kmet nije prema pogodbi izvršavao obaveze.³¹⁹

312 Jelić, op. cit. (Vjesnik god. II/1. br. 99.)

313 Statuta Jadertina, Ljb. III. cap. CXLIV. Računa se da 1 gonjaj iznosi 2370 m².

314 Thalloczy Lj., Hrvatsko običajno pravo od godine 1551. i 1553. (Glasnik Zem. muz. u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1906. sv. XVIII.) p. 31.

315 Statuta Jadertina Reformationes, br. 107.

316 Statuta Jadertina Reformationes, br. 106.

317 Jelić, op. cit. Vjesnik god. I./3 br. 48.

318 Ibidem

319 Statuta Jadertina Reformationes, br. 109.

Prema kmetskoj pogodbi iz 1289. godine proizlazi, da se je gospodar zemlje obvezao, da će kmetu dati jedan ždrijeb zemlje kao i drugim kmetovima svoga sela, a ujedno, da je ovlastio kmeta, da iskrči jedan gonjaj od zajedničke seoske šume te da tu zemlju drži i obrađuje isključivo na svoju korist kroz sve vrijeme trajanja kmetskog odnosa

Pored toga gospodar zemlje se obvezao, da će dati kmetu određenu sumu novaca kao i ostalim kmetovima, da bi mogao sagraditi sebi odgovarajuću kuću pod uvjetom, da po isteku ugovorenog roka nema pravo tražiti od kmeta povratu tog novca.³²⁰

Značajno je da zadarski statut iz 1305. godine ne donosi uopće bilo kakve odredbe o dužnostima kmetova, a niti o kmetskom odnosu uopće. Ipak, jedine dvije odredbe zadarskog statuta iz 1305. godine povoljno nam bacaju svjetlo na status kmeta u poređenju prema građanima, U jednoj odredbi naime napominje se, da vilani pod izvjesnim uslovima ne plaćaju daću za robu, koju iznose iz grada, ako ta roba pripada njima ili nekom zadarskom građaninu ili pak nekom poljodjelcu iz distrikta.³²¹ Prema drugoj odredbi ubiratelj daća nije bio dužan vjerovati nekom kmetu, da je on zaista kmet određenog građanina, ali, ako je to potvrdio gospodar kmeta ili druga vjerodostojna osoba, bio je dužan takvu izjavu poštivati.³²² Utvrdivši, dakle, da je kompilatorima zadarskih statuta bio poznat pojam vilana, a da ipak u zadarski statut nisu ušle nikakove odredbe o dužnostima vilana, očito je, da je položaj vilana bio reguliran pravnim običajima. Koji je bio sadržaj ovih pravnih običaja, možda bi nas najviše mogao uputiti zadarski katastik iz prve polovice XV. stoljeća. Tu se spominje jedna terminacija zadarskog kneza, povodom rješavanja spora, koji je nastao među zakupnicima prihoda vranskog kaštela i kmetova, iz koje možemo vidjeti, da je knez prije donošenja ove terminacije zatražio savjet od zadarskih plemića i pučana te da je odredio prema tako dobivenim informacijama, da se poštuje isti pravni običaj, obzirom na dužnost kmeta u odnosu na zgon, koji se poštivao i izvršavao općenito u zadarskom distriktu (»prout universaliter observatur in districtu Jadrensi«).³²³ Značajno je, da se obaveze kmeta prema zadarskom katastiku iz XV. stoljeća načelno podudaraju s obavezama kmetova, koje su nabrojene u popisu običajnog prava od godine 1551. i 1553., što nije začudno.

320 Jelić, op. cit., Vjesnik god. II/1 br. 99.

321 Statuta Jadertina, Lib. I. cap. XV.

322 Statuta Jadertina, Lib. I. cap. XIV.

323 Antoljak S., Zadarski katastik 15. stoljeća (Starine JAZU Knj. 42, p. 396.)

Jer ovo običajno pravo i nije drugo nego li ono iz katastika, budući da popis običajnog prava sadrži upravo one pravne običaje, koji su važili od davnih vremena na području »od Zadra do Nina«. ³²⁴

Upoređujući, dakle, propise zadarskog katastika sa propisima običajnog prava iz 1551. godine, možemo utvrditi slijedeće obaveze kmeta: 1) kmet se, sklapajući pogodbu, obvezivao, da će se useliti u kuću na ždrijebu i ovdje prebivati kroz sve ugovoreno vrijeme, ³²⁵ 2) da će obrađivati svoj ždrijeb i od plodova sa tog ždrijeba davati gospodaru jednu četvrtinu, ³²⁶ 3) da će besplatno raditi na zgonu, ³²⁷ 4) da će dopremiti gospodaru njegove pripadajuće plodove sa ždrijeba i zгона, ³²⁸ 5) da će okopati gospodarev vinograd u pogođenoj površini, ³²⁹ 6) da će ići besplatno na put u Zadar i obližnja mjesta s pravom samo na putne troškove za prijevoz i na hranu ³³⁰ i 7) da će davati gospodaru uobičajene darove. ³³¹

Vilan se je morao, dakle, bezuvjetno useliti u kuću na svom ždrijebu. U reformaciji zadarskog statuta useljenje kmeta smatralo se jednom od bitnih obaveza za postojanje kmetskog odnosa. U koliko se kmet nije uselio, gospodar je mogao raskinuti ugovor. ³³² Kmet je bio dužan prebivati u toj kući kroz sve vrijeme važenja ugovora, što znači, da se nije smio iseliti. Ipak, u jednom slučaju dozvoljavalo se napuštanje kuće, a to je bio slučaj, kad je u selu zavladao kuga. ³³³ Po isteku ugovorenog roka kmet nije imao nikakvo pravo na kuću.

Kmet, dobivši svoj ždrijeb, bio je dužan obrađivati ga. Svake godine, on je morao od svega ploda odvojiti, obično, jednu četvrtinu, koja je pripadala gospodaru. U ugovoru moglo se utanačiti i veći dio, pa tako nalazimo da su ljubučki vilani davali jednu četvrtinu i desetinu, što zapravo znači jednu trećinu od žita, grožđa i lana. Od ovaca i koza davali su samo jednu desetinu. ³³⁴ Pri obrađivanju zemlje

324 Bogišić V., Spomenik narodnog običajnog prava iz XVI. vijeka (Rad JAZU

325 Jelić, op. cit., Vjesnik god. II/1 br. 99.

326 Antoljak S., op. cit. (Starine Knj. 42. p. 390. 397.)
Knj. I. p. 230.)

327 Antoljak S., op. cit. (Starine Knj. 42. p. 396.)

328 Antoljak S., op. cit. p. 397.

329 Ibidem

330 Antoljak S., op. cit. p. 398.

331 Antoljak S., op. cit. p. 397.

332 Statuta Jadertina Reformationes, br. 109.

333 Jelić, op. cit., Vjesnik god. II/1 br. 99.

334 Antoljak S., op. cit. p. 397.

gospodar nije bio dužan u bilo kojem vidu potpomagati kmeta. Ako je htio, gospodar je mogao uzajmiti, prodati, posuditi izvjesnu stvar kmetu no, u tom slučaju kmet je bio dužan vratiti uzajmljeno i posuđeno, a kod prodaje, isplatiti kupovninu.

U zadarskom području bili su kmetovi dužni svake godine na svaki par orajućih volova obrađivati i kultivirati jedan gonjaj zemlje za zgon, t. j., polovicu zgona svake godine posijati, a drugu polovicu preorati (mechotare).³³⁵ Zgon je prema jednom zadarskom suđskom dokumentu iz 1748. godine, ona površina obrađivog zemljišta, koju je gospodar zadržao za sebe, a koju su kmetovi bili dužni obrađivati bez ikakve naknade osim s pravom na hranu za vrijeme rada.³³⁶ Iako ta definicija zgona potječe iz XVIII. stoljeća, sigurno je, da ju se ipak može primijeniti i za XIV. i XV. stoljeće na zadarskom području, jer su osnovi te definicije potvrđeni u pravnim običajima iz 1553. godine, a ovi su pak važili već davno prije, jer su 1553. godine samo kodificirani.³³⁷ Kmet nije imao pravo na bilo koji dio plodova sa zgona.

Kmet je bio nadalje dužan dio plodova sa svog ždrijeba, kao i plodova sa zgona sakupiti i odnijeti gospodarevoj kući na svoj trošak bez prava naknade.³³⁸ U popisu običajnog prava iz 1551. godine određuje se, da gospodar mora davati kmetu hranu za vrijeme prijevoza plodova.³³⁹

Kmetovi ljubackog kastruma, a vjerojatno i ostali kmetovi zadarskog distrikta, bili su dužni opkopati svake godine gospodarev vinograd od 2 gonjaja površine bez prava na naknadu osim hrane, koju je gospodar morao osigurati.³⁴⁰ U običajnom pravu iz 1551. godine također se predviđa dužnost kmeta da vrši poslove u gospodarevom vinogradu bez naknade.³⁴¹

Prema popisu dužnosti ljubackih kmetova, svaki kmet je morao bez prava na plaću. putovati po nalogu gospodara u Zadar, Nin, Vranu, Novigrad i Pag, tako da je gospodar bio dužan naknaditi samo troškove prijevoza i hrane na takvom putovanju.³⁴² Prema popisu pak običajnog

335 Antoljak S., op. cit. p. 393. 396. Zemljišni ekvivalent za 1 par volova iznosi 60. gonjaja zemlje.

336 *Miscellanea Drž. arhiva u Zadru* II.—IV. p. 127.

337 Thalloczy, op. cit. (*Glasnik zem. muz. sv. XVIII.* p. 31.)

338 Antoljak S., op. cit. p. 397.

339 Thalloczy, op. cit. (*Glasnik zem. muz. sv. XVIII.* p. 32.)

340 Antoljak S., op. cit. p. 397.

341 Thalloczy, op. cit. (*Glasnik zem. muz. XVIII.* p. 31.)

342 Antoljak S., op. cit. p. 398.

prava kmet je bio dužan ići za gospodara jedamput godišnje na put i to jedan dan ići, a drugi dan vratiti se.³⁴³

Napokon, kmet je bio dužan na honorancije, t. j. davati darove gospodaru u izvjesnoj količini i vrsti te na određene svetkovine (kruh, kobasice, kokoši, jaja, vino).³⁴⁴

Ako analiziramo sačuvane isprave, kojima se zasnivaju razne pogodbe kmetova, možemo nadalje ustanoviti, da je gospodar mogao sklapati posebni ugovor sa kmetom, te stupiti s njim u zaseban enfiteutski odnos ustupivši mu zemljište radi sadenja vinograda, pače, da mu gospodar može ispravom ustupiti teratik, tako da ga ne mora davati godišnje svom gospodaru sve dokle mu traje odnos kmeta. Na osnovi takvog ugovora kmet je mogao prodati svoje enfiteutsko pravo trećoj osobi uz pridržaj prava prvokupa gospodaru, a da se pri tom nije mijenjao njegov kmetski odnos prema gospodaru.³⁴⁵ U vrelima ima primjera, gdje vilani jednog gospodara postaju enfiteute drugih vlasnika,³⁴⁶ ili, da jedan vlasnik daje u obliku enfiteuze svoju zemlju radi sadenja vinograda kmetovima raznih gospodara bez njihove suglasnosti.³⁴⁷ Vrela nam također potvrđuju, da su kmetovi jednog gospodara mogli biti zakupnici zemlje drugog gospodara. Tako je mletačka republika davala u zakup otočić Ričul, u zadarskom području, kmetovima sela Tuklečani.³⁴⁸

Razmotrivši, dakle, odnose između gospodara i kmeta, mogli smo ustanoviti, da se kmetskom pogodbom zasnivao odnos, koji je povlačio za sobom takav položaj poljodjelca, koji je bio slabiji od onog, kada je ovaj ugovarao zakup ili enfiteuzu. Obzirom da je status kmeta uključivao obradu zгона i gospodarevog vinograda te vršenje kurirske službe kao i davanje honorancije, kmet nije ostao ravnopravan gospodaru, iz jednostavnog razloga, jer nije imao pravo da naplati za izvršena djela, na što bi inače imao pravo, da nije ugovorio kmetski odnos. U reformacijama zadarskog statuta, koje su donijete poslije 1305. godine, uvršteno je nekoliko propisa, koji nam pobliže osvjetljaju pravne posljedice kmetskog odnosa. Iako se dužnosti kmeta, pače i s obzirom

343 Thalloczy, op. cit. Glasnik zem. muz. sv. XVIII. p. 31.

344 Antoljak S., op. cit. p. 397.

345 Jelić, op. cit. Vjesnik god II/1 br. 99. Smičiklas T., op. cit. sv. VIII. p. 364. (1314 god.), p. 448. (1317 god.), sv. XII. p. 638. (1369 god.)

346 Smičiklas T., op. cit. sv. X. p. 158.

347 Smičiklas T., op. cit. sv. VII. p. 105.

348 Antoljak S., op. cit. p. 387.

na zgon i darove, smatraju obavezama proisteklim iz dobrovoljno i slobodno sklopljenog ugovora između poljodjelca i vlasnika zemlje, te premda je kmet mogao sklapati slobodno ugovore s trećim osobama pa i sa samim gospodarom, i slobodno raspolagati svojom imovinom, ipak pravni položaj kmeta označuje jače graničenje njegove pravne sposobnosti. Prema reformacijama zadarskog statuta gospodar je mogao bez posredstva vlasti zaplijeniti ljetinu kmetu, ako mu ovaj nije povratio zajam.³⁴⁹ Ako je kmet dugovao gospodaru iz naslcva kupoprodaje, posudbe ili kojeg drugog ugovora, sud je dao nalog za izvršni postupak na osnovu same izjave gospodara, a da ovaj uopće nije trebao dokazati svoju tvrdnju.³⁵⁰ Kad bi se desio obratni slučaj, t. j., da je vlasnik dugovao kmetu, sud ne bi donio sentenciju prije nego bi kmet dokazao svoje potraživanje ispravom ili svjedocima, kako to zahtjevaju statutarni propisi, a egzekutivni postupak sud bi naredio tek nakon ispunjenja svih formalnosti, koje predviđa statut. Napokon, gospodar je mogao nastupiti pred knezom i njegovom kurijom umjesto kmeta, te vršiti sve čine, na koje je ovlaštena jedna stranka na sudu i odgovarati na tužbu u svim građanskim parnicama, koje se nisu pismeno vodile, bez posebnog i izričitog kmetovog ovlaštenja, koje se inače traži za prokuratora jedne stranke.³⁵¹

4) Feudatari

U zadarskom statutu iz 1305. godine posebno su propisane odredbe o davanju zemlje u feud. Zadarska komuna imala je u svom distriktu nekoliko utvrđenja sa pripadajućim zemljama, kućama i vinogradima. Da bi se mogla obrambena funkcija ovih tvrđava efikasno vršiti komuna je običavala te zemlje davati u feud određenim osobama, koje su bile dužne vršiti vojničku dužnost. Te osobe su se nazivale feudatari. Feudatari nisu mogli feud darovati, prodati, utuđiti ili za dušu namijeniti. Oni su mogli ustupiti inter vivos i ostaviti na temelju posljednje volje feud samo svojim nasljednicima. Nasljednici nisu mogli svoje pravo prenijeti na druge osobe, nego su bili dužni u roku od mjesec dana poslije feudatarove smrti javiti se knezu i njegovoj kuriji te objasniti sva feudatarova prava na feud. Nasljednicima su se smatrala samo ona lica, koja su pripadala ascendentima ili descendentima umrlog posjednika feuda, osim, ako nije bilo drugačije određeno ispra-

349 Statuta Jadertina Reformationes, br. 65.

350 Statuta Jadertina Reformationes, br. 106.

351 Statuta Jadertina Reformationes, br. 107.

vem o infeudaciji umrlog feudatara. jer se u tom slučaju moralo poštivati stečeno pravo. Pošto su se nasljednici prijavili knezu, ovaj je bio dužan pred sucima kurije investirati nasljednike u feud sa istim pravima, koje je imao umrli feudatar. Nasljednici su bili dužni po tom položiti zakletvu vjernosti pred knezom i njegovom kurijom, koji su zastupali zadarsku komunu. O izvršenom ispostavljala se isprava, a tekst te isprave prepisao bi se u posebnu knjigu, koja se čuvala u kancelariji komune. Ako umrli feudatar ne bi imao nasljednike, feud se vraćao komuni, te je ova mogla s njim dalje slobodno raspolagati.³⁵²

Da li su zadarski feudatari dobivali zemlju, kuću, vinograd, feud, pod sličnim uvjetima, kao feudatari vranskog kaštela, nije moguće ustvrditi. Svakako, osnovni propisi o pitanju feuda, sadržani u zadarskom statutu, potpuno se podudaraju s načinom sticanja feuda u Vrani, koja je početkom XV. stoljeća potpala pod zadarsku jurisdikciju. Iz jedne isprave iz 1475. godine saznajemo, da su zadarski knez i kapetan Zadra u ime mletačke republike investirali pred svjedocima sinove umrlog feudatara, pošto su primili zakletvu vjernosti s istim pravima i dužnostima. Feud se sastojao od određenog broja ždrijebova zemljišta. a dužnost im je bila služiti tvrđavi s jednim dobrim konjem.³⁵³ Iz navoda pak zadarskog katastika iz XV. stoljeća također slijedi, da su neki feudatari uživali posjed većeg broja ždrijebova, pa prema tome da su bili dužni služiti sa većim brojem konja. Ždrijebovi su se katkada nalazili u raznim selima. Treba podvući, da feudatari nisu bili dužni na bilo kakva davanja od plodova sa ždrijebova.

Statutarni propisi kao i reformacija ne donose takove odredbe po kojima bi se moglo zaključiti da feudatari imaju drukčiji položaj od ostalih pripadnika zadarske komune. Jedino analizom prava feudatara može se ustvrditi, da oni ipak predstavljaju jednu kategoriju osoba čija je pravna sposobnost obzirom na feudno dobro u izvjesnoj mjeri ograničena feudalnim pravom. Da li su zadarski feudatari bili većinom pučani ili plemići, teško je ustanoviti. Vjerojatno je, da su se plemići radije bavili unosnom pomorskom trgovinom i uživali plodove iz enfi-teuze, zakupa i kmetskih pogodbi, nego da vode isključivu brigu za potrebe zadarske obrane ili pošte.

352 Statuta Jadertina, Lib. III, cap. LXXXIX.

353 Antoljak S., op. cit. p. 391.

5) Svjetovni i redovnički kler

Pripadnost svećeničkom, odnosno, redovničkom staležu također je vršila utjecaj na opseg pravne sposobnosti. Nasljeđivati nekretnine mogli su samo svjetovni svećenici.³⁵⁴ Usprkos statutarne odredbe o zabrani oporučivanja nekretnina u korist samostana ili redovnika Zadrani su uspijevali tu odredbu izbjegavati na način, da su oporukom određivali usufructus nekretnina ad perpetuum u korist samostana ili crkvenih osoba. Da se ne bi taj abuzus dalje vršio, donijeta je reformacija, po kojoj su Zadrani mogli doduše ostavljati oporukom nekretnine samostanima ili crkvenim licima, no, uz uvjet da oporučitelj izda uz legat naredbu, da je samostan ili crkvena osoba, kojoj je namijenjen legat, dužna tu nekretninu prodati nekom svjetovnom licu, zatarskom podložniku, u roku od šest mjeseci, računajući od dana kada je legatar preuzeo posjed legata. U koliko to ne bi bilo izvršeno, legat je pripadao ostavštini te se davao nasljednicima na osnovu krvne veze. Oni su bili ovlašteni, da odmah preuzmu posjed takve nekretnine.³⁵⁵ Vrijedila je također statutarna odredba, po kojoj crkvena lica nisu mogla postati putem oporuke komisarima, ako nisu bila podložna jurisdikciji zadarskog kneza.³⁵⁶ Reformacijom ovog statuta bilo je tim osobama dozvoljeno, pod uvjetom, da izjave da će sve eventualne sporove oko funkcije izvršitelja oporuke rješavati pred knezom.³⁵⁷ Kao što nisu imali redovnici testamenti factionem passivam, tako nisu posjedovali ni activam, ako su položili zavjet.³⁵⁸ Oni nisu mogli sklopiti ni jedan ugovor poslije položenog zavjeta, kojim bi raspolagali ili otuđivali svoju imovinu inter vivos.³⁵⁹ Ni svjetovno svećenstvo ni redovnici nisu imali pravo zatražiti javnu dražbu kao formu prodaje njihove imovine, pa ni u onom slučaju, kada su predstojali svi uvjeti za takvu dražbu, ako nisu imenovali jamce, koji su potpadali pod kneževu jurisdikciju, te ako ovi nisu mogli jamčiti, da će moći isplatiti i snositi sve troškove oko te dražbe.³⁶⁰ U jednoj reformaciji zadarskog statuta nalaže se knezu, da po predmetima građanskog i kaznenog prava svjetovnog i redovničkog klera provodi onaj postupak, koji se primjenjuje u takvim predmetima pred crkvenim sudom.³⁶¹ Značajno je, da su samostani mogli još u XIII.

354 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XIV.

355 Statuta Jadertina Reformationes, br. 131.

356 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXX.

357 Statuta Jadertina Reformationes br. 110.

358 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXIII.

359 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XVIII.

360 Statuta Jadertina Reformationes, br. 71.

361 Statuta Jadertina Reformationes, br. 44.

stoljeću kupovati, te prema tome, stjecati vlasništvo na nekretninama,³⁶² dok prema zadarskom statutu iz 1305. godine ovo se najstrože zabranjuje. Izgleda da zadarski odnosi između zadarske komune i crkve nisu bili zadovoljavajući za crkvu, što se može također nazrijeti i iz duge prepirke oko ubiranja i upravljanja crkvene desetine u razdoblju između 1302.—1305. godine.³⁶³ Da je zadarska komuna donijela odredbu o zabrani otuđivanja nekretnina u korist crkve i crkvenih osoba, posve je razumljivo, jer se dodjeljivanjem nekretnina u korist crkve povećavao crkveni teritorij, a smanjivalo područje podložno jurisdikciji komune, a tim procesom došlo bi do smanjivanja ekonomske moći komune.

6) Pučani

Opseg pravne sposobnosti plemića i pučana, među koje su se ubrajali i distriktualci, nije se razlikovao u privatnopravnim odnosima. Zadarski statut poznaje samo jedan slučaj razlikovanja plemića od neplemića u privatnom pravu. Ako neplemići ne bi mogli udovoljiti potraživanjima vjerovnika, bili su uhvaćeni, i po nalogu kneza i kurije bačeni u zadarski kaštel, da tamo ostanu tako dugo, dok ne podmire vjerovnikova potraživanja. Međutim, ako je takav dužnik bio plemić, član zadarskog Vijeća ili njegov sin, knez ga nije mogao baciti u zatvor, nego jedino da ga prisili stajati danju i noću pod gradskom ložom, ali i u tom slučaju imao je plemić mogućnost, da ga netko u toj dužnosti zamijeni. Osim toga, knez je bio dužan, prije nego je odredio da plemić stoji pod ložom, da ispita, da li je vjerovnikov zahtjev zaista opravdan, a naročito da li je vjerovnik odbio prijedlog plemića, da mu imenuje jamce.³⁶⁴

U javnopravnim odnosima, međutim, razlikovanje plemića od pučana prema zadarskom statutu bilo je od velikog značenja. Poslove zadarske komune rješavali su plemići. U XIV. stoljeću zadarsko Vijeće bilo je zatvoreno tijelo, sastavljeno samo od plemića, a sve funkcije komune kao sudsku, prokuratorsku, eksaminatorsku, kamerarsku i kancelarsku mogli su vršiti samo plemići. Pučani su doduše mogli postati plemićima, ali u tom slučaju bila je potrebna suglasnost Vijeća, a pod Mlečanima, i odobrenje mletačke republike. Primanje pučana za članove

362 Smičiklas T., op. cit. sv. VII. p. 400.

363 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XXXVII.

364 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LVII.

Vijeća, a time i u plemićki stalež, u XIV. stoljeću bila je rijetka pojava. što je i razumljivo, ako se uzme u obzir, da je zadarska komuna predstavljala u suštini tokom XIV. stoljeća aristokratsku oligarhiju.

7) Infamni

U statutarnom pravu ne donose se izričite odredbe o infamiji. Ipak ima izvjestan broj statuta, iz kojih vidimo, da izvjesne osobe ako izvrše ili ne izvrše određene radnje, trpe izvjesno umanjenje časti odnosno prava. Takve osobe ne uživaju priznanje pune vrijednosti, te je stoga razumljivo, da umanjenje časti utječe na opseg pravne sposobnosti. Suci, koji ne će glasati prilikom donošenja presude u kuriji u roku od 8 dana, gube jedan dio svojih plemićkih prava, jer se nakon isteka od 8 dana ne šamo odstranjuju sa sudske dužnosti, nego uopće gube pravo za sve vrijeme svog života vršiti sudsku funkciju. Oni gube pasivno pravo glasa prilikom izbora sudaca u Velikom vijeću.³⁶⁵ Eksaminatori, koji su potpisali notarsku ispravu, kojom se prenosi vlasništvo nekretnine na samostan ili redovnika, na osnovu jedne statutarne odredbe gube pravo vršiti dalje svoju funkciju, a povrh toga ostaju doživotno neizaberivi za bilo koju funkciju u zadarskoj komuni. Notari pak, koji napišu takvu ispravu o otuđivanju nekretnine u korist crkve gube pravo na vršenje notarske funkcije, te ih se također ne može više doživotno izabrati za bilo kakvog funkcionera komune.³⁶⁶ Ako udata žena izvrši preljub i zbog toga ju crkveni sud osudi na rastavu od stola i postelje, u koliko ju njezin bračni drug ne primi natrag u kuću kao ženu, gubi pravo na povratu miraza.³⁶⁷ Za slučaj da sin ili kćerka ili drugi descendent natuku roditelje ili nekog od ascendenata takvi descendent gube pravo na pripadajući dio ab intestato umrlog ascendent, ako je ovaj za života prijavio descendentu knezu zbog takve povrede, te se to zaista i dokazalo.³⁶⁸ Sin ili kći pod očevom vlašću, ako sklope brak bez očeve suglasnosti, gube također pripadajući dio od ostavine oca ili majke umrlih ab intestato, osim ako roditelji još za života oproste sinu ili kćeri izvršenu injuriju putem javne isprave.³⁶⁹ Ako bi netko sprečavao notara da sastavi nekoj osobi oporuku, na prijavu notara platio bi globu, ako bi ga pak ponovno spriječio, platio bi još veću globu, a ako je kroz to vrijeme ostavitelj

365 Statuta Jadertina, Lib. I. cap. IV. i V.

366 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XIV.

367 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCIV.

368 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXVIII.

369 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XC.

umro zbog sprečavanja notara ab intestato, onaj, koji je sprečavao notara gubio je pravo nasljeđivanja umrlog ab intestato bez obzira na njegov stepen krvnog srodstva s umrlim.³⁷⁰ U slučaju da oporukom postavljeni ili kneževom naredbom imenovani izvršitelji oporuke, pa bili oni i sami nasljednici po toj oporuci, ako nisu započeli u roku od 15 dana iza ostaviteljeve smrti, odnosno iza kako su saznali, da su postali izvršitelji oporuke, inventirati ostavinu, a potom u roku od 60 dana načinili inventar i predali ga knezu na čuvanje, prestali bi biti izvršiteljima oporuke, pače ako su bili nasljednici, gubili su svoj dio ostavine, a zadarska kurija bi ih u buduće smatrala »tanquam suspecti«.³⁷¹ Osobe, koje su na sudu predočile krivotvorene isprave radi dokazivanja izvjesnog prava, bile su kažnjene na taj način, da nisu mogle više na sudu svjedočiti, a niti im se u čemu davala vjerodostojnost. Ako je takva osoba bila plemić, gubila je doživotno pasivno pravo glasa u zadarskom Vijeću.³⁷²

Kako se vići, infamija se nije temeljila na statutarnim propisima izričitim proglašenjem infamnom osobom ali ona lica, koja su izvršila statutom kvalificirana djela ili propuste trpjela su zapostavljanja ili pače gubitak izvjesnih prava, pa je očito, da je time opseg njihove pravne sposobnosti bio manji od onog drugih osoba.

8) Stranci

Sve osobe rođene van područja zadarske komune, koje su podložne jurisdikciji nadležnoj na kojem vanzadarskom teritoriju, u kojem imaju svoj domicil, smatrale su se prema zadarskom statutu strancima. Ako se takva osoba preselila sa svojim bračnim drugom i ostalim članovima porodice u Zadar radi stalnog boravka, te ako zadarsko Vijeće na prijedlog kneza usvoji većinom glasova prijedlog o davanju građanstva takvoj osobi, takva osoba postala je zadarskim građaninom. U tom slučaju stranac je, postavši građaninom, stekao sva prava i dužnosti ostalih građana, koji su bili članovi Velikog vijeća. Stranci, koji su se nastanili s porodicom u Zadru, ali ih zadarsko Vijeće nije primilo kao građane, mogli su ostati u Zadru, ali nisu uživali koristi i časti, koje su uživali zadarski građani.³⁷³ Stranci, koji su se naselili u Zadar bili su prema jednoj reformaciji zadarskog statuta oslobođeni svih ličnih i realnih

370 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. V.

371 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXI.

372 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XV.

373 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XXXV.

podavanja za vrijeme od 5 godina, a ako su kupili kuću u Zadru ili su je sami sagradili, bili su oslobođeni od podavanja u trajanju od 10 godina. Oslobođenje takvih angarija stranci su sticali upisom u knjigu kancelara i posebnom potvrdom o imunitetu potpisanom od zadarskog kneza.³⁷⁴

Ako je nastao kakav spor sa strancem primjenjivalo bi se ono pravo, koje je bilo predviđeno za takav slučaj u ugovoru, koji je Zadar sklopio s gradom ili provincijom odakle je stranac. Ako takav ugovor nije bio sklopljen, primjenjivalo se ono pravo, koje su uživali Zadrani u kraju ili pokrajini odakle je stranac.³⁷⁵ Stranci su dakle uživali zadarsko pravo, ako je tako bilo ugovoreno posebnim paktom između Zadra i strančevog grada, ili ako su Zadrani uživali svoje pravo u strančevom domicilu. U svakom slučaju, stranci nisu mogli postavljati Zadrane za svoje prokureure u parbenom postupku, u kojem je tuženik bio Zadrani.³⁷⁶ Stranci su mogli uzeti Zadrane samo kao advokate i to u slučaju, ako su lično prisustvovali parbenom postupku.³⁷⁷ Zadrani nisu smjeli kupiti ili uzeti neku stvar u zalag od stranca, ako je radi ove stvari ili nekretnine započeo sudski postupak. U protivnom slučaju gubio bi pravo na povratu kupovnine, odnosno zajma, a zatim pravo na naknadu troškova, ako ih je imao zbog te stvari, a povrh toga bio je dužan vratiti komuni u ime globe 50 libara malenih mletačkih dinara.³⁷⁸ Isto tako je bilo Zadranima zabranjeno kupovati prava od stranaca, koja su oni imali protiv Zadrana.³⁷⁹ Značajno je, da su Mlečani zabranili Zadranima jamčiti za dugovanje Hrvata van zadarskog teritorija.³⁸⁰

Ako bi se Zadrani pritužio knezu i njegovoj kuriji na stranca, da mu ovaj nije vratio u roku novac ili općenito da ima neko pravo, kojem stranac nije udovoljio, a prelazi vrijednost od 40 libara, knez je bio dužan poslati svog glasnika u grad odakle je stranac, na teret vjerovnika, gdje bi ovaj tamošnjem glavaru iznio razlog parnice i preporučio, da se parba pravedno riješi. U koliko tamošnji glavari ne bi to učinio, zadarski knez je bio dužan dozvoliti represalije protiv tog stranca, t. j., osigurati zalag na teret odnosnog stranca, a ako ovaj nije imao imovine na zadarskom području, na teret drugog, koji potječe iz

374 Statuta Jadertina Reformationes, br. 42.

375 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. VIII.

376 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXIX.

377 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LVIII.

378 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XVII.

379 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXX.

380 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLIX.

istog mjesta kao i tuženi stranac. Tako oduzeta imovina spremila bi se kod prokuratora zadarske komune. Izvršivši sekvestraciju knez bi iznova poslao svog nuncija glavaru mjesta odakle je stranac, te bi ga obavijestio o represalijama s molbom, da bi glavar ipak odredio pravo Zadraninu. U slučaju da bi glavar dosudio Zadraninu traženo pravo, imovina uzeta kao represalija vratila bi se vlasniku, a u protivnom slučaju, na prisegu Zadranina, da je govorio istinu obzirom na svoje potraživanje, knez bi odredio, da se iz uzete imovine naknadi tražbina i troškovi vjerovnika prilikom ovog postupka. U koliko takva imovina ne bi dostajala, ostatak tražbine naknadio bi se iz imovine, koja se oduzela drugim strančevim sugrađanima. Za slučaj da je tražbina vrijedila manje od 40 libara, knez bi poslao općinskog teklića u odnosno mjesto sa svojim pismom, u kojem je morao iznijeti sve ono, što bi bio dužan iznijeti glasnik, da je tražbina bila veća od 40 libara.³⁸¹

Kako se vidi, strancima je bila doduše priznata pravna sposobnost, ali oni nisu uživali sva prava kao zadarski građani. Postupak prema strancima, koji je u priličnoj mjeri označavao suživanje prava pa prema tome i ograničenje opsega pravne sposobnosti, bio je opravdan s jedne strane radi osiguranja unutrašnjeg mira među Zadranima, a s druge strane radi efikasne zaštite interesa Zadrana. Ipak, zadarska komuna je davala strancima mnoge pogodnosti putem ugovora s vlastima njihovih domicila, da bi se na taj način stvarali bolji uslovi za trgovinu kao i za popunjavanje broja građana poštenim i sposobnim strancima.

Djelatna sposobnost. Prema statutarnom pravu ne postoje osobe, koje imaju djelatnu sposobnosti, a nemaju pravnu sposobnost. Međutim, na osnovu statuta možemo ustanoviti, da postoje osobe sa pravnom sposobnošću, ali bez djelatne ili sa ograničenom djelatnom sposobnošću. Opseg sposobnosti svojim djelanjima proizvesti pravne učinke zavisio je o dobi, spolu i zdravlju.

Muškarci, koji nisu navršili 14 godina, a žene 12 godina starosti nazivaju se u zadarskom statutu *infantes*. Muškarci u dobi između navršene 13. godine i 20. godine, a žene između 12. i 20. godine starosti nazivaju se *minores*. *Infantes* navršivši, muškarci 14 godina, a žene 12 godina starosti, stupaju u zakonitu dob. Prije navršene 17. godine života *minores* ne mogu postati prokuratorima druge osobe za pravne poslove, a prije navršene 20. godine prokuratorima na sudu.³⁸² Siroče može samo

³⁸¹ Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XIX.

³⁸² Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXIV.

iznimno prije navršene 15. godine života sklapati ugovor, kojim se obvezuje i to u slučaju, ako to nameće očita nužda i korist sročeta, no, u tom slučaju samo uz prethodni savjet dvojice bližih rođaka i uz odobrenje kneza i njegove kurije.³⁸⁷ Minores pod očevom vlašću ne mogu sklapati ugovore, kojim se obavezuju bez izričite dozvole oca ili majke.³⁸⁸ Slično važi i za minores pod kuratorskom vlašću, jer su kuratori upravljali minorovom imovinom more paterno.³⁸⁹ Muškarci mogu s navršenom 15. godinom života sklapati brak i tako oženjeni obvezivati se na temelju svoje imovine.³⁹⁰ Minores navršivši 15 godina starosti mogli su opcručivati svom svojom imovinom, koju su stekli po bilo kojem naslovu.³⁹¹ Iz vrela ne može se ustanoviti, da li je postojala razlika između infansa i infantes maiores. Vjerojatno je, da su infantes bili potpuno djelatno nesposobni, a infantes maiores djelomično djelatno sposobni. Status siročeta ukazuje, da su infantes maiores mogli vršiti one pravne poslove, kojima su sticali, a sebe nisu obvezivali.

Žene nisu bile pripuštane vršenju bilo kojih javnih funkcija zadarske komune, a niti su mogle postati članom zadarskog Vijeća. One se nisu uzimale za svjedoke u oporukama niti uopće u notarskim ispravama, iako su mogle svjedočiti u građanskom parbenom i kaznenom postupku. Žene su mogle vršiti dužnost tutora samo svojoj vlastitoj djeci. Udate žene su bile podložne sub viri potestate, t. j. svom bračnom drugu na taj način, što su bile dužne slušati svoje muževe. One nisu mogle raspolagati imovinom, koju je sačinjavao miraz, osim oporukom.³⁹² Intercesija žene za muža bila je ništava, što znači, da se žene nisu mogle obvezivati za muža.³⁹³

Duševno bolesni nisu imali djelatnu sposobnost. Statut razlikuje mentecapti i furiosi. Da bi netko bio smatran slaboumnim bilo je potrebno, da se o tome uvjeri sam knez i njegova kurija, te da se po tom javno proglasi, da je ta osoba slaboumna.³⁹⁴ Ludi (furiosi) također nisu mogli sklapati pravne poslove niti sudjelovati u sudskom postupku, nego su te poslove sklapali i zastupstvo pred sudom vršili njihovi skrbnici kao i slaboumnima, dokle god se nije dokazalo, da je takva

383 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XVI.

384 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XCIV.

385 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXVII.

386 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXII.

387 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXI.

388 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCIX.

389 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLVII.

390 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XIII.

osoba ozdravila.³⁹¹ Iz statuta nije razvidno, da li su ljudi mogli sklapati ugovore u svijetlim časovima s pravnim posljedicama. Ako se uzme postavka statuta, da se ljudi može proglasiti zdravim, ako se dokaže, da je zdrav, u tom slučaju bi ljudi bio djelatno sposoban, ako je proglašen zdravim za vrijeme svijetlih časova. Isto tako, ne može se ustvrditi na osnovu statutarnih propisa, da li je tjelesna defektnost utjecala na djelatnu sposobnost.

Jurističke osobe. U statutarnom pravu javljaju se *societas* i *universitas*. *Societas* označuje obligatorni odnos među članovima društvene pogodbe. Članovi se obvezuju međusobno na određene činidbe radi postizavanja zajedničke svrhe. Oni snose korist i štetu prema unosu u zajedničku imovinu. Imovina pak ne pripada društvu kao cjelini, nego pojedinim članovima. *Societas* ne stvara obaveze prema trećim osobama, nego samo među članovima. *Societas* dakle nije pravna osoba, pa prema tome, nije ni djelatno sposobna. *Universitas* pak označuje jurističku osobu, t. j., prema tadašnjem shvaćanju u odnosu prema članovima, treću osobu, koja je pravno i djelatno sposobna. Ona može imati vlastita potraživanja i dugove. Ona ne odgovara za djelanja članova. Njezin opstanak je neovisan od promjena članova. Ona tjelesno ne postoji, jer je to samo fikcija, kako su tvrdili postglosatori i kanonisti. *Universitas* može biti *personarum* ili *bonorum*. To razlikovanje temeljilo se na kriteriju, da li je supstrat *universitatis* udruženje fizičkih osoba ili imovina namijenjena, tada u glavnom, pobožnoj svrsi.

U zadarskom statutu ne donose se dođuše neke odredbe za jurističke osobe, ali se može zaključiti, da su kodifikatori statuta poznavali ustanovu pravnih osoba. Da li su se crkve ili samostani smatrali kao udruženje osoba ili imovine, t. j., kao imovina namijenjena za održavanje bogoslužje, teško je odgovoriti, no, vjerojatno je, da su crkve i samostani pravno označavali *universitas bonorum*. Redovnici su bili organ tog udruženja, koji je upravljao samostanskom imovinom radi postizavanja namjene, zbog koje je samostan osnovan.

Posebnu vrst *universitas personarum* sačinjavale su lige zadarskog distrikta. Istina, odredbe o ligama spominju se tek u reformacijama zadarskog statuta iz prve polovine XV. stoljeća, ali je iz teksta tih odredaba vidljivo, da su te lige postojale mnogo ranije. Među reformacijama zadarskog statuta uvršteni su privilegiji lige sv. Ciprijana i lige u Cerncm, po kojima možemo zaključiti, da su lige označavale udruženja stanovnika određenog područja zadarskog distrikta, koja su formirana

391 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXVIII. i XXIX.

u svrhu međusobne zaštite članova lige. Zabilježeni privilegiji odobreni su duždjev'm dukalom od godine 1455. Izgleda da su potvrđeni privilegiji važili i za druge lige zadarskog distrikta, što i sam naslov statutarne reformacije ističe, kad navodi u naslovu tih privilegija, da se radi o »Forma privilegiorum ligarum Comitatus Iadrae.«³⁹² Dukal donosi podatke, da su lige već otprije postojale te da su imale svoje privilegije, koje su podlijegale vladarevoj potvrdi. Lucić je napomenuo u svom djelu »Historia di Dalmatia 1678.«, da su se pod nazivom liga vjerojatno podrazumjevali oni dijelovi zadarskog distrikta, koji su prije bili u Hrvatskoj.³⁹³ Svakako lige iz XV. stoljeća podsjećaju na relikte starog rodovskog sustava, a naročito u vezi sa svojom odredbom o plaćanju vražde.

Pravila liga zadarskog distrikta poslije izmjena, koje je izvršio zadarski knez, a potom ih dužd odobrio, izgledala su ovako:

Ako se dogodi, da neki Vlah ili neki zločinac počini neko nasilje ili krađu u nekom selu, koje spada jednoj ligi, bilo noću bilo danju, ili bi pokušao izvršiti takvo djelo na pripadnostima tog sela, svaki je vilan tog sela bio dužan na poziv³⁹⁴ ili na znak zvona pohitati u pomoć napadnutima i progoniti zločince, te ih uhvaćene predati odmah knezu radi kažnjavanja. Ako bi liga ili član lige pustio uhvaćenog zločinca, plaćala je kaznu u korist mletačke republike i naknadila štetu oštećenom. Liga je bila ovlaštena zaplijeniti svu imovinu zločinca, a od toga je polovicu morala doznačiti mletačkoj komori, a drugom polovicom je slobodno raspolagala.

Ako bi koji zločinac bio pri progonu ubijen ili ranjen od kojeg člana lige, jer se branio i nije se dao uhvatiti, pa bi trebalo platiti za njega vraždu (»urasdam«), u tom slučaju bili su dužni svi članovi te lige platiti tu vraždu pro rata.

Ako bi koji član lige čuo poziv ili zvonjavu te ne bi mario ili ne bi htio poći u progon zločinca, bio je dužan platiti kaznu u korist mletačke komore i same lige za svaki propust posebno.

Ako bi koji vilan počinio krađu ili grabež na području lige, ili ako bi znao, ili pristao, da netko učini takvo djelo, ili pak, ako bi

392 Statuta Jadertina Reformationes, ad ann. 1455.

393 Ljubić Đ., Lige i posobe u starom hrvatskom pravu i njihov odnos prema Poljičkom statutu (Rad JAZU knj. 240. p. 3.)

394 Statuta Jadertina Reformationes, br. 9. gdje se slično određuje, pače se navodi riječ, kojom se poziva u pomoć » . . . pomagayte . . . « Značajno je, da se u latinskom tekstu reformacije upotrebljava hrvatski izraz, što je važno s obzirom na ustanovljenje etničkih odnosa zadarskog distrikta.

sakrio zločinca ili poslao sa znanjem lupčža, bio je kažnjen na konfiskaciju imovine u korist lige i zadarskog kneza. Njegovi suseljeni bili su ga dužni dovesti knezu radi daljnjeg kažnjavanja.

Ako bi sudac ili neki oficijal sela naredio nekom iz sela, da pođe u pomoć napadnutima, a ovaj to ne bi učinio, plaćao bi globu u korist lige i mletačke komore. Isto tako bi bio kažnjen onaj, koji bi uvrijedio suca ili oficijala ili bi ga sprečavao u vršenju službe.

Ako bi koji član lige udario drugog člana lige tako, da je potekla krv, plaćao bi globu u korist lige, a posebno bi bio kažnjen od strane zadarskog kneza. Ako iz povrede ne bi potekla krv, plaćao bi globu samo u korist lige.

Ako bi tko od članova lige bio ranjen od progonjenog zločinca ili za vrijeme vršenja službene dužnosti, svi su članovi lige morali snositi pro rata troškove liječenja, a liga je mogla sebi te troškove naknaditi iz zločinčeve imovine.

Ako bi kojem članu lige bio ukraden orači vo, te ga ne bi mogli u roku od 15 dana pronaći, svi su članovi lige bili dužni naknaditi vlasniku vrijednost vola prema procjeni. Ako bi vlasnik naknadno pribavio vola ili mu je izvršena naknada na teret drugog, bio je dužan vratiti ligi ono, što je od nje dobio za vola.

Osoba, koja je počinila krađu u ligi i zbog toga bila kažnjena, nije mogla biti izabrana za suca, pristava ili za bilo kojeg drugog oficijala ove lige.

Suci su imali pravo po starom običaju raspravljati i rješavati građanske parnice, kojima vrijednost parničkog spora nije prelazila 5 libara. Oni su mogli donositi presude za one, koji su sjekli drvo u gajevima, i to u visini do 5 libara novčane kazne. Prekršitelji su osim toga bili podvrgnuti posebnoj kažnjavanju na osnovu propisa zadarskog statuta. U tim slučajevima imali su pravo žalbe na zadarsku vlast.

Svi seoski suci zadarskog distrikta, na čijem je području izvršen delikt, bili su dužni prijaviti ga knezu odnosno kaznenom oficiju, i to oni, koji su udaljeni od Zadra 10 milja u roku od 2 dana, a oni više od 10 milja u roku od 3 dana pod prijetnjom novčane kazne u korist mletačke republike.³⁹⁵

395 Statuta Jadertina Reformationes, ad ann. 1455.

Kako se vidi iz ovih pravila lige zadarskog distrikta, lige su bile udruženja osoba jednog područja sa zajedničkim dužnostima i pravima, te sa vlastitim organima s posebnim djelokrugom. Mletačka vlast ih je odobravalala, jer su bile korisne za vladavinu zadarskog kneza, a osim toga predstavljale korisne ustanove za osiguranje javnog reda i mira. Posve je sigurno, da je na taj način mletačka republika imala ujedno jednu organizaciju, koja je pomagala zadarsku vladavinu u upravi i sudstvu, a time i podupirala mletačke težnje za osiguranje posjeda u Zadru i njegovom distriktu od okolnih mletačkih neprijatelja.

3) Obiteljsko pravo

Obitelj. Pojam obitelji u zadarskom statutu zasnivao se na kognaciji. U svim statutarnim odredbama koje se odnose na filiusfamilias ili filiafamilias podrazumjeva se uvijek pod filius odnosno filiafamilias samo sin odnosno kćer.³⁹⁶ Braća i sestre bila su punokrvni-germani, ako su potjecali od istog oca i od iste majke, consanguinei, ako su potjecali samo od istog oca i uterini, ako su potjecali od iste majke.³⁹⁷ U zadarskom statutu nije bila predviđena adopcija a niti arogacija, što međutim ne znači, da posinjenje nije bilo poznato predstatutarnom pravu.³⁹⁸ Da je neka osoba bila sin ili kćer druge osobe, nije trebalo posebno dokazivati pred zadarskim knezom, ako se tako smatralo u javnosti. To načelo važilo je također, kad su bili u pitanju polukrvna braća, unuci i drugi rođaci.³⁹⁹

Iz statutarnih propisa može se ustanoviti, da je obitelj mogla obuhvatiti više bračnih zajednica, t. j. pored braka oca i majke, još i bračne zajednice oženjenih sinova s njihovom djecom. Prema jednoj statutarnoj odredbi određuje se za slučaj, ako sinovi ili kćeri budu emancipirani na osnovu javne isprave ili ako bude sin živio odvojeno sa svojim bračnim drugom u drugoj kući, da se za obaveze takvih sinova ili kćeri ne mogu uzeti ni majčina ni očeva imovina u obzir za slučaj ne izvršenja obaveze.⁴⁰⁰ Jasno je, dakle, da se tim statutom predvidio slučaj, da u obitelji mogu živjeti i oženjeni sinovi sa svojim bračnim drugom, ako su živjeli zajedno s ocem. U odredbi pak o nasljeđivanju ab intestato predviđa se za slučaj, da su iza ostavitelja ostali

396 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXIII. XXXIII. XCIV. Lib. III. cap. XX. XXII. LXII. XC. XCI. XCII. XCIII. CXVI. i t. d.

397 Statuta Jadertina, Lib. I. cap. IV. Lib. II. cap. LIX.

398 Smičiklss T., op. cit. sv. II. p. 186.

399 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXX. CXVIII. Lib. III. cap. CIII.

400 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XX.

sinovi i unuci, da unuci dobivaju od ostavine toliko, koliko bi dobio njihov otac da je živ. a ono, što dobiju, dijele među sobom na jednake dijelove, ali, ako su bili odijeljeni od djeda, u tom slučaju dobivaju toliko manje koliko su primili od djeda.⁴⁰¹ Kako se vidi i ovom se odredbom pretpostavio slučaj, da su unuci živjeli u djedovoj obitelji.

Pojmovi glava obitelji »dominus familiae« i otac obitelji »pater familias« nisu istovjetni pojmovi. Iako je glava obitelji obično i pater familias, ipak ima slučajeve, kad glava obitelji nije pater familias. Takav primjer predstavljaju brakovi bez djece, u kojima se odnosi reguliraju prema propisima, koji vrijede za vir et uxor. Međutim, obitelj može obuhvatiti i one osobe, koje nisu u krvnom srodstvu s ocem obitelji, a koje ipak podliježu vlasti glave obitelji.

Očinska vlast sadrži one odredbe, koje reguliraju odnose samo između oca i njegove djece. Djed nije mogao imati očinsku vlast nad unucima bez obzira, da li je otac živio. Propisi o nasljeđivanju unuka ab intestato, koji su živjeli s umrlim djedom indivisi, te propis, po kojem otac nije odgovarao svojom imovinom za obaveze, koje su ugovorili oženjeni sinovi, a koji su odvojeno živjeli od oca i majke, ne govore u prilog tvrdnji, da bi djed mogao imati očinsku vlast nad unucima. Ako se uzme u obzir, da statutarni propisi, kad god reguliraju odnose iz područja očinske vlasti, uvijek podrazumjevaju očevu djecu, bilo iz braka bilo pozakonjenu. što se vidi iz formulacije teksta »pater« — »mater«, »per patrem aut mortuo patre per matrem«, a nikada »avus«, te da statutarni propisi ne predviđaju mogućnost, da je djed unukov pater familias, kad mu umre otac, nego određuje, da se postavi tutor, ako dijete nema ni majke, očito je, da djed ne može vršiti očinsku vlast nad unucima. Prema tome, odredbu o očevom jamstvu za obaveze oženjenih sinova, koji žive s ocem, treba tako razumjeti, da otac jamči za te obaveze zbog toga, što očeva imovina nije podijeljena među djecom, pa vjerovnici moraju tjerati oca. S toga je također razumljiva statutarna odredba, koja predviđa slučaj, da unuci nisu »divisi ab avo«. Ako sin još nije dobio svoj dio od oca, onda ni unuk nije mogao dobiti svoj, pa prema tome nije »divisus ab avo«. Statut predviđa samo filius i filiafamilias, a unuci se ne mogu shvatiti kao filiifamilias, jer kada je riječ o unucima, tada se oni u statutu nazivaju uvijek nepotes. Osim toga, ne smije se zaboraviti da se statutarni propisi smiju tumačiti samo ad litteram, pa prema tome pod filiusfamilias može se shvatiti samo sin pod očevom vlasti. S druge strane,

401 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXVII.

ne može se poreći, da oženjeni s'n, koji živi s ocem indivisus, ne stoji stvarno pod okriljem očinske vlasti. Ako oženjeni sin prima miraz od svoje žene s očevim dopuštenjem,⁴⁰² u tom slučaju znači, da je taj sin pod utjecajem očinske vlasti, iako je oženjen. Sin i keći dokle god žive zajedno s ocem indivisi. pod utjecajem su očinske vlasti, a kada se odvoje te osnuju svoje kućanstvo, postaju potpuno neovisni. Djeca oženjenih sinova, koji su živjeli zajedno s ocem, bila su pod očinskom vlašću svojih otaca.

Obitelj zadarskog statuta bitno se razlikuje od obitelji u klasičnom rimskom pravu. Zadarska obitelj bila je kognatska, a rimska agnatska. Iako je zadarska obitelj počivala na krvnoj vezi, a ne na pravnoj obzirnom na podložnost zajedničkoj očinskoj vlasti, ipak se u zadarskoj obitelji nazrijevaju relikti agnatske obitelji. Prema statutarnom pravu predviđa se, da neka osoba može biti bez obzira na položaj, dob i spol »subpositus sub dominio potestate, servitio vel familia alicuius« bilo kao nadničar, bilo kao sluga, iz čega slijedi, da su unutar obitelji postojale u pojedinim slučajevima osobe pod okriljem obitelji, iako nisu bile u krvnom srodstvu ni s glavom porodice, a niti s majkom.⁴⁰³ U tom smislu otac obitelji nazivao se dominus familiae, a članovi porodice su se kvalificirali kao osobe, kojima otac obitelji daje svagdašnji kruh — »persona cui panem dederit ad comedendum« ili pak kao »aliquis suus familiaris«. Statutarni propis određuje, da takve osobe može glava obitelji išibati bez bojazni, da će radi toga odgovarati pred sudom, jer se tako osigurava ostvarivanje principa, da »super familiam suam Domini debeant dominari de iure«. ⁴⁰⁴ Najviše je pak istaknut stari agnatski elemenat u zadarskoj obitelji statutarnom odredbom. po kojoj ostavina oslobođenog sluge ili sluškinje, koji je umro ab intestato bez descendencata, pripadala onoj osobi, koja ih je oslobodila.⁴⁰⁵

Osobno bračno pravo. Zadarsko statutarno pravo ne donosi nikakove odredbe o osobnom bračnom pravu. Iz stilizacije pojedinih statuta saznajemo, da se brak zasnivao na načelu, koje se razvilo u rimskom pravu: nuptias consensus faciat. Izrazi matrimonium contractum⁴⁰⁶ ili matrimonium contrahendum⁴⁰⁷ ili pak matrimonium contrahere⁴⁰⁸ potvr-

402 Smičiklas T., op. cit. sv. VIII. p. 139.

403 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXI.

404 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XIII.

405 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXI.

406 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CII.

407 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXII.

408 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXII. ad VIII.

duju, da je u Zadru važio kao i drugdje princip Gracijanovog dekreta iz prve polovice XII. stoljeća, po kojem je brak bio priznat kao konsensualni kontrakt. Brak je bio, dakle, ugovor između muža i žene, po kojem su oni očitovali i ugovorili, da će zajedno živjeti kao muž i žena. Naravno, bila je novost, u poređenju prema rimskom pravu, da se copula carnalis smatrala bitnim elementom opstanka braka, obzirom da je matrimonium consumatum postao nerazrješiv, a matrimonium non consumatum u izvjesnom slučaju, kao da ne postoji, odnosno, kao da brak nije uopće sklopljen.

Koje su bile sve pretpostavke za sklapanje valjanog braka, nije moguće ustanoviti prema zadarskom statutu. Iz jedne odredbe vidi se, da je muškarac posjedovao perfectam aetatem za sklapanje braka, ako je bio u dobi od 15 godina.⁴⁰⁹ To znači, da je djelatna sposobnost važila kao pretpostavka za sklapanje valjanog braka, te prema tome u koliko bi impuberes sklopili brak, takav brak bio bi ništav. Pristanak patrisfamilias nije se smatrao pretpostavkom za valjanost braka, ali je izostanak takvog pristanka uzrokovao određene pravne posljedice. Postoji doduše jedna odredba, po kojoj se sinu ili kćeri pod očinskom vlašću dozvoljavalo sklopiti brak samo uz volju i saglasnost oca, a ako je otac umro, uz majčinu privolu te suglasnost petorice očevih rođaka, no, iz te odredbe nije slijedilo, da je brak sklopljen protiv volje očeve ili rođaka bio ništav. To zaključujemo iz druge odredbe, po kojoj se pretpostavljalo, da kći pod očinskom vlašću može sklopiti brak protiv očeve volje, ali u tom slučaju gubi pravo na nasljedstvo ab intestato pripadajućeg joj dijela iz očeve i majčine ostavine, u koliko joj otac nije to oprostio naknadnom javnom ispravom.⁴¹⁰ Pristanak patrisfamilias smatrao se je, dakle, uvjetom za očuvanje izvjesnog prava descendentata izvan okvira braka. Sklapanje braka protiv očeve volje prouzrokovalo je samo iuris offensa, ali ne ništavost braka. Treba međutim naglasiti, da roditelji nisu mogli uskratiti svoj pristanak bez opravdanog razloga. Posebnom odredbom bilo je predviđeno za slučaj da roditelji zanemare udati kćer do navršene 20. godine starosti, pa tako ostave kćer neudatom i nadalje, da kći ima pravo pozvati petoricu očevih rođaka, ako je otac umro, a majka živi, ili petoricu majčinih rođaka, ako je otac živ, a majka umrla, pa i samog oca, te zatražiti od ovih da daju svoju suglasnost za sklapanje braka. Kći je stekla pristanak,

409 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. CII.

410 Statuta Jadertina, Lib. III, cap. XC, XCI.

ako se većina rođaka suglasila za sklapanje braka.⁴¹¹ Ako se majka preudala, rođaci njenog muža ne dolaze u obzir, nego samo oni njenog prvog muža, t. j. oca djeteta, koje je želilo sklopiti brak.⁴¹²

Bračne zapreke također nisu propisane zadarskim statutom. Važio je sistem zapreka, koji su postavili kanonisti, a bile su podijeljene u dvije grupe 1) impedimenta dirimentia, koje sprečavaju opstanak valjanog braka, koji je uprkos toga što je sklopljen ništav (*matrimonium nullum*), ali za proglašenje ništavosti braka potreban je posebni postupak, i 2) impedimenta impediencia, koja zabranjuju doduše bračni ugovor, ali koji ipak dovodi do valjanog braka.

Na osnovu statutarne propisa ne može se ustvrditi, da je plemićima bilo zabranjeno sklapati brak s pučanima. Ulaz u Veliko vijeće zadarske komune imale su pravo one osobe, kojima je otac i djed po očevoj liniji bio član Vijeća.⁴¹³ To znači, da su brakovi sklopljeni među plemićem i pučankom bili dozvoljeni, te da nisu imali utjecaj na politička prava plemića. Posebnom odredbom bilo je propisano, da žena podložna zadarskoj jurisdikciji u koliko sklopi brak sa osobom, koja nije podložna zadarskoj jurisdikciji, gubi pravo na nasljeđivanje očeve i majčine ostavine, ako se njezin bračni drug ne nastani u Zadru ili njegovom distriktu, te ako se ne podloži zadarskoj jurisdikciji. Ta se odredba primjenjivala u odnosu prema Hrvatima van zadarskog područja.⁴¹⁴

Brakovi su bili nerazrješivi. U XII. stoljeću počelo je važiti pravilo, da je brak nerazrješiv, ako je bio *matrimonium ratum et consumatum*. Tridentinskim koncilom bilo je predviđeno, da se u slučaju konsumiranog braka dozvoli rastava od stola i postelje (*separatio quoad thorum et mensam*), koja je prekinula bračnu zajednicu, ali nije davala bračnim drugovima pravo sklopiti novi brak.

Prema zadarskom statutu proizlazi, da se je moglo sklapati brak s nekom osobom po zastupniku.⁴¹⁵

Bračno imovinsko pravo. Koliko god zadarsko statutarne pravo vrlo oskudno regulira osobne bračne odnose, tako da jedva možemo nazrijeti principe, po kojima su uređeni takvi odnosi, toliko je bračno imovinsko

411 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCII.

412 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCIII.

413 Statuta Jadertina Reformationes, br. 17.

414 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCVII.

415 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXI.

pravo tako opširno, da bismo mogli analizirati pojedinosti uređenja odnosa iz područja tog prava. Imovinski sistem bračnog imovinskog prava zasnivao se na načelu razlučenih dobara — *separatio bonorum*.

U bračnoj zajednici razlikuje se imovina muža od imovine žene. Svrha donošenja podrobnih bračno imovinskih propisa usmjerena je na posebnu zaštitu imovine žene, koja uživa gotovo privilegirani položaj pupila. Nekretnine, koje su bile u vlasništvu žene, nije mogao muž prodati na dražbi, slično kao što se i pupilove nekretnine nisu mogle prodati. Ako bi muž ipak prodao nekretnine svoje žene na dražbi, bilo sam, bilo po nekoj trećoj osobi, takva prodaja nije mogla škoditi ženi za muževa života, a niti još godinu dana poslije njegove smrti, jer ju je mogla žena kroz to vrijeme opozvati, a ako je u to doba umrla, mogli su to izvršiti njezini nasljednici, ako im se to učinilo probitačnim.⁴¹⁶ Imovina žene bila je zaštićena i prema trećim osobama. Ženi je bilo zabranjeno poručanstvo usmeno i pismeno na osnovu javne isprave za muževo dugovanje. U protivnom slučaju, ženino poručanstvo bilo bi ništavno ipso iure.⁴¹⁷ Kad bi žena i dozvolila da se njezina nekretnina proda, muž je nije mogao otuđiti bez izrčite dozvole zadar-skog Velikog vijeća, ako je ta nekretnina bila neprocijenjena, pa ni u slučaju, da je potpuno jasno, da bi takvo otuđivanje bilo korisno.⁴¹⁸ Kako se vidi, zakonodavac je težio, da osigura ženi ekonomske uslove, koji će biti korisni za nju i njezinu djecu, što se izričito navodi u istoj statutarnoj odredbi.

U imovinu žene, koja je bila u braku, spadao je miraz (*dos*), parafrenna (u statutu »bcna parafrenalia«) i uzmirazje (*repromissa*). Često se u statutu upotrebljava umjesto izraza *dos* izraz *repromissa* sa značenjem miraza.⁴¹⁹

Mirazom se smatrao skup dobara i pojedine stvari, koje bi žena ili netko drugi za nju dao mužu povodom braka radi koristi za uzdržavanje potomstva — »ad sobolem procreandam et replendam«.⁴²⁰ Obično je miraz davao ili se obvezao dati ženin otac. On je mogao dati miraz toliko, koliko iznosi dio, koji bi pripadao kćeri, kad bi se sva njegova imovina podijelila među djecom na jednake dijelove. U slučaju da bi kći dobila više, očevi nasljednici mogli su poslije očeve smrti zatražiti

416 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXXIII.

417 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLVII.

418 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCVI.

419 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCIV. XCV.

420 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCVI.

povratu viška.⁴²¹ Žena nije mogla prodati, obvezati ili otuđiti na bilo koji način bilo koji dio, koji je dat mužu u ime miraza, dok je muž živ. Ipak, žena je mogla slobodno raspolagati mirazom na osnovi oporuke. U koliko bi protivno postupila otuđenje je bilo ništavo.⁴²² Ako je miraz predan mužu bez prethodne procjene, muž nije mogao miraz, ako je to bila nekretnina, prodati ili otuđiti, da bi materijalne uslove braka poboljšao, makar se s otuđenjem suglasila i sama žena, ako nije prethodno pribavio za takav ugovor suglasnost Velikog vijeća. Takav ugovor mogao se pobijati, ako žena nije bila voljna za sklapanje ugovora, te ako nije posjedovala pravo raspolaganja tom nekretninom za slučaj smrti.⁴²³ Ako je nekretnina iz miraza bila procijenjena, muž ju je mogao otuđiti uz privolu žene, osim u slučaju da je on bio Hrvat, koji nije bio podložan zadarskoj jurisdikciji.⁴²⁴ Procjenu nekretnine vršila je zadarska kurija.

Muž nije imao nikakvih prava na vinograd, koji je zasadio na zemljištu datom mu kao miraz, niti na kuću sagrađenu na takvom zemljištu, ako prije toga nije priznao javnom ispravom ženi to zemljište kao njeno vlasništvo uz procjenu, koju je izvršila zadarska kurija. Ako je tako postupio, vinograd, odnosno, kuća pripadala je njemu pleno jure.⁴²⁵ Za melioracije vršene na neprocijenjenom ženinom zemljištu kao i popravak kuće na tom zemljištu, muž nije imao pravo naknade za troškove ispod 50 libara malenih mletačkih dinara. Za melioraciju i popravak kuće bila je potrebna suglasnost žene, jer u protivnom slučaju za troškove iznad 50 libara ne bi imao pravo naknade.⁴²⁶ Žena je gubila pravo na miraz, ako je izvršila preljub, te zbog toga bila osuđena po crkvenom sudu na rastavu od stola i postelje. U slučaju da joj je muž oprostio i ponovno počeo živjeti s njom kao zakonitom ženom, ako je to javnosti bilo poznato, imala je pravo na povratu u pređašnje stanje obzirom na svoj miraz.⁴²⁷

Kako se vidi, imovina iz miraza smatrala se vlasništvom žene. Uprava tom imovinom bila je povjerena mužu. On je bio dužan držati je, upravljati i sačuvati, što je značilo, da ju je mogao otuđiti uz suglasnost žene, ali uz jamstvo sa svojom imovinom kao i svojih nasljed-

421 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCV.

422 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCIX. CXII.

423 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCVI.

424 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCVII.

425 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. C.

426 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CI.

427 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCIV.

nika, da će vrijednost miraza predati, kad bude to trebalo korisniku na osnovu ženine oporuke. Vrijednost miraza utvrđivala se posebnom procjenom na temelju naloga vlasti većinom prilikom sklapanja braka. Notarske isprave iz XIII. i XIV. stoljeća dokazuju nam, da su se ove statutarne odredbe zaista primjenjivale. Osnov ovih isprava sastojao se u izjavi muža, kojom je potvrdio, da mu je tast predao ili se obvezao predati u izvjesnom roku određena dobra, bilo pokretna ili nepokretna, u miraz, te ako je takva dobra već primio, naveo je točan iznos novčane vrijednosti miraza, koju su ustanovili za to od vlasti postavljeni procjenitelji. Nadalje, muž se ispravom obvezao, da će miraz držati, upravljati i sačuvati, jamčeći svojom imovinom kao i svojih nasljednika, da će miraz u vrijeme dotis restituendae dati, isplatiti, restituirati i doznačiti svojoj ženi i njezinim nasljednicima. Često se je ispravom posebno utvrdila sankcija, po kojoj su muž ili njegovi nasljednici bili dužni isplatiti kaznu u visini od dvostruke vrijednosti miraza, ako ne bi održali obvezu utvrđenu ispravom.⁴²⁸ Da je muž zaista vraćao miraz ženi, odnosno njezinim nasljednicima, imamo također potvrdu u notarskim ispravama. Tako na pr. iz isprave od godine 1343. saznajemo, da su izvršitelji oporuke Nikolette žene Jakova, primili od Jakova 200 libara malenih mletačkih dinara na račun, kao dio i početak isplate miraza umrle Nikolette, koji je iznosio pri sklapanju braka 1000 libara malenih mletačkih dinara, o čemu postoji posebna javna isprava od 1335. godine. Izvršitelji oporuke obvezali su se doduše, da ne će nanovo tražiti isplatu ovih 200 libara pod prijetnjom kazne od četvrtine, ali se nisu odrekli ostalih 800 libara, koje je muž bio dužan isplatiti zbog povrate miraza.⁴²⁹ Nadalje u vrelima nalazimo potvrdu za primjenu i drugih statutarne propisa Tako nalazimo slučaj, da bračni drugovi zajednički prodaju nekretninu, ili pak da muž prodaje nekretninu uz suglasnost žene.⁴³⁰ Iako se u takvim ispravama ne navodi izričito, da se ugovor odnosi na prodaju stvari iz miraza, ipak je to shvatljivo, jer se suglasnost žene zahtjeva po statutarne propisima samo za slučaj otuđenja miraza. Budući da se prema zadarskom statutu, a i ranijim podacima iz notarskih isprava, u bračnoj zajednici razlikuju samo bona paterna i bona materna, što znači, da se ne pretpostavlja postojanje zajedničke

428 Jelić, Zadarski bilježnički arhiv) Vjesnik Zemaljskog arh. u Zgb. god. I/3 br. 32., god. I/4 br. 94., god. III/4 br. 212. 229. 230. 231. 259. 280. sve 1289. god.) Smičiklas T., op. cit. sv. VII. p. 260. (god. 1296.) i sv. XV. p. 342. god. 1378.

429 Smičiklas T., op. cit. sv. XI. p. 63.

430 Jelić, op. cit. (Vjesnik god. I/3 br. 47. i 67., god. III/3 i 4 br. 209.—1289. g.) Smičiklas, op. cit. sv. VI. p. 290.—1279. g.

bračne imovine. slijedi, da oba bračna druga mogu prodavati samo imovinu žene, tim više što žena nije imala udjela u upravi muževljeve imovine. Ako pak u vrelima nalazimo slučajeve, da bračni drugovi zajednički kupuju nekretnine,⁴³¹ takvi nas primjeri upućuju na zaključak, da su bračni drugovi raspolagali s imovinom iz miraza radi praktične upotrebe glavnice i poboljšanja životnih uslova.

Posebnu vrst miraza označavala je imovina, koja se davala kćeri ili sestri povodom stupanja u samostan.⁴³²

Pored miraza u vlasništvu žene bila su također tako zvana »bona parafrenalia«, t. j. sva ona dobra, koja je žena stekla u braku na osnovi očitovanja posljednje volje ili darovanja svojih roditelja, rođaka ili pak trećih osoba. Ova imovina žene strogo se lučila od imovine iz miraza. Žena je imala pravo, da slobodno raspolože parafermom i to ne samo samim dobrima, nego i njegovim plodovima i prirastima. Žena je mogla bez muževljevog pristanka zaključivati pravne poslove na temelju imovine iz paraferme. Isto tako je bila ovlaštena, da ju slobodno raspodjeljuje porukom.⁴³³

U zadarskom statutu predviđa se jednom odredbom postojanje uzmirazja — repromissa, t. j., takve imovine, koju daje ili obećaje ženi povodom braka muž ili njegov otac. Iako pomenuta statutarna odredba ne regulira odnose nastale uzmirazjem, može se ipak ustvrditi, da žena nije upravljala niti imala kakva prava raspolaganja tom imovinom. Koliko god je zakonodavac predvidio pojedinosti iz bračno-imovinskih odnosa, naročito u vezi sa zaštitom prava žene obzirom na njezinu imovinu, ipak nije ni jednim propisom spomenuo bilo kakvo pravo žene na parfermu. Slično je postupio zakonodavac obzirom na muževljevu imovinu, jer o muževljevima donosi uglavnom samo one propise, koji se odnose na miraz, a u ostalim bračno imovinskim odnosima postavio je načelo, da žena ne odgovara za ugovore, koje je sklopio muž, niti za delikte, koje je on izvršio⁴³⁴ a muž ne odgovara ex persona vel delicto žene.⁴³⁵ Zadarski statut samo određuje, da je osoba u dobi od 15 godina sposobna učiniti svojoj ženi repromissam, te da je u tim godinama dato uzmirazje pravnosnažno.⁴³⁶

431 Smičiklas, op. cit. sv. VI. p. 587. sv. VIII. p. 122.

432 Jelić, op. cit. (Vjesnik god. I/3 br. 54. 55., god. I/4 br. 70.)

433 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCVIII. CXII.

434 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXII.

435 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXIV.

436 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXII.

Značajna je kasnija odredba, koja je ušla u reformacije zadarskog statuta, kojom se mijenjaju ranije odredbe paraferme i uzmirazja tako, da svi darovi, koje primi žena u braku u kući svog oca pripadaju ženi i to zbog toga, što važi takav pravni običaj u Zadru. Žena može njima raspolagati tako, da ih povrati onima, od kojih je primila, t. j. svojem ocu, dok darovi, koje je žena primila u kući svekra ili muža, pripadaju svekru i njegovim nasljednicima.⁴³⁷

Budući da se dešavalo, da muž pobjegne na područje druge jurisdikcije, da bi izbjegao postupku, kojem podleži, jer nije kao dužnik izvršio obavezu na vrijeme, a da djeca ne bi htjela uzdržavati majku, nastalo je pitanje, koja prava pripadaju majci u takvom slučaju, ako je donijela u brak miraz. Taj problem je riješen posebnom odredbom među reformacijama zadarskog statuta, po kojoj žena ima pravo na dolično i dostatno uzdržavanje u kući muža, koji je pobjegao, tako da može uživati prihode i plodove muževe imovine u mjeri, koja odgovara ocjeni zadarskog kneza, a tek ostalo može se predati vjerovnicima radi udovoljenja njihovim tražbinama.⁴³⁸ Iz jedne presude zadarskog kneza, koja je donijeta 1289. godine, saznajemo, da je nastao spor između Stanka i majke mu Pervice u sjedne strane, te Bosne, Stankove žene s druge, zbog toga, što je Stanko, napustivši ženu Bosnu i šestero djece, oduzeo ženi vinograd, te je nastalo pitanje uzdržavanja žene i djece. Pervica je dokazivala, da vinograd pripada njoj, jer ga je ona zasadila na zemlji samostana sv. Nikole pod uvjetom, da daje četvrtinu plodova samostanu, te stoga traži, da joj ga Bosna vrati. Kneževa kurija, saslušavši potom Bosnu, koja se potužila na svoj težak položaj, ako bi joj se oduzeo posjed obzirom da ima šestero djece iz braka sa Stankom, dosudila je Bosni pravo na vinograd, kako bi mogla sebe i djecu othranjivati. U slučaju da bi se Stanko vratio Bosni i živio s njom kao svojim bračnim drugom, Bosna bi gubila pravo na vinograd.⁴³⁹ Kako se vidi, reformacija zadarskog statuta nije donijela novih odredaba obzirom na uzdržavanje napuštene žene, nego je samo ženu osigurala za slučaj podmirenja vjerovnikovih potraživanja iz muževe imovine.

Žena ima pravo da ostane u kući i poslije muževe smrti. Ako se žena odluči da ostane u kući pokojnog muža, a ovaj oporukom odredi nasljednike, ovi su bili dužni udovi dozvoliti da se nadalje služi bračnim krevetom, te da ju hrane i oblače dolično prema njezinom

437 Statuta Jadertina Reformationes, br. 36.

438 Statuta Jadertina Reformationes, br. 34.

439 Jelić, op. cit. (Vjesnik god. III. sv. 3 i 4 br. 208.)

društvenom položaju, ravnajući se prema mogućnostima, koje proizlaze iz muževe ostavštine. Obično je muž oporukom određivao, koje nekretnine služe za uzdržavanje žene. No, muž je mogao ostaviti ženi pravo da proda izvjesnu nekretninu, pa da se iz kupovine izdržava, ili pak je mogao ostaviti ženi izvjesnu sumu novaca. Katkada je muž davao ženi jedno i drugo, kao i Zadraniin Zuve svojom oporukom iz 1343. godine, koji je ostavio ženi pravo da uživa plodove, koji su proisticali iz odnosa kmetova, kojih je bilo devet, a koje je sada uživao njegov sin, te ako bi kmetovi razriješili svoj odnos, od dobivenog novca, žena je mogla kupiti nekretninu i uživati je, a ako je ne bi htjela kupiti, mogla je novac koristiti doživotno za svoje uzdržavanje, dokle god je ostala udovicom. Pored toga Zuve je ovlastio ženu oporukom, da uživa svu pokretnu i nepokretnu imovinu, koja se nalazila na Dugom otoku i na drugom mjestu.⁴⁴⁰ Primjena, dakle, statutarnih propisa o pravu na održavanje žene došla bi u obzir, ako ostavitelj ne bi ništa oporukom odredio ili ako bi odredio, a ne bi bilo u okviru njegovih ekonomskih mogućnosti obzirom na ženin društveni položaj.

Ako je muž umro bez oporuke, a ostavio je sinove ili druge descendente, važno je pravo žene, kao kad bi muž umro s oporukom. Ako bi muž umro bez descendata, te bi ga naslijedili rođaci do četvrtog stepena, oni su bili dužni održavati udovicu kao i descendent. No, rođaci su mogli vratiti udovici miraz i uzmirazje te povrh toga dati joj deset posto od ukupne procijenjene vrijednosti od muževe ostavštine pod uvjetom, da taj iznos nije prelazio sumu od 200 libara, te na taj način otpremiti udovicu jednom za svagda. U tom slučaju udovica nije mogla tražiti, da i nadalje živi u kući umrlog muža. Ovo pravilo važno je u slučaju, ako je muž ostao, a žena umrla.⁴⁴¹ Za slučaj da bi udovica, koja je uživala održavanje od muževih nasljednika, bila uhvaćena, da živi s nekim i na taj način vrijeđala uspomenu pokojnog muža, te je to bilo dokazano u sudskom postupku, muževi nasljednici bili su ovlašteni da istjeraju udovicu iz kuće, te da prekinu svako uživanje plodova ženi sa muževe imovine. Žena u tom slučaju nije mogla zatražiti zaštitu vlasti.⁴⁴²

Pravo na održavanje žena je gubila, ako je oduzela svoj miraz i drugo, što bi spadalo u njezinu ostavinu.

440 Sničiklas T., op. cit. sv. XI. p. 103.

441 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXLI.

442 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XXVI.

Posebnom odredbom reformacija zadarskog statuta bilo je određeno, da žena može za slučaj, ako izlazi iz kuće umrlog muža dobiti novčanu naknadu za vrijednost pokretnine, koju je donijela mužu u kuću u visini iznosa, koji je označen javnom ispravom prilikom preuzimanja miraza po mužu, a ako vrijednost te imovine nije utvrđena javnom ispravom, žena je dobila samo 10 libara malenih mletačkih dinara.⁴⁴³

Prava, koja žena stiče na osnovu propisa o uzdržavanju žene poslije muževe smrti, bila su otuđiva. Statutarni propisi to doduše ne predviđaju prilikom reguliranja imovinskih bračnih odnosa, ali općenito utvrđuju pravilo, da se prava mogu otuđivati. Notarska isprava od 1344. godine dokazuje, da se opće načelo o pravu slobodnog otuđivanja prava primjenjivalo i za slučaj prava na uzdržavanje žene. 1344. godine naime Zadranka Dobra, udova Zojla, darovala je Kreši de Civaellis sva svoja prava, koja je imala na dobrima umrlog muža »quacumque ratione vel causa ... in bonis et hereditate que condam fuerat dicti olim Zoilli sui viri«, osim prava miraza, koje je posjedovala na muževoj imovini.⁴⁴⁴

Žena je mogla naslijediti muža, kao i muž ženu, ako jedan od bračnih drugova, koji je umro bez oporuke nije ostavio ni ascendente ni descendentne ni rođake do četvrtog stepena uključivo.⁴⁴⁵

Među reformacijama zadarskog statuta nalaze se dvije odredbe iz građanskog parničkog postupka, koje označuju iznimke za propise, koji inače važe za taj postupak na osnovi statutarnog prava. Ako je mužu predata nekretnina kao miraz, te on uđe u posjed te nekretnine, a neka osoba tvrdi, da njoj pripada ta nekretnina, te zbog toga dade pozvati muža na sud te ovdje dokaže svoje pravo, a muž se poslije žali, da je trebalo pozvati na sud također i njegovu ženu, presuda je ipak bila pravosnažna, iako žena nije bila pozvana.⁴⁴⁶ Po drugoj odredbi bilo je određeno za slučaj, ako neka osoba pozove na sud ženu, kojoj je muž živ zbog potraživanja u vezi prvog joj umrlog muža, obavijest o pozivu morala se uručiti i živom mužu.⁴⁴⁷ Kako se vidi, u reformacijama je mnogo jače istaknut duh klasičnog rimskog prava, nego li u samom statutarnom pravu. Koliko god statuti podvlače razliku

443 Statuta Jadertina Reformationes, br. 99.

444 Smičiklas T., op. cit. sv. XI. p. 149.

445 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXV.

446 Statuta Jadertina Reformationes, br. 103.

447 Statuta Jadertina Reformationes, br. 108.

muževe od ženine imovine te poznaju samo bona materna i paterna u nasljednom pravu, ipak u parbenom postupku osjeća se utjecaj klasičnog rimskog manusa, koji je pripadao mužu nad ženom.

Očinska vlast. Očinska vlast sticala se putem braka i legitimacije. Djeca rođena u zakonito sklopljenom braku potpadala su pod očinsku vlast. Ona su se nazivala filii legitimi. Važ'lo je načelo da ne treba pridonijeti dokaz, da je netko nečiji sin ili kći, ako je to općenito poznato.⁴⁴⁸ Očinska vlast sticala se legitimacijom t. j. naknadnim pozakonjenjem vanbračne djece. Legitimacija je dvovrsna: legitimatio per subsequens matrimonium i legitimatio per rescriptum principis. Prva je uslijedila u slučaju, da su roditelji sklopili brak poslije rođenja djeteta. Takva djeca su postala filii legitimi, kao da su rođena u zakonitom braku. Pretpostavka za ovu legitimaciju bila je slobodno stanje očaja roditelja prilikom začeća djeteta.⁴⁴⁹ To dijete je, dakle, moralo biti filius naturalis za razliku od adulterinus, t. j. djeteta, rođenog van postojećeg braka na osnovi preljuba, koje se nije moglo pozakoniti. Legitimatio per rescriptum principis također se primjenjivala, ali nije poznato, koje su bile pretpostavke za takvu legitimaciju.⁴⁵⁰

Očinska vlast pripadala je, dakle, samo ocu bez obzira, da li je on to bio na osnovu zakonito sklopljenog braka ili pozakonjenjem. Sadržaj očinske vlasti odnosi se samo na njegovu djecu, a ne na unuke. Stoga je razumljivo, da se u statutarnom pravu osobe pod očinskom vlašću nazivaju filii ili filiaefamilias. Majka nije mogla postati paterfamilias, a niti vršiti prava iz očinske vlasti. Ako je otac umro, obično se majka brinula za nedoraslu djecu. Njezin odnos prema djeci označavao se sa izrazom protectio, dominium seu defensio materna⁴⁵¹ ili potestas materna.⁴⁵² Prava, koja su proizlazila na temelju očinske vlasti, nisu se poklapala svojim opsegom s pravima iz majčine zaštite. Za slučaj da je otac duševno obolio, majka nije preuzimala očinsku vlast, a niti je mogla vršiti skrbničku dužnost za svog muža, nego su to vršili drugi, čak i njezina djeca, ako su navršila 20 godina starosti.⁴⁵³

Značajno je, da statutarno pravo ne pozna dužnosti patrisfamilias. Statut iznosi samo prava u okviru očinske vlasti. Ne može se poreći,

448 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CIII.

449 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CII.

450 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXII. c. sus XVIII.

451 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXVI. XCIV. Lib. III. cap. XX.

452 Smrčiklas T., op. cit. sv. IX. p. 408.

453 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXVIII.

da odredba o davanju miraza ili o udaji kćeri pod očinskom vlašću i protiv očeve volje, predstavljaju u suštini očeve dužnosti, ali te odredbe ipak nemaju kaznene sankcije za slučaj, da se otac tih odredaba ne bi držao, pa se prema tome one ne mogu smatrati obavezama, koje je zakonodavac nametnuo nosiocu očinske vlasti. Iako je zadarsko obiteljsko pravo utemeljeno na postavkama Justinijanovog Corpus juris civilis, ipak ono označuje stepen daljnjeg razvitka tog prava u Zadru kroz srednji vijek, te je razumljivo, da patria potestas ima novih elemenata, kao i da posjeduje stare karakteristike. Jedno od glavnih obilježja Justinijanove očinske vlasti označuje svakako u zadarskoj očinskoj vlasti osnov, po kojem paterfamilias posjeduje samo prava, a ne i dužnosti.

Osnovno pravo patrisfamilias prema djetetu, koje se nalazi pod njegovom očinskom vlašću, sastoji se u dužnosti djeteta da sluša oca. Ocu je stoga dozvoljeno, da umjereno kažnjava svoju djecu, koja ga ne slušaju ili ne vrše svoje dužnosti. On je smio dijete čak išibati pazeći jedino, da mu ne slomi ud li da ga neosposobi, jer bi u tom slučaju bio kažnjen prema diskrecionoj ocjeni suda.⁴⁵⁴ Otac je mogao sina ili kćer pače razbaštiniti i na taj način kazniti ga zbog nepoštivanja. Ako bi sin ili kći sklopili brak s nekom osobom protiv očeve volje, otac je mogao, pa i majka, ekshereditirati takvo neposlušno dijete tako, da ga ne spomene u oporuci.⁴⁵⁵ Ako bi otac ili majka umrli ab intestato, sin ili kći nemaju pravo na svoj dio iz ostavine umrlog, ako im otac ili majka nisu oprostili javnom ispravom uvredu, koju su nanijeli, sklopivši brak protiv očeve ili majčine volje. Očevu volju morala su poštivati djeca, pa i majka i poslije očeve smrti. U spomenutoj statutarnoj odredbi za slučaj, da otac nije dao suglasnost za sklapanje braka svoje kćeri do njene navršene 20. godine starosti bez opravdanih razloga, a kći je sklopila brak bez suglasnosti petorice rođaka, gubila je pravo na svoj nasljedni dio, koji bi joj pripadao od očeve ili majčine ostavine,⁴⁵⁶ a majka, koja se preudala, ako nije pozvala petoricu rođaka do četvrtog stepena pa i daljnjih stepena, ako nije bilo bližih, radi sticanja njihove suglasnosti za sklapanje braka sina ili kćeri, plaćala je kaznu iz svoje imovine u onom iznosu, koji je kćeri pripadao iz očevine u ime miraza ili u iznosu vrijednosti dijela, koji je pripadao sinu iz očeve ostavine.⁴⁵⁷ Sličnu posljedicu ne poštivanja oca morali su

454 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XIII.

455 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXVI. CXVII.

456 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCII.

457 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCIII.

iskusiti sin ili kći, ako su digli ruku na svoje roditelje. Ako su povrijeđen otac ili majka umrli bez oporuke, takav sin ili kći, koji su tukli oca ili majku nemaju pravo na svoj dužni dio iz ostavine povrijeđenog roditelja, ako je otac za života podnio sudu tužbu zbog uvrede i ako se dokazalo na sudu, da je dijete zaista izvršilo takvu povredu.⁴⁵⁸

Očinska se vlast mnogo jače odražavala u očevim pravima na imovini djeteta. Statutarno pravo je razlikovalo dvojaku imovinu djeteta: bona adventicia i peculium profecticium. Nema sumnje, da su postojali također i peculium castrense te peculium quasicastrense.

Bona adventicia sačinjavala je ona imovina, koja je pripadala djetetu na osnovi darova prijatelja, legata ili naslijeđem majčine ostavine. Nad tim stvarima vlasništvo je pripadalo sinu, a uzufrukt ocu, dokle god je dijete bilo pod očinskom vlašću. Iako je otac imao pravo uživati bona adventicia, ipak nije smio slobodno raspolagati s tom imovinom, bilo da ju otuđi, bilo da se njom obaveže. U koliko je proda, bio je dužan naknaditi je sinu u onoj vrijednosti, koja je bila utvrđena javnom procjenom, a ne u iznosu, za koji je prodao takvu imovinu.⁴⁵⁹ Isto tako, sinu je bilo zajamčeno, da će primiti ovu imovinu i poslije očeve smrti, prije diobe ostavine i to također u procijenjenoj vrijednosti.⁴⁶⁰

Peculium profecticium označuje onu imovinu, koja je proizašla iz očeve glavnice, a sinovljevim radom. Vlasništvo nad tom imovinom pripadalo je ocu. Budući da je u Zadru bila razvijena trgovina, a naročito pomorska te da je za vođenje trgovačkih poslova mlađi čovjek bio okretniji i fizički jači za podnošenje napora pri obavljanju takvih poslova, često su zadarski očevi ili majke povjeravali svojim sinovima izvjesnu glavicu, koja se sastojala od novaca ili druge imovine, da bi vodili trgovinu u gradu ili prevozili robu na moru. To ovlaštenje sinovima statut je nazivao opisnim izrazom pater filios constituerit mercatores. Ovlaštenje nije bilo pravosnažno, ako nije bilo dato javnom ispravom i zabilježeno u knjizi zadarskih prokuratora. Sin je po tom ovlaštenju mogao sklopiti i raskinuti ugovore te obvezati se svakoj osobi kao osoba sui iuris, a po potrebi odgovarati za te obaveze pred sudom jamčeći svojom imovinom. Otac je u tom slučaju odgovarao vjerovnicima u visini vrijednosti, koja je unesena u ovlaštenju ili pak

458 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXVIII.

459 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXII.

460 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXII.

za one obaveze, za koje je dao suglasnost.⁴⁶¹ Cijelim poslovanjem upravljao je otac ili sin uz očevu suglasnost ili pače samostalno. Obično su sinovi bili prethodno emancipirani od očeve vlasti, no nije isključeno, da su trgovali, kada su bili još pod očinskom vlašću. To se može zaključiti iz drugih statutarnih propisa. Sin je naime, ako je bio pod očinskom vlašću, odgovarao svojom imovinom za slučaj neizvršenja očevih obaveza samo u visini vrijednosti imovine, koju je primio od oca.⁴⁶² To znači da je statut pretpostavljao, da je otac davao sinu, koji se nalazio pod njegovom vlašću imovinu, kojom je raspolagao sin, ali tako, da je sin bio dužan tu imovinu vratiti ocu, ako ju je ovaj zatražio. Osim toga, statutarne propisi dozvoljavali su sinu da vrši dužnost zastupnika neke osobe ne samo ad negotia, nego i ad judicia i bez očeve suglasnosti.⁴⁶³ Istina je, da je sin mogao zastupati nekog u pravnim poslovima tek sa navršenih 17 godina starosti, a na sudu tek sa 20 godina starosti,⁴⁶⁴ no, kako se vidi, postojala je ipak mogućnost, da sin sa 17 godina starosti vodi trgovačke poslove.

Iako se zadrskim statutarnim propisima ne donose izričito nikakve odredbe obzirom na peculium castrense i quasicastrense, očito je ipak, da je takva imovina postojala. Nema sumnje, da su Zadrani vršili vojničku službu. Poznato je, da su u Zadru i njegovoj okolici bile smještene vojne posade, koje su sačinjavale većinom plaćeni ljudi. Ako je među njima bio jedan, koji je kod kuće bio još pod očinskom vlašću, njegova zarada kao vojnika i sve stvari, koje je stekao za vrijeme tog službovanja sačinjavali su peculium castrense. Peculium quasicastrense predstavljao je onu imovinu, koju je sin pod očinskom vlašću stekao radeći kao zanatlija, kao zastupnik neke osobe u sklapanju pravnih poslova ili kao zastupnik parbene stranke u sudskom postupku. Vlasništvo nad obim pekulijima pripadalo je sinu, iako je bio pod očinskom vlašću. Stoga je razumljivo, da se u statutu navodi, da je sin pod očinskom vlašću imao pravo slobodno raspolagati po svom nahođenju na temelju oporuke svom svojom imovinom, koju je stekao iz bilo kojeg naslova.⁴⁶⁵

Analizirajući bona adventicia, peculium profecticum, castrense i quasicastrense može se ustanoviti, da je paterfamilias imao vlasništvo samo nad onom imovinom, koju je on sam dao sinu na raspolaganje,

461 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XX.

462 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXIII.

463 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXIII.

464 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXIV.

465 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXI.

a sva ostala imovina pripadala je sinu. Ocu je također pripadalo pravo plodouživanja na sinovljevoj imovini. U tom smislu odgovaralo je statutarno načelo, da sin može odgovarati za očeve dugove samo u visini vrijednosti imovine, koju je primio od oca. S druge strane, statutarna odredba, po kojoj je bilo zabranjeno svakoj osobi davati zajam sinu, koji se nalazi pod očevom vlašću bez očevog pristanka, dokazuje, da sin pod očinskom vlašću u osnovi nije bio persona sui juris, te da je sin mogao stjecati svoju imovinu samo očevim pristankom. Iako ova odredba o zabrani davanja zajma sinu znači osiguranje oca, da bi saču- vao svoju imovinu od raspoložbi neiskusnog sina, ipak ona jasno doka- zuje, da sin zajedno s ocem oblikuje tako reći, jednu osobu, pogotovo, ako se ta odredba uporedi s odredbom o odgovornosti sina za očeve dugove, te s propisom da skrbništvo nad umobolnim ocem pripada njegovom sinu. Reformacija zadarskog statuta, po kojoj sud nije bio dužan pozvati na sud osobu, koju je tužio sin pod očinskom vlašću bez očinskog pristanka,⁴⁶⁶ još više podvlači ovisnost sina od očeve volje. Odnosi filiusfamilias-a prema ocu obilježeni su, dakle, formulacijom osobe alieni juris, no ne u klasičnom smislu, nego sa značenjem, da je pravno djelanje sina pod očinskom vlašću uvjetovano očevom sugla- snošću, te da ocu ostaje očevu u sinovljevoj imovini, a na ostalom dijelu te imovine samo plodouživanje.

Prestanak očinske vlasti nastupio je smrću oca i emancipacijom. Emancipacija označuje odricanje očinske vlasti na osnovi izjave, koja se ubilježila u knjigu komune, koja se čuvala kod prokuratora zadarske komune.⁴⁶⁷ Na osnovi takvog akta sin ili kći oslobađa se očinske vlasti, postaje ravnopravni član zadarske komune, te je prema tome stekao pravo, da samostalno sklapa ugovore i obaveze, te da za svoja djelanja nije trebao pribaviti prethodno očevu suglasnost. Emancipacija se davala sinu prilikom sklapanja braka i odvajanja sina iz očeve kuće u zreloj dobi, radi vođenja samostalnog života, a kćeri prilikom skla- panja braka. Emancipirani sin nasljeđuje očevu ostavinu jednako kao i neemancipirani, ali tako, da mu se u njegov dio uračunava ono, što je primio od oca za njegova života.⁴⁶⁸ Emancipirani sin stiče isključivo pravo uzufrukta na stvarima, koje spadaju u njegova bona adventicia. Za slučaj da otac ugovorom obaveže sebe i svoje nasljednike, zbog dugovanja učinjenog prije emancipacije sina, emancipirani sin je jamčio

466 Statuta Jadertina Reformationes, br. 104.

467 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XX.

468 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXVII.

svojom imovinom samo u iznosu, koji je primio od oca prije, za i poslije emancipacije. Ako je pak otac ugovorio obavezu poslije emancipacije, pa je u nemogućnosti da udovolji potraživanju vjerovnika, emancipirani sin nije bio obavezan vjerovnicima ni sa imovinom, koju je primio od oca.

Tutorstvo i skrbništvo. Djeca, koja nisu bila pod očinskom vlašću, a niti pod upravom legitimnog zaštitnika, bila su pod tutorstvom. Iako zadarsko statutarno pravo donosi odredbe samo za tutela dativa, nesumnjivo je, da je postojala također tutela legitima i testamentaria.

Zadarski statut predviđa za slučaj, da dijete nema oca i legitimnog zaštitnika (defensor legitimus), da su njegovi rođaci dužni zajedno s djetetom javiti se knezu i njegovoj kuriji te zatražiti, da se djetetu postavi tutor, a da je knez dužan udovoljiti traženju u roku od 3 dana. Prema ovoj statutarnoj odredbi slijedi, da knez imenuje tutora tek u slučaju, da dijete nema oca i legitimnog zaštitnika. Tko se ima podrazumjevati pod legitimus defensor nije izričito navedeno statutom. Prema drugim propisima zadarskog statuta poznato je, da se majka uvijek spominje uz oca, kada se reguliraju odnosi između oca i djeteta. te da se za slučaj, da je otac umro, navodi obično, da je dijete »sub protectionem, dominium seu defensionem maternam«. ⁴⁶⁹ Iz ovoga slijedi, da je za slučaj, ako otac nije drugačije odredio oporukom, majka vršila tutorstvo, jer majčina vlast nad djetetom nije bila istovjetna sa očinskom vlašću, pa prema tome majčino upravljanje djetetom ima se smatrati tutorstvom. U tom smislu, dakle, ta se vrst tutorstva označuje tutela legitima. Da li su parentes bili legitimni tutori, ako je majka umrla, a otac ništa nije odredio oporukom, ne može se na osnovi statuta utvrditi. Pored legitimne tutele postojala je tutela testamentaria, koja je vjerojatno imala prednost pred tutelom legitima, jer je testament bio sancta lex, koja se morala u prvom redu poštivati. ⁴⁷⁰ Tutela dativa primjenjivala se u slučaju, da tutor nije bio oporukom određen, a niti je bilo osoba, koje bi vršile tutelam legitimam. Statutarna odredba o tutorstvu na osnovi kneževog dekreta predstavlja tutelam dativam.

Tutorstvo je trajalo kod muške djece do navršene 14. godine, a kod ženske do navršene 12. godine starosti. ⁴⁷¹ Tutorstvo je moglo vršiti jedna ili više osoba. ⁴⁷² Dužnost tutora mogla je vršiti samo osoba, koja

469 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XX.

470 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CV.

471 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXVI.

472 Statuta Jadertina Reformationes, br. 113.

je bila podložna jurisdikciji zadarskog kneza. Ovaj propis nije doduše *expressis verbis* unešen u zadarski statut, ali se izvodi iz odredbe o izvršiteljima oporuke, čije su dužnosti u pogledu upravljanja imovinom iz ostavine slične tutorovim, naročito obzirom na polaganje računa o upravi. Često su izvršitelji oporuke ujedno i tutori. Razrješenje dužnosti tutora mogla je dati samo zadarska kurija, a to ne bi bilo moguće, ako bi tutor bio stranac, jer za manjkove i pronevjerena važio je posebni postupak, po kojem štíćenik ne bi imao sigurnosti, da će njegova potraživanja biti namirena. Što je rečeno za stance, važi i za Zadrane, ako spadaju pod crkvenu jurisdikciju. Jedino u slučaju da se je crkveno lice obavezalo ili je oporučitelj oporukom odredio, da takva osoba, kao tutor, potpada pod vlast zadarskog kneza i njegove kurije, bilo je moguće da crkvena osoba vrši tutorstvo.

Sadržaj tutorove vlasti zadarski statut ukratko utvrđuje: brinuti se za osobu štíćenika, pošteno upravljati njegovom imovinom i zastupati štíćenika u parničkom postupku, a po potrebi umjesto njega voditi parnicu. Kad muški štíćenik navrší 14 godina, a ženski 12 godina starosti, tutor je bio dužan položiti račun o upravljanju imovinom te uredno predati tu imovinu štíćeniku. Ako zadarska kurija nađe, da je tutor časno obavio svoju dužnost, oslobađala bi ga funkcije davši mu razrješnicu.⁴⁷³

Ako muški nedorasli, koji je star 14 godina, ili ženska nedorasla, koja ima 12 godina, nema skrbnika ili legitimnog zaštitnika, dužan je prijaviti se knezu i njegovoj kuriji, te zatražiti, da mu se postavi skrbnik-curator. Knez je dužan u roku od 3 dana imenovati trojicu skrbnika iz redova najbližih rođaka po očevoj ili majčinoj liniji. Skrbnici su dužni, kao i tutori, upravljati imovinom nedoraslih kao *bonus paterfamilias* te zastupati ih pred sudom. Kad su nedorasli navršili 20 godina života, skrbnici su bili dužni položiti račun kao i tutori te predati imovinu doraslim na samostalno upravljanje i raspolaganje. Dužnosti ih je razrješavala kurija nakon položenog računa. Logično je, da su tutori kao i skrbnici bili dužni naknaditi sve ono, što su oštetili, jer nisu upravljali kao *bonus paterfamilias*.⁴⁷⁴ Statut predviđa, da *minores* ispod 20 godina starosti može zastupati u sudskom postupku i izvršitelj oporuke bez obzira, da li je postavljen oporukom ili imenovan od strane kurije, no u tom slučaju, samo one nedorasle i za onaj dio imovine, za koji je postavljen kao izvršitelj oporuke.⁴⁷⁵

473 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXVI.

474 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXVII.

475 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXX.

Ako je nedorasli imao više tutora, a kasnije trojicu skrbnika, tutori su, odnosno skrbnici, zajednički donosili odluku obzirom na upravljanje štíćenikom i njegovom imovinom. Pače oni su zajednički nastupali i pred sudom. Ako su postojala trojica tutora, a jedan od njih bio odsutan, tužitelj je mogao pozvati na sud dvojicu ne čekajući na povratak trećeg, te je takav poziv na sud bio valjan, a knez je bio dužan proslijediti postupak.¹⁷⁶

Skrbnici su se postavljali također osobama, koje su bile slaboumne ili duševno bolesne. Ako takvim osobama otac nije živ i ako nisu imale legitimnog zaštitnika, knez je bio dužan postaviti skrbnika u roku od tri dana. Pravo na vršenje dužnosti skrbnika imali su prvenstveno sinovi, koji su navršili 20 godina starosti, a zatim rođaci. Knez je mogao po svojoj ocjeni izabrati jednog ili više među njima te ga imenovati skrbnikom. Skrbnici su se morali brinuti ne samo za štíćenika, nego i za ženu i ostale članove porodice. Dužnost skrbnika slaboumnih i duševno bolesnih osoba trajala je tako dugo, dok se nije dokazalo, da su ozdravile.¹⁷⁷

4) Stvarna prava

Stvari. Predmetom stvarnih prava mogu biti tjelesne i netjelesne stvari. Tjelesne stvari nazivaju se u statutu »res«. ¹⁷⁸ Pod tim se nazivom podrazumjevaju zemljišta kuće, životinje i drugo. Stvari mogu biti pokretne i nepokretne — res mobiles, immobiles. Životinje su res se moventes. Nema sumnje da su kompilatori statutarnih propisa poznavali diobu stvari obzirom na njihove unutarnje razlike (zamjenjive i nezamjenjive, potrošne i nepotrošne, djeljive i nedjeljive, jednostavne i sastavljene stvari), no u statutu nalazimo razlikovanje stvari samo na mobiles, immobiles i se moventes. ¹⁷⁹ Naziv res incorporales zadarski statut ne poznaje, ali treba utvrditi, da prava, prema statutarnim propisima, mogu također biti predmetima imovine, što znači, da je pojam res proširen i na prava kao predmete imovine, te prema tome, da su u osnovi ipak postojale res corporales i incorporales Justinijanovih institucija. Prava, kao predmeti imovine, pojavljuju se u statutu pod nazivom nomina, jura, actiones. ¹⁸⁰ Prava dakle, sačinjavaju posebnu

176 Statuta Jadertina Reformationes, br. 113.

177 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXVIII. XXIX.

178 Statuta Jadertina, Lib. I. cap. XV. XVIII. XLVII., Lib. II. cap. LIII. Lib. III. cap. XXVII. i t. d.

179 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LIII. Lib. III. cap. XXVII. i t. d.

180 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LIII. Lib. III. cap. XVIII. XXIX. XLIV. CXXI. CXXXVII.

vrstu imovine. pa je shvatljivo, da statutarni propisi poznaju »bona mobilia et immobilia, ac se moventia atque jura et actiones«. ⁴⁸¹ Razlikovanje pokretnih od nepokretnih stvari imala je svoj značaj u stvarnom pravu naročito obzirom na susjedovno pravo, zemljišne služnosti i založno pravo. Susjedovno pravo i zemljišne služnosti primjenjivale su se samo na nekretninama, a u založnom pravu nekretnine su bile preferirane pred pokretninama u odnosu na zaštitu dužnikove imovine. Kod sticanja vlasništva bilo je također od važnosti razlikovanje pokretnih od nepokretnih stvari. Uslovi za sticanje vlasništva na nekretninama uzukapijom bili su mnogo teži nego na pokretninama. Kod pokretnina tražilo se jedino da nisu ukradene, pa da se posjedniku prizna uzukapija. ⁴⁸² Općenito se dakle pojavljuje očita intencija zakonodavca, da se nekretninama dade veća važnost, što je svakako bilo radi osiguranja ekonomskih uslova za opstanak zadarskih građana, pa je razumljivo, da su se zbog toga nekretnine davale u zalog tek u slučaju, kad dužnik nije imao pokretnina i poštivao se onaj posjednik zemlje, koji ju je obrađivao. Pod nekretninama podrazumjevala su se na pr. zemljišta, kuće i vinogradi. ⁴⁸³ Zemljištu je pripadalo tlo, zračni prostor nad njime i prostor pod površinom tla. Stoga se kupoprodajnom ispravom ističe, da se vlasništvo prenosi »cum omnibus suis... tam subter terram, quam supra terram« ili »cum omnibus... que dicta res vendita habet super se vel infra aut intra se«. ⁴⁸⁴

U notarskim ispravama, ispostavljenim u Zadru, često se kod kupoprodaje ili zaloga spominju pertinencije, plodovi i prihodi uz t. zv. glavnu stvar. Pertinencije su stvari, koje trajno služe gospodarskoj svrsi glavne stvari. One zadržavaju svoju pravnu samostalnost, te mogu imati vlastitu pravnu sudbinu. Stoga je razumljivo, da se one posebno ističu u ispravama. Obično raspolaganje s glavnom stvari obuhvata i pertinencije. Pertinencije se obično spominju uz nekretnine kao glavnu stvar, ali vjerojatno je, da su prema statutarnom pravu pertinencije mogle biti i uz pokretnine, iako to nije vidljivo iz samog statuta ili sačuvanih notarskih isprava. Može se s pravom predmijevati, da su notari pri sastavljanju isprava pod pertinencijama shvatili i razna prava (zemljišne služnosti, susjedovno pravo). Sigurno je, da su pertinencije u prvom redu kod nekretnina »fundus instructus« živi i mrtvi inventar

481 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. LIII. Lib. III, cap. XVIII.

482 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. CV. CVI. Lib. III, cap. XXXIX.

483 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. LIII. CV.

484 Smičiklas T., op. cit. sv. VI, p. 76. 126. 229. 348. sv. VII, p. 82, 128, 177, 251, sv. VIII. 577. sv. X, p. 21. sv. XI, p. 166. i t. d.

poljoprivrednog zemljišta. Obzirom pak na plodove prema statutu proizlazi, da su se pod fructus podrazumjevali organski proizvodi stvari (mlado od životinje ili plodovi biljke). Ovi, odijeljeni od glavne stvari, mogli su biti predmetom pravnih poslova. Tako na primjer izvršitelj eporuke nije mogao raspolagati imovinom iz ostavine, ali je smio prodati i otuđiti plodove i prihode iz nasljedstva malodobnih baštinika.⁴⁸⁵ Isto tako je vjerovnik imao pravo na sve zrele plodove sa zemljišta ili vinarada te na prihode, koji su dotjecali pro rata iz kuće dužnika, ako je zemljište ili kuću držao kao zalog.⁴⁸⁶ Kako se vidi, pojam prihoda i plodova su slični, te dijele sličnu sudbinu.

Raspologanje stvarima bilo je svakoj osobi slobodno uz uvjet, da nije statutarnim propisom posebno zabranjeno raspolagati baš toj određenoj osobi, te da se raspologanje ne odnosi na zabranjenu stvar, ili da se ne predaje zabranjenim osobama.⁴⁸⁷ Sva crkvena nepokretna imovina nadbiskupije, samostana, samostanskih i župskih crkvi u Zadru i njegovom distriktu nije se mogla otuđiti i prenijeti na drugog bez suglasnosti kaptola, advokata, nadbiskupije i zadarskog kneza te njegove kurije, ako se otuđenje odnosilo na imovinu nadbiskupije, a ako je bila u pitanju samostanska imovina, bez suglasnosti nadbiskupa, opata, samostanskog vijeća, kneza i njegove kurije. Nekretnina župnih crkava mogla se otuđiti uz suglasnost župljana te crkve, nadbiskupa, kneza te njegove kurije. U protivnom slučaju svako otuđenje bilo je bez pravne važnosti.⁴⁸⁸ S druge strane bilo je statutarnim propisom zabranjeno svako otuđivanje nekretnina u korist samostana i pojedinih redovnika ili redovnica.⁴⁸⁹ Ta odredba je bila novijeg datuma, a nastala je početkom XIV. stoljeća. Sve do 1300. godine nalazimo, da su osobe prodavale, poklanjale ili oporukom dodjeljivale nekretnine pojedinim samostanima.⁴⁹⁰ Međutim, nova statutarna odredba o zabrani otuđivanja nekretnina u korist samostana i redovnika počela se mimoilaziti ugovorom, kojim se davalo samostanu trajni uzufrukt kao da su prenijete u vlasništvo samostana. Zbog toga zadarska vlast je bila prisiljena ovu statutarnu odredbu izmijeniti reformacijom tako, da su Zadrani mogli ostavljati oporukom nekretnine samostanu, ali je samostan bio dužan tu nekretninu u roku od 6 mjeseci poslije uvida u posjed prodati tu

485 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXLII.

486 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LIV.

487 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXVII.

488 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXIII.

489 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XIV.

490 Smičiklas T., op. cit. sv. II. III., IV., V., VI., do sv. VII. p. 400,

nekretninu bilo kojem Zadraninu, koji je bio podložan kneževoj jurisdikciji. U koliko samostan ne bi tako postupio, oporučiteljev legat nije bio pravovaljan.⁴⁹¹ Još veće ograničenje in commercio imale su stvari predane određenoj osobi u feud. Osoba, koja je primila od zadarske komune kuću, vinograd, zemljište u feud nije mogla tim nekretninama slobodno raspolagati. Stvari date u feud nisu se mogle darovati, prodati, otuđiti ili namijeniti za dušu. Jedino je bilo dozvoljeno cedirati inter vivos i to samo nasljednicima te oporukom im ostaviti.⁴⁹²

Posjed. Posjed prema statutarnom pravu označuje faktičnu vlast osobe na stvari pod uvjetom, da ta osoba ima volju imati stvar za sebe (suo nomine possessere).⁴⁹³ Različiti su učinci posjeda. Njegov najjači efekt predstavlja činjenica, da se posjed smatra jačim pravom. Za slučaj da tužitelj ne dokaže svoje vlasništvo, posjednik ostaje u posjedu. Posjed oslobađa posjednika obaveze da dokaže naslov posjeda.⁴⁹⁴ Za vrijeme postupka in petitorio posjedniku se ne može oduzeti posjed.⁴⁹⁵ Posjednik je bio naročito zaštićen od nasilnog oduzimanja posjeda. Ako je neka osoba posjedovala suo nomine i javno određenu nekretninu, a druga joj osoba oduzme posjed na silu. t. j., bez redovnog sudskog postupka, imala je pravo, da podigne tužbu pred knezom pod uvjetom, da je zaista napustila posjed barem pred dvojicom svjedoka. U tom slučaju novom držaocu nekretnine dao bi se rok od 8 dana da napusti nekretninu. U koliko ne bi to izvršio, gubio je svako pravo, koje je eventualno imao na toj nekretnini, a ova bi pripala istjeranom posjedniku. Ako pak osoba, koja je protupravno istjerala posjednika, nije uopće imala kakvo pravo na nekretnini, odlukom vlasti bi joj se oduzela nekretnina i vratila posjedniku, a povrh toga je bila dužna istjeranom posjedniku dati drugu nekretninu, koja je vrijedila prema procjeni kurije jednako. kao i ona na silu oduzeta, ili pak je bila dužna isplatiti tu vrijednost u novcu.⁴⁹⁶ Ako istjerani posjednik ne bi podigao tužbu pred kneževom kurijom u roku od godinu i jedan dan iza kako je bio protjeran sa nekretnine, gubio je pravo tužbe, osim slučaja, ako je tražio zaštitu svog vlasništva na odnosnu nekretninu. sa koje je istjeran. Rok od godinu i jedan dan nije važio za pupile bez legitimnog

491 Statuta Jadertina Reformationes, br. 131.

492 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXIX.

493 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. II.

494 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXII.

495 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. II.

496 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. II.

zastupnika ili komisara, niti za slaboumne i umobolne bez skrbnika, a niti za odsutne, dokle god pupil nije dorastao, umobolni ozdravio, a odsutni se vratio.⁴⁹⁷

Posjednik, koji je zasadio vinograd na tuđoj zemlji, gubio je na osnovu sudske presude posjed zemljišta zajedno sa zasadenom vinovom lozom, ako je vlasnik podigao tužbu u roku od 5 godina i dokazao na sudu, da je zemljište njegovo vlasništvo. Ako je pak vlasnik podigao tužbu nakon 5 godina do 30, posjedniku je ostao posjed, ako je vlasniku isplatio procijenjenu vrijednost zemljišta. Značajno je, da se za posjednika, koji je zasadio vinograd ne traži bonam fidei i iustus titulus za slučaj, ako vlasnik ne podigne tužbu u roku od 30 godina. Po isteku naime ovog roka vlasnik je gubio pravo na tužbu.⁴⁹⁸

U vrelima se često susreće izraz »possessio corporalis«.⁴⁹⁹ Taj pojam također označuje faktičnu vlast, ali sine animo rem sibi habendi. On je u stvari samo jedan elemenat pojma posjeda. Kod svih primjera zaštite posjednika važi pretpostavka, da je posjednik stvarno držao stvar. Ako je bio odsutan, pa mu je druga osoba oduzela nekretninu, ipak je uživao zaštitu posjednika, jer je prije svoje odsutnosti faktično držao tu nekretninu u posjedu, pa zbog toga je i uživao zaštitu od nasilnog oduzimanja posjeda. Upravo ta faktična vlast bila je possessio corporalis. S druge strane iz statutarnih odredaba proilazi, da je posjednik morao vršiti faktičnu vlast na stvari »suo nomino«, to znači, da je morao vršiti vlast s voljom držati stvar za sebe. U jednoj se pače statutarnoj odredbi izričito navodi, da posjednik vrši faktičnu vlast »suo nomine publice«,⁵⁰⁰ iz čega se može zaključiti, da je posjednik morao vršiti vlast na stvari javno. Kako se vidi, pojam posjeda sačinjavaju dva bitna elementa possessio corporalis i possessio animo.⁵⁰¹ Bez tih elemenata ne može se stjecati posjed. Gubitak posjeda je nastao, ako je prestao jedan od tih elemenata. Ako je neka osoba izgubila faktičnu vlast na stvari svojevoljno, izgubila je posjed, jer nije imala više volju držati stvar za sebe. Stoga je jasno, da je preduslov za stjecanje posjeda bila pravnorelevantna volja, koju nisu imali pupili, ludi i slaboumni.⁵⁰² Za njih su sticali posjed njihovi tutori i kuratori.

497 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. III.

498 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. IV.

499 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XLVII. LI. itd.

500 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. II.

501 Smičiklas T., op. cit. sv. IX. p. 498.

502 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. III.

Posjed se razlikuje od vlasništva. U statutu se upotrebljava za pojam posjednika izraz »possessor«, a za vlasnika »dominus rei«. Iako je obično vlasnik bio ujedno i posjednik, ipak vlasništvo označuje vlast na stvari, na osnovi prava, dok posjed samo faktičnu vlast. Posjednik, koji nije vlasnik može postati vlasnik tek na osnovi pravnog posla ili uzukapijum. Dosjelošću mogao je posjednik postati »verus et justus dominus rei«, samo ako je bio posjednik bona fide i iusto titulo. Bonae fidei possessor smatrala se osoba, koja je bila u uvjerenju, da je pravovaljano stekla stvar.⁵⁰³ Osoba je posjedovala iusto titulo, ako je kupila stvar od osobe, za koju je mislila, da je vlasnik, zatim, ako je primila stvar kao dar od osobe, za koju je bila uvjerenjena, da je vlasnik, nadalje, ako je stvar stekla na osnovi transakcije, zamjene od osobe, koju je smatrala vlasnikom, dalje, ako je uzela u posjed neku stvar iz nasljednog joj dijela, za koju je mislila, da pripada osobi, koja ju je postavila nasljednikom, i napokon, ako je posjedovala stvar na osnovi legata, a nije znala, da stvar nije bila u vlasništvo osobe, koja joj je ostavila taj legat.⁵⁰⁴ Kako se vidi, osoba, koja nije bila justus possessor, nije mogla postati dosjelošću vlasnikom stvari, jer ju je injuste držala.

Posjed treba razlikovati i od detencije. Detentori nisu posjednici, jer stvar drže alieno nomine, t. j. u ime posjednika. Oni imaju possessionem corporalem, a nemaju animus possessoris. Osobe, kojima je kurija dala dužnikovu stvar na čuvanje radi osiguranja njihovih prava, imaju prema statutu »tenutam bonorum«, ili još jasnije »ponatur actor per Curiam in tenutam et corporalem possessionem bonorum illius a quo petitur«.⁵⁰⁵ Založni vjerovnici, najmoprimci, depozitari, komodatari i zakupnici bili su također samo detentori. Oni su držali stvar u svojim rukama, ali ne u svoje ime.

Predmetom posjeda mogu biti pokretne i nepokretne stvari te prava. Pravo na ubiranje daća,⁵⁰⁶ na držanje mlina i uljarnice,⁵⁰⁷ i sva druga prava, koja proističu na osnovi javne isprave prema nekoj osobi ili stvari,⁵⁰⁸ mogla su se posjedovati cum corpore et animo kao i pokretne ili nepokretne stvari. Isto tako može se posjedovati i pravo na podizanje tužbe protiv neke osobe.⁵⁰⁹ Preduslov da se pokretnine, nekretnine i

503 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. VII.

504 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CVI.

505 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XLVI. XLVII.

506 Statuta Jadertina Reformationes, br. 37.

507 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. IX. i Reformationes, br. 41.

508 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXIX. XXX.

509 Ibidem

prava mogu posjedovati predstavljao je uvjet, da stvar bude »certa«, što znači, da stvar može biti predmetom posjeda samo u slučaju, da se može tačno raspoznati ono, što se posjeduje. Tjelesna stvar smatra se, da je »certa« i u tom slučaju, ako je stvar »indivisa«, ali postoje idealni dijelovi. Stvar ne može posjedovati osoba, koja ju je stekla u neodređenom dijelu. Stoga je razumljivo, da statutarne propisi dopuštaju otuđenje prava, samo ako su ta prava izričito navedena u javnoj ispravi cum robore et vigore.

Vlasništvo. U samom statutarnom pravu ne postoji izraz »dominium« ili »proprietas« kao oznaka za vlasništvo. Umjesto ovih izraza upotrebljava se opisivanje vlasništva navodeći odnos vlasnika prema stvari kao dominus rei seu possessionis, dominus bestiarum, navis, vineae, terrae.⁵¹⁰ Notarske isprave daju nam jasnu sliku sadržaja pojma vlasništva. Iako se formulacija notarskih isprava vremenom mijenjala, ipak se u ispravama od XII.—XV. stoljeća sačuvala osnovna misao, da vlasništvo označuje pravo habere et possidere rem cum potestate, si oportuerit vendere, commutare vel quicquid volueritis facere.⁵¹¹ Ta se definicija iz 1188. godine po dolasku izučenih notara u Zadar u drugoj polovici XIII. stoljeća proširila na habere, tenere, gaudere, possidere cum plena potestate et virtute rem vendere, donare, pro anima et corpore indicare omnemque aliam voluntatem et utilitatem libere facere.⁵¹² U drugoj polovici XIV. stoljeća pojavljuje se novi termin »ius directi dominii et plene proprietatis« kao adekvatan izraz za pojam vlasništva.⁵¹³

Nema sumnje, da su sastavljači pojedinih statuta poznavali elemente pojma vlasništva jednako kao i notari, koji su ispostavljali isprave, ali je jednako shvatljivo, da je zadarski statut kazuistički sastavljen i to baš iz razloga, da bi se mogao što praktičnije primijeniti, pa prema tome očito je, da je statut predvidio samo one događaje, u kojim bi vlasnikova prava trebalo istaknuti radi zaštite vlasništva. Stoga u statutu nije riječ o vlasništvu, nego o zaštiti vlasnika, te se prema tome u statutu ne raspravlja o pojmu dominium, nego o zaštiti cominus-a.

510 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CIX. CXV. CXVI. CXXII. Lib. III. cap. LXXVI. LXXXII. LXXXVIII.

511 Sničićklas T., op. cit. sv. II. p. 233.

512 Sničićklas T., op. cit. sv. VI. p. 233.

513 Sničićklas T., op. cit. sv. XV. p. 54.

Analizirajući statutarne propise i druga vrela može se ustvrditi, da se je pod vlasništvom smatrala potpuna i isključiva vlast na stvarima. Pojam vlasništva kao vlasti tumačilo se je kao pravo imati stvar, držati je, posjedovati i uživati. Ta vlast je potpuna, jer vlasnik može raspolagati sa stvari, t. j. prodati, zamijeniti, darovati i sve drugo učiniti prema svom nahođenju, pače i uništiti je («quicquid volueritis facere» ili »omnemque aliam voluntatem et utilitatem libere facere» ili »quicquid sibi placuerit faciendum«). Vlasnik je imao pravo raspolagati »slobodno«, što znači, po svojoj volji neovisno od druge osobe («nemine resistente»), te je prema tome njegova vlast bila isključiva. Takav sadržaj vlasti na stvarima sačinjavao je pojam »dominii directi et plene proprietatis«, što je vidljivo iz isprave o prijenosu vlasništva na osnovi kupoprodaje iz 1375. godine.⁵¹⁴ Da bi se neka osoba mogla smatrati vlasnikom, nije bilo nužno, da je ta osoba bila u posjedu stvari. Vlasnik je mogao vršiti svoja vlasnička prava i u slučaju, da nije bio u posjedu stvari. Stoga je razumljivo, da se u pomenutoj ispravi iz 1375. godine prenosi vlasništvo na osnovi prava dominii directi, a ne na temelju dominii utilis faktične vlasti na stvari, odnosno, po srednjevjekovnom shvaćanju, koristovnog vlasništva. Da su ti pojmovi ušli u notarske isprave XIV. stoljeća, potpuno je shvatljivo, jer su notari stekli svoje znanje u školama postglosatora, a ovi su upravo i stvorili pojmove dominium utile i dominium directum na osnovi rei vindicatio utilis enfiteute.⁵¹⁵ Međutim, iako vlasnik obično ima i posjed stvari, ipak dominium directum i dominium utile nisu drugo nego izraz jedinstvenog prava vlasništva, a osnov leži u dominium directum, iz kojeg proizlazi pravo na dominium utile. Stoga formulacija dominium utile označuje tumačenje glosatora o pojmu vlasništva Justinijanove kodifikacije usklađeno uvjetima feudalnog poretka.

Prema propisima o feudu u zadarskom statutu feudataru je pripadao dominium utile ili koristovno vlasništvo, a zadarskoj komuni, koja je feudom raspolagala, dominium directum, t. j. neposredno vlasništvo. Sam zadarski statut ne razlikuje koristovno i neposredno vlasništvo. Feudatar se po statutu naziva possessor, a komuna bi bila prema tome dominus feudi, kojem pripada feud, što je jasno, jer se feud vraćao komuni, ako je feudatar umro bez nasljednika iz redova descendenata i ascendenata («tunc illa possessio redeat ad Comune a quo dicitur origi-

⁵¹⁴ Smičiklas T., op. cit. sv. XV. p. 54.

⁵¹⁵ Planitz H. Grundzüge des deutschen Privatrechts mit einem Quellenbuch. Zweite, erweiterte Auflage. Berlin 1931. p. 43.

nem habuisse«),⁵¹⁶ Iz ovakve stilizacije može se zaključiti, da su Zadranari pri donošenju statuta o feudima primijenili samo pojmove o posjedu i vlasništvu, a da su *dominium directum* i *dominium utile* kasnijeg datuma. Odnos feudatara prema feudu zasnivao se na *possessio corporalis* bez *animo domini*. Feudatarovo pravo na nekretnine, koju je primio u feud, sastojalo se od toga, da je nekretninu držao i uživao, a mogao ju je prepustiti svojim nasljednicima, da je uživaju, dok je on na životu, pače i oporučiti u njihovu korist, no, takva je raspoložba bila bez pravnih posljedica, ako zadarska komuna nije te nasljednike investirala tim feudom. Dosljedno poimanju *possessio corporalis* feudatar nije mogao nekretninu otuđiti (prodati, darovati ili namijeniti za dušu). Očito je dakle, da su stvaraoci statuta o feudima smatrali feudalno dobro kao i svako drugo dobro, koje vlasnik u Zadru prepušta drugom na korištenje uz određenu naknadu. U jednom slučaju korisnik je bio dužan davati četvrtinu plodova, u drugom, plaćati zakupninu, a kod feudalnog dobra obavljati vojničku dužnost.

Zadarski statut predviđa ne samo slučaj, da jedna osoba može imati vlasništvo na jednoj stvari, nego i da više osoba mogu imati vlasništvo na istoj stvari, te prema tome, da je ta stvar zajednička. Stoga se takvi vlasnički odnosi više osoba na istoj stvari nazivaju u statutu »*bona habere in comuni*«,⁵¹⁷ a po notarskim ispravama »*habere rem pro indiviso*«. ⁵¹⁸ Kod takvih odnosa pojedinac ne može ustvrditi niti raspoznati svoj tjelesni dio na određenoj stvari, ali može dokazati svoj idealni dio, pače njime slobodno raspolagati. Očito je, da je riječ o suvlasništvu.

Vrela nam donose niz primjera, počevši od XIII. stoljeća, iz kojih vidimo, da jedan od braće i sestara otuđuje svoj idealni dio, a da mu zato nije potrebna suglasnost ostalih suvlasnika, pa se navodi, da prodaje »*meam medietatem unius loci quem habeo indivisum cum consanguinea mea*«, ⁵¹⁹ ili »*quartam partem meam terrarum, que indivise cum fratribus . . .*« ⁵²⁰ i slično drugdje. ⁵²¹ Vidi se, da svi suvlasnici znadu, da im pripada jedna četvrtina ili jedna polovina stvari, t. j., da imaju »*suam*

516 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXIX.

517 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXVI.

518 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 350. 529.

519 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 350.

520 Jelić, Zadarski bilježnički arhiv, Vjesnik god. III/3 i 4 br. 204.

521 Smičiklas T., op. cit. sv. VII. p. 317. 397.

partem«, kako se u statutu navodi, ali da taj dio ne mogu tjelesno odrediti, t. j., označiti, da li je to sjeverni ili južni ili koji drugi dio nekretnine, na kojem postoji suvlasništvo.

Suvlasnik nije mogao slobodno raspolagati s dijelovima, koji su pripadali ostalim suvlasnicima, ali niti sklapati kakve pravne poslove, kojih bi predmet bio stvar kao cjelina. U notarskim ispravama za slučaj da se otuđuje više idealnih dijelova nekretnine, na kojoj postoje suvlasnici, uvijek se poimenice navode svi suvlasnici, koji otuđuju. Tako 1285. godine Nikola i sestre mu Grubača. Lipa, Dranja i Civita prodaju svojoj braći Ivanu i Diminci svoje dijelove nekretnina »omnes nostras quinque partes pro indiviso vobiscum possitum«. ⁵²²

Treba podvući da detaljnijih odredbi o suvlasništvu nije bilo u zadarskom statutu, pa je vjerojatno, da su baš zbog toga nastali česti sporovi, što se i priznaje u jednoj statutarnoj odredbi, naročito, ako je suvlasništvo bilo dugotrajno. ⁵²³ Da bi se spriječili takvi sporovi, bile su propisane dvije odredbe gotovo istovjetne, po kojima se preporučuje suvlasnicima, da podijele zajedničku imovinu u roku od 10 godina, pače se određuje, da braća ili sestre ili pak njihovi sinovi i unuci, koji su se iselili iz zajedničke kuće te žive odvojeno sa svojim porodicama, gube svoje pravo vlasništva na svoje idealne dijelove, ako u roku od 10 godina ne izvrše diobu imovine tako, da će se posjednik njihovih nekretnina smatrati isključivim vlasnikom »censeatur et habeatur verus dominus«. ⁵²⁴ Taj rok nije važio za pupile, duševno bolesne i odsutne za sve vrijeme nedoraslosti, bolesti odnosno odsutnosti. Rok od 10 godina počeo je teći od dana smrti ostavitelja, po kojem su nasljednici postali suvlasnici na osnovi njegove oporuke ili pak naslijedivši ga ab. intestato. ⁵²⁵

Dioba imovine vršila se na osnovi molbe zainteresiranih suvlasnika upravljene knezu i njegovoj kuriji. Sam čin diobe vršile su osobe, koje je knez sa svojom kurijom postavio, a nazivaju se »partitores«. Postavljenje takvih osoba bila je hitne naravi, tako da knez nije mogao odugovlačiti diobu. ⁵²⁶ Sve diobe stvari, kojih je vrijednost prelazila iznos

522 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 529.

523 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LX.

524 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXVI. Lib. III. cap. LX.

525 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LX.

526 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LIX.

od 10 libara malenih mletačkih dinara, morale su se unijeti u javne isprave, jer u protivnom slučaju bile bi bez pravne važnosti.⁵²⁷

Suvlasništvo nastaje većinom naslijeđem ostavine, ali nije bio isključen slučaj, da do suvlasništva dođe na temelju pravnog posla. Iz notarske isprave iz 1372. godine saznajemo, da su se Začrani Budislav i Vulčina Zora sporazumili, da zid, koji leži na granici njihovih kuća, bude zajednički »dictum murum inter ipsos ambos comunem fore et esse...«, te prema tome, da se obojici priznaje pravo suvlasništva.⁵²⁸

Statutarne odredbe nisu donijele propise, po kojima bi se uredili odnosi kolektivnog vlasništva. Da je takvo postojalo na zadarskom području posve je vjerojatno, iako zato nemamo izričite potvrde ni u statutu, a niti u notarskim ispravama. Uzevši u obzir da je područje zadarskog distrikta, naročito poslije 1324. godine, zauzimalo teritorij oko Nadina i drugih mjesta, koja su prije bila u lučkoj županiji, te da su na tom području bile brojne zajednice rodovskog plemstva (Šubići, Draginići, Mogorovići, Kašići i drugi), posve je opravdano ustvrditi, da je na području zadarske jurisdikcije bilo poznato kolektivno vlasništvo. Na to nas upućuju ne samo činjenice kao što su zbirka običajnog prava iz 1551. i 1553. godine, te molba zadarskog kneza iz 1459. godine, kojom je tražio od kninskog suda, da mu razjasni nasljedno pravo Hrvata, nego i same statutarne odredbe, kojima se ne ističe bez razloga da je svakoj osobi dopušteno prodati i darovati pokretne i nepokretne stvari bez obzira na bilo koji pravni običaj bilo kojeg vremena, koji protivno određuje (»non obstante aliqua consuetudine quocunque tempore in contrarium obtenta«).⁵²⁹ Da se tim statutarnim odredbama ciljalo upravo na pravna pravila, koja su regulirala odnose kolektivnog vlasništva, očito je, jer pravni običaji svih Hrvata u zadarskom distriktu dopuštali su otuđivanje imovine u slučaju individualnog vlasništva i suvlasništva, pa prema tome statutom predviđena zabrana otuđivanja nije se odnosila na običaje, koji su važili za individualno vlasništvo i suvlasništvo. Obzirom pak da su pravni običaji nekih Hrvata zabranjivali svako otuđivanje samo nasljednih i patrimonijalnih dobara znači, da su odredbe zadarskog statuta mogle odnositi samo na takve propise. Treba međutim naglasiti, da kolektivno vlasništvo na nasljednim i patrimonijalnim dobrima nisu priznavali svi Hrvati zadarskog područja, nego samo zajednice rodovskog plemstva.

527 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LVIII.

528 Smičiklas T., op. cit. sv. XIV. p. 471.

529 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXVII. XLI.

Osnovne elemente pojma kolektivnog vlasništva daju nam uputstva kninskog suda iz 1459. godine u vezi s nasljednim pravom Hrvata. Značajno je napomenuti, da je kninski sud dao prikaz nasljednog prava Hrvata na zahtjev zadarskog kneza, što je očito, da je ta uputstva zadarski knez trebao radi primjene, jer u protivnom slučaju ne bi ni tražio, da mu ih kninski sud dostavi pismeno. Knežev zahtjev iz 1459. godine važan je isto toliko za proučavanje prava na zadarskom području, kao i zahtjev mletačke republike, koji datira 100 godina kasnije, da se popiše sve običajno pravo, koje je važilo u zadarskom zaleđu.⁵³⁰ Da je zadarska kurija napatuk kninskog suda smatrala kao važeće pravo, dokazuje činjenica, da je taj napatuk uvršten u knjigu dukala i terminacija zadarske komune.⁵³¹

Prema uputstvima kninskog suda trebalo je razlikovati nasljednu odnosno patrimonijalnu imovinu od naknadno stečene imovine (*possesiones eviticiae et acquisitae*). Bona hereditaria sačinjavala su ona dobra, koja su nasljednici (*descendenti*, a ako ovih nije bilo, svi muški najbliži rođaci po muškoj liniji) stekli od svoga pretka. Sva druga imovina, koju su nasljednici stekli na osnovi pravnog posla, označavala je *possesiones eviticiae et acquisitae*, te je bila otuđiva. Nasljednim patrimonijalnim dobrima nije se moglo raspolagati u korist *extraneis*, t. j. osoba, koje nisu bile srodnici raspolagatelja. Ovu imovinu moglo se je prepustiti samo *consanguineis* i *propinquis*. Izuzetak od ovog pravila označavala je raspoložba za dušu, ali i u tom slučaju, raspoložba nije mogla glasiti više od 3 gonjaja zemljišta. Činjenica da nasljednici nemaju pravo otuđiti imovinu, koju su naslijedili, te da se njihove raspoložbe mogu kretati samo unutar zatvorenog kruga srodnika po muškoj liniji, i prema tome, u slučaju da jedan član tog kruga ipak protupravno otuđi, da se svi članovi te zajednice mogu protiviti i tražiti pred sudom povratu u pređašnje stanje, dokazuje nam da je na nasljednoj imovini postojalo kolektivno vlasništvo. Dioba nasljedstva među nasljednike ne dira osnov pojma kolektivnog vlasništva. Pravo raspolaganja mogla je imati samo zajednica, a pojedinac, iako drži jedan dio zajedničke imovine, ne može s njome raspolagati. Prema tome, treba razlikovati ove odnose od suvlasništva. Dok kod kolektivnog vlasništva osobe ne mogu otuđiti dio, koji drže i uživaju, dotle suvlasnik može s njime slobodno raspolagati, pače prodati svoj idealni dio ne samo braći, koja su suvlasnici

530 Thalloszy LJ., Hrvatsko običajno pravo od godine 1551. 1553. (Glasnik zem. muz. u Bosni i Hercegovini sv. XVIII.-1906. god. p. 24.—36.) Ljubić Š., Spomenik narodnog običajnog prava iz XVI. vijeka, Rad JAZU knj. I. p. 230.

531 Ljubić Š., Listine sv. X. p. 146.

na istoj stvari, nego i stranim osobama. Kolektivno vlasništvo na jednoj stvari, ne prestaje diobom te stvari, a suvlasništvo prestaje časom izvršene diobe.

Na području zadarskog distrikta poznate su dakle tri forme vlasničkih odnosa: individualno vlasništvo, suvlasništvo i kolektivno vlasništvo. Zadarski statut normira samo individualno vlasništvo i suvlasništvo, a s kolektivnim stoji u koliziji.

Vlasništvo zadarskog statuta trpjelo je izvjesna ograničenja. U samom statutu ona se odnose isključivo na zajedničku među dvaju zemljišta raznih gospodara, u osnovi, na t. z. susjedovno pravo. Vlasnik zemljišta, nad kojim vise grane sa tuđeg zemljišta, mogao ih je posjeći.⁵³² Susjed, koji je htio sagraditi nešto pokraj voda kišnice svog susjeda, bio je dužan graditi barem pola stope udaljeno od kišnice, a onaj, koji je iznova radio krov kuće morao je ostaviti razmak najmanje od 2 prsta do kišnice svog susjeda.⁵³³ Ako su dva susjeda imali svoje kuće tako, da ih je dijelila drvena pregrada svaki od njih imao je pravo sazidati zid na zajedničkom prostoru umjesto drvene pregrade, a susjed je bio dužan snositi alikvotni dio troškova.⁵³⁴ Ova ograničenja vlasništva u korist susjeda nisu ipak bila većeg opsega kao druga ograničenja: zabrana sječe plodonosnih stabala (maslina, voćki) bez kneževe dozvole,⁵³⁵ zabrana držanje svinje u gradu i drugih nekih životinja,⁵³⁶ zabrana meljave maslina u mlinovima izvan grada, pa i kod onih, koji su pripadali crkvenim osobama, kao i zabrana gradnje uljarnice na vangradskom području bez izričite dozvole mletačke republike.⁵³⁷ Značajna je zabrana gradnje mlina na vlastitom zemljištu, ako bi takav mlin bio na štetu vlasnika mlina u blizini, koji je prije sagrađen.⁵³⁸ Ova nam odredba dokazuje, da se u Zadru nije primjenjivala poznata postavka »non videtur vim facere qui iure suo utitur«, pa prema tome, da Zadrani nisu uživali takvu slobodu, da na svom zemljištu rade što hoće, makar bi susjed imao od toga štete. Ograničenja vlasništva na osnovi susjedovnog prava starijeg su porijekla, što je i shvatljivo, jer su prvotno upravo susjedski odnosi tražili snošljivo poštivanje obostranog vlasni-

532 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. X.

533 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XXXI.

534 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XXXIII.

535 Statuta Jadertina Reformationes, br. 61.

536 Statuta Jadertina Reformationes, br. 38. 39.

537 Statuta Jadertina Reformationes, br. 41.

538 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. IX.

šiva, dok sve zabrane, koje su bile u javnom interesu ili pak u interesu blagajne mletačkog fiska, novijeg su porijekla, pa su stoga i uvrštene među statutarne reformacije.

Statutarno pravo poznavalo je više načina stjecanja vlasništva. Prijenos vlasništva vršio se tradicijom. Prijenos vlasništva na nekretnini s vrijednošću iznad 10 libri malenih mletačkih dinara vršio se javnom ispravom, pa prema tome u stvari fiktivnom tradicijom. Isprava je bila valjana, ako ju je ispostavio zadarski notar i ako ju je potpisao zadarski eksaminator.⁵³⁹ Statutarnom reformacijom su taksativno određeni uvjeti, po kojima, ako su bili ispunjeni, je eksaminator smio potpisati ispravu. Ako ispravom nije bilo točno određeno što i koliko se prenosi u vlasništvo drugog (numerus ili quantitas), kod kupoprodaje pak, ako pretium nije justum, ili pak, ako se otuđivanje odnosi na res prohibitaee ili personae prohibitaee, eksaminator nije mogao potpisati ispravu.⁵⁴⁰ Istina je, da se statutom ne regulira pitanje tradicije, ali obzirom da se u svim ispravama o prijenosu vlasništva upotrebljava formulacija »do, vendo (dono) atque transacto«, ili »dedit, vendidit (donavit) atque tradidit«⁵⁴¹ očito je, da se tradicija smatrala načelno pretpostavkom za prijenos vlasništva, jer inače ne bi bilo shvatljivo, zašto je uvrštena u ispravu klauzula tradicije.

Posebni način stjecanja vlasništva predstavljala je inkantacija, po kojoj su knez i njegova kurija vršili prijenos vlasništva na taj način, što su dodijelili stvar najboljem nudiocu. Osobe, koje su htjele na taj način prenijeti vlasništvo na drugu osobu, mogle su to učiniti samo ako je to iziskivalo njihovo dugovanje vjerovnicima, zatim, priprema miraza, veliko siromaštvo, javna presuda ili pak zbog davanja legata. Ako bi uslijedila inkantacija iz drugih razloga, bila je bez pravne snažnosti. Inkantirati se je moglo pokretnine i nekretnine.

Da bi inkantacija bila pravovaljana pored nabrojanih uslova postojali su još slijedeći: 1) prodavalac nekretnine morao je biti u posjedu nekretnine za sve vrijeme inkantacije (incantus) i same dodjele nekretnine najboljem nudiocu (deliuratio), 2) da prodavalac preda knezu i njegovoj kuriji pismeni sastav, iz kojeg je vidljiv opis prodavaočeve nekretnine s nazivom i tačno određenim granicama nekretnine, a knez da ispita točnost ovih navoda kod svih susjeda te nekretnine, 3) da knez

539 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XCI.

540 Statuta Jadertina Reformationes, br. 116. 118.

541 Smičikles T., op. cit. sv. II. p. 261. 286. sv. III. p. 144. sv. IV. p. 329 330. sv. V. p. 90. 133. 189. 317. sv. VI. 16. 75. 91. sv. XIV. p. 400. i t. d.

odredi, ako je utvrdio, da su navodi istiniti, jednog službenika, koji je dužan glasno oglašavati kroz mjesec dana dvaput dnevno u loži, kada se tamo nalazi više ljudi, prodaju nekretnine držeći u rukama pismeni sastav s označenim međama, 4) da se na isti način oglašava prodaja u crkvama Male braće, Dominikanaca, sv. Nikole, sv. Anastazije, sv. Krševana i sv. Petra nedjeljom za vrijeme svečane mise, 5) da kurija upita krajem mjeseca prije dodjele nekretnine prodavaoca, da li želi prodati nekretninu, koja se inkantirala kroz mjesec dana, a ako ga nije našla, da taj upit postavi glasno barem pred kućom prodavaoca, 6) da se takva nekretnina, pošto je učinjeno sve prije navedeno, proda i dodijeli (deliuretur) po nalogu kneza i kurije javno na trgu zadarske komune ili u loži, ali samo nedjeljom i blagdanima u prisutnosti barem jednog od sudaca kurije, onom kupcu, koji je najviše ponudio za nekretninu i 7) da knez unese dodjelu nekretnine u javnu ispravu, u kojoj treba biti navedeno pred kojim sucem je dodjela izvršena. Svaka druga inkantacija izvršena na drugi način nije prouzrokovala pravne posljedice pa prema tome nije uslijedio prijenos vlasništva.⁵⁴²

Knez je bio ovlašten prema jednoj kasnijoj statutarnoj reformaciji da proslijedi postupkom inkantacije u slučaju, da nije mogao provjeriti međe nekretnine, iz razloga što se susjedi nisu odazvali kneževom pozivu radi posvjedočenja o međama nekretnine u postavljenom roku od 5 dana. Naknadni prigovori takvih susjeda ne bi se uzeli u obzir zbog kontumacije odnosno prijevare.⁵⁴³ Ako je susjed bio u zadarskom distriktu knežev vijećnik, kome je bilo povjereno provjeravanje međa nekretnine, bio je dužan ovom susjedu dati rok od 5 dana, da dađe iskaz, pa ako se odazove i prigovori, da je uzet u inkantaciju i njegov dio zemlje, knez je bio dužan u roku od tri dana donijeti presudu, a ako se pak nije odazvao, pismeni iskaz prodavaoca o međama nekretnina smatrao se provjerenim. Ako se susjed nalazio izvan zadarskog područja, knez je bio dužan, da mu javno uputi poziv na zadarskom trgu, da se javi kuriji u roku od 15 dana. U slučaju da se ne odazove, međe su se smatrale provjerenim, ali je odsutni susjed mogao tražiti naknadu od prodavaoc u roku od 6 mjeseci, iza kako se vratio na zadarsko područje, zbog štete prouzročene inkantacijom.⁵⁴⁴

Inkantacija pokretnina vršila se također javno dvaput dnevno kroz 15 dana na trgu ili pod ložom, a potom bi se obavijestio prodavaoc te

542 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXXII. XXXV. XXXVII.

543 Statuta Jadertina Reformationes, br. 75.

544 Statuta Jadertina Reformationes, br. 76.

bi se pokretnina dodijelila onom, koji je ponudio najveći iznos. Ako je pokretnina vrijedila manje od 25 libara malenih mletačkih dinara, knez je mogao dodijeliti pokretninu i prije isteka roka od 15 dana, ali nije mogao taj rok produžiti.⁵⁴⁵

Svrha inkantacije sastojala se u tome, što se pružala mogućnost svakoj osobi da prigovori na inkantaciju, ako je imala za to razloga. Po tom pozivanju je inkantacija i dobila svoj naziv. Značajno je, da se u statutu ne predviđa slučaj prigovora zbog prava prvokupa. Izgleda, da se predmet prigovora mogao odnositi samo obzirom na vlasništvo stvari, granice nekretnine i u vezi s vjerovnicima, čijim potraživanjima prodavaoc nije udovoljio. Na postavljeni prigovor knez je bio dužan da odmah pokrene sumarni postupak, pozove prigovoritelja i prodavaoca, te da bez odlaganja donese presudu.⁵⁴⁶ Osobe, koje su bezrazložno prigovorile, plaćale su u korist mletačke republike kaznu, koja je iznosila 2 solda na svaku libru od iznosa, za koji je prodana inkantirana stvar. Istu kaznu su plaćale osobe, koje su prigovorile inkantaciji, ali su naknadno odustale od prigovora.⁵⁴⁷

Inkantacija nekretnina, iako je izvršena pod svim nabrojenim uvjetima, nije mogla naškoditi pupilima i siročadi bez tutora, odnosno kuratora, jer je pupil, odnosno siročče, mogao tražiti povratak u pređašnje stanje u vremenu od 5 godina iza kako je dorastao, a ako je bio pod skrbništvom, inkantacija je bila pravomoćna time, što je dorasli pupil, odnosno siročče, mogao tražiti naknadu sve štete, koja je nastala inkantacijom njegove nekretnine. Ako bi muž inkantacijom vlasništvo ženine nekretnine prenio na drugu osobu, žena je mogla tražiti povratu nekretnine kroz sve vrijeme do isteka godinu dana po muževoj smrti. Ženini pak nasljednici mogli su opozvati inkantaciju u roku od jedne godine po ženinoj smrti. Inkantaciju su mogle opozvati i ozdravljele slaboumne i duševno bolesne osobe u razdoblju od godinu dana po ozdravljenju. Inkantacija imovine odsutnog bila je pravovaljana, ako odsutni nije opozvao inkantaciju u roku od 6 mjeseci po povratku. Pješnjaci i šume, ako su pripadali zadarskoj komuni nisu se mogli inkantirati, pa ako je ipak takva inkantacija izvršena, bila je opoziva bez roka.⁵⁴⁸ Inkantacija ukradene stvari u cijelom svom postupku (incantatio, deliuratio ac traditio) bila je ništavna, jer ju je vlasnik mogao

545 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXXVIII.

546 Statuta Jadertina Reformationes, br. 31. 69.

547 Statuta Jadertina, Reformationes, br. 73. i 74.

548 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXXIII.

opozvati u bilo koje vrijeme i dobiti tu stvar natrag pod uvjetom, da je isplatio kupcu ukradene stvari kupovninu.⁵⁴⁹ Zanimljiva je odredba, koja je ovlastila svakog suvlasnika broda da dade čitav brod na inkanat, ako se porodila svađa među suvlasnicima, te brod nije plovio.⁵⁵⁰

Prema statutarnom pravu vlasništvo se je moglo derivativno stjecati i putem legata,⁵⁵¹ te ex lege, t. j., ako bi vlasnik silom oduzeo posjed nekoj osobi, gubio je vlasništvo u korist posjednika, kojeg je izbacio, ako je poslije opomene zadržao posjed još 8 dana.⁵⁵²

O originalnom stjecanju vlasništva statutarno pravo donosi veoma oskudne podatke. Spominje se jedan slučaj nalaza izgubljenih stvari, koje su mornari našli na kopnu ili na moru, a nezna se kome pripadaju. U tom slučaju polovica vrijednosti pripadala je vlasniku broda, a druga polovica dijelila se na jednake dijelove među cijelo osoblje broda.⁵⁵³ Načelo: superficies cedit solo nije važno. Sam statut ne donosi odredbe o tom pravnom odnosu, osim za slučaj, da neka osoba sagradi kuću na zemljištu spornog vlasništva, u kom slučaju je takva osoba plaćala globu, ako je sagradila kuću poslije kneževe zabrane.⁵⁵⁴ Međutim iz jedne notarske isprave iz 1375. godine proizlazi, da je neka osoba mogla biti vlasnikom kuće, iako je bila sagrađena na tuđem zemljištu. Zadraničin naime Damjan de Zipriano prodao je svoje pravo, koje je imao na polovicu kuće koju je posjedovao indivise s Bonom, Mariji ženi Marina. Kuća je stajala na zemljištu, koje je pripadalo komisariji Bogde de Lovrečena. U ispravi je primijenjena formula za prijenos vlasništva (ad habendum, tenendum, gaudendum et possidendum) tako, da je kupac mogao spomenutom polovicom kuće činiti »ut ipsi placuerit, ut de sua re propria, sine contradictione alicuius... salvo tamen jure dicte commissarie pro loco ipso«,⁵⁵⁵ dakle, raspolagati polovicom kuće kao vlasnik, iako je stajala na tuđem zemljištu, a ipak tako, da budu sačuvana prava vlasnika zemljišta. Očito je, da se u konkretnom slučaju pravo zemljišnog vlasnika odnosilo na zakupninu od onog zemljišta, koje je bilo potrebno za kuću.

Dosta nejasne odredbe pruža nam statut u odnosu na plodove. Vjerovnik, kome je knez dao na držanje dužnikove nekretnine, imao

549 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXXIX.

550 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XL.

551 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXIII.

552 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. II.

553 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXXII.

554 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XXIV.

555 Smičikas T., op. cit. sv. XIV. p. 545.

je pravo na sve plodove »qui percipi potuerunt et percepti fuerunt«. ⁵⁵⁶ Radnik, koji obrađuje vlasnikov vinograd s pravom na određen dio plodova »recipiat consuetam partem fructuum«. ⁵⁵⁷ Vlasnik zemljišta, koji je dao enfiteuti zemljište na obradu »percipiat quartam partem perceptorum fructuum« godišnje, ⁵⁵⁸ što bi značilo dakle, da su vjerovnik i radnik stjecali vlasništvo plodova percepcijom, a enfiteuta, obzirom da su vlasnik i enfiteuta dijelili plodove, tek nakon što su pobrali plodove. Enfiteuti je izričito bilo zabranjeno pobirati plodove prije nego bi vlasnika obavijestio o početku berbe, te prema tome, enfiteuta nije sticao vlasništvo separacijom. Sigurno je međutim, da je bonae fidei possessor stjecao vlasništvo plodova separacijom.

Propise o okupaciji, o res nullius te o ostalim slučajevima originarnog stjecanja vlasništva, osim dosjelogosti, zadarski statut uopće ne spominje. O dosjelogosti bila je riječ prilikom analize pojma posjeda. Ovdje bi trebalo još istaknuti, da se dosjelošću nije moglo stjecati vlasništvo na ukradenim stvarima. ⁵⁵⁹ U načelu statut je odredio, da se vlasništvo na nekretnini stiče dosjelošću, ako je trajanje posjeda bilo 30 godina. Ipak predviđena je bila jedna iznimka za slučaj da su braća, koja su imala svoje nasljedne dijelove indivise, ako se nisu u roku, od 10 godina podijelila, u tom slučaju je posjednik, t. j. jedan od braće, koji je posjedovao dijelove ostale braće, postao vlasnikom tih dijelova. Od takve dosjelogosti bili su izuzeti pupili, duševno bolesni i odsutni za sve vrijeme pupilarne dobi do ozdravljenja odnosno do povratka. ⁵⁶⁰ Napokon, ovdje treba još podvući, da dosjelogost nije smjela biti prekinuta. Prekidom dosjelogosti smatrao se poziv posjednika pred sud zbog tužbe, koju je neka osoba podigla zbog neosnovanosti posjednikovog posjeda, zatim, ako se tuženi posjednik odazove ili ne odazove sudskom pozivu, pa ako sudac dodijeli tužitelju držanje posjednikove stvari i ako tuženi posjednik, povodom tužbe navodnog vlasnika, zatraži, da se izvrši cčevid. Međutim, ako tužitelj ne proslijedi postupak, te na jednokratnu opomenu suda ne nastavi parniču, pa se ne pojavi pred sudom barem kroz 6 mjeseci, označeni prekid gubi svoju pravnu važnost kao prekid dosjelogosti, te se smatra, da dosjelogosti nije bila ni prekinuta. ⁵⁶¹ Kako se

556 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XLVI. XLVII. Lib. V. cap. XVII.

557 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXVIII.

558 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXII.

559 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXXIX.

560 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXVI., Lib. III. cap. LX.

561 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CVII. CXIV.

vidi, prema zadarskom statutu pretpostavke za dosjelost bile su bona fides, justus titulus, trajanje posjeda kroz propisano vrijeme i neprekidnost trajanja posjeda.

Vlasništvo je osoba gubila dobrovoljno obično na osnovi pravnog posla, a protiv svoje volje, na temelju sudske presude na konfiskaciju. Dobrovoljno je gubila vlasništvo i na taj način, da nije koristila svoja prava, koja izviru iz vlasništva, pa su se sticali uslovi, da druga osoba stiče vlasništvo na istoj stvari, koju je posjedovala. Prestanak kolektivnog vlasništva nije mogao uslijediti otuđenjem, na temelju pravnih poslova jedne osobe, nego odlukom zajednice. *Dominium utile*, pak, koji je feudatar uživao na feudu, bio je neotuđiv.

Služnosti. Na osnovi statutarnog prava nemoguće je odrediti opći pojam služnosti. Zadarski statut regulira samo nekoliko t. zv. građskih služnosti: gradnja kraj toka kišnice, gradnja zida do susjedovog krova i gradnja zajedničkog zida,⁵⁶² dok o drugim zemljišnim, a posebno o osobnim služnostima, nema ni pomena. Notarske isprave daju nam nešto više podataka. U kupoprodajnim ugovorima obično se nekretnine prodavaju sa svim prilazima i izlazima »*usque in viam publicam*»⁵⁶³ ili »*accessibus et egressibus suis, aquis, aquariis et aquarum ductibus*»⁵⁶⁴ te odatle možemo zaključiti, da su Zadrani poznavali više služnosti, nego što su ih popisali u zadarskom statutu. Obzirom pak na činjenicu da se služnosti puta, vode prenose na kupca zajedno s nekretninom može se ustvrditi, da su barem u tim primjerima važila načela, da zemljišna služnost mora pružati koristi neposredno zemljištu, da su služnosti nerazlučive od zemljišta, te prema tome, da ih se ne prenosi posebno na kupca, nego ih kupac stiče time, što posjeduje kupljeno zemljište, te da služnost može biti samo na tuđoj stvari. Da li su zadarski pravnici smatrali *ususfructus*, *usus* i *habitatio* također služnostima, nije nam poznato. O služnosti uživanja ne govori se posebno u statutu, ali se spominje kod reguliranja prava udovice na uzdržavanje po muževoj smrti, ako želi živjeti i nadalje u njihovoj kući, zatim, obzirom na pravo *paterfamilias*-a u odnosu na legat ostavljen sinu, koji se nalazi pod očinskom vlašću (*jus utendi et fruendi*), zatim obzirom na tužitelja, kojem je podijeljena dužnikova imovina radi osiguranja potraživanja. Najčešće se osobne služnosti zasnivaju zapisom.

562 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XXXI XXXII, XXXIII.

563 Smičiklas T., op. cit. sv. XI. p. 111.

564 Smičiklas T., op. cit. sv. XIV. p. 89.

Emfiteuza. Rijetko koji pravni institut zadarskog statuta možemo pratiti u svom razvoju kao emfiteuzu. Prvi puta nam se spominje u XI. stoljeću.⁵⁶⁵ Dobar dio sačuvanih isprava, koje datiraju prije donošenja statuta, a koje se odnose na zadarsko područje, govori o zasnivanju emfiteuze: vlasnik zemljišta daje nekoj osobi neobrađeno zemljište na obradu, obično da se nasadi i uzdržava vinograd, tako da od tog zemljišta manji dio ubranih plodova pripada vlasniku, a veći dio obraditelju. Obraditelj može svoje pravo otuđiti, a ako ga ne otuđi, prelazi na nasljednike. Zemljište ostaje uvijek u vlasništvu osobe, koja je dala zemlju na obradu.⁵⁶⁶ Kako vidimo, osnovno je u takvoj pogodbi, da obrađivaatelj stiče na osnovi ugovora stvarno, otuđivo i nasljedivo pravo na tuđem zemljištu. Taj pravni odnos je zadarski statut kvalificirao kao »ius emphiteoticum«, ili opisno »de iure quod acquiritur danti et recipienti possessiones aliquas ad pastinandum«, dakle, emfiteutskim pravom, odnosno pravom, koje stiče osoba, koja daje i osoba, koja prima izvjesno zemljište na obrađivanje.⁵⁶⁷

Da je emfiteuza stari pravni običaj vidimo i iz samog statuta, u kojem se naglašava, da se emfiteuza preuzima kao statutarna odredba, jer je to pravni običaj, koji je važio sve do donošenja statuta, a nije u protivnosti sa zakonom.⁵⁶⁸ Pače, iz jedne notarske isprave saznajemo, da je zadarska komuna donijela u svom Vijeću odredbu o emfiteuzi i prije proglašenja statuta, jer se u toj ispravi iz 1289. godine napominje, da postoji zaključak odnosno statut zadarskog Vijeća, po kojem je' bilo zabranjeno Zadranima davati zemlju na obrađivanje nekoj osobi uz pravo na plodove više od jedne četvrtine, t. j. da je vlasnik zemljišta dužan ugovoriti s pravom barem na jednu četvrtinu plodova.⁵⁶⁹ Ta je odredba zadarskog Vijeća ušla pače u tri posebne statutarne odredbe zadarskog statuta, po kojima, ako svjetovno ili crkveno lice, bez obzira na položaj ili spol, dađe svoje zemljište nekome u obradu, dužno je ugovoriti tako, da dobije najmanje četvrtinu ubranih plodova godišnje, a ako protivno postupi, prema jednoj odredbi plaća vlasnik i obrađivaatelj svaki po 10 libara malenih mletačkih dinara na svaki gonjaj za kaznu u korist zadarske komune, a od toga jedna trećina pripada

565 Rački F., op. cit. p. 101.

566 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 40. sv. III. 50. 238. 338. 359. 360. sv. IV. p. 6. 7. 8. 18. 39. 142. 363. 392. 393. 417. sv. V. p. 136. 374. 407. 437. 457. sv. VI. 218. 268. sv. VII. 54. 124. 160. 169. i t. d.

567 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXII.

568 Ibidem

569 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 665,

tužitelju,⁵⁷⁰ dok prema drugoj odredbi, svaki plaća kaznu od 25 libara malenih mletačkih dinara. Drugom se odredbom ujedno propisuje, da vlasnikovo pravo na plodove treba iznositi točno jednu četvrtinu plodova.⁵⁷¹ Davanje četvrtine plodova vlasniku zemlje naziva se »terraticum«, pa se emfiteutski odnos često označuje još »pastinare terram alicuius ad terraticum«.⁵⁷²

Obraditelj je bio dužan, pored toga što je davao četvrtinu plodova i obrađivao vinograd, da zasadi oko svakog vinograda masline na svaka tri koraka. U vinogradu, koji je zapremao više od četiri gonjaja površine, još 4 stabla murava, u koliko se vlasnik nije drugačije dogovorio s obraditeljem. U samom pak vinogradu obraditelj je bio dužan zasaditi ona stabla, koja će biti korisna po njegovom mišljenju za vinograd. Ako se obraditelj ne bi držao ovih odredaba, plaćao je globu od 6 libri malenih mletačkih dinara prve godine, a poslije, nakon svake godine, 20 soldi malenih, dokle god ne bi zasadio prema toj odredbi.⁵⁷³

Obraditelj je bio dužan svake godine obrađivati zemlju, a u koliko bi je zanemario, gubio je pravo na dio ploda, a mogao je pače izgubiti uopće pravo na obrađivanje. Ako ne obradi zemlju, onako, kako je obećao, u prvoj godini gubio je pola ploda, a ako ne obradi ni slijedeće godine, kako je pogođeno, gubio je cijeli plod, a ako ju pak ne obradi ni treće godine, gubio je uopće pravo na vinograd. U protivnom smislu te odredbe vlasnik nije smio sklopiti bilo kakav sporazum, te se je ova odredba morala primijeniti i u slučaju, ako je ugovorena kazna.⁵⁷⁴

Da bi se točno odredilo, koje je poslove obraditelj bio dužan pozavršavati u toku godine, donijeta je reformacija, kojom se određivalo, da je obraditelj bio dužan godišnje najprije obrezati vinovu lozu, zatim 2 puta okopati vinograd i to. prvi put prije nego vinova loza prolista, prije svetkovine sv. Jurja (u mjesecu travnju), i drugi put u periodu svibanj-lipanj do svetkovine sv. Petra.⁵⁷⁵ Obraditelj nije smio samovoljno postavljati čuvara vinograda nego je bio dužan tražiti suglasnost vlasnika, ili pak zatražiti od vlasnika, da ga on namjesti.⁵⁷⁶

Obraditelj nije smio započeti berbom plodova, ako nije obavijestio vlasnika o tome tri dana ranije, jer u protivnom slučaju gubio je pravo

570 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXII. Lib. V. cap. XXV.

571 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXIV.

572 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXIII.

573 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXIII.

574 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXVI.

575 Statuta Jadertina Reformationes, br. 63.

576 Statuta Jadertina Reformationes, br. 64.

na plodove, koji bi ga pripadali za tu godinu. Međutim, ova se statutarna odredba mogla mimoći sporazumom među vlasnikom i obraditeljem.⁵⁷⁷

Prilikom predavanja teratika vlasniku važno je slijedeće: ako je vlasnik želio primiti svoj dio plodova u grožđu, obraditelj je bio dužan dovesti grožđe na barci na svoj trošak, ako je pak vlasnik želio primiti svoj dio u vinu, obraditelj je morao na svoj trošak mastiti grožđe, a zatim bačvama dopremiti ga na obalu zadarske luke. Odatle je vlasnik uzeo svoj dio, te ga na svoj trošak odveo svojoj kući. Vlasnik se je mogao i drugačije dogovoriti s obraditeljem, ali u tom slučaju uvjeti su se morali unijeti u javnu ispravu o zasnivanju emfiteutskog odnosa.⁵⁷⁸

Obraditelj je imao pravo prodati »ius suum« kome je htio. Ako pogodbom o zasnivanju emfiteuze nije drugačije ugovoreno, važila je statutarna odredba, po kojoj je obraditelj bio dužan za slučaj da je htio prodati svoje emfiteutsko pravo, prvo obavijestiti o tome vlasnika zemljišta i ponuditi mu pred dvojicom svjedoka uz određenu cijenu. Ako se vlasnik nije mogao složiti obzirom na cijenu, obraditelj je mogao ponuditi svoje pravo na prodaju drugoj osobi. Složivši se s tom osobom u pogledu cijene, bio je obraditelj dužan, da uz tu cijenu ponudi svoje pravo pred dvojicom svjedoka vlasniku zemljišta. Ovomu je pripadalo pravo da se odluči u roku od 8 dana da li će kupiti uz cijenu, koju nuda obraditelju druga osoba. U slučaju da je htio provjeriti, da li kupac zaista nuda obraditelju označenu cijenu, morao je povjerovati zakletvi kupca i prodavaoca. U koliko se vlasnik ne odluči za kupnju u roku od 8 dana, obraditelj je mogao zaključiti kupoprodajni ugovor s kupcem, a vlasnik je bio dužan potražiti eksaminatora, da potpiše ugovor. Ako se vlasnik ne bi suglasio s takvom prodajom, a niti pozvao eksaminatora, da potpiše ispravu o kupoprodaji, obraditelj je mogao zatražiti od kneza, da prisili vlasnika rogirati eksaminatora, pa ako ni u ovom slučaju vlasnik nije htio postupiti, tada je bila zadarska kurija dužna sama pozvati eksaminatora, da potpiše notarsku ispravu o kupoprodaji emfiteutskog prava.⁵⁷⁹

Ako se analiziraju sačuvane isprave sve do XV. stoljeća, možemo utvrditi, da su osnovne postavke pojma emfiteuze u svima jednako zastupane. Do objavljivanja zadarskog statuta promjenjiv je bio samo teratik, koji je varirao između jedne desetine do jedne trećine od ukup-

577 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXVII.

578 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXVIII.

579 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXV.

nih plodova, dok se kasnije nije ustalio na jednu četvrtinu. Iznimno je teratik mogao biti manji, ali to obično na osnovi posebne kneževe dozvole.⁵⁸⁰ Dužnost obraditelja da godišnje obrezuje i dva puta okopa vinograd nije se izričito navodila u notarskim ispravama sve do 1342. godine, kada je vjerojatno donesena spomenuta statutarna reformacija po tom predmetu. Značajno je, da se slične odredbe zadarskog statuta o emfiteuzi nalaze i u zbirci običajnog prava zadarskog zaleđa učinjenoj polovicom XVI. stoljeća.⁵⁸¹

Založno pravo. U zadarskom statutarnom pravu pojmom založnog prava obuhvaćen je pignus i tenuta. Pignus-om se naziva zalog, koji daje dužnik vjerovniku na osnovi ugovora zbog osiguranja vjerovnikove tražbine. Ugovor se morao unijeti u javnu ispravu, ako je zalog vrijedio više od 10 libara malenih mletačkih dinara, jer u protivnom slučaju ugovor o zasnivanju zalogu bio bi bez pravne važnosti.⁵⁸² Zalogom nije mogla postati stvar, zbog koje se vodio spor u sudskom postupku, pače, važila je odredba, da vjerovnik, koji protivno postupi, gubi pravo na tražbinu i na naknadu troškova, ako ih je imao u vezi sa tom stvari, a pored toga je platio globu od 50 libara malenih mletačkih dinara u korist zadarske komune.⁵⁸³ Predmetom zalogu mogle su biti sve stvari, koje su se mogle prodati, pa i sam zalog. Ako dužnik, koji je primio neku stvar u zalog, dađe tu stvar u zalog svom vjerovniku za veću sumu, nego što je njegovo potraživanje, založni vjerovnik nije bio dužan taj založeni zalog vratiti zalagatelju, a niti prvom zalagatelju, osim ako mu zalagatelj isplati iznos, za koji je dat zalog.⁵⁸⁴ Založni vjerovnik mogao je zalog prodati putem inkantacije, ako je dužnik bio sudskom presudom osuđen na isplatu tražbine.⁵⁸⁵ Kako se vidi, prema zadarskom statutu izraz pignus predstavlja ugovoreno osiguranje vjerovnikove tražbine, po kojem vjerovnik stiče stvarno pravo na dužnikovoj imovini, koja je data u zalog tako, da je vjerovnik imao pravo na posjed stvari i na namirenje svoje tražbine iz te stvari putem prodaje. Da je vjerovnik imao pravo i na posjed zalogu, dokazuje ne samo formulacija statuta, nego i formulacija notarskih isprava, po kojima se zalog daje vjerovniku uz formulu »pro quibus denariis (posuđenih!) damus, subpignoramus,

580 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 665.

581 Thalloczy Lj., op. cit. (Glasnik zem. muz. Bosne i Hercegovine) sv. XVIII. 1906. god. p. 34.

582 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LII.

583 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XVII.

584 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LIII.

585 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXXXIV.

tradimus et assignavimus tibi... circa terciam partem nostrarum terrarum...»⁵⁸⁶ Ako pak pignus nije tradiran, nego samo ugovoren,⁵⁸⁷ založni vjerovnik stekao je pravo na posjed tek po pravomoćnosti presude, jer inače ne bi bila shvatljiva statutarna odredba o načinu prodaje pignus-a putem inkantacije, za koju se tražio preduvjet, da prodavaoc mora biti u posjedu stvari.

Drugu vrstu založnog prava predstavlja »tenuta«. Sudska vlast mogla je svojom odlukom vjerovnika staviti »in districtam seu tenutam bonorum«, t. j., u posjed dužnikove imovine, ako su za to postojali razlozi zbog osiguranja podmirenja vjerovnikove tražbine. Uslov za donošenje takve odluke bilo je podignuće tužbe vjerovnika pred sudom. Ako je zahtjev vjerovnika bio u vrijednosti od 20—100 soldi malenih mletačkih dinara, kurija je davala vjerovniku tenutu već nakon prvog sudskog poziva dužniku, ako se ovaj tom pozivu nije odazvao lično ili po svom zastupniku. U tom slučaju čekalo se dužnika 8 dana, pa ako se ni kroz to vrijeme nije odazvao sudskom pozivu, na prisegu vjerovnika o dugovanju i parničkim troškovima sud je dozvolio vjerovniku, da se iz dodijeljene mu tenute namiri. Ako se pak u tom roku dužnik odazove, vjerovnik je bio dužan povratiti posjed odbivši troškove, koje je vjerovnik imao zbog kontumacije dužnika. Posjed se ne bi restituirao dužniku, ako se ne bi odazvao naknadnim sudskim pozivima, te bi se u tom slučaju donijela presuda u odsutnosti, a zatim odredio izvršni postupak.⁵⁸⁸ Ako je tužbeni zahtjev vjerovnika glasio na iznos od 100 soldi do 10 libri malenih mletačkih dinara, rok čekanja dužnika bio je 15 dana.⁵⁸⁹ Kod zahtjeva u vrijednosti od 10—20 libri rok je bio mjesec dana,⁵⁹⁰ kod zahtjeva pak od 20—50 libri tri mjeseca, time, da je vjerovniku pripadalo pored prava na posjed također i pravo na plodove, koje je ubirao kroz sve vrijeme, dokle god se dužnik nije odazvao sudskom pozivu,⁵⁹¹ i napokon, ako je tužbeni zahtjev glasio od 50 libara na više do bilo kojeg iznosa, vjerovnik je primio posjed dužnikove imovine na osnovi sudske odluke, kao i pravo uživanja plodova kroz 6 mjeseci odnosno unutar toga roka, dokle god se dužnik nije odazvao sudskom pozivu. Ako bi se dužnik u postavljenom roku odazvao, ali se kasnije nije odazvao drugom sudskom pozivu, sud je donosio presudu u odsut-

586 Smičiklas T., op. cit. sv. IX. p. 219.

587 Smičiklas T., op. cit. sv. XIV. p. 447.

588 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XLIII.

589 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XLIV.

590 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XLV.

591 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XLVI.

nosti. Ako se pak ne bi odazvao pozivu sa rokom od 6 mjeseci, sud bi donio rješenje, da se vjerovnik namiri u svom potraživanju i svojim parničkim troškovima iz imovine, koja mu je data u posjed. Dužnik nije mogao tražiti naknadu od vjerovnika za ubrane plodove za vrijeme tenute, jer se to pravo vjerovnika uzimalo kao kazna dužniku zbog neodaziva sudskom pozivu.⁵⁹² Treba podvući, da je vjerovnik bio dužan zakleti se na istinitost i opravdanost visine svoje tražbine iz razloga, što se nabrojenim statutarnim odredbama predvidio slučaj, kada je vjerovnik postavljao zahtjev bez javne isprave o obavezi dužnika.

Ako je vjerovnik svoj tužbeni zahtjev zasnivao na javnoj ispravi, vrijedili su propisi kao za slučaj bez isprave, time da je rok čekanja odaziva dužnika bio 30 dana. Ako se dužnik nije odazvao sudskom pozivu, sudsko vijeće trebalo je izdati naređenje, da se vjerovnikova tražbina, legitimni troškovi i eventualna kazna ugovorena ispravom za slučaj neispunjena obaveze, naknadi iz dužnikove imovine. Kazna nije mogla glasiti na veći iznos nego što predstavlja jedna četvrtina tražbine. Iako je vjerovnik zahtjev zasnivao na javnoj ispravi, ipak je bio dužan prethodno zakleti se, da isprava nije fiktivna.⁵⁹³ Bez obzira da li je vjerovnikov zahtjev osnovan na ispravi ili na samoj tvrdnji, sud je mogao izdati naređenje o stavljanju vjerovnika u posjed, ako se dužnik nije odazvao na prvi poziv pa makar se nalazio izvan Zadra. Tek iza odredbe o tenuti, sud je bio dužan da obavijesti ukućane, koji su stanovali u kući, u kojoj je ranije živio dužnik, o izvršenoj tenuti, pa je takav postupak dostajao za daljnje procesualne radnje, koje su bile predviđene, ako se dužnik nije odazvao sudskom pozivu.⁵⁹⁴

Odluku i naređenje o stavljanju vjerovnika u posjed dužnikove imovine donosila je kurija.⁵⁹⁵ Vjerovniku je u načelu pripadalo pravo da sam izabere stvari iz dužnikove imovine, koje je želio da mu sudsko vijeće dodijeli u posjed zbog osiguranja njegovog potraživanja. Izgleda da vjerovnik nije mogao po najstarijoj odredbi odabrati stvari kao bračni krevet, ormar, posteljinu, odjeću, koja je pripadala dužniku ili njegovoj porodici, kao ni kuću, u kojoj je prebivao dužnik sa svojom porodicom.⁵⁹⁶ Kasnijom statutarnom odredbom modificiralo se vjerov-

592 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XLVII.

593 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LI.

594 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LII.

595 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. L.

596 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XLVIII.

nikovo pravo odabiranja tako, da je vjerovnik bio dužan izabrati prvenstveno stvari, koje su pokretne i koje se same kreću, izuzevši krevet, krevetninu, odjeću dužnika i njegove obitelji. Ako pak dužnik nije imao pokretnine, mogao je odabrati nekretninu, izuzevši kuću, u kojoj je dužnik živio sa svojom porodicom. Ako dužnik nije imao ni pokretnine ni nekretnine, u tom slučaju vjerovnik je mogao tražiti tenutu na potraživanja, koja dužnik ima od svojih dužnika, a ako dužnik nije imao ni takvu imovinu (nomina debitorum), vjerovnik je mogao biti stavljen u posjed na stvarima, koje su dnevno služile dužniku i njegovoj porodici (krevet, posteljina, ormari, kuća, u kojoj živi).⁵⁹⁷ Drugom odredbom, vjerojatno kasnijom, statut je odredio, da se vjerovnika treba staviti u posjed najprije na nekretninama izuzevši kuću, koju dužnik obitava, a zatim na pokretninama do iznosa, koji je dvostruk u odnosu na iznos potraživanja (čime je bila izmijenjena ranija odredba od jedne trećine iznad iznosa potraživanja).⁵⁹⁸ Ako dužnik nije imao ni nekretnina ni pokretnina, dolazila su u obzir dužnikova potraživanja prema njegovim dužnicima. Ako pak dužnik nije imao ni svojih dužnika, uzimao se krevet, ormar, posteljina i kuća, u kojoj je živio dužnik.⁵⁹⁹

Osnov za tenutu nije bilo uvijek i redovito isključivo potraživanje na osnovi obligacije. Sud je određivao tenutu i u slučaju, kada se vodio sudski postupak povodom spora zbog posjeda na nekoj nekretnini. U tom slučaju također je važno načelo, da je tužitelj sticao pravo na posjed tuženikove imovine, ako se ovaj nije odazvao na prvi poziv. Tužitelj je mogao posjedovati i uživati plodove kroz godinu i jedan dan, t. j., dok se tuženi ne odazove pozivu u tom roku. Pod plodovima su se podrazumjevali i dohoci od iznajmljivanja kuće. Ako se tuženi nije odazvao ni u roku od godinu i jedan dan, sud je dodijelio zatraženi posjed tužitelju uz prethodnu zakletvu da je zahtjev opravdan.⁶⁰⁰ Ako se tuženi odazvao, pa je zatražio očevid na spornoj nekretnini, a zatim se odrekao daljnjeg postupka, tužitelj je također dobio tenutu nad nekretninom, nad kojom je izvršen očevid.⁶⁰¹

Dužnik odnosno tuženi nije smio smetati vjerovnika, odnosno tužitelja, u posjedu na stvarima, koje je dobio u tenutu. U protivnom

597 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LIII. CXX.

598 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XLIX.

599 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXXXIII.

600 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LIV.

601 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LV.

slučaju, plaćao je novčanu kaznu, koja se povećavala razmjerno prema visini iznosa tužiteljevog zahtjeva.⁶⁰²

Analizirajući statutarne odredbe o tenuti zaključujemo, da je tužitelj mogao dobiti tenutu za vrijeme sudskog postupka na osnovi »districta« i nakon završenog sudskog postupka na osnovi sudske presude (tenutam dare per sententiam vel districtam).⁶⁰³ Ako je tužitelj dobio tenutu na osnovi sentencije, tužitelj je mogao, ako je prethodno pozvao osuđenog da otkupi zalog, a ako ovaj to nije učinio u roku od 3 dana, taj zalog prodati. Prodaja je morala uslijediti putem inkantacije.⁶⁰⁴

Treću vrst založnog prava predstavljala su ona založna prava, koja su se temeljila na zakonu. Najmodavac kuće stjecao je založno pravo na stvarima najmoprimca, koje je on unio u kuću, ako ovaj nije udovoljavao pogodbi. Najmodavac je bio ovlašten »sua auctoritate recipere pignus de bonis in domo locata repertis«.⁶⁰⁵ Isto tako je i vlasnik zemljišta stjecao založno pravo na kmetovom žitu bez posebne pogodbe ili odluke sudske vlasti, ako je posudio kmetu novac, a ovaj nije u roku vratio.⁶⁰⁶

Založno pravo je prestalo, ako je prestala obaveza, zbog koje je založno pravo osnovano, zatim, prodajom zaloga, jer su ovom prestajala založna prava, koja su slijedila iza prodavaočevog i konačno propašću zaloga. Založno pravo je moglo prestati i dosjelošću bonae fidei possessoris.

5) Obvezno pravo

Razvoj obveznog prava. Nema sumnje da obvezno pravo zadarske komune u doba procvata predstavlja odraz stupnja ekonomskog razvoja Zadra u to doba. Međutim, sudeći prema sačuvanim ispravama, koje se odnose na zadarsko područje, a datiraju iz XII. stoljeća, mogli bismo steći krivu predodžbu o ekonomskim odnosima u Zadru u to doba, a isto tako i o ondašnjem razvojnom stupnju obaveznog prava. Isprave iz tog vremena govore nam o kuproprodajnim ugovorima, darovanjima i sudskim presudama s jedinim predmetom utvrđivanja vlasništva na nekretnini. Nekoliko oporuka iz XII. stoljeća ne mijenjaju u tome ništa bitno. Značajno je, da se sve te isprave odnose upravo na vremensko

602 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XVII.

603 Ibidem

604 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXXXIV.

605 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXIII.

606 Statuta Jadertina Reformationes, br. 65.

razdoblje između 1180. — 1202. godine, dakle, baš na period, u kojem se Zadar, oslobodivši se po četvrti puta u toku stoljeća mletačke okupacije, razvijao pod okriljem hrvatskougarskog kralja, svog legitimnog vladara. No treba podvući, da sačuvane isprave predstavljaju veoma maleni postotak od stvarno ispostavljenih isprava. Ta se činjenica ima pripisati teškim prilikama, koje su vladale u Dalmaciji za vrijeme borbi hrvatskougarskog kralja s Venecijom zbog obrane dalmatinskih gradova od mletačkog osvajača. Mnoge isprave iz vremena prije i poslije XII. stoljeća propale su tokom ratova, pljačkanja i uništavanja u Zadru sve do najnovijeg vremena, pa je očito, da nam sačuvane isprave iz XII. stoljeća mogu osvijetliti samo djelomično ekonomske odnose u Zadru, u stvari, i sam promet nekretnina vrlo oskudno. Sigurno je, da se niti te isprave ne bi sačuvale, da nisu bile strogo čuvane u samostanskim arhivima, kao dokazi prava ovih samostana na odnosne nekretnine. Međutim, među sačuvanim dokumentima nalaze se ipak neki, po kojima možemo utvrditi, da je u Zadru bio, naročito u drugoj polovici XII. stoljeća, neosporno veoma živ promet. To nam dokazuju ugovori Zadrana sa Pizancima 1188. godine, s Rabljanima 1190. godine, te konačno, i sama izjava mletačkog dužda 1202. godine, po kojoj se Zadar tada smatrao jednim od najutvrđenijih gradova na svijetu.⁶⁰⁷ Već sama činjenica da se u Zadru osniva 1188. godine posebni sud za rješavanje sporova Pizanaca, koji su uplovili u zadarsku luku, za slučaj, da nisu bili voljni riješiti taj spor pred zadarskim sucima, te da su Zadrani osigurali ugovorom povlasticu, po kojoj su bili dužni, došavši u Pizu, isplatiti samo onu daću, koju su plaćali sami Pizanci, i napokon sama činjenica, da su Zadrani sklapali ugovor s dalekom Pizom,⁶⁰⁸ kao i to, da je u Zadru važilo načelo, koje je registrirano u ispravama iz druge polovice XII. stoljeća, da se kupoprodaje i darovanja imaju pismeno ustvrditi⁶⁰⁹ dokazuje, da je zadarska ekonomika u to doba bila razvijena, te da je prema tome morao postojati odgovarajući sistem normi za reguliranje obligacionih odnosa, koji su izvicali iz takve ekonomske baze, a time i veći broj odgovarajućih isprava.

Uništenje Zadra, koje su krstaši izvršili 1202. godine, a potom pljačka u Zadru, koju su Mlećani obavili, izgleda, da ipak nije imala trajnijih posljedica za zadarsku trgovinu. Ponajprije, Zadru je pomoglo njegovo prirodno zaleđe, a potom i sam hrvatskougarski kralj,

607 Skok P., Tri starofrancuske kronike o Zadru god. 1202. (Zagreb, 1951. p. 85.)

608 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 223.—224.

609 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 261., 286.

jer je sklopio s novim mletačkim okupatorom 1216. godine ugovor, po kojem je Venecija bila dužna dozvoliti hrvatskim trgovcima slobodnu trgovinu u Zadru, a Zadranima trgovinu u zaleđu.⁶¹⁰ Stoga je razumljivo, da se zaderski trgovački promet odvijao sve jače tako, da mu nisu mogle smetati ni same mletačke zabrane o kupovini zadarske robe iz 1226. godine.⁶¹¹ Toma Arhiđakon, suvremenik, ističe pače, da su se Zadrani opet obogatili naročito pomorskom trgovinom,⁶¹² pa nije čudno, da ih drugi poraz, koji ih je zadesio od Mlečana 1243. godine, nije uništio, tim više, što, su se Mlečani htjeli približiti neprijateljskom Zadru, pa su mu dali nove olakšice u trgovini dozvoljavajući mu 1248. godine, da svu robu, koju izvozi iz Tunisa, Sicilije, Romagne i barbar-skih zemalja, slobodno uvozi u Veneciju plaćajući samo onu daću, koju su plaćali i sami Mlečani,⁶¹³ a kasnije, osiguravajući ih, k tome, da im važe svi trgovački ugovori, koje su sklopili sa stranim zemljama.⁶¹⁴ Poređujući broj sačuvanih isprava iz XII. stoljeća sa brojem isprava, koje su sačuvane iz XIII. stoljeća, možemo zaključiti, da se Zadar brzo oporavio nakon poraza iz 1202. godine, te da je daleko napredovao u svom ekonomskog razvoju već u prvoj polovici XII. stoljeća. Dok iz XII. stoljeća imamo svega 20 sačuvanih isprava, dotle samo iz prve polovice XIII. stoljeća imamo blizu 50 sačuvanih, a ukupno u XIII. stoljeću oko 400, što bi značilo, da su obligacioni odnosi učestali naročito u drugoj polovici XIII. stoljeća. Ovakvi rezultati iz statističkih podataka o broju isprava odgovaraju i unutrašnjem razvoju same komune, koja se 1260. godine naziva republikom, te se pojavljuje sa potpuno izgrađenim organima, kao što su Veliko i Malo vijeće te Vijeće umoljenih. pače sa statutima, koji ovlašćuju rektore komune, da primaju stranca za zadarskog građanina.⁶¹⁵ Vjerojatno iz tog vremena potječe također statutarna odredba, po kojoj su Zadrani bili dužni sklapati sve obligacione poslove pismeno, ako im je vrijednost prelazila 10 libara malenih mletačkih dinara.⁶¹⁶ Posljedica takvog ekonomskog razvoja očitovala se svakako i u traženju notara, koji ne će obavljati notarske poslove samo uzgredno, kao što su to do sada činili svećenici, nego, koji će tu dužnost vršiti isključivo, a osim toga znati pomoći zadarskoj komuni da uskladi pravne propise potrebama intenzivnog trgovačkog prometa u Zadru.

610 Ljubić š., Listine sv. I. p. 29—31.

611 Ljubić š., Listine sv. I. p. 41.

612 Thoma Archidiaconus, Historia Salonitana (ed. Rački) p. 184.

613 Ljubić š., Listine sv. I. p. 79.

614 Ljubić š., Listine sv. I. p. 90.

615 Smičiklas T., op. cit. sv. V. p. 161.

616 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CIV.

Dok u prvoj polovici XIII. stoljeća prevladavaju darovanja, pogodbe o zasnivanju emfiteutskog odnosa i zamjene zemljišta, a tek se sporadično javljaju namire o isplaćenim tražbinama, prodaje i pogodbe o najmu, dotle je obratno u drugoj polovici XIII. stoljeća, a osobito poslije 1270-tih godina, kada premašuju brojem kupoprodaje, zadužnice, namire o podmirenju duga, punomoći radi zastupanja, zajmovi i druge isprave o zasnivanju obaveze. Počevši od 1289. godine javljaju se često pogodbe o ulozima na dobitak — ad lucrandum ili ad mercandum.⁶¹⁷ Ne bi se moglo tvrditi, da takvi pravni poslovi nisu bili i ranije poznati, ali je vjerojatno, da nije bio običaj takve poslove registrirati notarskim ispravama. Nema sumnje, da se inkantacija nije uvela tek 1265. godine, kada se ona po prvi puta spominje, jer inače ne bi bila shvatljiva tvrdnja u ispravi iz te godine, da je inkantacija izvršena »sedundum usum et consuetudinem civitatis Jadre«.⁶¹⁸ Da li su se ispostavljale i zadužnice prije 1271. godine, kada se po prvi puta javljaju, nije sigurno. One su jamačno zavedene prilikom donošenja propisa statutarne odredbe o dužnosti kontrahenata, da svoje obaveze pismeno registriraju, ili pak, što je vjerojatnije, njihova se pojava treba vezati uz postanak isprava kao samostalnog dokaznog sredstva. Treba naglasiti, da naziv publicum instrumentum za ispravu susrećemo upravo tih godina (t. j. 1274 po prvi puta),⁶¹⁹ što znači, da je isprava tada postala samostalno dokazno sredstvo u sudskom postupku, pa prema tome, da su kontrahenti imali razlog, da svoje ugovore pismeno uglave i pored odredbe o registraciji ugovora.

Kako se vidi, obaveze, koje često susrećemo naročito poslije 1270. godine, nisu tek u to vrijeme uvedene, nego su bile poznate i ranije, ali nisu bile česte pojave ili se nisu unosile u isprave. Pretežni dio tih obaveza po svim pravnim pravilima o zasnivanju, opstanku i prestanku obaveza ušao je i u zaderski statut iz 1305. godine. Manji dio obaveza nije ušao u statut, što znači da su propisi o zasnivanju, uglavcima ili o prestanku tih obaveza preživjeli, te da nisu odgovarali novom shvaćanju zasićenom naučavanjem glosatora i postglosatora, koji su prvenstveno nastojali prilagoditi Justinijanovo pravo suvremenim uvjetima. U samom zaderskom statutu iz 1305. godine određuje se, da se sporovi obzirom na stare ugovorne obaveze, koje su nastale prije donošenja statuta,

617 Jelić, Zadarski bilježnički arhiv. Vjesnik god. I 3 br. 57. 61. 62. 68. god I/4 br. 76. god. II/1 br. 101. 108. 116. god. II./2 br. 126. god. III/1 br. 150. god. III/2 br. 163. 170. 175. god. III/3 i 4 br. 206. 225. 233. 236. 245. 248. 267. 271. 279. — sve iz 1289. godine,

618 Smičiklas T., op. cit. sv. V. p. 340.

619 Smičiklas T., op. cit. sv. VII. p. 126.

imaju osvijetliti starim statutima i pravnim običajima zadarske komune,⁶²⁰ te da svi ugovori sklopljeni prije publikacije zadarskog statuta iz 1305. godine ostaju na snazi poslije publikacije u onoj važnosti, koju su imali ili su mogli imati u onom času, kad su sklopljeni.⁶²¹ Te odredbe dovoljno ističu činjenicu, da su se obaveze prije 1305. godine zasnivale na osnovi starih statuta, te da je prema tome bilo ugovora, koji su se razlikovali od onih, koji su sklopljeni poslije 1305. godine. Treba istaknuti, da ta činjenica ne znači, da su bili svi stari statuti drukčiji po svojim odredbama od onih, koji su proglašeni 1305. godine. Pomenutim statutarnim odredbama htjelo se podvući, da ostaju u kreposti svi uglavci određene obaveze, kako su predviđeni posebnim ugovorom, a na osnovi tada važećih statuta, te da prema tome obaveza nije pobojna ni ništava iz razloga, što na pr. sadrži pored osnovne obaveze pogodbu, po kojoj je prekršitelj obaveze plaćao ugovorenu kaznu u dvostrukoj visini od vrijednosti obaveze, a novim je statutom određeno, da je pravni posao ništav, ako se uglavi kazna veća od jedne četvrtine od ukupne vrijednosti obaveze. Kad bi se primijenio novi statutarni propis iz 1305. godine, po kojem vjerovnici gube pravo na tražbinu, ako se ugovorom o odnosnoj obavezi uglavi veća kazna od jedne četvrtine od ukupne vrijednosti tražbine,⁶²² svi prije sklopljeni ugovori bili bi izlišni za vjerovnike, jer nijedan ne bi mogao ostvariti svoja potraživanja, budući da su kazne glasile obično na dvostruki iznos.⁶²³ Međutim pored takvih obaveza, zasnovanih prije 1305. godine, koje su ušle u novi statut s preinačenim sporednim uglavcima, ima također i takvih obaveza, koje su ušle u novi statut pod izvjesnim uslovima. To su sve kupoprodaje, darovanja, odnosno sva otudjenja zabranjenih stvari i u korist zabranjenih osoba (*res prohibitae, personae prohibitae*). Prema propisima, koji su važili prije 1305. godine, nekretnine nisu označavale *res prohibitae*, ako ih je neka osoba željela otuđiti u korist samostana, a niti su redovnici bili *personae prohibitae*, kojima se ne bi smjelo oporukom namijeniti kuća, zemlja ili vinograd. Prema statutu iz 1305. godine naprotiv kupoprodaja nije kao takva ukinuta, nego je bila zabranjena, pod prijetnjom ništavosti ugovora, ako se kupoprodajom prenosilo vlasništvo na nekretninama u korist samostana. Konačno postoji obaveza, koja uopće nije preuzeta u statut iz 1305. godine, a

620 Statuta Jadertina, Lib. I. cap. II.

621 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XCV.

622 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XCVII.

623 Smičiklas T., op. cit. sv. V. p. 601. sv. VI. p. 104., Jelić, op. cit. Vjesnik god. I/3 br. 9. 10. 11. 13. 35. god. I/4 br. 74. Smičiklas T., op. cit. sv. VII. p. 132. 337, sv. VIII p. 77. 103.

to je darovanje uz uglavak »pro talione«. Tokom XIII. stoljeća često se pojavljuje donatio uz naknadu, koja se u vrelima naziva »remuneratio« ili »talio«. Prema tome, prema starijem zadarskom pravu darovanje nije bila besplatna namjena imovinske koristi u korist obdarenog. Taj pravni običaj je statutom ukinut, ali ugovori o darovanju s tim uglavkom važili su i poslije 1305. godine, ako su bili sklopljeni prije te godine.

Postanak i sadržaj obveza. Statutarno obvezno pravo zasniva se na pojmu obligatio, koji sadrži međusobno povezan dug sa odgovornošću. Dužnik odgovara za svoj dug svojom imovinom na osnovi obligacije, a obligacija je pravna veza. Odnos dužnika, koji ne prouzrokuje odgovornost, nema značaj obligacije. Ugovori, koje sklopi neka osoba sa sinovima, koji se nalaze pod očinskom vlašću, bez izričite dozvole i suglasnosti oca ili majke, ništavi su, te iz njih ne priističe bilo kakva obligacija (»ipsi contractus nullius sint valoris, nec ex ipsis talibus obligationibus vel contractibus concedatur obligatio aliqua«).⁶²⁴ Sličnu odredbu donosi drugi statutarni propis, po kojem vjerovnik gubi pravo na povratu uzajmljenog novca, ako je taj novac uzajmio sluzi ili sluškinji, pače, bio je dužan platiti novčanu kaznu (»omnia quae eis mutavit, vel cum eo luxerit perdat et insuper solvat... pro bano...«).⁶²⁵ Stoga je očito, da sastavljači statuta nisu razlikovali dug od odgovornosti. Oblici dužnikove odgovornosti dobivaju svoju važnost tek u izvršnom postupku.

Sam termin obligatio ima djelomično opravdanje za svoju upotrebu i u samom statutu. Prvotno njegovo povijesno značenje, po kojem je dužnik za slučaj neizvršenja obaveze dospio pod vjerovnikovu vlast, nije se sasvim izgubilo, jer prema statutu dužnik, koji nije mogao udovoljiti vjerovnikovoj tražbini po donošenju sudske presude niti iz imovine, koja mu je služila u lične i svakidašnje svrhe, bio je uhvaćen i bačen u zatvor, gdje je ostao tako dugo, dok nije udovoljio vjerovnikovim tražbinama.⁶²⁶ Stoga je razumljivo, da se u statutu govori također »super captione personarum pro debitis«, ⁶²⁷

U zadarskom predstatutarnom pravu, pa i u kasnijem običajnom pravu, sačuvala nam se institucija—vražda, koja nije ušla doduše u zadarski statut iz 1305. godine, ali zato u reformacije zadarskog statuta. Ona je značajna, jer prikazuje relikat skupa onih primitivnih obveza, iz

624 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XCIV.

625 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. V.

626 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXXXIII, Lib. III. cap. IX. LVII.

627 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. VIII.

kjih se razvila kasnija obligacija. U poretku rodovskog sustava važi lo je pravilo: tko bi drugog ranio ili usmrtio bio je podložan osvetti i kazni oštećenog, odnosno njegovog roda. U doba, kada se prviput spominje u vrelima vražda (1271 godine), oštećeni nije imao više pravo, da se sam osvetti, odnosno njegov rod, nego je bio dužan tražiti sudskim putem otkupninu-vraždu. pa je povreditelj bio dužan platiti oštećenom novčanu kaznu u iznosu. koji je odredio sud svojom presudom. Oštećeni nije imao pravo uhvatiti povreditelja, ako nije bio u mogućnosti naknaditi ođštetu, nego je sud odredio u eksekutivnom postupku ovrhu nad imovinom povreditelja, a ako takva nije postojala, povreditelj bi bio baćen u zatvor.

Vražda u XIII. stoljeću označuje obvezu iz delikta, koja ima značaj obligacije, t. j. pravne veze. Stoga je razumljivo da Radovan i Dako Draginići potvrđuju javnom ispravom, da su primili od Jurge Kačića 20 romanata »pro satisfatione sanguinis«, koju je zadarski sud odredio svojom presudom zbog ubistva oca i sina.⁶²⁸ Izgleda međutim, da se Draginići nisu zadovoljili određenom vraždom, pa su činili štetu povreditelju Jurgi Kačiću, a ovaj je na to uzvratilo, te time dao povoda, da se ponovo sastane sud radi rješenja zbog prolivene krvi. 1275. godine sud je ponovo donio presudu, kojom se nalaže obim strankama, da se pomire, a ako bude ikada više povreditelj bio pozvan na sud zbog izvršenog ubistva, oštećeni su dužni izjaviti pred sudom, da su se već složili s povrediteljem radi tog ubistva. Tom presudom bio je ujedno povreditelj suđen da plati 40 romanata kao naknadu »iniurie illate... de morte et sanguine effuso«.⁶²⁹ Iz reformacije pak zadarskog statuta saznajemo, da se vražda sačuvala još u XV. stoljeću na zadarskom području. Reformacijom iz 1455. godine bilo je određeno, za slučaj da neki kradljivac ili zločinac bude ubijen ili ranjen prilikom hvatanja od strane članova lige, da su u tom slučaju dužni svi članovi lige isplatiti alikvotni dio vražde (... »quod aliquis... occisus vel vulneratus foret... et opus foret solvendi urasdam, quod in tali casu omnes de dicta liga pro rata teneantur solvere dictam urasdam«.)⁶³⁰ Drugom odredbom iste reformacije bilo je priznato pravo svima članovima lige na vraždu, ako bude neki član lige ranjen »cum effusione sanguinis« u iznosu od 10

628 Smičiklas T., op. cit. sv. V. p. 586.

629 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 112.

630 Statuta Jaderina Reformationes, (Forma privilegiorum ligarum comitatus Jadræ)

libri malenih mletačkih dinara, a ako bude »sine effusione sanguinis«, 5 libri. Krivac je pored toga bio kažnjen redovnom sudskom presudom.⁶³¹

Primjeri vražde, dakle, pokazuju, da se prvotna povreda povreditelja pojavljuje u XIII. stoljeću kao izgrađena obligacija. Krug ovlaštenika na vraždu nije ograničen krvnom vezom kao ranije, nego se proširio na jednu teritorijalnu zajednicu ljudi, a zatim, pojam vražde nije se sastojao, kao u doba rodovskog sustava, u fizičkoj vezanosti povreditelja i u vjerovnikovoj vlasti nad povrediteljevom osobom, nego je ta obveza značila pravnu obvezu imovinskog karaktera. Povreditelj je bio dužan isplatiti vraždu, pa ako to nije učinio, bio je prisiljen sudskom ovrhom. što znači, da je ta obveza bila obligacija, po kojoj je povreditelj bio pravno vezan na isplatu vražde. Ako se obveza ne izvrši, vjerovnik ima pravo na tužbu zbog prisilnog izvršenja.

Prema statutarnim propisima izgleda, da nisu postojale neutužive obveze t. zv. *obligationes naturales*.

Obligacioni odnosi nastajali su iz kontrakta ili iz delikta. Statutarno pravo ne bavi se u osnovi uopće diobom obveza, te ne spominje sistematsku diobu obveza prema postanku (*ex contractu*, *ex delicto*, *quasi ex contractu* i *quasi ex delicto*). Kodifikatori statuta smatrali su, da obveza može nastati *contractu* ili *ex delicto*. To je očito, jer se prilikom reguliranja odnosa muža prema ženi, te gospodara prema sluzi određuje, da žena ne odgovara za ugovore i delikte, koje učini muž (*prohibemus ne ob maritorum contractus culpam seu delictum uxores inquietentur*),⁶³² a niti gospodar za ugovore i delikte svog sluge te obratno (*pro domini vel patroni contractu aut delicto liberti vel servi conveniri non possunt et econtra*).⁶³³ Međutim, nema sumnje, da se u životu Zadrana događalo, da je neka osoba vršila bez naloga posao za drugu osobu, ili da je vršila tutorsku dužnost ili pak da je nasljednik bio obvezan oporučiteljevom odredbom, da legataru nešto dade ili učini, te da su nastajale zajednice bez ugovora, no u statutu nema odredaba o tim obvezama iz kvazi kontrakta, osim tutorstva i legata per damnationem, a još manje kakav spomen o toj vrsti obveza. Slično vrijedi i za obveze iz kvazi delikata.

Prema statutarnom pravu osnov svakog ugovora predstavlja suglasna volja stranaka. Bez sporazuma volja kontrahenata nema obveznog

631 Ibidem

632 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXII.

633 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXV.

ugovora. Stoga se u statutu upotrebljava izraz prilikom reguliranja osnivanja obveza »ut quicunque voluerit vendere... donare, vel pignerrare seu obligare...«. ⁶³⁴ Ako ne postoji suglasna volja druge stranke, ugovor je bio ništav, pa se eventualno ispostavljen isprava poništavala. Tako kupac izjavljuje 1289. godine, da je kupoprodajni ugovor ništav, jer nije postojala prava volja prodavaoca i kupca da se proda, odnosno kupi brod, te da se prema tome isprava o toj kupoprodaji ne može smatrati »pro venditione firma«. ⁶³⁵

Svaki sporazum volja ugovarača nije pravno relevantan. Ako se sklopi ugovor, čiji uglavci nisu u skladu sa statutarnim propisima, ništav je, osim ako to statut izričito dopušta. No i sam sporazum volja nije uvijek dovoljan za osnivanje ugovora, makar je sporazum u skladu sa statutarnim propisima. Kod određenih ugovora potrebno je, da se sporazum unese u javnu ispravu, jer u protivnom slučaju ugovori bi bili ništavi, pa prema tome obligacija nije uopće nastala, a niti je ugovor bio utuživ. Statut izričito određuje, da se svako otuđenje nekretnina (kupoprodaja, darovanje, zalog ili bilo koja druga obligacija nekretnina), ako joj je vrijednost prelazila 10 libri malenih mletačkih dinara, ima uvrstiti u javnu ispravu. U protivnom slučaju svaka takva kupoprodaja, darovanje, pignorcija, odnosno, obligacija bila je ništava (nullius sit valoris). ⁶³⁶ Ostale obveze obzirom na oblik i način postanka bile su pravno relevantne, te se za njihovo zasnivanje nije tražila pismena forma kao uslov pravne važnosti. Unos tih ugovora u javne isprave bio je fakultativan. To dokazuje statutarna odredba, po kojoj, ako je neka osoba primila od druge osobe neku vrijednost bez zadužnice i svjedoka, može isplatiti ili vratiti tu vrijednost vjerovniku također bez isprave i svjedoka, pa ako vjerovnik povede parnički postupak protiv takvog dužnika, koji tvrdi, da je zajam ili obligaciju vratio, odnosno, izvršio kako je obećao bez obzira, da je obligacija nastala i prestala bez javne isprave i svjedoka, sud je bio dužan voditi postupak, pače dati ne vjerovniku nego dužniku pravo da položi prisegu, da je istinito ono, što je tvrdio. ⁶³⁷ Ostale statutarne odredbe, po kojima se udovoljava vjerovnikovom tužbenom zahtjevu pod uvjetom, ako je potraživanje do 5 libri malenih mletačkih dinara, da posvjedoči

634 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CIV. Lib. III. cap. XXIV. XLII. LII.

635 Jelić, Zadarski bilježnički arhiv, Vjesnik god. III/2 br. 167.

636 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CIV. Lib. III. cap. XXIV. XLII. LII.

637 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXXI. Lib. III. cap. LIV.

vjerovnikovu tražbinu jedan svjedok, a vjerovnik zaprisegne,⁶³⁸ a ako je pak do 10 libri, da posvjedoče dva svjedoka i vjerovnik da prisegne, i napokon iznad 10 libri, da vjerovnik dokaže svoje potraživanje javnom ispravom,⁶³⁹ ne mijenja osnovnu postavku, da su sve obligacije bez obzira na oblik i način postanka utužive, ako se ne protive svojim sadržajem statutarnim propisima i ako se ne odnose na nekretnine u vrijednosti iznad 10 libri.

Važila je opća postavka, da se ugovori sklapaju bona fide s obiju strana kontrahenata. Zakonodavac želeći, da se poštuje upravo ta bona fides među ugovaračima u potpunosti i jednako od obiju stranaka, donosi odredbu, kojom ovlašćuje dužnika, da on, a ne vjerovnik, dokaže zakletvom izvršenje svoje obaveze, jer kao što je vjerovnik vjerovao dužniku, kada mu je dao zajam bez svjedoka i bez javne isprave, tako je isto dužan vjerovati i zakletvi dužnika.⁶⁴⁰ Ipak treba naglasiti, da koliko god zaderski statut ovom odredbom zaštićuje bonam fidem u ugovorima, toliko ističe ipak preimućstvo javne isprave i za one ugovore, čija valjanost nije uvjetovana ispostavljanjem isprave, kod kojih je unos u javnu ispravu bio fakultativan.

Statutom nije, dakle, bilo izričito određeno osim kod zajmova te općenito kod novčanih dugova do 10 libri, da je pri sklapanju obveznih ugovora potrebno prisustvo svjedoka. Međutim, sve sačuvane notarske isprave, kojima se zasnivaju pojedini ugovori dokazuju, da su pri sklapanju pismenih ugovora prisustvovala dva ili više svjedoka. Statutom je doduše propisano, da je notar dužan pod zakletvom da upiše u ispravu imena svjedoka i kontrahenata te predmet ugovora izražen »quantitate«, kao i datum sklapanja ugovora,⁶⁴¹ ali za slučaj, da se ugovor ne registrira javnom ispravom, jer je registracija fakultativna, statut ne donosi odredbe. Da kod pisanih ugovora svjedoci samo potpomažu ispravu u sudskom postupku, pače, da nisu ni potrebni, jasno je, jer to podvlači i sam statut,⁶⁴² ali kod usmeno sklopljenih ugovora čito je, da su bili potrebni također i svjedoci. Njihovo prisustvo ne bi se moglo doduše kvalificirati kao konstitutivni element ugovora, što dokazuje citirana statutarna odredba, koja zaštićuje bonam fidem, ali ono je bilo preporučljivo radi vjerovnikove i dužnikove sigurnosti.

638 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXVIII.

639 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LIX.

640 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXXI.

641 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXXIX.

642 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXIX.

Kao što obveznim ugovorom nastaje obvezni odnos, tako se i deliktom zasniva obligacija. Izvršenjem protupravnog djelanja nastaje obveza i protiv volje dužnika, jer tu obvezu određuje sam statut. Svaka osoba, koja povredi tuđa pravna dobra, dužna je prema statutu da daje povređenom zadovoljštinu (vražda!), ili da mu plati određenu novčanu kaznu, ili da naknadi štetu, ili pak da plati kaznu i naknadi štetu. Propisi, kojima se zasnivaju obligacije ex delicto, pretežnim dijelom su sakupljeni u petoj knjizi zadarskog statuta.

Predmetom obveze može biti samo određena i pravno dopuštena činidba, koju statut naziva »nomen« (sa stajališta vjerovnika—creditor), a mnogo češće »debitum« (sa dužnikova stajališta — debitor). Sadržaj činidbe može biti različit. Statutom se izričito ističe naročito »debitum pecuniae seu cuiuscunque rei«⁶⁴³ čemu odgovara statutarna formulacija »si aliquis per cartam tenetur alicui ad certum terminum aliquid solvere seu dare«,⁶⁴⁴ što bi značilo, da je predmetom obligacije pretežno dužnikova dužnost da prenese na vjerovnika neko stvarno pravo. Međutim, statutom su predviđene i takve činidbe, po kojima je dužnik dužan nešto izvršiti i učiniti (obrađivanje zemlje, sagraditi kuću) ili pače nešto ne učiniti, odnosno propustiti (facere — non facere). Tako se na primjer statutom naređuje, da ona osoba, koja je sklopila pogodbu s nekom osobom »de laborando terram vel vineam ad summam vel de faciendo aliquod aliud opus in civitate vel extra«, a ne učini, što je pogođeno, dužna je platiti globu, a povrh toga izvršiti, što je pogođeno.⁶⁴⁵ Prema tome sadržaj činidbe ne mora biti samo dare, nego i facere odnosno non facere. pače i pati t. j. u trpljenju nečesa. U svakom slučaju, činidba mora biti pravno dopuštena, što znači, da nije zabranjena statutom, određena i procjenjiva, što nam dokazuje statutarni propis o notarskoj dužnosti, da označi uvijek u ugovoru »quantitatem« činidbe,⁶⁴⁶ te moguća u času sklapanja ugovora.

Posebne činidbe predstavljaju one, koje je dužnik bio dužan izvršiti, ako nije ispunio svoju obavezu dare ili facere, ili ako je počinio delikt. Među takve spada naknada štete i ugovorna kazna.

Obaveza naknade šteta može nastati, ako dužnik ne ispuni uopće ili djelomično svoju ugovornu obavezu, ili ako izvrši delikt. Tako se statutom predviđa na primjer, ako se osoba, koja je posudila neku stvar

643 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CVIII.

644 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXVII.

645 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXIX.

646 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXXIX.

od druge osobe, a ta je posudba unijeta u javnu ispravu, u kojoj su unijeti svi uvjeti upotrebe stvari, ne drži tih uvjeta ili ne vrati tu stvar u pogođenom roku, pa stvar propadne komodatar je bio dužan naknaditi stvar svom vjerovniku.⁶⁴⁷ U ovom slučaju dužnikova je činidba bila naknadno nemoguća, ali, ako ostaje moguća i poslije ugovorenog roka, a dužnik ne će da udovolji, u tom slučaju govori se o mora debitoris. Statutom se određuje, da je kupac, koji nije u ugovorenom roku isplatio kupovninu, za svaki dan napose »quo ipse emptor fuerit in mora«, osim pogođene kupovnine, bio dužan platiti izvjesnu novčanu kaznu.⁶⁴⁸ Slična je odredba važila za kupca, koji je kupio na dražbi nekretninu, a nije u roku od 3 dana, nakon što je ispostavljena isprava, isplatio kupovninu.⁶⁴⁹

Naknada štete na osnovi počinjenog delikta, ne pretpostavlja ugovorenu obligaciju, nego ima svoj izvor u odredbi statuta. Budući da je neka osoba svojim protupravnim djelanjem, koje je statutom opisano, prouzročila drugoj osobi štetu, uslijed svoje krivnje, oštećena osoba sticala je pravo na oštetni zahtjev. Često se umjesto naknade štete statutom propisuje određena novčana kazna, koja se u cjelini ili djelomično plaćala oštećenom.

Među oblicima krivnje statutom su istaknuti dolus (prevara kod društvene pogodbe smatra se dolusom),⁶⁵⁰ koji predstavlja, dakle, namjerno i svijesno postupanje, da bi se drugoj osobi učinila šteta, culpa (lata), koja predstoji, ako netko propusti i onu pažnju, koju bi svaki čovjek imao za određeni slučaj (pastir je dužan naknaditi vlasniku životinju, ako je izgubi »sua stultitia, pigritia vel negligentia«,⁶⁵¹ što je očito culpa lata), te culpa in concreto, za koju odgovara dužnik, ako ne primijeni onu kaznu, koju primjenjuje u svojim vlastitim stvarima (osoba, koja je posudila konja ne odgovara za gubitak, ako je posvetila oko njega onu pažnju »diligentiam... quam in suis propriis rebus adhibetur).⁶⁵² Bez sumnje, da je kompilatorima zadržanskog statuta bila poznata i culpa levis, t. j. pažnja, koju bi primijenio uredni otac obitelji, no takav se oblik krivnje ne napominje u statutarnim propisima. Interesantan je slučaj, koji se navodi u statutu, da je komodatar odgovarao

647 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. I.

648 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXVI.

649 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXXIV.

650 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. IX.

651 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXVI.

652 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXV.

za gubitak životinje, iako je postojao casus maior (požar, brodolom, perušenje, munja), ako nije primijenio onu pažnju, kao u svojim vlastitim stvarima.⁶⁵³ Kod collegantiae međutim poštivala se vis maior bezuvjetno. Ako je član kolegancije doživio brodolom, ili su ga porobili razbojnici, ili gusari ili mu je pak roba, odnosno, novac propao u požaru, te može to dokazati, nije odgovarao ni za gubitak robe ni novca.⁶⁵⁴ Kako se vidi, statutarno pravo je poznavalo i kustodiju, koja je zavisila o vrsti pojedinog ugovora.

Vjerovnik i dužnik većinom su prilikom sklapanja obveznog ugovora ugovarali određenu novčanu kaznu, koju je bio dužnik obavezan platiti vjerovniku, ako ne bi ispunio ugovorom uglavljenu obvezu. Do proglašenja važnosti statutarne propisa, kazne su obično glasile »sub pena dupli«, što znači, da je dužnik morao isplatiti vjerovniku dvostruki iznos od vrijednosti ugovorene obveze, ako je ne bi ispunio.⁶⁵⁵ Notarskom ispravom dužnik je priznao po pravilu svoje novčano dugovanje, koje će obično isplaćivati godišnje u pogođenoj rati u određeni dan i na određenom mjestu, bez prava na bilo koju ekscipciju, »sub pena dupli« za slučaj neizvršenja svoje obaveze u pogođenim rokovima jamčeći čitavom svojom imovinom.⁶⁵⁶ Međutim kazna u dvostrukom iznosu obaveze bila je 1305. godine zabranjena. te je statutom te godine određeno, da kazna ne može biti veća od jedne četvrtine vrijednosti stvari, odnosno, novčanog duga. Prema toj odredbi, dakle, vjerovnik je mogao potraživati sudskim putem u slučaju neispunjenja obaveze jednu četvrtinu vrijednosti obaveze cum legitimis expensis, t. j. sa troškovima tužitelja, koje je imao za vrijeme sudskog postupka zbog tog postupka na sudu li van suda.⁶⁵⁷ Prema istoj odredbi vjerovnik, u koliko bi ugovorio veću kaznu, za slučaj da nije obaveza izvršena, nije mogao ništa potraživati.⁶⁵⁸ Ova se odredba vjerojatno odnosila i za slučaj, kada se vjerovnik obavezao svom dužniku, da ne će više potraživati dugovanja, nakon što bude dug isplaćen. Tako nalazimo u priznanicama o isplati duga, ispostavljenim poslije 1305. godine, da se vjerovnik obavezao dužniku na isplatu kazne od jedne četvrtine one vrijednosti, koju bi potraživao od dužnika, iako mu je ovaj isplatio dug.⁶⁵⁹ Prije 1305. godine vjerovnikova kazna glasila je obično, sub pena dupli ili 5 libri zlata.⁶⁶⁰

653 Ibidem.

654 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. VIII.

655 Smičiklas T., op. cit. sv. V. p. 601. sv. VI. p. 404, sv. VII. p. 132. sv. VIII. p. 77. 103.

656 Smičiklas T., op. cit. sv. VIII. p. 103.

657 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXXIV.

658 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XCi XCVII. Lib. III. cap. II. VI.

659 Smičiklas T., op. cit. sv. VIII. p. 323, 487, 537, 546. itd.

660 Smičiklas T., op. cit. sv. V. p. 357. sv. VI. p. 635, 435, 696. sv. VII. p. 229,

Kamate su predstavljale u Justinijanovoj kodifikaciji činidbu, koju je dužnik morao izvršiti pored glavne svoje obaveze u korist vjerovnika, a sastojala se u naplati, koju je dužnik neke glavnice dao vjerovniku za korištenje dužne glavnice. Međutim, kamate su prema zadarskom statutu bile zabranjene, iako su bile stvarno česta pojava u prometu, te su pače postojali posebno imenovani suci, koji su vodili postupak samo protiv osoba, koje su davale novac ili druge zamjenjive stvari uz kamate (»judices curiae constituti super usuris«).⁶⁶¹ U statutu, doduše, ne postoji posebna odredba o zabrani davanja zajma uz kamate, ali, da je takva postojala, očito je, jer se drugom statutarnom odredbom propisuje, da će Zadrani biti kažnjeni, ako budu pozajmljivali novac uz kamate u Pagu ili bi koristili same kamate od datih zajmova, istom kaznom, koja je predviđena za zadarske građane, ako izvrše prekršaj u Zadru.⁶⁶² Naročitom odredbom, bilo je nadalje Zadranima zabranjeno prodavati trgovačku robu na kredit uz potraživanje kamata. Prekršitelj bi bio dužan platiti novčanu kaznu u iznosu od 50 libri malenih mletačkih dinara, a pored toga ugovor bi bio bez pravne važnosti.⁶⁶³ Pažanima je bilo također zabranjeno pozajmljivati novac uz kamate. Ako bi bili uhvaćeni, plaćali su novčanu kaznu od 10 libara malenih mletačkih dinara, a pored toga gubili su pravo na povratu uzajmljenog novca.⁶⁶⁴ Statutarnom reformacijom još više se potaklo suzbijanje uglavljivanja kamata, pa se davala prijavitelju prestupnika jedna četvrtina kazne, na koju bi prestupnik bio osuđen kneževom presudom.⁶⁶⁵ Kako se vidi, iako su statutarni propisi strogo zabranjivali uglavljivanje kamatnih obveza, ipak su se one zasnivale, a izgleda pače, da su se pojedinci bavili uzajmljivanjem novaca uz kamate kao svojim redovitim zanimanjem, na što nas naročito upućuje izraz upotrebljen u statutu »exercere foenus« ili »de prohibendo fenore seu damnato exercitio usurarum«.⁶⁶⁶

Subjekti obveza. Pretežni dio sačuvanih isprava pokazuje, da su obvezu uglavljivali jedan vjerovnik i jedan dužnik. Međutim, statutom je bila predviđena mogućnost, da kod jedne obveze postoji više subjekta: bilo više vjerovnika, bilo više dužnika. Teško je ustvrditi, da li je tada

661 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. VI.

662 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. VII.

663 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. VIII.

664 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. VI.

665 Statuta Jadertina Reformationes, br. 35.

666 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. VI.

postojalo razlikovanje razdijeljenih i solidarnih obveza. Statut je određivao, ako bi se jedan dužnik obvezao jednom obligacijom »super uno debito tantum« dvojici ili više vjerovnika, ili bi tu obavezu uglavio s jednim vjerovnikom, pa taj kasnije umre, te su njegovu tražbinu preuzeli njegovi nasljednici, da svaki vjerovnik, odnosno, nasljednik vjerovnika, može tražiti od dužnika samo pripadajući dio »petere possit partem sibi contingentem«) od odnosne dužnikove obligacije.⁶⁶⁷ S druge strane, izgleda, sudeći prema notarskim ispravama, da pitanje reguliranja odnosa jednog vjerovnika prema više dužnika na osnovi jedne obligacije, nije statutom riješeno, nego je ostavljeno ugovaračima, da sami o tome odluče. Tako imamo jedan primjer iz 1336. godine, kada se prodavaoci, koji su držali zemlju prije prodaje indivise, obvezuju kupoprodajnim ugovorom kupcu na izvršenje svih uglavaka tog ugovora tako, da kupac može »tenere de omnibus et singulis predictis ad nos et ad nostrum quemlibet in solidum sicut et quociens volueris reiterando«,⁶⁶⁸ što znači, da je vjerovnik mogao po potrebi tražiti izvršenje obveze od svih dužnika zajedno, a i od svakog posebno, dakle, »pro parte« i u cjelini.

Razdijeljene i solidarne obveze treba razlikovati od poručanstva, koje se u statutu označuje sa »fideiussio«. Poruk (fideiussor) obvezuje se uz dužnika vjerovniku na istu činidbu kao i dužnik radi vjerovnikove sigurnosti. Poručanstvo moglo se uglaviti usmeno i pismeno na osnovi javne isprave. Porukova obveza mogla je ući u ispravu o zasnivanju određene dužnikove obligacije, a mogla se osnovati i posebnom javnom ispravom.

Iz jedne isprave saznajemo, da se poručanstvo moglo ugovoriti i za postojećeg poruka. Tako su se 1289. godine dvojica Zadrana obvezali javnom ispravom kao poruci za isplatu određene sume novaca, za koju je već postojao poruk. Obveza poručanstva nije data vjerovniku nego poruku.⁶⁶⁹ Tom ispravom vjerovnik je osiguran za izvršenje obveze dužnika, ako dužnik ne izvrši obvezu, porukom, koji se prvi obvezao, a zatim porucima, koji su se naknadno obvezali. Prema statutu proizlazi, da bi vjerovnik imao pravo zatražiti od dužnika sigurnije poruke kad pređe rok izvršenja dužnikove obligacije, a ovaj je nije izvršio, pa prema tome, da je vjerovnik mogao dobiti više poruka, a ne da poruk osigura vjerovnika nudeći mu sigurnije poruke za svoje poručanstvo.⁶⁷⁰

667 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LI.

668 Smičiklas T., op. cit. sv. X. p. 266.

669 Jelić, Zadarski bilježnički arhiv, Vjesnik god. II/1 br. 112.

670 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLVIII.

Poruk je bio dužan po pravilu izvršiti dužnikovu činidbu, tek ako se vjerovnik nije mogao namiriti od dužnika.⁶⁷¹ Prema ispravi slijedi, da se ugovorom moglo uglaviti, da je vjerovnik mogao zatražiti izvršenje obveze od poruka i prije nego je to zatražio od dužnika.⁶⁷² Kako se vidi, vjerovnik je mogao ugovoriti s porukom i takvu pogodbu, koja nije bila u skladu sa statutarnom odredbom, po kojoj je vjerovnik mogao tek, kada je dospio rok izvršenja tražbine, zatražiti od dužnika ili tražbinu ili zalog ili pak boljeg poruka.⁶⁷³ Prema tome, dužnik je bio po toj odredbi prvi pozvan da izvrši činidbu, a potom tek poruk, što proizlazi doduše iz dosta nejasne stilizacije, ali ipak tako »termino veniente ... poterit ipse creditor a debitore vel pecuniam suam vel securitatem seu fideiussorem idoneorem rationabiliter postulare«.⁶⁷⁴ Ovo stanovište podupire druga statutarna odredba, po kojoj se dozvoljava vjerovniku da podmiri svoje tražbine od poruka, kada je dužnik odustao stajati pod ložom, na što se obavezao, dok ne izvrši obligaciju.⁶⁷⁵ Iz ove odredbe vidi se također, da je dužnik bio pozvan prije poruka radi izvršenja obveze, jer inače ne bi bio »detentus... de stando subtus loziam«, a tek, kada je prekršio svoje obećanje »cogatur fideiussor seu securitas data per ipsum satisfacere creditori totaliter et in totum illud ad quod ipse debitor fuerit obligatus«.⁶⁷⁶ Iako statutom nije posebno određeno, ipak je očito, da je poruk isplativši dug stekao pravo da traži od dužnika naknadu za izvršenu činidbu. Da je to tako, pokazuju nam sačuvane priznanice poruka o isplati dužnikovog duga.⁶⁷⁷

Osim pomenutih dviju statutarnih odredbi, koje nam ne daju potpunu sliku sadržaja pojma poručanstva, što je i razumljivo, jer jedna ističe prvenstveno, da dužnik ne može biti prisiljen dati vjerovniku nove poruke prije dospjeća tražbine, a druga propisuje način i uslov, pod kojim se smije dužnika zadržati i baciti u zatvor, statut donosi još svega dvije odredbe obzirom na poručanstvo. Po jednoj je Zadranima bilo zabranjeno jamčiti kao poruk Hrvatima izvan zadarskog područja. U koliko bi protivno postupili, vjerovnik, kome je ugovoreno poručanstvo, ne bi se mogao koristiti takvom obligacijom, jer poruka nije vezala po sili zakona njegova pogodba, a poruk bi bio dužan platiti

671 Smičiklas T., op. cit. sv. VII. p. 137.

672 Smičiklas T., op. cit. sv. VIII. p. 431.

673 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLVIII.

674 Ibidem

675 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LVII.

676 Ibidem

677 Smičiklas T., op. cit. sv. IX. p. 104.

zadarskoj komuni novčanu kaznu u iznosu od 5 soldi na svaku libru od ugovorene dužnikove obveze.⁶⁷⁸ Po drugoj odredbi, bilo je zabranjeno ženama, da budu poruci svojim muževima. Poručanstvo žena za svog muža smatralo se ipso jure ništavo.⁶⁷⁹ Istom odredbom bila je pače zabranjena intercesija žene za muža, t. j. žena nije mogla stvarati obvezu u korist muža, jer je takva pogodba bila ništava ipso jure kao i poručanstvo. Poručanstvo i intercesija žene za muža bili su ništavi bez obzira, da li su uglavljeni pismeno javnom ispravom ili usmeno.

Posebnu vrst obveza obzirom na djelovanje prema trećim osobama predstavljaju obligacije, koje su ugovarali emancipirani i neemancipirani sinovi. Prema statutarnom pravu stvarati obveze na teret trećih osoba bilo je nemoguće.⁶⁸⁰ Jedino se moglo obvezivati nasljednike. Ipak, sinovi su mogli uglaviti pogodbe, koje su u izvjesnom slučaju obvezivale i njihovog oca. U načelu je važno pravilo, da su emancipirani sinovi mogli sklapati ugovorne obveze, te da su jamčili svojom imovinom. No, ako je otac dao suglasnost prilikom sklapanja određenog ugovora između emancipiranog sina i treće osobe, obligacija nastala iz ovog ugovora teretila je i očevu imovinu. Isto tako su otac ili majka odgovarali za sinovljeve obveze, iako je sin bio emancipiran od očinske vlasti, ako ga je učinio javnom ispravom trgovcem, pa je sin ugovarao po svojoj ocjeni razne ugovore. Otac je jamčio svojom imovinom u onom omjeru i za onu vrst ugovora, koji su bili u skladu s očevom namjerom prilikom davanja dozvole sinu da vodi određenu vrst trgovine u određenom novčanom iznosu, te ako je otac dao suglasnost za određeni ugovor.⁶⁸¹ Neemancipirani sinovi mogli su ugovarati obveze samo na temelju očeve ili majčine dozvole i suglasnosti. Nije isključeno, da su važili i oni obvezni ugovori, koje su sinovi pod očinskom vlašću sklopili po svojoj volji, ali su naknadno dobili očevu suglasnost. Svi ugovori, koje su sinovi sklopili pod očinskom vlašću s trećim osobama, a u očevoj suglasnosti, teretili su i oca i njegovu imovinu.⁶⁸²

Postojao je još jedan slučaj, kada je treća osoba bila obligirana, iako ista osoba nije sklopila ugovornu obvezu. Ako je naime otac uglavio obvezu, kojom je obligirao sebe i svoje nasljednike u vrijeme, kada sin nije bio emancipiran, a sin je dobio izvjesnu imovinu prije

678 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLIX.

679 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLVII.

680 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XVIII. Lib. III. cap. III.

681 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XX.

682 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XCIV.

ili poslije emancipacije, emancipirani sin bio je dužan izvršiti očevu obvezu, ako ju otac nije mogao izvršiti, jer je bio insolventan.⁶⁸⁵

Zadarskim statutom bilo je dozvoljeno prenositi tražbinu (*iura et actiones contra aliquem*) na drugu osobu. Vjerovnik je mogao prodajom ustupiti svoje pravo, koje je imao prema nekoj osobi, drugoj osobi. Statutom se takav ugovor naziva opisno »*vendere ius quod habet contra alium*«, a stvarno, pa i u notarskim ispravama, takav se ugovor nazivao cesija. Ugovor se morao sastaviti pismeno u obliku javne isprave, koja nosi poseban naziv »*instrumentum publicum cum robore et vigore*«.

Ugovor o cesiji može vjerovnik sklopiti s drugom osobom sa i bez suglasnosti dužnika. Pristanak dužnika potrebno je unijeti u ispravu o cesiji tražbine.⁶⁸⁴ Dužnik može pristati na cesiju samo svojom voljom (*de voluntate spontanea debitoris*). Ako je cesija ugovorena s pristankom dužnika, pa dužnik ne izvrši svoju obvezu do ugovorenog roka, dužnik je dužan platiti kaznu, koja je uglavljena ugovorom o obavezi. Ako je pak cesija ugovorena bez pristanka dužnika, dužnik nije bio dužan isplatiti ugovorenu kaznu, iako je rok izvršenja izminuo, osim onih troškova, koje je cesionar imao za vođenje sudskog postupka. Cedent nije bio dužan na ekskalumniaciju cesionaru, ako se nije izričito na to obvezao ugovorom o cesiji.⁶⁸⁵

Cedent, sklopivši ugovor o cesiji, bio je dužan predati cesionaru ispravu, kojom se zasnivala dužnikova obveza. U vrelima imamo primjer, da je cedent prodao presudu, kojom je dužnik bio osuđen na izvršenje obaveze.⁶⁸⁶ Obično su se prodavale isprave o izvršenom inkantu, iz koje se vidjelo, da je kurija prodala na temelju dražbe cedentu izvjesne nekretnine⁶⁸⁷ ili zadužnice.⁶⁸⁸ Sadržaj cediranih isprava mogla su biti i razna stvarna prava kao na pr. uzufrukt.⁶⁸⁹ Iako se statutom izričito ne napominje, ipak proizlazi, da su se tražbine mogle i darovati, pignorirati te na drugi način otuđiti.⁶⁹⁰

Prema sadržaju isprava o cesiji očito je, da je cedent prenosio na cesionara tražbinu u onom opsegu, u kojem ju je sam posjedovao, sa svim sporednim uglavcima, koji su važili za cedenta. Obično se pri-

683 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XVII.

684 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXIX.

685 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLIV.

686 Smičiklas T., op. cit. sv. XI. p. 434.

687 Smičiklas T., op. cit. sv. VIII. p. 333. 539. sv. X. p. 262. sv. XIII. p. 103.

688 Smičiklas T., op. cit. sv. XI. p. 13. 427. sv. XIV. p. 39. sv. XV. p. 246.

689 Smičiklas T., op. cit. sv. IX. p. 529.

690 Smičiklas T., op. cit. sv. XIII. p. 103.

mjenjivala u skraćenom ili proširenom obliku slijedeća formulacija u ugovoru o cesiji: »dedit, cessit, transtulit et mandavit (cedent!) eidem (cesionar!) omnia jura et acciones reales et personales... que et quas habebat vel habere poterat contra (dužnika)... et in ipsius bonis nomine et occasione dicti debiti instrumenti.«.⁶⁹¹ Cedent je obično ustupao cesionar svoju tražbinu uz istu novčanu vrijednost, uz koju je sam stekao. Jedan primjer nas upućuje na zaključak, da je cedent mogao otuđiti svoju tražbinu i uz veći novčani iznos, no, u tom slučaju nije jasno, da li je mogao cesionar tražiti od dužnika činidbu u povišenom iznosu ili u ugovorenom, tim više, ako je cesiji dao dužnik suglasnost.⁶⁹² Isto tako ne može se ustanoviti, da li je dužnik morao izvršiti obvezu u zadužnicom pogođenom iznosu ili u manjem, ako je cesionar manje platio za tražbinu.

Statutom je bilo izričito zabranjeno Zadranima da kupuju od stranaca tražbinu, koju su ovi imali prema nekom Zadranu. Cesija ugovorena protivno ovoj odredbi bila je ništava. Ovom je odredbom bilo još propisano, da se Mlečani u tom slučaju ne smatraju strancima.⁶⁹³

Da li je bio dozvoljen i prijenos dugova od jednog dužnika na drugog ne može se ustanoviti na osnovi statutarnih propisa. Iz jedne sačuvane isprave iz 1332. godine, saznajemo, da je dužnik Petar Saračinić, koji je bio dužan poći služiti na oružanu galiju i za to primio unaprijed stipendij, predao primljeni novac Leonardu de Ossessiko. Ovaj se obvezao Saračiniću kao poruk za primljeni novac uz jamstvo, da mletačka vlast ne će više goniti Petra Saračinića.⁶⁹⁴ Kako se vidi, u stvari je prenesen dug od Saračinića na Leonarda, ali je taj ugovor formuliran kao poručanstvo, pa stoga daje ovaj primjer osnov za tvrdnju, da prenosi dugova nisu bili uobičajeni u Zadru novacijom nego poručanstvom.

Prestanak obveza. Notarijatska praksa, a djelomično i sam statut, pokazuje nam, da su Zadranu poznavali više načina prestanka obveza. Statutom se ističe samo solutio-ispunjenje obveze, a notarijatske isprave donose također primjere novacije — obnova obveze, pactum de non petendo i kompenzaciju.

691 Smičiklas T., op. cit. sv. XIV. p. 39.

692 Ibidem

693 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXX.

694 Smičiklas T., op. cit. sv. X. p. 19.

Važilo je načelo: ako si primio izvjesnu imovinu od neke osobe bez svjedoka i bez javne isprave, u tom slučaju možeš ispuniti obvezu svom vjerovniku također bez svjedoka i bez javne isprave.⁶⁹⁵ Ako je dužnik preuzeo obvezu na temelju javne isprave, te vjerovnik zatražio od dužnika ispunjenje obveze na osnovi te isprave ili presude, a dužnik se ponudio, da je spreman izvršiti obveznu činidbu, u tom slučaju, vjerovnik je bio dužan vratiti dužniku prije ispunjenja obveze ispravu o zasnivanju obveze, a potom da mu izda priznanicu o izvršenoj obvezi, ako to dužnik zatraži, pa tek potom dužnik je bio dužan ispuniti ugovorenu obvezu. Ako je vjerovnik tvrdio, da je zadužnicu izgubio, ili da ju nema pri ruci, dužnik se morao obratiti kuriji, da ova pozove vjerovnika zbog polaganja prisege, da zaista nema zadužnice, niti da zna gdje je, a niti da ju je predao doložnoj nekoj osobi, pa ako je bude mogao pronaći, da će ju što prije vratiti dužniku. Po položenoj prisegi vjerovnik je bio dužan ispostaviti priznanicu dužniku, da ne će tražiti ono, što je primio.⁶⁹⁶

Dužnici su po pravilu morali izvršiti svoju obavezu onako kako je ugovoreno. Nasljednici umrlog dužnika, ako su u određenom roku napravili inventar ostavine legaliter i bona fide, nisu bili dužni izvršiti više nego što su našli u baštini i u sačinjenom inventaru. Ako su nasljednici propustili učiniti inventar ili su ga učinili, ali nisu unijeli u inventar sve stvari iz ostavine, bili su dužni obvezu pokojnog dužnika izvršiti u potpunosti bez obzira, da li je imovina iz ostavine dostajala za pokriće pokojnikove obveze.⁶⁹⁷ Vjerovnik je imao pravo, da mu se ugovorena činidba izvrši u potpunosti ne samo kvantitativno nego i kvalitativno. Takav zaključak proizlazi iz sporazuma volje vjerovnika i dužnika prilikom sklapanja ugovora. Međutim, ako dužnik ne može izvršiti obvezu po dospjeću tražbine, pa bude određena inkantacija dužnikove imovine, vjerovnik je bio dužan da primi, umjesto ugovorene činidbe, novac iz kupovnine za prodanu dužnikovu imovinu na temelju dražbe,⁶⁹⁸ a sudskom presudom mogao je primiti nekretninu umjesto novčanog iznosa.⁶⁹⁹

Iako se statutom ne regulira odnos, koji je nastao novacijom, ipak je očito, da je novacija bila primjenjivana u Zadru. Vjerovnik i dužnik sklopili su novi ugovor, kojim se dosadašnja obligacija ukidala, tako da

695 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LIV.

696 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LV.

697 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LVI.

698 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 495. sv. VIII. p. 53. 244. sv. IX. p. 139, itd.

699 Smičiklas T., op. cit. sv. V. p. 340.

je na njeno mjesto došla druga obveza, na primjer: Tanša Zuparius obvezao se 1289. godine posebnom ispravom svom bratu Jurju, da će mu ustupiti svoj dio zemlje u vlasništvo radi podmirenja čitavog duga.⁷⁰⁰ Predajom zemlje vjerovniku dužnikova je obveza bila ispunjena.

Kao i novacija tako i *pactum de non petendo* nije ušao u zadarski statut, a ipak se primjenjivao u praksi. Tim ugovorom o otpustu duga obvezao se vjerovnik, da ne će više tražiti od dužnika ispunjenje ugovorene obveze. Tako Mavro u ime svoje djece Vulčine, Bunice, Lipice i Franice ugovara 1327. godine javnom ispravom sa Sergijem *pactum de ulterius non petendo*, kojim se obvezuju obe stranke, da ne će tražiti jedna strana od druge i obratno izvršenje bilo koje tražbine, koje su do sada postojale »nomine et occasione alicuius qualitatis pecunie aut alicuius debiti sive rei vel causa alicuius promissionis vel obligationis«.⁷⁰¹

Kompenzacija također nije izričito regulirana zadarskim statutom, ali je sigurno, da su je Zadrani upotrebljavali za ukidanje obveze obračunavanjem dužnikove protutražbine, koju je imao protiv vjerovnika. Da je kompenzacija bila poznata u Zadru dokazuje nam isprava iz 1327. godine, kojom stranke, poričući svaku izmjeničnu tražbinu, navode, da se poricanje dugova može uzeti »per compensationis opem«, iako nisu ovom ispravom točno navedene tražbine i protutražbine.⁷⁰² Obzirom da se nije sačuvala ni jedna isprava do 1378. osim pomenute, koja samo načelno spominje kompenzaciju, možemo ustvrditi, da se kompenzacija vjerojatno smatrala institutom procesualnog prava, te da se je mogla primijeniti u toku sudskog postupka, a da se samostalno nije ugovarala kao druge obligacije.

Konačno, obveza je prestala u izvjesnom slučaju zastarom. Ako vjerovnik posjeduje zadužnicu, koja glasi na novčani dug ili bilo koje drugo dugovanje, ovlašten je tražiti izvršenje obveze u vremenu od 30 godina po zasnivanju obligacije. Ako se vjerovnik ne bi poslužio ovim pravom u tom vremenskom razdoblju, ili ako ne bi, barem vodeći sudski postupak, proglasio odnosnu osobu dužnikom na osnovi zadužnice, koju posjeduje, zadužnica bi zastarjela u odnosu na dužnika te bi postala ništava. Ugovor, uglavljen tom ispravom, bio bi bez pravne važnosti kao i svi sporedni uglavci u tom ugovoru. Vjerovnik je nakon isteka 30 godina gubio pravo tužbe, te sud nije bio ovlašten voditi postupak po zastarjeloj obligaciji.⁷⁰³

700 Jelić, Zadarski bilježnički arhiv, Vjesnik god. 1/3. br. 33.

701 Smičiklas T., op. cit. sv. IX. p. 344.

702 Smičiklas T., op. cit. sv. IX. p. 345.

703 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CVIII.

Obveze iz ugovora. Statutarnom pravu je potpuno strano razlikovanje obveza prema obliku i načinu njihova postanka. Treća knjiga zadarskog statuta, koja uglavnom donosi propise obveznog i nasljednog prava, u prvom dijelu, koji se odnosi na obvezno pravo, posvećuje svaki puta po nekoliko kapitula pojedinim ugovornim obvezama i to slijedećim redom: *mutuum*, *commodatum*, *collegantia*, *societas*, *depcsitum*, *emptio venditio*, *donatio*, *pignus* i *locatio conductio*. Među tako obrađenim obligacijama pojavljuje se mjestimično izvjestan prekid redosljeda obveza, ali ti su prekidi logično povezani s prošlom ili idućom obvezom. Tako, prije nego se donose propisi o kupoprodaji, uvrštene su opće odredbe o pojedinim zabranama otuđivanja te o stvarima i osobama, koje, odnosno, kojima je zabranjeno otuđivati, a nakon kupoprodaje umetnute su odredbe o posebnom načinu prodaje putem dražbe. Pošto su iznijete odredbe o darovanju, slijedi evikcija, koja se primjenjuje kod kupoprodaje i darovanja. Obzirom da se založna pogodba zasniva radi osiguranja vjeronika, to se u statutu donose uz *pignus* i propisi za poručanstvo. Jedino je najamna pogodba tako reći odrezana od ostalih obligacija, jer su pred njom obrađene *solutio*, pače i dioba imovine. No, i taj razmještaj nije bez razloga, jer su kodifikatori statuta nastojali sve propise obzirom na obradu zemlje zajedno skupiti, pa su tako uvrstili najamnu pogodbu uz *emfiteuzu* i *feud*. Obveze pak iz delikata uglavnom su ušle u petu knjigu statuta (*damnum iniuria datum*, *iniuria*) dok *furtum* i *rapina*, iako se samo načelno spominju nisu obrađeni, što je razumljivo, jer su ušli u krivično pravo, a ovo ne sadrži zadarski statut. Kvazikontrakti i kvazidelikti kao takvi nisu uopće ušli u statut. Statut poznaje samo obligacije *ex contractu* i *ex delicto*. U ovoj će se raspravi obrađivati pojedine obligacije istim redom kao u zadarskom statutu.

Sistematika ugovora kakva postoji u zadarskom statutu ima svoje opravdanje. Bez osnova bi bila klasifikacija obveza prema Justinijanovom pravu, iako se ono pretežnim dijelom načelno unosi u zadarski statut. Justinijanova kodifikacija je zadržala Gajevu osnovnu podjelu obveznih ugovora na verbalne (jer su se neki ugovori zaključivali u svečanoj usmenoj formi izgovaranjem određenih riječi), literarne (obzirom da su se neki ugovori zaključivali u pismenoj formi), realne (kojima je pravni poredak priznao osnivanje faktom predaje stvari, koja je predmet ugovora) i konsensualne ugovore (koji su nastali samom suglasnošću izjava volja ugovarača). Zadarski statut ne poznaje formalnost kao bitnu karakteristiku i uslov za postojanje ugovora, osim u slučaju, ako se otuđuju i obvezuju nekretnine u vrijednosti iznad 10 *libri*

mañenih mletačkih ðinara. Stoga je razumljivo, da se sistematika ugovora kao izvora obveze u zadarskom statutu zasniva na materijalnoj sadržini ugovora (ugovori o ustupanju stvari uz obvezu povraćaja, ugovori o obrazovanju zajednice interesa i rada, ugovori o otuðenju stvari, ugovori o radu).

Pojava stipulacije u Zadru bez značenja je za sistematiku ugovornih obligacija. Sudeći naime prema sačuvanim notarskim ispravama, ispostavljenim u Zadru, postojala je izvjesna forma, kojom su se zaključivale razne obveze, a nazivala se stipulacija. U samom zadarskom statutu nema ni pomena o stipulaciji. Obično su se uglavci o ekskalumniaciji ugovarali stipulacijom, koja bi se unijela u ispravu o kupoprodaji izvjesne nekretnine,⁷⁰⁴ ili o namiri duga (u jednoj ispravi pače vjerovnik oslobađa dužnika od primjene »stipulatio aquiliana« t. j. ođ eventualnog dužnog salda, koji bi se trebao inače uzeti kao stipulacioni dug),⁷⁰⁵ ili o zasnivanju obveze vratiti prodavaocu zemlju, kad vrati kupcu kupovninu,⁷⁰⁶ ili pak o zasnivanju obveze isplate miraza buðućem suprugu (»solempni stipulatione promiserunt et se obligaverunt«).⁷⁰⁷ Da li se u konkretnim slućajevima pomenuta stipulacija odnosi na onu iz Justinijanove kodifikacije, po kojoj je suglasnost stranaka morala biti izrećena usmeno i glasno putem pitanja vjerovnika i odgovora dužnika, ne može se ustanoviti. Vjerojatno je, da se stipulacija u Justinijanovom značenju primjenjivala u životu Zadrana, ali ona nije oznaćavala po statutu obveznu formu sklapanja određenih obligacija, pače nije bila ni unijeta u zaðarski statut, te je razumljivo, da je stoga za klasifikaciju ugovora irelevantna.

1) Zajam (mutuum)

Ugovor o zajmu nastaje, ako zajmodavac preda zajmoprimcu odreðenu kolićinu zamjenjivih stvari u vlasništvo pod uvjetom, da zajmoprimac vrati zajmodavcu istu kolićnu tih stvari odgovarajućeg kvaliteta. Obično se novac predviða statutom kao predmet zajma. Statutom je bilo zabranjeno davanje zajma sinu pod oćinskom vlašću bez suglasnosti oca ili majke. Tko bi protivno postupio, ugovor o zajmu bio bi bez pravne važnosti (nullius sint valoris, nec ex ipsis talibus obligationibus vel contractibus concedatur obligatio aliqua seu exactio petitori), tako

704 Smićiklas T., op. cit. sv. XV. p. 47. 55. 279.

705 Smićiklas T., op. cit. sv. XV. p. 140.

706 Smićiklas T., op. cit. sv. XV. p. 95.

707 Smićiklas T., op. cit. sv. XV. p. 342.

da bi ugovorena obligacija bila ništava.⁷⁰⁸ Isto tako je bilo zabranjeno davanje zajma kućnom sluzi, te bi prekršitelj ove odredbe gubio pravo na povratu uzajmljenog novca, a povrh toga je plaćao kaznu od 40 soldi u korist komune.⁷⁰⁹ Vrijeme vraćanja pozamljene stvari obično su stranke određivale ugovorom. Ako je ugovor unesen u javnu ispravu, pa zajmoprimac ne vrati zajmodavcu u određenom roku količinu uzajmljenih stvari, obično je plaćao ugovorenu novčanu kaznu, koja nije smjela biti veća od jedne četvrtine glavnog duga. Ako je bila ispravom o davanju zajma ugovorena veća kazna, dužnik nije trebao platiti više od jedne četvrtine. Pored kazne dužnik je morao platiti zakonom priznate troškove, koje je vjerovnik imao za podignuće tužbe i vođenje parnice.⁷¹⁰ Ugovor o zajmu morao je biti besplatan. Iako se to ne određuje statutom prilikom reguliranja odnosa zajmodavca i zajmoprimca, ipak ta je odredba važila, što se može zaključiti iz druge statutarne odredbe o zabrani naplaćivanja kamata za podijeljene zajmove.⁷¹¹

U svim zadužnicama, koje su ispostavljene, pošto je zajmoprimac dobio u ime zajma određenu svotu novaca od zajmodavca, zajmoprimac se obvezuje, da će vratiti u ugovorenom roku ili bez roka, kad sam ili kad zajmodavac zaželi, samo onaj novčani iznos, koji je primio od zajmodavca.⁷¹² Ta činjenica dokazuje, da su ugovori o zajmu bili besplatni, pa je razumljivo, da se u formulaciji isprave o zajmu krajem XIII. stoljeća ističe, da je zajam dat »causa amoris«.⁷¹³ No, Zadrani su ipak često zaračunavali kamate mimoilazeći stroge statutarne odredbe i to vjerojatno na taj način, da bi dali zajam, koji ne bi unijeli u zadužnicu sa causa mutui, nego bi učinili kupoprodajni ugovor, kojim zajmoprimac prodaje svoje nekretnine zajmodavcu uz onaj iznos, koji je bio jednak datom zajmu, a potom bi se zajmodavac pismenom stipulacijom obvezao, da će kupljenu nekretninu prodati zajmoprimcu u iznosu datog zajma u određenom ili neodređenom roku prema već sporazumom uglavljenom roku za povratu uzajmljenog novca. Na taj način zajmodavac si je osigurao plodouživanje nekretnina, sve dok nije zajmoprimac vratio uzajmljeni novac.⁷¹⁴ Ovako stečeni uzufukt predstavljao

708 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XCIV.

709 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. V.

710 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. II. VI.

711 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. VI. VII.

712 Smičiklas T., op. cit. sv. VII. p. 132. sv. VIII. p. 273. 431, sv. IX, p. 90, sv. X. p. 208. 637. sv. XI. p. 332. sv. XII. p. 560.

713 Jelić, Zadarski bilj. arhiv, Vjesnik god. I/3 br. 11. 13. god. III/3 i 4 br. 220. 239. 256. 258. 268.

714 Smičiklas T., op. cit. sv. X. p. 585. 643. sv. XI. br. 18. sv. XIII, p. 47, sv. XV. p. 95.

je kamate za podijeljeni zajam. Naravno, nije isključena mogućnost, da je takva manipulacija mogla služiti i kao impignoracija, ali u tom slučaju bilo bi nejasno, zašto u pojedinim zadužnicama dužnici davaju izričitim načinom svoje zemlje kao zalog za vjerovnikovu sigurnost. Zadarskim statutom nije zabranjeno pignoracija nekretnina, osim što je uvjetovana da se pismeno uglavi, ako nekretnina vrijedi više od 10 libri malenih mletačkih dinara. Stoga je očito, da su Zadrani ipak davali zajam uz naknadu, koja se kretala prema vrijednosti i količini pozajmljenih stvari.

Posebnu vrst zajma predstavlja »pecunia data in collegantia seu rogadia«, t. j. trgovačko-pomorski zajam. U notarskim ispravama takav se zajam opisno naziva »dare pecuniam ad lucrandum«. Pogodbe o trgovačko-pomorskom zajmu obično se ugovaraju javnom ispravom. Zajmodavac predaje zajmoprimcu određenu sumu novaca, koju zajmoprimac koristi za vođenje trgovine u gradu ili na moru kroz određeno vrijeme, tako da je dospelom roka dužan uzajmljeni novac vratiti zajmodavcu, a pored toga mu isplatiti ugovoreni novčani iznos od ukupnog dobitka, koji je proizišao upotrebom zajma.⁷¹⁵ Pomorsko-trgovački zajam bio je jedini zajam, koji se davao uz naplatu.

Dužnost zajmoprimca bila je, kad dospije ugovoreni rok povrate zajma, da položi račun zajmodavcu, kako i u kojim je stvarima investirao novac, kada koliko i kome je prodao stvari, koje je kupio iz podijeljenog mu zajma. Ako zajmodavac zatraži, zajmoprimac je dužan položiti prisegu pred kneževom kurijom, da mu je položeni račun istinit. Ako se po položenom računu pronađe manjak od uzajmljene sume novaca, dužnik mora opravdati taj gubitak. Ako se zajmodavcu učini, da položeni račun o gubitku nije istinit, može povesti parnički postupak protiv zajmoprimca. U koliko zajmodavac ne uspije dokazati svoju tvrdnju, zajmoprimac je bio dužan položiti prisegu o opravdanosti eventualnog manjka.⁷¹⁶ Ako je zajmoprimac doživio na svom putu brodolom ili je bio porobljen od razbojnika ili gusara, ili pak mu je roba, odnosno sav pozajmljeni novac izgorio u vatri, pa može to dokazati, zajmoprimac nije odgovarao ni za novac ni za robu tako upropaštenu, nego je taj gubitak snosio sam zajmodavac.⁷¹⁷ Kako se vidi pomorski zajam predstavlja zajam za obavljanje poslova s velikim rizikom. Bitna karakteri-

715 Jelić, Zadarski bilježnički arhiv, Vjesnik god. I/3 br. 57, 61, 62, 68. god. II/1 br. 101, 108, 116. god. II/2 br. 126. god. III/1 br. 150. god. III/2 br. 163, 170, 175. god. III/3 i 4 br. 206, 233, 267, 271. Smičiklas, op. cit. sv. XIV. p. 550.

716 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. VII.

717 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. VIII.

stika ovog zajma očituje se u prenošenju snošenja rizika posla, povodom kojeg je zajam dat, sa zajmoprimca na zajmodavca. Ako su nastupili casus maiores pa je upropašten cijeli pozajmljeni novac, sav rizik je snosio zajmodavac, a ne zajmoprimac, koji je uzeo zajam. Upravo zbog velikog rizika, koji snosi zajmodavac, bilo je dozvoljeno, da zajmodavac i zajmoprimac ugovore po svom nahođenju visinu iznosa od dobitka, koji će se steći upotrebom zajma. Obično su kamate iznosile jednu trećinu od ukupnog dobitka, ali mogle su iznositi i više. U vrelima ima primjera, da su kamate iznosile čak jednu polovicu dobitka.⁷¹⁸

Statutom nije ustanovljeno, koliko bi morao po pravilu zajmoprimac snositi štetu, odnosno, gubitak od uzajmljenog novca, ako nisu nastupili casus maiores. Prema sačuvanim ispravama stranke su obično ugovarale, da će stranke snositi gubitak u onom iznosu, koji bi im pripadao, da je postojao dobitak. Ako bi zajmodavac imao pravo na pr. na jednu trećinu dobitka, u tom slučaju snosio bi jednu trećinu gubitka. Sudeći prema jednoj ispravi iz 1373. godine može se zaključiti, obzirom da se ispravom uglavljuje, da obje stranke snose polovicu gubitka, te da isto tako imaju pravo na polovicu dobitka,⁷¹⁹ te obzirom da je zadržski statut s odredbom o casus maiores u važnosti od 1305. godine, da se odredba o snošenju cijelog gubitka, ako nastupi vis maior, ne odnosi na ugovore, koji uglavljuju trećinu ili polovicu snošenja gubitka. Prema tome, jasno je da je važila opća statutarna odredba o snošenju čitavog gubitka samo za slučaj više sile, a ostali gubici u svim ostalim slučajevima snosili su ugovarači prema sklopljenom ugovoru. Ugovorom se je moglo pače uglaviti, da zajmoprimac u nijednom slučaju ne snosi štetu.⁷²⁰

2) Posudba (commodatum)

Posudba je ugovor, kojim jedna strana (komodant) ustupa besplatno drugoj (komodataru) određenu stvar na upotrebu pod uvjetom, da joj ova po isteku određenog vremena povрати istu stvar. Obično se ugovor o posudbi unio u javnu ispravu, kojom se pored roka za povratu stvari određivao i način upotrebe stvari. Ako komodatar nije vratio stvar u ugovorenom roku (neque restituerit ad terminum sicut debuit) ili nije poštivao ugovoreni način upotrebe (non servavit ordinem cartulae) pa se dogodi, da stvar prepadne ili se ošteti, komodatar je bio dužan

718 Jelić, Zadarski bilježnički arhiv, Vjesnik god. III/3 i 4 br. 233. 267. Smičiklas T., op. cit. sv. XIV. p. 551.

719 Smičiklas T., op. cit. sv. XIV. p. 551.

720 Jelić, op. cit., Vjesnik, god. III/3 i 4 br. 271.

naknaditi komodantu stvar. Ako se pak služio sa stvari, kako je ugovoreno, pa stvar propadne, komodant nije imao pravo naknade (*periculum creditoris*). Ako je pak, poštivajući uglavke o načinu upotrebe, dio stvari izgubio, a u preostalom dijelu nije koristio stvar, kako je ugovoreno, komodatar je odgovarao za stvar samo za onaj dio, koji nije koristio prema ugovoru.⁷²¹ Ako je komodant posudio konja ili drugu životinju nekoj osobi, da bi otišao u selo, pa se dogodi, da na putu, ili za vrijeme boravka u selu, konj uginu uslijed požara, rušenja, brodoloma, groma ili neprijateljske navale ili je pak oduzet zbog represalija protiv nekih Zadrana, komodatar nije bio dužan naknaditi cijenu konja, ako je išao određenim putem u selo i ako je posvetio toliku pažnju, koju bi posvetio, da je to bio njegov vlastiti konj. U protivnom slučaju, t. j., ako je išao drugim putem, nego što je trebao ili ako nije posvetio pažnju kao svom vlastitom konju ili ako je bio kriv, da je konj uginuo iz nabrojanih razloga, bio je dužan komodantu, u svakom od nabrojanih slučajeva, na naknadu (*emendationem ipsius animalis*).⁷²² Za slučaj da je komodatar posuđenu stvar drugom ustupio ili je stvar drugim načinom prešla trećoj osobi, za posuđenu stvar je odgovarao samo komodatar.⁷²³ Komodatar je obično plaćao kaznu, koja nije smjela biti veća od jedne trećine vrijednosti stvari, ako ne bi poštivao ugovor o posudbi.⁷²⁴

3) Društvena pogodba (*societas*)

Iako se iz samog statuta ne može definirati pojam društvene pogodbe, ipak na osnovu sačuvanih notarskih isprava možemo ustvrditi, da su Zadranjani smatrali pod društvenom pogodбом ugovor, kojim se dvije ili više osoba obvezuju, da će zajednički iskorištavati svoja dobra, koja imaju imovinsku vrijednost, a sve to u cilju postizanja zajedničke koristi. Bitno za sam postanak ugovora predstavlja određivanje udjela članova društva i zadatak društva. Udjeli nisu trebali biti jednaki, a niti su trebala biti istovrsna pravna dobra, ali su morale imati imovinsku vrijednost. Čovjekov rad mogao je također biti udjelom člana u društvu. Stvorena imovinska zajednica morala je imati svoju svrhu, koja se nije smjela protiviti odredbama statuta. Društvena pogodba zasnivala se obično javnom ispravom na izvjesno vrijeme tako, da su članovi po svakom završenom poslu ili drukčije polagali račun, a potom dijelili dobitak i gubitak. Društvena pogodba nije djelovala prema trećim

721 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. I.

722 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. IV.

723 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. III.

724 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. II. VI.

osobama, nego su prava i dužnosti prema trećima pripadala samo pojedinim članovima, pa je svaki od ovih bio posebnim zastupnikom ostalih članova.

Jedan od zornijih primjera o društvenoj pogodbi pokazuje ugovor iz 1335. godine. Matija de Nassis i Martin sin Markov postavljaju Tomaša de Sloradis upraviteljem njihovog broda »Sanctus Salvator«, i to Matija za jednu trećinu, a Martin za šestinu broda tako, da će Tomaš tim brodom upravljati, krcati i voziti teret te iskrcati odnosno sve činiti pa čak, ako ustreba, podignuti parnicu i voditi postupak protiv neke osobe pod bilo kojom dominacijom i bilo kojim sudom onako, kako će biti oportuno prema njegovoj diskrecionoj ocjeni. Matija i Martin daju svaki za sebe Tomašu kao svom socius-u, članu društva, generalni mandat, kojim ga opunomoćuju, da sve uradi s brodom, robom i ljudima. što se bude njemu činilo razumno i korisno za društvo (que sibi pro bono et utilitate societatis predictae racionabiliter convenire et expedire videbitur) pod uvjetom, da Tomaš, kad se vrati brodom u Zadar, položi svakome od njih obračun svih prihoda i rashoda kao i čina, koje je poduzeo u toku svog putovanja upravljajući brodom.⁷²⁵

Pravo člana na udio dobitka, a i dužnost njihova da snose dio gubitka, nije bilo statutom određeno, nego je bilo strankama prepušteno, da same odrede. Obično, ako o udjelima članova na dobitak odnosno gubitak nije bilo ugovoreno, važno je pravilo, da svi članovi jednako učestvuju na dobitku i gubitku. Kada su dvojica stvorila 1289. godine pogodbu, da će jedan dati drugom opremu za vojnika te snositi polovicu troškova za nabavu konja i u buduće, da će dijeliti na pola troškove za uzdržavanje konja, a drugi, da će za to služiti 10 godina kao vojnik kod zadarske komune snoseći ostale troškove, bilo je također uglavljeno, da će se stipendij, odnosno, sav dobitak u korist vršenja vojničke službe dijeliti na pola.⁷²⁶ U drugom pak primjeru društvene pogodbe, u kojem su učestvovala trojica, dvojica uglavnom svojom radnom snagom a treći snoseći troškove, dobitak se dijelio na tri dijela.⁷²⁷

Ugovorima o društvenoj pogodbi naročito se naglašava dužnost članova društva, da rade »fideliter et sine fraude«. Statutom se također ističe »fidelis societas«, pa se određuju stroge sankcije protiv onog člana, koji je dolozno postupao kod ugovaranja ili kasnije u suradnji. Ako bi se otkrilo, da je član društva počinio »dolum seu fraudem«,

725 Smičiklas T., op. cit. sv. X. p. 215.-217.

726 Jelić, op. cit., Vjesnik god. III/3 i 4 br. 203.

727 Jelić, op. cit., Vjesnik god. III/3 i 4 br. 211.

plaćao je kaznu od 10 soldi na svaku libru od zajedničke imovine, za koju je prevario, a osim toga. ono, što je prevario ili sakrio, bio je dužan vratiti u zajedničku imovinu. Polovica novčane kazne ušla je u zajedničku imovinu, a druga je pripadala prevarenoj osobi. Ako član, koji je prevario i dolozno postupio, ne bi mogao isplatiti kaznu, bio je dužan po ocjeni kneževe kurije da tjelesno odradi.⁷²⁸

4) Ostavna pogodba (depositum)

Ostavna pogodba je ugovor, kojim jedna stranka (deponent) predaje drugoj stranci (depositar) neku stvar na čuvanje pod uvjetom, da ju u određenom roku u primljenom stanju vrati. Ugovor o ostavnoj pogodbi obično se uglavljivao javnom ispravom, no, to nije bilo obvezatno, nego je strankama bilo ostavljeno na volju, da same odluče. Statut donosi svega dvije odredbe, koje se odnose na depozit. U obim odredbama propisuje se odgovornost depozitara, koja nastaje propašću ili pogoršanjem stvari. Ako depozitar primi na čuvanje neku stvar, pa se o tome uglavi pismeni ugovor, kojim bude određeno, da je depozitar dužan tu stvar u određenom roku vratiti, a depozitar to ne učini, propast i oštećenje odnosno pogoršanje stvari, koje se dogodi poslije ugovorenog roka povrate deponentu, ide na teret depozitara. Ako stvar propadne ili se pogorša prije roka utvrđenog za povratu, depozitar ne odgovara, jer u tom slučaju je *periculum creditoris*. Ovo načelo se primjenjuje i u slučaju da depozit nije pismeno ugovoren, ali depozitar može dokazati svjedocima ugovoreni rok povrate.⁷²⁹ Depozitar nije odgovarao za propast i pogoršanje stvari, makar se ono desilo i poslije izminuća roka za povratu deponentu. ako deponent nije htio primiti natrag deponiranu stvar, kad je dospio rok povrate.⁷³⁰ Da li su Zadrani priznavali *depositum irregulare* nije poznato. Prema jednoj ispravi iz 1266. godine proizlazi, da se i novac mogao deponirati, ali u konkretnom slučaju novac je bio dat na čuvanje pod pečatom deponenta.⁷³¹ Prema drugoj ispravi vidimo, da je predmet depozita bila zadužnica.⁷³²

Sekvestracija, kao poseban oblik ostavne pogodbe, bila je poznata u Zadru, pače i statut donosi jednu odredbu, kojom ovlašćuje kuriju da izda nalog o sekvestraciji imovine dužnika u visini njegovog duga i ostalih vjerovnikovih potraživanja u vezi s tim dugom, te da povjeri

728 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. IX.

729 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. X.

730 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XI.

731 Smičiklas T., op. cit. sv. V. p. 386.

732 Smičiklas T., op. cit. sv. XV. p. 1.

upravu te imovine trećem licu. da bi na taj način vjerovnik bio sigurniji, da će mu se njegovo potraživanje moći ispuniti u slučaju, da dužnik bude na to prisiljen sudskom presudom.⁷⁴⁸

5) Kupoprodajna pogodba (*emptio venditio*)

Kupoprodajna pogodba je ugovor, koji nastaje time, što jedna stranka (*venditor*) obećaje drugoj stranci (*emptor*) prepustiti neku stvar, a druga stranka obećaje prodavaocu dati određenu sumu novaca za tu stvar. Kupoprodaja je jedna od najstarijih vrsta dvostranih obveznih ugovora, kao i mijena (*permutatio, comutatio*), pače mijena predstavlja još stariju formu karakterističnu naturalnom gospodarstvu kao zamjena robe za robu. Kupoprodaja se javlja tek pojavom novčanog gospodarstva kao zamjena robe za novac. Sudeći prema sačuvanim notarskim ispravama mijena se primjenjivala vrlo često u predstatutarno doba, ali krajem XIII. stoljeća gotovo se gubi, te prevladava kupoprodaja. U vrelima imamo najčešći slučaj mijene zemljišta za zemljište,⁷⁴⁹ pa označuje ugovor, koji nastaje time, što jedna stranka prenosi na drugu stranku vlasništvo neke stvari uz obvezu druge stranke, da će u zamjenu dati vlasništvo neke druge stvari. U statutarnom pravu ne donose se propisi, koji bi se odnosili na mijenu, osim da se površina zemljišta, koja se zamjenjuje na osnovu isprave, ima izraziti zadarskom mjerom — go-njajima.⁷⁵⁰

Značajna je statutarna odredba, kojom se daje svakoj osobi pravo (*liberam potestatem*) prodati svoju kuću, vinograd i druge nekretnine kao i svaku drugu stvar pokretnu, nepokretnu ili koja se sama kreće bilo kojoj osobi po svom nahođenju, bez obzira na bilo koji pravni običaj, koji je bilo kada određivao protivno. Izuzetak predstavljaju izričite zabrane u pogledu kupca i stvari, koja se prodaje.⁷⁵⁰ Statutom se izričito nabrajaju ove zabrane: 1) *minores* nesmiju prodati očevu ili majčinu imovinu, ako jedan od roditelja ne živi, osim ako im je to dopušteno očevom ili majčinom oporukom, ili ako to iziskuje očita korist ili nužda,⁷⁵⁷ 2) kupoprodajni ugovori s duševno bolesnom osobom su ništavi,⁷⁵⁸ 3) prijenosi vlasništva o nekretninama u korist samostana ili redovnika kupoprodajom bili su ništavi (*personis et locis interdictis*),⁷⁵⁹

733 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXIV.

734 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 290 sv. III. p. 44. 55. 142.

735 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLVI.

736 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXVII.

737 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XII.

738 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XIII.

739 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XIV.

4) siročad prije navršene 15. godine nije mogla sklapati kupoprodajnu pogodbu osim u slučaju nužde i očite koristi,⁷⁴⁰ 5) zabrana kupovati stvari, zbog kojih se vodi sudski postupak,⁷⁴¹ 6) redovnici ne mogu prodavati nekretnine, koje im pripadaju iz očeve ili majčine imovine, ako su položili profesiju,⁷⁴² 7) emancipirana djeca ne mogu prodati bilo koju stvar iz očeve ili majčine imovine protiv volje oca ili majke,⁷⁴³ 8) sluge i druge osobe, koje se nalaze pod zaštitom druge osobe, ne mogu prodavati bilo što iz imovine te osobe (dominus) bez njegove izričite dozvole,⁷⁴⁴ 9) otac obitelji ne može prodati ništa iz imovine, koja je ostavljena njegovoj djeci legatom, iako se ona nalaze pod očinskom vlašću⁷⁴⁵ i 10) načelno sva imovina crkve, samostana, biskupije i župe nije se mogla otuđiti.⁷⁴⁶

Drugu osnovnu postavku za sklapanje kupoprodajne pogodbe predstavlja statutarna odredba, kojom se određuje, da ni jedna kupoprodaja obzirom na nekretnine s vrijednošću iznad 10 libri malenih mletačkih dinara nema pravne važnosti, ako ta kupoprodajna pogodba ne bude učinjena javnom ispravom, koju je ispostavio zadarski notar. Ta je odredba važila, ne samo za ugovore sklopljene u gradu, nego i za one, koje su ugovorili u zadarskom distriktu.⁷⁴⁷

Analizirajući pomenute statutarne odredbe kao i drugu o kapari, u kojoj se ističe načelo »molestes gerimus si id quod verbis promittitur operibus non inpletur«,⁷⁴⁸ možemo zaključiti, da je kupoprodajna pogodba nastala, čim su se stranke sporazumjele o predmetu i o cijeni, osim u slučaju, kad je predmet nekretnina s vrijednošću iznad 10 libri, jer je u tom slučaju pogodba zasnovana tek, kad je izvršena u propisnoj formi — javnom ispravom.

Predmetom kupoprodajne pogodbe mogu biti sve stvari, koje su u prometu, osim crkvene pokretne i nepokretne imovine. Prema jednoj notarskoj ispravi proizlazi, da su predmetom kupnje mogle biti također stvari, koje će tek nastati (prodaja vina iz predstojeće berbe).⁷⁴⁹

740 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XVI.

741 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XVII.

742 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XVIII.

743 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XX.

744 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXI.

745 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXII.

746 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXXIII.

747 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXIV.

748 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXV.

749 Smičklas T., op. cit. sv. XIII. p. 543.

Kupovna se morala sastojati iz novca, te je morala biti određena (si aliquis vendiderit alicui rem... pro certa quantitate pecuniae). Izgleda da se kupovna mogla sastojati, prije donošenja statuta iz 1305. godine, iz novca i drugih vrijednih stvari, koje su se mogle procijeniti, te odrediti im novčani ekvivalent. Tako 1289. godine prodavao prodaje svoju nekretninu uz cijenu od 8 libri malenih mletačkih dinara i 20 grla stoke.⁷⁵⁰ Prema statutu očito je, da se kupovna sastojala samo od novca, jer se u odredbi o plaćanju kazne od strane kupca zbog more navodi kao mjerilo za kaznu isključivo novčana vrijednost kupovne.⁷⁵¹ Bez sumnje da je kupovna morala biti izraz stvarne naknade za ustupljenu stvar. U protivnom slučaju, ako kupac ne isplati kupovnu niti prodavao ima ozbiljnu namjeru zatražiti od kupca, da mu kupovna bude plaćena, ne postoji kupoprodajna pogodba, nego simulirano prikriveno darovanje. Da su Zadranjani priznavali laesio enormis nije sigurno, jer u parnici vođenoj 1364. godine na prigovor, da je nekretnina prodana uz kupovnu, koja je ispod 10% vrijednosti nekretnine, pa se pače tim u vezi citira odluka Vijeća umoljenih, te da je prema tome kupoprodaja ništava, sud uopće nije uzeo u obzir.⁷⁵²

Budući da sporazumom stranaka o predmetu i cijeni nastaje kupoprodajna pogodba, jasno je, da time nastaju ujedno i obveze prodavaoca s jedne i kupca s druge strane. Značajno je, da se statutom donose samo djelomično odredbe obzirom na dužnosti prodavaoca. Svrha kupoprodajne pogodbe sastoji se u prijenosu stvarnih prava na kupca i isplati kupovne u korist prodavaoca. Prijenos stvarnih prava, a u prvom redu vlasništva vršio se tradicijom. Nastaje pitanje o odgovornosti prodavaoca za prodanu stvar do i poslije tradicije. Obzirom da se statutom ne utvrđuje druga obveza prodavaoca osim da preda prodanu stvar kupcu, vjerojatno je, da je prodavao, kod koga se stvar nalazila, onaj, koji je snosio rizik za slučajnu propast i oštećenje stvari do tradicije, jer on jamačno ostaje vlasnikom sve do momenta tradicije, što bi značilo, da se vlasništvo prenosi na kupca aktom tradicije, koji je uslijedio na temelju kupoprodajne pogodbe. Na osnovu sačuvanih isprava o kupoprodajama ne može se u tom pogledu ništa određenije ustvrditi, jer se svim ispravama utvrđuje, da prodavao prodaje nekretninu kupcu prenoseći na nj sva svoja stvarna prava uz određenu cijenu, koju je kupac većinom već isplatio prodavaocu. Prema tim ispravama moglo bi se zaključiti, da se

750 Jelić, op. cit., Vjesnik god. I/4 br. 90.

751 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXVI.

752 Smičiklas T., op. cit. sv. XIII. p. 388.

aktom tradicije može shvatiti ispostavljanje same isprave o kupoprodaji, te da se prema tome konkretno radi o traditio fictiva tim više, što je formulacija kupoprodajne pogodbe većinom sastavljena u prezentu, a u ispravama iz XIV. stoljeća, iako je katkada u perfektu, ipak se sloboda raspolaganja s kupljenom stvari dobiva ispostavom isprave (ad habendum, tenendum, possidendum et quiquid dicto emptori suisque heredibus et successoribus deinceps placuerit perpetuo faciendum).⁷⁶³ Kako se vidi, iako su se stranke sporazumjele o predmetu i cijeni prije ispostavljanja javne isprave, vlasništvo se prenosi na kupca, tek ispostavom isprave, t. j. fiktivnom tradicijom. Međutim, iz te konstantacije ne može se zaključiti, da li je važno načelo periculum est venditoris ili emptoris, kao u rimskom pravu, tim više, jer se sačuvane isprave odnose samo na kupoprodajne pogodbe, kojima su predmet nekretnine, a kod ovih kupoprodajne pogodbe ne postoje, ako nije sastavljena javnom ispravom. Obzirom na pomanjkanje statutarnih odredbi o odgovornosti prodavaoca za prodanu stvar do akta tradicije, najsigurnije je dakle zaključiti, da je prodavaoc, koji je vlasnik stvari sve do akta tradicije, snosio svu odgovornost za propast ili oštećenje stvari, a ne kupac.

Pošto je prodavaoc predao prodanu stvar kupcu, zadarski statut izričito određuje, da prodavaoc odgovara kupcu za evikciju u određenim slučajevima. Važilo je načelo: ako prodavaoc tvrdi pred kurijom, da nije dužan braniti odnosno eskalumnirati prodanu stvar, a kupac dokazuje, da je prodavaoc dužan odgovarati za evikciju, kurija je bila dužna u tom slučaju prvenstveno donijeti odluku presudom, da li je prodavaoc odgovoran ili ne za evikciju, a ako je odgovoran, da li na osnovi ugovora ili na osnovi statuta. Ako kupoprodajnom pogodbom nije posebno ugovorena odgovornost prodavaoca za evikciju, prodavaoc je bio dužan vratiti kupovninu kupcu, ako bi mu treća osoba oduzela na osnovu sudske presude stvar bez nasilja, jer prodavaoc nije mogao pred sudom obraniti stvar, ali ako je ugovorom o kupoprodaji izričito ugovorena odgovornost prodavaoca za evikciju, pa stvar bude kupcu oduzeta bez nasilja na osnovu sudske presude, budući da prodavaoc nije htio ili nije mogao obraniti stvar, prodavaoc je bio dužan restituirati kupcu, ne samo kupovninu, nego i suviše, t. j. koliko ustvrdi kupac pod prisegom pred kurijom, da mu je ta stvar lično vrijedila. Ako su se pak prodavaoc i kupac sporazumjeli i uglavili izričito ispravom o kupoprodaji, da prodavaoc u ni jednom slučaju nije dužan odgovarati za evikciju, u tom slučaju važio je taj uglavak, pa ako kupcu bude stvar evikcirana, prodavaoc

763 Smičiklas T., op. cit. sv. XV. p. 54. 147. 150. 278.

nije bio dužan niti na obranu na sudu ni na naknadu kupovnine.⁷⁵⁴ Prodavaoc, koji je prodao svoje pravo, koje mu se zasnivalo na javnoj ispravi, nije bio dužan ekskalumnirati, odnosno braniti pred sudom stvar, koju je prodao javnom ispravom cum robore et vigore, osim ako to nije posebno uglavljeno ispravom o cesiji.⁷⁵⁵ Prodavaoc je bio dužan braniti od svakoga stvar (defensare et excalumniare), koju je predao kupcu, ako je u kupoprodajnom ugovoru nekretnina bila izražena površinski, mjerom gonjaja ili oznakom od koliko parova volova. U protivnom slučaju, ako takva oznaka površine zemlje nije bila unijeta u ispravu o kupoprodajnoj pogodbi, prodavaoc nije bio dužan ekskalumnirati nekretninu, nego samo ustvrditi pod prisegom, da je tu nekretninu dao kupcu na osnovi kupoprodajne pogodbe.⁷⁵⁶

Da li je prodavaoc odgovarao kupcu poslije izvršenja tradicije, i za manje stvari, te da je prema tome kupac mogao postaviti zahtjev za konkretizaciju pretium iustum, ne može se ustvrditi na osnovu zadarskog statuta, a niti na temelju sačuvanih sudskih sentencija.

Kao što je prodavaoc bio obvezan kupoprodajnom pogodbom tradirati stvar kupcu i odgovarati potom za evikciju, tako je i kupac bio obvezan da isplati prodavaocu ugovorenu kupovninu. Redovito nije se naročito ugovaralo u pogledu vremena i mjesta plaćanja kupovnine, ali sudeći prema statutarnoj odredbi proizlazi, da je kupac u tom slučaju bio dužan isplatiti kupovninu u času, kada mu stvar bude predana od strane prodavaoca. Logično je, da se ugovorom o kupoprodaji moglo i drukčije uglaviti, pa je u tom slučaju svakako važio ugovor.⁷⁵⁷ Statutom se iznosi, da je česti slučaj, da prodavaoc odmah preda prodanu stvar kupcu, a kupac zanemari isplatu kupovnine, pa stoga određuje, da je kupac u mori (zakašnjenju), bez obzira, da li je dao kaparu, dužan isplatiti prodavaocu pored kupovnine još i novčanu kaznu u iznosu od 3 solda za svaki dan zakašnjenja, ako je prodana stvar bila vrijedna manje od 20 solda, a ako je vrijedila više od 20 solda, novčana je kazna iznosila za svaki dan zakašnjenja 5 solda na svaku libru kupovnine.⁷⁵⁸ Ta je odredba važila samo za slučaj, da je predmet kupoprodajne pogodbe bila pokretnina, a za nekretnine izgleda, da je važilo pravilo, da se kupoprodajna pogodba nije uglavila, ako nije kupac predao

754 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLV.

755 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLIV.

756 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLVI.

757 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 584.

758 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXVI.

kupovninu, što slijedi iz činjenice, da se u svim ispravama o prodaji nekretnina ističe, da je prodavaoc već primio kupovninu. Pače iz jedne isprave je vidljivo, da je isprava o kupoprodaji ništava upravo iz razloga, što kupac nije uopće platio kupovninu («*carta venditionis... sit vana et irrita in prepetuum. quia inde nullum denarium solvi*»).⁷⁵⁹

Statut dopušta kupoprodaju na kredit (*venditio pacta ad credentiam*), pa propisuje, da se priznavaju samo oni dugovi, koji su nastali iz kupnje, koje su upisali u svoje kvaderne trgovci odjećom i to do iznosa od 10 libri malenih mletačkih dinara, a upisi ostalih trgovaca nemaju snagu dokaza, iako se odnosilo na najmanji novčani dug. Ako je dugove upisivao kupac vlastoručno, u tom slučaju važili su kvaderni sviiju vrsta trgovaca bez obzira na visinu duga.⁷⁶⁰

Posebnu vrst kupoprodajne pogodbe označuje kupnja prava na temelju javne isprave (*instrumentum publicum cum robore et vigore*). Zadrani nisu smjeli kupovati prava, koja je imao neki stranac protiv Zadrana. Prodavaoc je odgovarao za evikciju jedino u slučaju, ako se ispravom o cesiji na to obvezao. Ispravom o cesiji obično je dužnik dao suglasnost, što je bilo od važnosti, jer ako nije dao suglasnost, nije plaćao kaznu ugovorenu pogodbom, ako ne izvrši obvezu u roku.⁷⁶¹

Zadrani su poznavali, pored poručanstva i zaloga, kao dva redovna sredstva za osiguranje izvršenja obveze, još i kaparu (*arra*). Kapara se davala vjerojatno, koliko se može ustanoviti na osnovi statutarnih propisa i sačuvanih isprava, samo prilikom zaključivanja kupoprodajne pogodbe. Kapara je suma novca ili količina drugih stvari, koju kupac daje prodavaocu prilikom zaključenja kupoprodajne pogodbe. Ona služi kao sredstvo barem za djelomično osiguranje izvršenja kupoprodajne pogodbe. Ako kupac odustane od izvršenja pogodbe, gubi ono, što je dao za kaparu, a ako prodavaoc odustane, dužan je naknaditi kupcu kaparu u dvostrukom iznosu. Ako je predmet kupnje bila pokretnina u vrijednosti do 20 libri malenih mletačkih dinara, a kupac je dao kaparu, u tom slučaju kupoprodajna pogodba se nije razvrgnula, nego će kurija nagnati prodavoca da preda prodanu stvar kupcu, a kupca da isplati prodavaocu kupovninu.⁷⁶²

Djelovanje kupoprodajne pogodbe može biti izmijenjeno posebnim dodatnim uglavcima i klauzulama uz ugovor o kupnji: U samom zadar-

759 Smičiklas T., op. cit. sv. IV, p. 189.

760 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXVIII.

761 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXIX, XXX, XLIV.

762 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXV.

skom statutu nisu predviđene takve klauzule, ali ih nalazimo u notarskim ispravama. Tako imamo na primjer ispravu o kupoprodajnoj pogodbi iz 1279. godine, kojom se uglavljuje sporedni uglavak *pactum de retroemendo*, kojim si Maurin pridržaje pravo da prodanu svoju kuću i soline u Pagu natrag kupi od kupca Stane do rujna slijedeće godine uz istu cijenu.⁷⁶³ Međutim, taj se uglavak obično zasebno ugovarao posebnom svečanom stipulacijom, kojom se kupac obvezivao, da će prodavaocu prodati kupljenu stvar, ako prodavaoc u određenom roku zaželi natrag kupiti uz istu cijenu prodanu stvar.⁷⁶⁴

Značajno je, da se pravo prvokupa rođaka i susjeda uopće ne spominje u zadarskom statutu, a niti u notarskim ispravama ispostavljenim u Zadru. Princip prava prvokupa nalazimo primjenjen samo načelno, za slučaj prodaje emfiteutskih prava, no, pri tom nisu pozvani rođaci ili susjedi da vrše svoje pravo prvokupa, nego vlasnik zemljišta, uz koje je vezano emfiteutsko pravo. Pravo prvokupa ne primjenjuje se niti općenito kod kupoprodajne pogodbe, a niti posebno pri kupoprodaji, odnosno, prenosu vlasništva inkantacijom.

6) Darovanje (*donatio*)

Darovanje je ugovor, po kome se jedno lice (*donator*, *donans*) obavezuje da besplatno ustupi drugom licu (*donum recipiens*) neko imovinsko dobro. Neformalno obećanje darovanja bilo je utuživo, ako je predmet darovanja bila pokretnina ili stvar, koja se sama kreće bez obzira na visinu novčane vrijednosti, te nekretnina, ako vrijednost nije prelazila 10 libri malenih mletačkih dinara. Za sva ostala darovanja nekretnina bila je propisana pismena forma — javna isprava, koju je ispostavio zadarski notar. U koliko bi darovatelj protivno postupio, darovanje nije imalo pravne važnosti.⁷⁶⁵

Značajno je, da statut donosi posebnu odredbu, kao kod kupoprodaje, kojom se daje pravo svakoj osobi da daruje svoju kuću, vinograd ili druge nekretnine kao i pokretnine slobodno po svojoj ocjeni bez obzira na bilo koji pravni običaj iz bilo kojeg vremena, koji bi protivno propisivao uz jedinu iznimku, da nije statutom izričito određeno, da takve osobe ne mogu biti darovatelj ili obdareni, ili da je statutom zabranjeno, da se takve stvari i takvim osobama daruje.⁷⁶⁶ Tom klau-

763 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 317.

764 Smičiklas op. cit. sv. IX. p. 469. sv. X. p. 585. 643. sv. XI. p. 18. sv. XIII. p. 472. sv. XV. p. 95.

765 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLII.

766 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLI.

zulom mislilo se prvenstveno na zabranu darovanja nekretnina u korist samostana i redovnika.⁷⁶⁷ Ipak, otac je imao pravo darovati nekretnine svom sinu, ako je bio ovaj klerik ili svjetovni svećenik pod uvjetom, koji se morao uglaviti ispravom o darovanju, da će sin u slučaju parničnog spora rješavati spor o darovanoj imovini pred kneževom kurijom, te da će snositi sve terete i javne namete, koji su vezani uz tu zemlju, a propisani u korist komune. Kasnijim dodatkom ovoj statutarnoj odredbi bilo je dozvoljeno svakoj osobi darovati pod istim uvjetima u korist klerika i svjetovnih svećenika. U protivnom slučaju obećano darovanje nekretnina bilo je ništavo, a notar i eksaminator bili bi kažnjeni zbog povrede zakona, ako bi takvu ispravu ispostavili, odnosno, potpisali. Naprotiv, darovanja nekretnina u korist hospicija sv. Martina, koji je pripadao zadarskoj komuni, bila su dozvoljena pače i preporučljiva.⁷⁶⁸ Feudatar nije smio darovati svoj feud osim u slučaju, da su obdareni njegovi nasljednici. U tom slučaju darovanje je važno kao *donatio inter vivos* s uglavkom, da ju ne mogu dalje otuđivati.⁷⁶⁹

Pored ovih odredaba o darovanju zadarski statut ne donosi druge propise osim obzirom na odgovornost darovatelja za evikciju. Po toj odredbi darovatelj nije bio dužan ekskalumnirati ili braniti darovanu stvar pred sudom, ako se nije izričito obvezao na to ugovorom o darovanju.⁷⁷⁰ U ispravama, koje datiraju poslije 1305. godine, kada je proglašen zadarski statut, nalazimo pojedinosti, koje nam dopunjuju odredbe statuta. Prema tim ispravama zaključujemo, da su Zadrani poznavali dvije vrste darovanja: *donatio inter vivos* i *donatio mortis causa*. *Donatio mortis causa* je ono darovanje, kad darovatelj ustupa besplatno obdarenom neko imovinsko dobro pod uvjetom, da obdareni ne može dobiti darovanu stvar prije nego darovatelj umre.⁷⁷¹ *Donatio inter vivos* pak predstavlja ono darovanje, kojim darovatelj predaje obdarenom besplatno darovanu stvar već za svoga života time, da obdareni stiče odmah pravo na slobodno raspolaganje darovane stvari.⁷⁷² Osim toga saznajemo iz isprava, da se je darovanje moglo opozvati, ako bi obdareni počinio kakav čin, koji bi značio nezahvalnost ili povredu darovatelju (*donatio... quae revocari possit ingratitudine parva aut magna*).⁷⁷³

767 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XIV.

768 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XIV.

769 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXIX.

770 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLV.

771 Smičiklas T., op. cit. sv. XV. p. 339. 357.

772 Smičiklas T., op. cit. sv. IX. p. 24. 335. sv. XIII. p. 297.

773 Smičiklas T., op. cit. sv. XV. p. 102.

Obično se darovatelj izričito odricao prava opoziva darovanja bez obzira na eventualno izvršenje nedoličnog čina. Izgleda pače, da se darovanje moglo pobijati i iz razloga, što je predmet darovanja bio prevelike vrijednosti (ob id quod sit immensa donacio).⁷⁷⁴ Ovakve odredbe postaju nam nejasne, jer u zadarskom statutu ne postoje takvi razlozi za pobijanje odnosno opozivanje darovanja. No, oni su opravdani, ako uzmemo u obzir, da je zadarski statut iz 1305. godine bio čišćen početkom XV. stoljeća, kada je Venecija, kupivši Zadar, izbacila iz statuta sve one odredbe, koje nisu bile u skladu s mletačkim interesima ili intencijom mletačke vlade da po mogućnosti unificira pravo po uzoru mletačkog statuta na području svog vladanja. Stoga je također razumljivo, da ne nalazimo u zadarskom statutu odredbe obzirom na darovanja, koje se izričito napominje, na pr. u ispravi od 1378. godine u tekstu, koji se odnosi na obvezu darovatelja, kojom se ovaj obvezuje, da ne će primijeniti radi opoziva propise, koji su svrstani u statutu u glavi o darovanjima, a glase: »si quis argentum...« i »si quis pro redemptione...«, te »legi ultime de revocandis donationibus et suis similibus«.⁷⁷⁵

Međutim, nisu ušle ni sve statutarne odredbe i propisi običajnog prava iz XIII. stoljeća u statut iz 1305. godine. To nam dokazuju notarske isprave iz XII. i XIII. stoljeća. Donatio inter vivos i donatio mortis causa, koje se javljaju, od kako se isprave o darovanju uopće pojavljuju, ostaju u važnosti i poslije proglašenja zadarskog statuta iz 1305. godine. Opoziv darovanja i odgovornost za evikciju poslije 1305. godine nisu nove odredbe, jer ih susrećemo i prije 1305. godine. Odgovornost za evikciju javlja se u najstarijim ispravama kao sporedni uglavak ugovora o darovanju. Pače i odredba o pismenoj formi darovanja nije nepoznata notarima XIII. stoljeća. Ipak pojmovi darovanja iz isprava prije 1305. godine i poslije proglašenja zadarskog statuta u osnovi su bili različiti. Darovanje prije 1305. godine smatralo se ustupanje imovinskog dobra drugoj osobi uz izvjesnu naknadu, a darovanje 1305. godine označavalo je besplatno ustupanje.

Prema sačuvanim ispravama iz XII. i XIII. stoljeća ispostavljenim u Zadru proizlazi, da se od svih starijih institucija darovanje najduže sačuvalo u svojem najstarijem pojmovnom sadržaju. Analizirajući stare isprave zaključujemo, da je darovatelj imao pravo povrate darovane

⁷⁷⁴ Smičiklas T., op. cit. sv. XV. p. 176.

⁷⁷⁵ Smičiklas T., op. cit. sv. XV. p. 338.

stvari, dokle god nije obdareni učinio protuuslugu. Ako su darovatelj i obdareni htjeli, da bi darovanje bilo neopozivo, obdareni je bio dužan na novčanu naknadu. Prema zadarskom pravu, koje je bilo u važnosti prije 1305. godine, izgleda da naknada, odnosno, protučinidba obdarenog nije trebala odgovarati vrijednosti darovane stvari, već je dostajala čak i sasvim neznatna vrijednost protučinidbe. Protučinidba mogla se sastojati i od raznih radnji koje su već izvršene ili koje su se očekivale. Kod svih onih darovanja, koja su izvršena u korist samostana ili crkve radi otkupljenja duša umrlih ili živih, a u prvom redu darovatelja, obdareni nije trebao dati novčanu naknadu, nego se smatralo, da su molitve, odnosno, radnje za spas i otkupljenje duša dovoljna protučinidba obdarenog. Slično je vrijedilo i u slučaju, ako je obdareni uzdržavao darovatelja doživotno, ili ako si je darovatelj zadržao plodouživanje na darovanoj stvari.⁷⁷⁶ Ako je darovanje izvršeno samo »*amoris causa*«, dakle, u svim ostalim slučajevima, koji nisu prije nabrojani, obdareni je dužan na protučinidbu u novcu. U tom slučaju novčana naknada se nazivala »*talio*« — »*pro talione*« — »*talionasti mihi*«. ⁷⁷⁷ Darovanje kao ustupanje imovinskog dobra uz protučinidbu karakteristično je za starije zadarsko pravo, kao i za starije njemačko i langobarsko pravo. Značajno je, da se takvo darovanje pojavljuje još tako kasno upravo u Zadru, što je bez sumnje dokaz, da je u zadarskom području važilo dugo vremena običajno pravo, koje je odgovaralo u nekim slučajevima starijim ekonomskim odnosima.

7) Zalog (*pignus*)

Zadarsko statutarno pravo poznavalo je više sredstava za osiguranje vjerovnikovog potraživanja (zalog, poručanstvo i novčana kazna za slučaj neispunjenja obveze). Poručanstvo je obrađeno u ovoj raspravi prilikom analize subjekata obveze, novčane kazne kod utvrđivanja sadržaja obveze, a zalog u založnom pravu. Ovdje bi trebalo još naglasiti, da zalog nije uvijek predan vjerovniku. U slučaju da se neki dužnik zadužio javnom ispravom dvojici ili više vjerovnika sa više dugova, prednost je uživao onaj vjerovnik, koji je vremenski postao prvi vjerovnik odnosnog dužnika (*»quod ille creditor in bonis et super bonis ac possessionibus debitoris prior seu potior habeatur... qui primo loco*

⁷⁷⁶ Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 267. 290. sv. III. p. 167. 173. sv. IV. p. 21. 73. 99. 377. sv. V. p. 4. 69. 91. 123. 130. 299. 368. 397. sv. VI. p. 102. 126. 163. 415. 570., Jelić, op. cit., Vjesnik g. I/3. br. 37. god. III/1 br. 135. god. III/3 i 4 br. 216. 217. Smičiklas, op. cit. sv. VII. p. 111. 266.

⁷⁷⁷ Smičiklas T., op. cit. sv. III. p. 344. 387. sv. IV. p. 24. 35. 417. sv. VI. p. 91. 170. Jelić, op. cit. Vjesnik god. III/3 i 4 br. 218.

pecuniam mutuavit...»). Pitanje odgovornosti založnog vjerovnika za slučaj, kad drži zalog u posjedu, radi propasti pogoršanja stvari, zatim dužnost povrate hiperohe dužniku, te dužnika na naknadu svih troškova, koje je imao založni vjerovnik obzirom na čuvanje stvari date u zalog, kao i pitanje plodova založene stvari, nije regulirano zadarskim statutom. Analizirajući notarske isprave može se zaključiti, da su Zadrani rijetko ispostavljali posebnu ispravu o ugovoru zaloga, nego su radije u zadužnicama, kojim su priznavali svoje dugovanje, obvezivali svu svoju sadašnju i buduću imovinu za slučaj neispunjenja obveze u u uglavljenom roku. Iz jednog pak ugovora o zalogu saznajemo, da je založni vjerovnik imao pravo uzufrukta na založnoj stvari.⁷⁷⁸

8) Najamna pogodba (*locatio conductio*)

Najamna pogodba je ugovor, kojim se jedna strana obvezuje da drugoj strani, bilo ustupi za određeno vrijeme neku stvar na upotrebu i uživanje, bilo stavi na raspoloženje svoje radne sposobnosti, bilo da izvrši neki određeni posao pod uvjetom, da joj druga strana za to plati neku naknadu redovito u novcu. Zadarski statut donosi relativno najviše odredaba o najamnoj pogodbi, te posvećuje tim propisima glavu od 19 članaka. Prema samom naslovu te glave možemo ustvrditi, što sve može biti predmetom najamne pogodbe te vidimo, da predmetom najamne pogodbe mogu biti nepokretne, pokretne stvari i one, koje se same kreću, te radovi (*opera*) sviju osoba, dakle, stvari i radna snaga.

Stvari su mogle biti predmetom najamne pogodbe, ako se jedna strana obvezala ustupiti drugoj određenu stvar na upotrebu i uživanje pod uvjetom, da joj druga strana za to plati određenu naknadu i po isteku ugovorenog vremena istu stvar, da joj vrati. Osoba, koja je dala stvar u najam nazivala se *locator*, a osoba, koja je primila stvar *conductor*. Tri su osnovna elementa najamne pogodbe: predmet pogodbe, cijena najma i vrijeme najamne pogodbe. U statutu se regulira samo najamna pogodba o stanu ili kući te o životinji. Iz isprava vidimo, da su Zadrani davali i zemljište, gradilište pod najamnu pogodbu.⁷⁷⁹ Cijena najma za stvari nazivala se »*fictus*« — »*affictus*« »*census*« ili »*pensio*«. Cijena se obično ugovarala u novcu, ali moglo se i u naravi.⁷⁸⁰ Obzirom na uglavljeno vrijeme treba istaknuti, da je *locator* bio dužan poštivati ugovoreni rok. On nije mogao prije ugovorenog roka najmoprimca istje-

⁷⁷⁸ Smičiklas T., op. cit. sv. IX. p. 219.

⁷⁷⁹ Smičiklas T., op. cit. sv. X. p. 627. sv. XI. p. 44. sv. XV. p. 243, 251, 314, 360.

⁷⁸⁰ Smičiklas T., op. cit. sv. XV. p. 252.

rati iz iznajmljene kuće osim u slučaju, ako nije najmoprimac platio najamnu cijenu u ugovorenom roku ili ako je nečasno, perverzno ili na nedoličan način živio u iznajmljenom stanu, zatim, ako se najmodavcu ukazala nužna potreba, da sam nastani iznajmljeni prostor, što nije mogao predvidjeti, kada je sklapao najamnu pogodbu, i konačno, ako je najmodavac morao hitno i nužno izvršiti radove na kući, koje također nije mogao predvidjeti prilikom sklapanja pogodbe.⁷⁸¹ Ako je najmoprimac svojevóljno napustio kuću prije ugovorenog roka, bio je dužan platiti najmodavcu čitavu ugovorenu cijenu, ali je bio ovlašten da useli neku drugu časnu osobu u svoj stan pod uvjetom, da može ostate u stanu do isteka ugovorenog roka. Ako je najmodavac htio sam zauzeti iznajmljeni prostor, najmoprimac bi bio dužan isplatiti samo onoliko koliko iznosi za vrijeme korištenja prostora.⁷⁸² Ako bi najmodavac prodao kuću drugom, kupac se mogao useliti u kuću te istjerati najmoprimca osim, ako nije drukčije ugovorio prilikom kupoprodajne pogodbe.⁷⁸³

Radi osiguranja najmodavca važiło je načelo, da sva imovina, koja je smještena u iznajmljenom prostoru, sačinjava bez intervencije vlasti založnu imovinu sve dotle, dok najmoprimac ne izvrši svoju obvezu isplatom najamne cijene.⁷⁸⁴ Ako bi se najmoprimac iselio iz iznajmljene kuće prije ugovorenog roka, ili ne bi isplatio najamnu cijenu, najmodavcu je ostalo jedino da se naplati sudskim putem.⁷⁸⁵ Pošto je navršilo ugovoreno vrijeme, najmoprimac je morao isprazniti stan, odnosno, kuću i predati ključeve. Ako nije to učinio, plaćao bi najam za sve vrijeme, koje je proteklo, iza kako nije u roku predao ključeve.⁷⁸⁶

Zadrani su često običavali davati tegleću marvu u najam (dare seu asinum ad naulum seu ad vecturam) pod uvjetom, da najmoprimac plati određenu najamnu cijenu te da povrati u određenom roku. U slučaju da bi živinče uginulo za vrijeme trajanja najamne pogodbe, najmodavac nije mogao utužiti najmoprimca za isplatu pogođene cijene za najam (naulum), ako nije prije kurija ustanovila vrijednost uginule životinje i presudom odredila restituciju cijene uginule životinje.⁷⁸⁷ Najmoprimac je bio dužan posvetiti unajmljenoj životinji pažnju kao

781 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXV.

782 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXVI.

783 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXVII.

784 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXIII.

785 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXIV.

786 Statuta Jadertina Reformationes, br. 66.

787 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXIV.

svojim vlastitim. Ako tako ne postupi, pa mu živinče uquine ili se pogorša, dužan je odgovarati »pro mala custodia«, t. j., bio je odgovoran za uginulu ili pogoršanu životinju čak u slučaju, da je životinja propala od požara, rušenja, brodoloma, groma, ili zadarskih neprijatelja ili pak da je oduzeta kao mjera respresalije protiv Zadrana. Ako je najmoprimac posvetio pažnju kao na svojim vlastitim stvarima, ali se nije držao ugovora o najmu, t. j., služio se životinjom za drugo, nego što je ugovorio, bio je dužan naknaditi gubitak životinje. Kako se vidi najmoprimac je imao jednaku odgovornost kao i komodatur.

Kao što su stvari mogle biti predmetom najamne pogodbe, tako je vrijedilo i za radnu snagu. Najamnom pogodbom mogla se, dakle, neka osoba obvezati, da za izvjesnu naknadu stavi svoje radne sposobnosti na raspoloženje drugoj osobi, da bi ih ona mogla iskorištavati u svoju korist, a u smislu uglavljenom ugovorom. Najmoprimac (conductor) je bila osoba, koja je davala svoje radne sposobnosti kao takve, a najmodavac, (locator) koja je primila radne sposobnosti, da ih koristi. Takvo shvaćanje je razumljivo, ako se uzme u obzir, da su kodifikatori statuta smatrali, da se najamna pogodba o radu primjenjivala radi obrade zemlje, a osoba, koja je davala zemlju na obradu nazivala se locator. Najamna pogodba o radu sadržavala je tri konstitutivna elementa: rad, nagradu za rad i vrijeme trajanja radnog odnosa. U vrelima se najčešće susreću najamne pogodbe o radu zbog obrađivanja zemljišta, rjeđe, o pastirskoj službi, a katkada najamne pogodbe, kojim se majstor obvezuje učiti neku osobu kroz određeno vrijeme u određenom zanatu.

Ugovor o radu radi obrade zemljišta, a najčešće vinograda, mogla je sklopiti svaka osoba bez obzira na društveni položaj i spol. Obično se nagrada za rad sastojala u naravi i to u polovici godišnjeg prihoda od obrađene zemlje, ali moglo se je ugovorom i drukčije uglaviti. Radnik je bio dužan obrađivati i upravljati zemljom bona fide. Ako se pogodba odnosila na obrađivanje vinograda, radnik je bio dužan vinograd dvaput godišnje u određeno vrijeme okopati te obaviti sve ostale radove, koje je vršio jedan savjestan i dobar vinogradar. Bez dozvole najmodavca nije smio stavljati vinovu lozu na kolce. Ako bi radnik protivno postupio, gubio je pravo na naknadu za obavljeni rad, a pored toga je bio dužan platiti novčanu kaznu u iznosu od 6 libri malenih mletačkih dinara, od čega je polovica pripadala komuni, a polovica najmodavcu. Kaznu ne bi bio dužan platiti, ako je bio opravdano spriječen, da postupi prema pomenutim odredbama. Jedino je gubio pravo na dio ploda,

koji bi mu pripadao u ime nagrade za rad. Ako je pak djelomično radio u godini dana prema pogodbi, dobivao je onaj dio plodova, koji mu je pripadao razmjerno prema obrađenoj površini, pod uslovom, da drugi dio nije obradio, jer je bio opravdano spriječen.⁷⁸⁸ Pod opravdanim razlogom podrazumjevali su se bolest radnika u vrijeme, kada se imaju izvjesni radovi izvršiti, pod uvjetom, da je o tom obavijestio najmodavca, zatim slučaj smrti u obitelj, ako radnik nije imao među svojim nasljednicima osobe, koje su bile kadre pomoći da pravovremeno obavi potrebne radove pa je o tome obavijestio najmodavca, te glad i opća nerodica, o čemu je također bio dužan obavijestiti najmodavca.⁷⁸⁹ Ako je opravdana ili neopravdana spriječenost trajala godinu dana, te vinograd nije bio obrađivan, najmodavac je bio ovlašten da sklopi s drugom osobom najamnu pogodbu bez obzira na ugovor, koji je sklopio s prijašnjim obrađivačem, koji nije htio ili nije mogao izvršiti najamnu pogodbu.⁷⁹⁰ Najmodavac je mogao također oduzeti vinograd najmoprimcu, ako je s njim uglavio ugovor, da će najmoprimac živjeti u najmodavčevom selu, a ovaj to nije izvršio.⁷⁹¹

Odredbе o dužnostima najmoprimca bile su veoma stroge, pa tako, ako bi najmoprimac obavio berbu, a da nije prethodno obavijestio najmodavca tri dana ranije, gubio je pravo na svoj dio plodova, koji mu je pripadao za čitavu godinu dana rada, osim, ako nije bilo drukčije ugovoreno. No, u tom slučaju takav je uglavak važio jedino u slučaju, da je pismenom ispravom ugovoren.⁷⁹² Pošto je završena berba, najmoprimac je bio dužan dostaviti grožđe na svoj trošak u količini, koja je pripadala najmodavcu, na barku, ako je najmodavac želio dobiti grožđe, a ako je tražio da mu se njegov dio dostavi u vinu, u tom slučaju je najmoprimac morao dovesti mošt sve do zadarske luke na svoj račun. Ako je javnom ispravom o zasnivanju radnog odnosa bilo drukčije određeno, važilo je ono, što je bilo tom ispravom uglavljeno.⁷⁹³

Vrijeme trajanja najamne pogodbe o radu bilo je obično određeno na nekoliko godina, ali moglo je biti unaprijed neodređeno, što je značilo, da je svaka stranka bila ovlaštena po svojoj volji otkazati. Nagrada za obavljanje posla mogla se davati godišnje, za vrijeme

788 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXVIII. LXXI. Reformationes, br. 63.

789 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXIX.

790 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXX.

791 Statuta Jadertina Reformationes, br. 109.

792 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXIII.

793 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXII.

trajanja najamnog odnosa, a mogla se dati na kraju obavljenog posla. Obično je nagrada bila u naravi, ali je mogla biti i u novcu.⁷⁹⁴ Vrijedilo je opće pravilo, da svaka osoba, koja se pogodila izvršiti neki posao za određenu novčanu sumu, pa nije izvršila, kako se obvezala, plaćala je novčanu kaznu, a pored toga je bila prisiljena izvršiti pogođeni posao. Najmodavac je mogao svoje pravo prisilno ostvariti jedino sudskim putem.⁷⁹⁵ Ako je pogodba glasila, da je najmodavac morao plaćati najmoprimcu za obavljanje poslova dnevno ugovoreni iznos, a najmoprimac ne bi izvršio, što je ugovorio, u tom slučaju plaćao je najmodavcu dvostruki iznos od one sume, koju bi trebao primiti u ime nadnice.⁷⁹⁶ Radno vrijeme kod zidara trajalo je od jutarnjeg do večernjeg zvona, koje je posebno zvonilo za radnike. Isto radno vrijeme imali su i zidarski majstori.⁷⁹⁷

Kmetske pogodbe su također najamne pogodbe, ali one su analizirane pri raspravi o pravnoj sposobnosti, a isto tako su već obrađene odredbe o najamnoj pogodbi kućnih sluga i pomoćnica, pa stoga nije potrebno ponoviti.

Statutom se također predviđa, da se i pastirska služba ugovara najamnom pogodbom, koja se mogla uglaviti javnom ispravom ili usmeno. Ovom pogodbom pastir bi se obvezao kroz određeno vrijeme čuvati stado, sabirati mlijeko i prirast te brinuti se za hranu, a najmodavac isplatiti pastiru nagradu za obavljanje službe bilo u novcu ili u naravi (obično određen postotak od stada). Pastir je bio dužan u svako vrijeme položiti račun o primljenom stadu, ako je to najmodavac zatražio.⁷⁹⁸ No, tri puta godišnje pastir je bio dužan obvezatno položiti račun o dobivenom mlijeku, prirastu i vuni. U slučaju da je pastir prevario najmodavca, pa se to dokazalo, pastir je bio dužan isplatiti najmodavcu čitavu glavnicu sa cijelim prihodom, a najmodavac mu je mogao bez intervencije kurije oduzeti stado i prekinuti radni odnos.⁷⁹⁹ Pastir nije bio dužan naknaditi gubitak stada do 3⁰/o, ako se stado sastojalo od ovaca, koza i drugih životinja sitnog zuba, a ako je bilo više od 3⁰/o gubitka ili ako su pastiru date na čuvanje krave, magarci i volovi, u tom slučaju je pastir morao svakako naknaditi gubitak. Naknada se vršila novčano prema utvrđenoj procjeni ili ustupljenjem vlastitih živo-

794 Jelić, op. cit., Vjesnik god. III:3 i 4 br. 236. 243. 269.

795 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXIX.

796 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXX.

797 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXI.

798 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXVII.

799 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXXVIII.

tinja od iste vrsti i jednake vrijednosti. Odredba o odgovornosti za gubitak bila je bezuvjetna, pače, ako bi o tome najmodavac uglavio pod drugim uvjetima s najmoprimcem, takva bi pogodba bila bez vrijednosti, a povrh toga prekršitelj bi plaćao novčanu kaznu u korist komune i tužitelja, koji bi na to ukazao.⁸⁰⁰

Posebnu vrstu najamnih pogodbi označavale su one, kojima se majstor obvezao u određenom roku naučiti izvjesnu osobu u zanatskoj vještini, hraniti i odjevati je, a na kraju roka otpustiti dajući joj potrebni alat, a druga osoba (šegrt) učiti, služiti i slušati naloge majstora, koji se odnose na vršenje zanata.⁸⁰¹

9) Mandat, kompromis i druge obveze iz ugovora.

U statutarnom pravu mandat kao ugovor, kojim jedna stranka (mandator) cvlašćuje drugu stranku (procurator) da nešto učini u njegovom interesu, a druga stranka da se na to prihvatom obvezuje,⁸⁰² nije uvršten među obveze u trećoj knjizi statuta, nego u drugu knjigu, koja je uglavnom posvećena građanskom parničkom postupku. Obzirom da prokurator obavlja pravne poslove kao i drugi subjekti, mandat je obrađen u ovoj raspravi pri analizi pravnih poslova. Ovdje bi trebalo jedino istaknuti, da mandat nije po pravilu besplatno obavljanje posla za drugu osobu, pa je prema tome sličan najamnoj pogodbi. Ipak mandat se razlikovao od najamne pogodbe ne u naknadi za izvršeni posao, nego u vrsti posla, koji je obavljen za drugog. Prokurator je obavljao samo pravne radnje, a najmoprimac sve ostale radnje.

Kompromis je ugovor stranaka, da će svoj spor (questio cuasa seu querella) riješiti mimo redovnog suda po privatnom obraniku (arbitr).⁸⁰³ Predmetom spora može biti bilo koji ugovor ili stvar, koja se nalazi u gradu ili u distriktu. Kompromis se ugovarao obično pod prijetnjom kazne, a morao se je pismeno, javnom ispravom, uglaviti, ako je vrijednost spora prelazila 10 libri malenih mletačkih dinara. Stranke su mogle ugovoriti da spor riješi jedna ili više osoba—arbitera. Obično je spor rješavalo više obranika, pa je važno pravilo, da što većina obranika presudi parbene stranke moraju poštivati, a ako se jedna stranka ne

800 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXVI.

801 Jelić, op. cit. Vjesnik god. LI br. 28 (Naukovni rok 8 godina!)

802 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 345. sv. VII. p. 79. 318. 329. sv. VIII. p. 119. 449. 567. sv. IX. p. 140. 374. sv. X. p. 194. 652. sv. XI. p. 77. 174. sv. XII. p. 325. 646. sv. XIV. p. 25. (procurator žena!) p. 212. 470.

803 Smičiklas T., op. cit. sv. V. p. 389. sv. VI. p. 231. sv. VIII. p. 143. sv. IX. p. 236. sv. X. p. 649.

bi htjela pokoravati odluci, druga stranka je mogla zatražiti od kurije, da je prisili na platež kazne, koje su stranke ugovorile ispravom o kompromisu. Isto je važno u slučaju, da je presudu donio jedan obranik, ako je tako bilo ugovoreno.⁸⁰⁴

Bez sumnje da je u životu Zadrana bilo u primjeni zasnivanje obveza, koje nisu u ovoj raspravi obrađene, a koje se daju podijeliti prema naravi činidbe i protučinidbe na *do ut des*, *de ut facias*, *facio ut des* i *facio ut facias*, no, ove odredbe nisu registrirane u statutu, a u javnim ispravama vrlo malo. što je razumljivo, jer su se većim dijelom zasnivale bez svjedoka, što nije bilo statutom zabranjeno.

Obveze iz delikata. Statutarno pravo predstavlja u oblasti ugovora jedan sistem, dok u oblasti delikata kao izvora obveza, dosta nesređeni popis odredaba, koje prouzrokuju obligaciju za njenog prekršitelja. Ovaj popis nije u potpunosti sistematski riješen, čak se ne može ustanoviti, da li su Zadranj razlikovali javne i privatne delikte. Općenito uzevši, može se zaključiti, da statutarni delikti označuju manje delikte, jer kazneno pravo uopće nije ušlo u zadržanski statut. Napominje se doduše, da je svakom dozvoljeno uhvatiti i predati kuriji razbojnika, pljačkaša, gusara i druge zločince (*malefactores*), za koje je zakon određivao kaznu vješanjem,⁸⁰⁵ no, drugih propisa o krađi, razbojstvu, ubojstvu, tjelesnoj povredi i drugim zločinima nema u zadržanskom statutu. Peta knjiga zadržanskog statuta pretežno je posvećena deliktima, ali ovi su nabrojani i u drugim knjigama sporadično.

Važno je opće pravilo: tko se ne pokorava naredbama kneza, vrši kažnjivo djelanje, što znači, da osoba može počinuti delikt i u onom slučaju, ako takva djelatnost nije izričito statutom istaknuta kao delikt.⁸⁰⁶ Prema tome, osoba se može kazniti zbog delikta, ako je njeno djelanje uvršteno u statut kao kažnjivo i ako se ne pokorava kneževim naredbama.

Analizirajući statutarne odredbe o deliktima proizlazi, da osoba odgovara za delikt bez obzira na njenu volju. Delikt predstoji u slučaju, kada se ispune objektivni elementi statutom opisanog kažnjivog djela. Ne može se ipak ustvrditi, da statut ne pretpostavlja, da je prekršitelj htio, ili ako nije htio, ali je zbog nemara učinio kažnjivo djelo. Volja delikventa ipak nije bila konstitutivni element njegove krivnje. Stoga

804 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXV. LXVI. LXVII.

805 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XVI.

806 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXXVI.

statut ovako određuje: tko u svojstvu ministrijala primi od neke osobe više nego mu pripada u ime plaće, kažnjava se...⁸⁰⁷ ako advokat vodi parnicu pred sucem, koji mu je u bližem rodu, kažnjava se...,⁸⁰⁸ ako notar primi više u ime takse, nego mu pripada, kažnjava se...,⁸⁰⁹ i t. d.

Osobe, koje su izvršile delikt, obično su se kažnjavale novčanom kaznom, koja je najčešće išla u korist komune, a rjeđe i u korist oštećenog, a najmanje u korist samo oštećenog. Svjedok, koji je pozvan u određenom roku da svjedoči, pa se ne odazove pozivu, bio je kažnjen sa 20 solda, ako se nije odazvao drugom pozivu — 40 solda, a ako niži trećem — 100 solda.⁸¹⁰ Slično se kažnjavao novčanom kaznom tužitelj, koji se nije odazvao sudskom pozivu lično ili po svom zastupniku, ili advokatu. U tom slučaju globa je išla u korist tuženog.⁸¹¹ Osoba, koja je uzajmila novac uz zalog služi ili kućnoj pomoćnici, također se kažnjavala novčanom kaznom.⁸¹² Socius, koji bude uhvaćen, da je svom drugu u društvenoj pogodbi učinio dolum seu fraudem, plaćao je novčanu kaznu, od koje je polovica išla u korist oštećenog sociusa, a druga polovica u korist komune.⁸¹³ Notar i eksaminator, koji su dopustili, da se unese u javnu ispravu otuđenje nekretnine u korist samostana ili redovnika, kažnjavali su se gubitkom službe, a otuđitelj novčanom kaznom.⁸¹⁴ Osobe, koje su kupile zalog ili primile u zalog nekretninu, o kojoj se vodio parnički postupak, također su plaćale novčanu kaznu, a pored toga gubile pravo na zalog, odnosno, na dužnikovu činidbu.⁸¹⁵ Tko bi se obvezao kao poruk za Hrvate, koji nisu podložni zadarskom knezu, također je plaćao novčanu kaznu.⁸¹⁶ Osobe, koje bi sklopile ugovor, koji nije bio u skladu s propisom statuta obzirom na odgovornost pastira za gubitak ili koji bi ugovorili s emfiteutom teratiki manji od jedne četvrtine plodova, odgovarali su za delikt te su također plaćali novčanu kaznu.⁸¹⁷ Najamni radnici i emfiteute, ako ne bi izvršili svoje obaveze, kako su ugovorili, također su odgovarali za delikt i plaćali novčanu kaznu.⁸¹⁸

807 Statuta Jadertina, Lib. I. cap. XXVIII.

808 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LIX.

809 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CII.

810 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXXVII.

811 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXXIII.

812 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. V.

813 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. IX.

814 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XIV.

815 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XVII.

816 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLIX.

817 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXXVI. LXXXII. LXXXIV.

818 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LXVIII. LXXIX. LXXX. LXXXIII.

U petoj knjizi zadarskog statuta izvršena je izvjesna sistematika delikata i to na ovaj način: konspiracije protiv knezu i kuriji, ometanje vršenja notarske službe, davanje zajma uz kamate, injurije i štete počinjene od osoba i životinja te kazne radi zaštite stranke na sudu.

Delikt, koji se najstrože kažnjavao, označavala je djelatnost uperena protiv knezu, kuriji i sucima. Osobe, koje su osnivale, potpomagale urotu na bilo koji način, pa makar i samim riječima, ako je bilo upereno protiv kneza, sudaca ili kurije ili protiv njihove časti bile su kažnjene sa 500 libara malenih mletačkih dinara. U slučaju insolventnosti bile su kažnjene na doživotnu tamnicu.⁸¹⁹ Tko bi ometao notara da napiše oporuku na poziv oporučitelja, bio je također strogo kažnjen, najprije novčanom kaznom, a ako bi po treći puta ometao, gubio je svako pravo na nasljedstvo.⁸²⁰ Davanje zajma uz kamate, te prodavanje trgovačke robe na kredit uz kamate, bilo je također strogo zabranjeno. Prekršitelji su plaćali novčanu kaznu, a pored toga ugovor sklopljen na zabranjen način bio je pravno irelevantan.⁸²¹

Značajno je, da zadarski statut ne donosi drugih odredaba o deliktu injuriji, kao namjernoj povredi tuđe osobnosti osim obzirom na kneza, kuriju i suce, što je već spomenuto, zatim, obzirom na Zadrane, kojima je injurija nanesena od stranaca te obzirom na sluge i sluškinje, kojima nanese kućni starješina težu tjelesnu povredu. Ako je nekom Zadraninu nanijeta injurija van zadarskog područja od neke strane osobe, mogao joj se osvetiti po prethodnoj dozvoli kneza i kurije na području Zadra i njegovog distrikta, ako mu se pružila prilika.⁸²² Kućni starješina izvršio bi delikt, ako bi istukao slugu tako, da bi mu slomio ili oslabio ud. No, u tom slučaju kazna nije bila točno određena, nego je bila prepuštena diskrecionoj ocjeni kurije.⁸²³

Zanimljivo je, da su kodifikatori statuta uvrstili među delikte *damnum iniuria datum*, t. j. slučaj, kada neka osoba oduzme drugoj osobi neku domaću životinju bez gospodareve dozvole. Vlasnik je mogao potražiti od otimača povratu životinje ili naknadu u novcu prema izvršenoj procjeni. Ako otimač ne bi udovoljio zahtjevu vlasnika u roku od 3 dana, tek istekom toga roka, on bi izvršio delikt, zbog kojeg je morao platiti novčanu kaznu, od koje je polovica pripadala vlasniku,

819 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. I.

820 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. V.

821 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. VI. VII. VIII.

822 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XI.

823 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XIII.

a pred toga je bio dužan naknaditi vrijednost oduzete životinje. Ako je, međutim, osoba otela ili usmrtila vola, kravu ili tele, u tom slučaju bila je dužna odmah naknaditi vrijednost ili vratiti životinju vlasniku, i povrh toga platiti novčanu kaznu, od koje je polovica išla u korist pastira, a ne vlasnika, ako je nam tim životinjama brigu vodio pastir.⁸²⁴

Statut poznaje i noksalnu odgovornost. U slučaju da je vlasniku neka životinja uginula ili ranjena od druge životinje, koja je pripadala drugom vlasniku, pa je oštećeni vlasnik, ili neko drugi za njega upozorio pred svjedocima drugog na opasnost od štete zbog eventualne borbe među životinjama, u tom slučaju je ovaj drugi bio dužan štetu naknaditi u cjelini ili pak predati oštećenom vlasniku životinju, koja je učinila štetu »pro noxa seu pro damno et inuria sic illata«.⁸²⁵ Isto tako je oštećeni vlasnik pašnjaka i šume imao pravo na odštetu od vlasnika životinje, koje su pasle ili trgale drveće u njegovoj šumi. Odšteta je imala karakter kazne, koja se davala oštećenom umjesto naknade štete.⁸²⁶ Pače, oštećeni vlasnik je mogao oduzeti životinju, koja je pravila štetu, ako je šteta učinjena u maslinicima ili na drugoj obrađenoj zemlji, a vlasnik životinje, koja je učinila štetu, morao je k tome platiti kaznu.⁸²⁷

Posebnu vrst delikata označavala su djelanja, koja su štetila interese parničkih stranaka. Najteže se kažnjavao falsifikator javne isprave (plaćao je globu, javno je bio oглаšen kao falsifikator, bio je upisan u knjigu falsifikatora te dva puta godišnje kao takav bio čitan u Vijeću te nije mogao svjedočiti),⁸²⁸ zatim, osoba, koja nije dokazala, da je isprava falsificirana,⁸²⁹ osoba, koja je ometala tužitelja u tenuti nad dužnikovom imovinom,⁸³⁰ sudac, koji je donio presudu u protivnosti s statutarnim propisima,⁸³¹ te službenik komune, koji je u vršenju dužnosti nanio štetu nekoj osobi.⁸³² Svi ovi delikventi bili su strogo kažnjeni većinom novčanom kaznom.

Osim pomenutih delikata sabranih u petoj knjizi statuta i drugih manje važnih, koji se nabrajaju u toj knjizi, iznose se također delikti i u reformacijama zadarskog statuta. Interesantan je delikt, koji učini

824 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XII.

825 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XIV.

826 Statuta Jadertina Reformationes, br. 54.

827 Statuta Jadertina Reformationes, br. 55. 58. 59. 60.

828 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XV.

829 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XVI.

830 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XVII.

831 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XXII.

832 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XVIII.

osoba zato što ne pritekne u pomoć osobi, koja je vikala, kako se u statutu izričito navodi, »pomagayte«. ⁸³³ Pored ovog i drugih delikata (zabrana nošenja oružja u Vijeće, ⁸³⁴ zabrana govoriti nedolične riječi ili nedolično ponašati se u Vijeću ⁸³⁵, zabrana držati životinje, a naročito svinje u gradu, ⁸³⁶ zabrana blatiti ulice, ⁸³⁷ i razne druge zabrane prodaje trgovačke robe, koja je patvorena ili odmjerena netačnim mjerama ⁸³⁸ i dr.) po svom historijskom značenju naročito se ističe vražda kao obveza iz delikata. Ovdje se ne bi moglo ništa nadodati o vraždi, nego što je prikazano pri obradi liga kao jurističke osobe.

6) Pomorsko pravo

Kompilatori zadarskih statuta skupili su u četvrtoj knjizi zadarskog statuta osnovne propise pomorskog prava. Nema sumnje, da su se i drugi propisi naročito iz treće knjige primjenjivali i u pomorskoj trgovini. No, četvrta je knjiga posvećena isključivo pomorskom pravu pa je razumljivo, da ta knjiga nosi naslov »liber quartus de navibus et navigiis«. Da su Zadranima imali u svom statutu zasebno sabrano pomorsko pravo, shvatljivo je, ako se uzme u obzir, da je Zadar do XV. stoljeća zasnivao svu svoju moć i razvitak na pomorskoj trgovini. More je označavalo uvijek izvor blagostanja, moći i kulture svih pomorskih naroda, a tako i Zadranima. Već je Konstantin Porfirogenet u X. stoljeću zaključio, da dalmatinski gradovi žive od mora. ⁸³⁹ Zadarsko pomorstvo uključilo je u svoje područje ne samo obale s druge strane Jadrana, nego i luke Sardinije, Katalonije, Tunisa i drugih zemalja. ⁸⁴⁰ Da je pomorska trgovina Zadranima i nadalje cvala u XIV. stoljeću, dokazuje nam detalj iz 1334. godine, kada mletačka republika dozvoljava Zadranima, da primjenjuju sve ugovore, koji su od davnine sklopljeni (ab antiquo inita) između Zadra i drugih gradova i zemalja. ⁸⁴¹

Analizirajući propise zadarskog pomorskog prava, te upoređujući te propise s odredbama pomorskog prava splitske, krčke, rapske, dubrovačke, mletačke i drugih komununa na Jadranu zaključujemo, da među

833 Statuta Jadertina Reformationes, br. 9.

834 Statuta Jadertina Reformationes, br. 12.

835 Statuta Jadertina Reformationes, br. 15.

836 Statuta Jadertina Reformationes, br. 38. 39.

837 Statuta Jadertina Reformationes, br. 40.

838 Statuta Jadertina Reformationes, br. 47. 48. 49.

839 Rački F., op. cit. p. 270.

840 Ljubić š., Listino sv. I. p. 79.

841 Ljubić š., Listino sv. I. p. 428.

svim tim propisima pomorskog prava postoji veoma velika sličnost. Ako se ti propisi raznih komuna ne podudaraju stilski, a onda se podudaraju sadržajno barem. Takva nas sličnost ne može začuditi, jer otvoreno more, a i potrebe svjetske pomorske trgovine iziskuju jedan zakon i jedan zajednički način reguliranja odnosa, koji nastaju trgovinom morskim putevima, pa je logično, da su pomorci raznih zemalja tokom vremena stvarali zajedničko pomorsko običajno pravo, koje su pojedine komune i države jednostavno preuzele i sredile nadopunjujući ih prema mjesnim potrebama. Pomorsko pravo, dakle, koje nalazimo u zadarskom statutu nije karakteristično samo za Zadar, nego i za Split, Dubrovnik, Veneciju i druge gradove, te prema tome nije produkt mletačkog ili kojeg drugog zakonodavstva, nego predstavlja upravo ono običajno pravo, koje su poštivali gotovo svi pomorci na Jadranu.⁸⁴² Ako se zadarsko pomorsko pravo i stilski podudara s mletačkim pomorskim pravom, publiciranim 1255. godine, ne znači drugo nego činjenicu, da je zadarska komuna preuzela mletačku redakciju uz izvjesne korekture vjerojatno po nalogu mletačke republike. Jedan podatak iz 1307. godine upućuje nas, da se Zadranici nisu voljeli služiti mletačkom redakcijom vjerojatno zbog oštrih kazni protiv prekršitelja. Te godine je naime Veliko vijeće Venecije donijelo zaključak, da se zabranjuje Zadranima i Dubrovčanima kupovati brodove, osim ako dadu jamstvo, da će služeći se tim brodovima primjenjivati mletačke propise i snositi sankciju, koju propisuju ti propisi, ako ih ne bi poštivali.⁸⁴³

Pomorsko pravo zadarskog statuta predstavlja u stvari posebne propise obveznog prava, kojima je zadaća, da zaštiti prvenstveno trgovce, a zatim mornare. Sistematika pomorskog prava počiva stoga na razdiobi propisa, koji su posvećeni sigurnosti broda za vrijeme plovidbe, zatim trgovačkoj robi ukrcanoj na brod, potom odnosima, koji nastaju pri iskrcanju sa broda i napokon mornarima. Ne može se reći, da su propisi ovako tematski oštro podijeljeni, ali su uglavnom tim redom ipak regulirani odnosi, koji nastaju pomorskom trgovinom.

Brodovi i njihovo osiguranje za plovidbu. U zadarskom statutu brodovi se različito nazivaju obično navis ili lignum. Ako lignum ima palubu, naziva se lignum coopertum a ako nema palube, lignum non coopertum. Daljnje razlikovanje brodova predstavljaju nazivi banzonus, buzonavis, tarreta, cocha. Manji brodovi nazivaju se barcha. Osnovno i bitno razli-

⁸⁴² Kostrenčić M., Pomorsko pravo u statutima primorskih naših gradova i otoka (Mjesečnik Pravnikačkog društva u Zagrebu god. XLI. knj. I. 1915. p. 347.).

⁸⁴³ Ljubić S., Listine sv. I. p. 213.

kovanje brodova zasniva se na nosivosti broda, t. j. na količini težine tereta, koju može brod ukrcati, a da sigurnost plovidbe broda ne dođe u pitanje. Jedinicu nosivosti broda označuje miliar t. j. 1000 libri težine. Brodovi imaju svoje pripatke (corredia), među koje se ubrajaju jarboli, antene, jedra, kormila, sidra, barka, užeta i drugo, što služi brodu za plovidbu.⁸⁴⁴ Brodovi su obično imali svoje ime («Sanctus Salvator»,⁸⁴⁵ »Sancta Maria»,⁸⁴⁶ Sanctus Spiritus«⁸⁴⁷ i drugo).

Brodovlasnik (patronus navis) mogao je sam putovati svojim brodom, a mogao je opunomoćiti određenu osobu kao prokuratora da vrši sve radnje, koje bi morao sam vršiti kao brodovlasnik. Opunomoćenje takve osobe davali su brodovlasnici javnom ispravom ili pred svjedocima. Opunomoćeni se nazivao praepositus ili suprapostus, a vršenje njegove dužnosti »patronicare«.⁸⁴⁸ Suprapostu nije bilo dozvoljeno prodati brod, ako nije bio na to ovlašten javnom ispravom. U koliko bi suprapost prodao brod bez ovlaštenja, bio je dužan naknaditi brodovlasniku svu štetu i koristi, koje bi brodovlasnik imao, da nije brod prodan. Visinu štete i koristi određivao je brodovlasnik svojom prisegom. Suprapost ne bi trebao platiti naknadu, ako je prodao brod iz nužde.⁸⁴⁹ Suprapost je bio dužan dati upisivati broskom pisaru u brodsku knjigu sve prihode i rashode broda za vrijeme putovanja, jer, ako to ne bi učinio, u slučaju spora, važila je izjava brodovlasnika pod prisegom, te je prema tome odgovarao za prihode i rashode, koje je brodovlasnik iznio.⁸⁵⁰ Pošto je putovanje izvršeno, suprapost je morao u roku od 3 dana, pošto se brod vratio u zadarsku luku, položiti račun brodovlasniku o svim приходima i rashodima, a u daljnja 3 dana predati brodovlasniku sve, što mu pripada. Ako ne bi to predao brodovlasniku ni u daljnjih 15 dana, plaćao je u ime kazne za svaku libru od onog iznosa, koji je morao predati, po 2 solda malenih mletačkih dinara, a povrh toga predati brodovlasniku ono što je dužan. Kazna se podvostručila, ako nije isplatio dužni iznos i kaznu u pomenutih 15 dana.⁸⁵¹

Na jednom brodu moglo je postojati suvlasništvo. U tom slučaju svaki suvlasnik je imao svoj idealni dio vlasništva broda i brodskih

844 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XXXI.

845 Smičiklas T., op. cit. sv. X. p. 216.

846 Smičiklas T., op. cit. sv. X. p. 132.

847 Jelić, op. cit., Vjesnik god. III/2 br. 166.

848 Smičiklas T., op. cit. sv. X. p. 131.

849 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XLIX.

850 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LI.

851 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. L.

pripadaka. Kao i svaka druga stvar brodovi su se također mogli otuđivati, založiti i obligirati. Svaki suvlasnik imao je pravo prodati svoj dio broda inkantacijom u Zadru ostalim suvlasnicima ili trećim licima, koja su najviše ponudila, ako je nastala nesloga među suvlasnicima, pa zbog toga brod nije mogao započeti putovanje.⁸⁷²

Manevriranjem broda upravljao je navelerius (kapetan), kojem su pomagali u radu mornari (marinarius). Plaća kapetana i mornara nazivala se »marinarit'a«, po čemu izgleda da je navelerius bio u stvari prvi mornar. Među mornarima važniju funkciju je vršio još kormilar (officium timoniariae). Uz navelera isticao se brodski pisar (scribanus), koji je u stvari predstavljao djelomično javnog notara na kopnu, jer su njegove ubilježbe u brodskim knjigama uživale javnu vjerodostojnost. Brodovi su služili prvenstveno za prijevoz trgovačke robe (me.ces), no, obično uz robu putovali su i njihovi vlasnici trgovci (mercatores), a i druga lica (hodočasnici, svećenici i drugi putnici). Vozarina, koju su trgovci plaćali za prijevoz svoje robe brodom nazivala se nulum. Trgovci, koji su putovali zajedno sa svojom robom spavali su na brodu u prostoru između srednjeg jarbola i krme, a mornari samo ako su im to trgovci dozvolili, a po pravilu su spavali na ostalom dijelu brodu. Jedino brodovlasnik, koji je vršio službu mornara, mogao je spavati s trgovcima. Odredba je bila stroga, pa su prekršitelji plaćali novčanu kaznu.⁸⁷³ Na brodu se vršilo stražarenje. Od te dužnosti nije se mogao osloboditi ni jedan ukrcani trgovac, brodovlasnik, mornar ili hodočasnik. Svatko je bio dužan tu dužnost vršiti lično, te je bilo prema tome isključeno, da tu dužnost vrši neka unajmljena osoba kao sluge i drugi. Tko bi protivno postupio, plaćao je novčanu kaznu od 5 libri malenih mletačkih dinara, od kojih je 4 libri išlo u korist komune, a jedna libra u korist prijavitelja. Napokon, brodovlasnik nije mogao istjerati sa broda osobu, s kojom je uglavio određeni sporazum na osnovu kojeg je ta osoba ukrcana na brod, pa makar je ugovor sklopljen u protivnosti s propisima statuta. No, isto tako takva osoba nije mogla napustiti brod, nego je bila dužna dijeliti sudbinu s brodovlasnikom sve do izvršenja sklopljenog ugovora. Prekršitelji ove odredbe plaćali bi veliku novčanu kaznu, od koje je polovica pripadala stranci, koja je poštivala uglavke ugovora, a polovica zadarskoj komuni.⁸⁷⁴

872 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XLVI.

873 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. IV.

874 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XL.

Da bi se osigurala plovidba broda, a time i teret, koji je brod nosio, bilo je određeno da naveler, mornari i brodovlasnici budu oboružani za vrijeme plovidbe. Svaki mornar na brodu od više od 100 milijara nosivosti bio je dužan imati na brodu metalnu kacigu ili kožnati šljem, štit, jelek, bodež, mač i 3 koplja, a mornar s plaćom od 40 libri na više, povrh ovog cručja i pancir ili metalni oklop. Naveler pak, koji je imao plaću od 40 libri malenih mletačkih dinara ili više, bio je dužan imati na brodu pancir ili metalni oklop te jedan rožni ili drveni bacač strijela (balist) uz sve oružje, koje je morao imati mornar. Ukoliko naveler i mornari ne bi poštivali tu statutarnu odredbu plaćali su globu od 10 libri malenih mletačkih dinara u korist komune i brodovlasnika.⁸⁵⁵ Mornari i naveler nisu smjeli svoje oružje za vrijeme plovidbe do završetka roka ugovorene službe otuđiti ili obligirati, a niti im je tko smio oduzeti ga zbog dugova.⁸⁵⁶ Brodovlasnik je također bio dužan na brodu imati uza se oružje. Ako je brod imao nosivosti od 100—200 milijara, njegova se oprema sastojala od jednog oklopa (pancira), 2 šljema, dviju kaciga sa štitnikom za lice, jedne stotine kopalja, dvaju štita, dvaju drvenih balista, jedne stotine strijela na svaki balist, jedne kuke, dva užeta i jednog konopca za svaki balist.⁸⁵⁷ Ako je brod imao nosivost od 200—300 milijara, brodovlasnik je bio dužan imati uza se na brodu dva oklopa (pancir ili korac), dva šljema, dvije kacige sa štitnikom za lice, jednu stotinu kopalja ili bodeža, dva štita, dva rožna ili drvena balista (jedan od vrsti »de strevo«, a drugi od vrsti »de pesarola«), jednu stotinu strijela za balist »de strevo« i pedeset za balist »de pesarola«, jednu kuku, jednu pezarolu (t. j. spravu, koja je služila za balist), dva užeta i jedan konopac za svaki balist.⁸⁵⁸ Ako je brod imao nosivosti od 300—500 milijara, brodovlasnik je morao imati četiri oklopa (pancira ili koraca), četiri šljema ili kaciga sa štitnikom za lice, četiri štita, dvjesto kopalja, četiri rožna ili drvena balista (dva od vrsti »de strevo«, dva od vrsti »de torno« ili od vrsti »de pesarola«), stopedeset strelica za svaki balist »de strevo«, pedeset strelica za svaki balist »de torno« ili »de pesarola«, dva torna (t. j. instrumenta da se balist pritegne i nasadi), dvije pezarole (ako je uzeo baliste od vrsti »de pesarola«), dva užeta i jedan konopac za svaki balist.⁸⁵⁹ Ako je pak brod imao nosivost od 500—700 milijara, brodovlasnik je morao imati slijedeće oružje: šest

855 Statuta Jadertina, Lib. IV, cap. V.

856 Statuta Jadertina, Lib. IV, cap. VI.

857 Statuta Jadertina, Lib. IV, cap. VII.

858 Statuta Jadertina, Lib. IV, cap. VIII.

859 Statuta Jadertina, Lib. IV, cap. IX.

oklopa (pancira ili koraca), šest šljemova ili kaciga sa štitnikom za lice, šest štitova, tristo koplja, šest balista (rožna ili drvena), od kojih su tri od vrsti »de strevo«, a tri »de tornio« ili »de pesarola«, stopedeset strelica za svaki balist »de strevo« i pedeset strelica za svaki balist »de tornio« ili »de pesarola«, tri kuke, dva torna, odnosno dva pezarola (prema tomu koju je vrst balista uzeo), dva užeta i jedan konopac za svaki balist.⁸⁶⁰ Brodovlasnik, koji je imao brod od 700 ili više milijara nosivosti, bio je dužan držati na brodu osam oklopa (pancira ili koraca), osam kapirona (zaštitnih kapa), osam šljemova ili osam kaciga sa štitnikom za lice, osam štitova, četristo koplja, osam balista, od kojih četiri »de strevo«, a četiri »de tornio« ili »de pesarola«, stopedeset strelica za svaki balist »de strevo«, pedeset strelica za svaki balist druge vrsti, dva torna, dvije pezarole, dvije kuke, dva užeta, jedan konopac za svaki balist.⁸⁶¹ Brodovlasnici, koji nisu poštivali odredbe ovog statuta, plaćali su globu u visini vrijednosti oružja, koje nisu uzeli sobom, od čega je polovica išla u korist trgovaca, koji su tim brodom prevozili robu. Da bi se osigurala primjena propisa o naoružanju brodovlasnika, kapetana i mornara, suci za pomorske sporove (judices maris) bili su dužni pod prisegom pregledati svaki brod prije nego što je isplovio iz luke, da li je svaki od pomenutih osoba oboružan propisno prema nosivosti broda.⁸⁶² Kako se vidi, brodovi su bili za ono doba dobro naoružani. Značajno je, da se statutom određivalo pretežno navalno oružje, među kojim se naročito ističu balisti razne vrsti i to daljeg dohvata strijela sa svojim rezervnim dijelovima, (kuke, užeta, konopci za sam luk, te postament za balist kao i druge odgovarajuće pomoćne stvari). Ovakvo naoružanje trgovačkih brodova, ne smije nas začuditi, jer su u to doba morski putevi bili često zaposjednuti od gusara i neprijatelja, koji su želili pljačkati a često i ispuniti svoja potraživanja represalijama.

Da bi se osigurala sigurna plovidba i što lakše manevriranje brodom na moru, služila je također statutarna odredba, po kojoj su trgovci, koji su ugovorili prijevoz robe bili ovlašteni da nametnu kapetanu prisegu, da će brod propisno, bona fide, napuniti balastom prema svom nahodanju radi očuvanja i fortifikacije broda na ugovorenom putovanju. U koliko bi neka osoba umanjila balast za vrijeme plovidbe, brodovlasnik je bio dužan platiti novčanu kaznu osim u slučaju, da je umanjenje balasta izvršeno po nalogu trgovca, ili ako je to bilo potrebno

860 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. X.

861 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XI.

862 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XII.

radi ulaska u luku.⁸⁶³ Brodovlasnik je imao pravo da zamijeni balast na brodu željezom, olovom, kositrom, bakrom neobrađenim ili makinama, pa je mogao izbaciti balast u tolikoj težini uolikoj je unio od pomenutih metala. Zamjenu balasta mogao je vršiti samo u prisutnosti kapetana i broskog pisara, jer u protivnom slučaju bio bi kažnjen novčanom kaznom, a povrh toga bio bi dužan naknaditi štetu trgovcima, ako bi nastala na ukrcanoj robi radi umanjivanja balasta. Taj se propis, primjenjivao na svakom brodu bez obzira na nosivost.⁸⁶⁴

Radi osiguranja plovidbe broda služila je također odredba, po kojoj su trgovci bili ovlašteni tražiti od vlasnika prisegu, da ne će u toku ugovorenog putovanja prodati ili bilo kako otuđiti bilo koji dio brodskih pripadaka, osim u slučaju, da bi na taj način poboljšao uslove plovidbe ili pomogao tuđi brod, kojem su takvi pripatci bili nužni za spas. No brodovlasnik nije mogao ni u tim slučajevima otuđiti dio pripadaka, ako se time nije suglasila većina trgovaca, jer bi u protivnom slučaju morao platiti novčanu kaznu u visini dvostruke vrijednosti otuđenog pripatka. Ovaj propis primjenjivao se samo u slučaju, ako je brod bio više od 100 miljara nosivosti.⁸⁶⁵

Brodski tovar. Ukrcaj, prijevoz i iskrcaj trgovačke robe sa broda vršio se je na osnovi ugovora i sporazuma sklopljenog između brodovlasnika i trgovca. Takvi ugovori i sporazumi morali su se registrirati kod javnog notara ili sklopiti pred svjedocima. U slučaju spora primjenjivao se zadarski statut, a naročito propisi pomorskog prava, koji su brodovlasnici bili dužni svakako poštivati.⁸⁶⁶

Nakon sklopljenog ugovora roba se je ukrcala na brod u ugovoreno vrijeme. Ukrcaj robe vršio se po komadu i težini. Pri odbrojavanju i mjerenju težine komada prisustvovali su obično brodovlasnik i trgovac pa je važno ono, o čemu su se oboje složili, a tek po tom roba se smještavala u brod. Ako je bilo više trgovaca, svaki je trgovac označio svoju robu svojim posebnim znakom. Svi podaci, o imenu trgovca, o broju komada, o težini pojedinih komada, o oznakama na robi pojedinog trgovca upisivali su se u posebnu brodsku knjigu, pa je svaki trgovac i mornar mogao dobiti prijepis popisa ukrcane robe. Pored toga, u brodsku knjigu upisivala su se i sva utanačenja među brodovlasnikom i trgovcem.

863 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. I.

864 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. II.

865 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XIII.

866 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XX.

Bilo je pače moguće da se izdaju kopije tih utanačenja, ako je koja od stranaka to zatražila. Ukrcaj robe vršio se je pred brodskim pisarem, koji je sve te podatke pod prijetnjom prisege upisivao u brodsku knjigu.⁸⁶⁷

Svaki brod, koji je ukrcavao trgovačku robu bez obzira na nosivost broda, ako se ta roba ugovorom prevozila, morao je imati jednog brodskog pisara.⁸⁶⁸ Brodovi, kojima je nosivost prelazila dvjesto milijara, morali su imati dva brodska pisara,⁸⁶⁹ koji su jedamput sedmično sravnjavali svoje upise o ukrcaju robe svaki u svojoj knjizi.

Brodске pisare izabirali su brodovlasnici u Zadru, te su ih bili dužni predstaviti suci^{ma} za pomorske sporove. Pisari nisu smjeli vršiti svoju funkciju na brodu, dok nisu bili potvrđeni od strane sudaca za pomorske sporove, a potvrda je uslijedila tek nakon ispitivanja kandidata za pisara, pošto su suci ustanovili, da ima uvjete za vršenje pisarske službe. Kandidat se je smatrao potvrđenim, kada ga je većina sudaca potvrdila. Brodovlasnici, koji bi uzeli neku osobu za brodskog pisara mimo ove odredbe, bili su novčano kažnjeni, a isto tako i pisar, koji bi na taj način primio službu.⁸⁷⁰ Ako bi brodovlasnik izabrao neku osobu za pisara izvan Zadra, bio je dužan zajedno s kapetanom ispitati kandidata i ustanoviti, da li može odgovarati na dužnosti. Ako je kandidat imao uslova, bio je dužan položiti prisegu kao i drugi brodski pisari prema obrascu, koji je unesen u zadarskom statutu za takve osobe.⁸⁷¹

Uz ugovorenu trgovačku robu, na brod se je moglo ukrcati također i prtljag putnika. Svaki trgovac, mornar, vojnik, svećenik određenog broda mogao je ukrcati samo jedan sanduk za svoje potreštine besplatno, a za svaki daljnji plaćao je brodovlasniku vozarinu.⁸⁷² Uz to trgovci i mornari mogli su ukrcati drva, ali samo u količini, koja je dostajala za ugovoreno putovanje. Višak ukrcanog drva pripadao je brodovlasniku.⁸⁷³ Oni, koji su putovali daleko na pr. u zemlje Sredozemlja mogli su ukrcati četiri zadarska modija vina i toliko vode, a za kraća putovanja dva i po modija vina i toliko vode. Tko bi više ukrcao,

867 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XIX.

868 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XVIII.

869 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XVII.

870 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XV. XVII.

871 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XVI.

872 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XXV. XXVI.

873 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XXVII.

uračunavalo se u njegov tovar odnosno mornaru u njegov milijar.⁸⁷⁴ Isto tako za daljnja putovanja, a pod ovim su se podrazumjevale luke Sredozemlja, putnici su mogli ukrcati dva zadarska modija brašna i biskota, a tko bi više ukrcao, uračunavalo mu se u njegov tovar ili milijar.⁸⁷⁵ To su se propisi primjenjivali obzirom na drvo, vino i vodu, ako je ukrcaj uslijedio na brod sa 100 ili više milijara nosivosti. Osobe, koje su više ukrcale, nego što je bilo propisano, plaćale su dvostruku vozarinu za višak.⁸⁷⁶ Mornari su imali posebno pravo da ukrcaju određenu količinu trgovačke robe na brod, na kojem su služili. Brodovlasnik je bio dužan naknaditi mornarima čitav milijar, ako je brodski prostor bio ispunjen, pa mornari nisu mogli ukrcati svoj milijar. Ipak mornarima nije bilo dozvoljeno ukrcati čovjeka umjesto milijara. Svoje pravo na milijar mornari su mogli prodati brodovlasniku ili drugoj osobi uz suglasnost brodovlasnika.⁸⁷⁷

Ukrcaj robe na brod vršio se i u toku samog putovanja. Pored ugovorenog ukrcaja, statutom su predviđeni ukrcaji nađenih stvari u moru ili na površini mora, te ukrcaj stvari drugog broda, koji je nastradao. Ako su neke stvari sa broda izgubljene ili bačene u more zbog opasnosti od nevremena pa ih neka osoba nađe na dnu mora, polovica te stvari pripadala je roniocu, koji je tu stvar izvadio, a druga polovica brodovlasniku, čiji je brod bio u opasnosti, a ako je stvar plivala na površini vode, osobi, koja je izvukla stvar na brod, pripadala je jedna trećina stvari, a brodovlasniku dvije trećine. Nađenu stvar su nalazitelji bili dužni po pravilu dopremiti u Zadar osim u slučaju, ako su se brodovlasnik i nalazitelj drukčije sporazumjeli.⁸⁷⁸ Međutim, ako se nađe stvar na moru ili na kopnu, a nisu poznati vlasnici, u tom slučaju polovica stvari pripadala je brodovlasniku, a druga polovica svim ukrcanim osobama na brodu, time da se ta polovica podijeli na jednake dijelove prema broju ukrcanih.⁸⁷⁹ Prilikom susreta pak s brodom, koji je nastradao iz bilo kojeg razloga te je bio oštećen u brodskim pripalcima, važilo je pravilo, da je brodovlasnik mogao u luci ili na otvorenom moru ukrcati na brod postradale i njihovu robu, te prevesti u luku prema uglavljenom sporazumu između brodovlasnika i postradalih. Ako je brod već bio nakrcan robom, brodovlasnik nije

874 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XXVIII.

875 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XXIX.

876 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XXX.

877 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXVII.

878 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XLV.

879 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXXII.

mogao uzeti postradale i njihovu robu bez dozvole trgovaca. čija je roba bila na brodu. Mornari nisu imali pravo protusloviti, a niti su imali udjel na vozarini od ukrcane robe postradalih. Jedino ako su ugovorili svoju mornarsku službu za određeno putovanje, imali su pravo na posebnu plaću za tegljenje i spašavanje postradalog broda.⁸⁸⁰

Posebno treba naglasiti, da se u pomorskom prometu naročito štitilo povjerenje. Ako je neki trgovac, kapetan ili mornar određenog broda ili kojeg drugog broda ili bilo koja osoba povjerila na kopnu ili moru drugoj osobi, koja je ukrcana na brod, jednu stvar, da ju preda određenoj osobi, pa ta osoba ne preda tu stvar u roku od 3 dana, otkako se pružila prilika, bila je dužna restituirati dvostruku vrijednost povjerenene stvari ili novca osobi, koja joj je to povjerila.⁸⁸¹

Pošto je roba ukrcana na brod uz unos u brodsku knjigu, a brod je imao više od 100 milijara nosivosti, smatralo se, da je od tog časa roba predana brodovlasniku na čuvanje. Kao što je brodovlasnik primio robu uz popis, tako je bio dužan da ju preda uz popis u istom stanju, u kojem ju je primio kod ukrcanja, osim u slučaju da se roba izgubila ili oštetila na putovanju uslijed sile, požara, oluje i jactus-a.⁸⁸² Važilo je naime načelo za slučaj da je brod sposoban za plovidbu isplovio iz luke, pa uslijed toga što je nastupilo nevolje, ili zbog kojeg drugog razloga voda prodrla u brod, te je zbog toga nastala šteta, da se u tom slučaju šteta naknađuje havarijom (uarea) prema postojećem pravnom običaju.

Pored ove općenite odredbe o havariji za slučaj prodora vode u brod uslijed nevolje ili drugog razloga, statutom su predviđena još dva slučaja, kada je bila određena havarija i to: pomorski jactus i otimačina. Ako je naime nakrcani brod uplovio u luku ili na drugo mjesto, pa je trebalo brod olakšati izbacivanjem ukrcanih stvari iz opravdanih razloga, a taj je jactus izvršen uz suglasnost većine brodovlasnika i trgovaca, nastala šteta te svi troškovi, koji su nastali radi izbacivanja robe, išli su na teret broda i broskog tovara, tj. brodovlasnika, trgovaca i mornara, ako je šteta iznosila više od 10 libri. osim, ako nisu brodovlasnici i trgovci uglavili drukčiji sporazum, jer u tom slučaju važila je pogodba.⁸⁸³ Takva odredba je važila i u slučaju da je brod porobljen (lignum robatum), jer i tada je šteta išla »in comune

880 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LIII.

881 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XLVIII.

882 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XXI.

883 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XXXVIII. LV.

auere navis«. Jedino, ako se poslije dogodi, da se porobljene stvari spase, ono, što je primljeno havarijom trebalo je vratiti. No, ta klauzula primjenjivala se samo među Zadranima.⁸⁸⁴ Treba podvući, da se havarija primjenjivala za štete na trgovačkoj robi za slučaj prodora vode u brod, pomorskog jactus-a i porobljavanja na svakom brodu bez obzira na njegovu nosivost.

Ako je na brodu od 100 milijara na više nosivosti nastala šteta na jarbolima, antenama, kormilu, sidru, barci ili na kojem drugom pripatku broda, brodovlasnik je također imao pravo na naknadu štete havarijom i to na račun ukupne vozarine, koju su trgovci plaćali za prijevoz svoje robe, i to tako, da su trgovci naknadili štetu brodovlasniku u onom dijelu, koji je proporcionalno odgovarao njihovoj vozarini. Mornari, iako su imali na brodu svoju trgovačku robu, nisu sudjelovali bilo kojim dijelom u naknadi štete, a isto tako i hodočasnici. No, ako je brodovlasnik ukrcao na brod mnogo hodočasnika, u tom se slučaju vozarina hodočasnika pribrajala vozarini koju su plaćali trgovci, pa je onaj dio nastale štete, koji je otpao na hodočasnike prema visini njihove vozarine, padao na teret brodovlasnika, a ostali dio na teret trgovaca, što znači, da se time proporcionalni dio naknade trgovaca smanjio za onaj dio, koji bi morali hodočasnici plaćati prema visini svoje vozarine.⁸⁸⁵

Sve štete na trgovačkoj robi, koje nisu prouzročene prodorom vode u brod zbog nevremena, jactus-a i otimačine išle su na teret brodovlasnika. Statutom je posebnom odredbom propisano, da je brodovlasnik odgovoran za štetu i u slučaju, ako je nastala zbog lošeg smještaja u brodu.⁸⁸⁶

U slučaju da nastane spor među brodovlasnikom i trgovcima zbog štete nastale od vode na robi ukrcanoj na brod, pa se brodovlasnik i trgovac ne mogu složiti ni o šteti ni o procjeni štete, spor su rješavali suci nadležni za pomorske sporove. Ako je spor nastao u Zadru, rješavao se pred zadarskim sucima za pomorske sporove. Suci su bili dužni lično pregledati oštećenu robu te procijeniti štetu prije nego je roba iskrkana na obalu. Ako se šteta ne bi mogla procijeniti u brodu, suci bi naredili iskrcaj robe pa tada izvršili procjenu. Ako je spor nastao izvan Zadra, u tom slučaju spor su rješavali suci onog mjesta, gdje je nastao spor. Pošto je izvršena procjena štete, suci su bili dužni

884 Statuta Jadertina, Lib. IV, cap. XXXIX.

885 Statuta Jadertina, Lib. IV, cap. XXXI.

886 Statuta Jadertina, Lib. IV, cap. LXXIV.

odmah donijeti presudu o naknadi; te narediti najkraćim putem izvršenje, osim ako brodovlasnik dokaže, da je šteta nastala prilikom požara i nevremena, jer u tom slučaju brodovlasnik nije bio dužan naknaditi štetu. Ako bi trgovci iskricali oštećenu robu bez naređenja sudaca, gubili su pravo na naknadu. Trgovci su imali pravo na naknadu štete bez obzira, da li im je roba bila ukrcana na veći ili manji brod.⁸⁸⁷ Na brodovima od 100 milijara nosivosti na više, trgovci su imali pravo na naknadu i za vreće, te je pače naknada bila statutom određena za svaku vreću posebno prema materijalu i porijeklu materijala, od kojeg je vreća bila učinjena. Naknadu je bio dužan izvršiti brodovlasnik u najkraćem roku, a najkasnije u roku od 15 dana, pošto je trgovac podnio tužbu.⁸⁸⁸

Treba naglasiti, da su trgovci bili osigurani u svojem traženju brzim postupkom, jer su to nalagali kratki rokovi, a s druge strane i odredba, po kojoj su parbene stranke bile dužne predati sucu odgovarajuće zaloge u visini vrijednosti spornog predmeta i to u roku od 5 dana prije iskrcaja robe sa broda, tako, da je stranka, koja nije izvršila sudski nalog o predaji zaloga, bila dužna po sudskoj odluci predati u držanje svu svoju robu protivnoj stranci, a ako nije ni ova dostajala za pokriće vrijednosti spora, pače i imovinu, koju je imala na zadarskom području. S druge strane, treba napomenuti, da je trgovac, koji nije podnio tužbeni zahtjev u roku od 15 dana, pošto su uzeti zalozi, gubio pravo, da bilo kada tuži brodovlasnika zbog istog spora.⁸⁸⁹ Napokon, pomorski sporovi su se općenito brzo rješavali i zbog same činjenice, što su postojali posebni suci za pomorske sporove (*curia consulum et mar's*), koji se spominju u Zadru već u XIII. stoljeću. Pomorski sporovi su, dakle, bili izuzeti iz nadležnosti redovitog suda kneževе kurije, što je bilo od velike važnosti i koristi Zadranima zbog ekspeditivnosti. Razlog brzom postupku u pomorskim sporovima treba tražiti u samoj naravi pomorstva i pomorske trgovine. Stoga nije čudno, da su Zadranima takvim načinom rješavanja pomorskih sporova ne samo zaštićivali interese brodovlasnika i trgovaca nego time i unapređivali pomorsku trgovinu. Brzi postupak pače nije primjenjivan samo u sporovima među brodovlasnicima i trgovcima, nego i u sporovima među samim brodovlasnicima, odnosno, među članovima ugovorene društvene pogodbe na jednom brodu. Ako je nastao izvjesni spor među sociima

887 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XXIII.

888 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XXIV.

889 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XXXV.

jednog broda ili među brodovlasnicima jednog broda neposredno prije započete plovidbe, spor se rješavao sumarno bez zatezanja i obdržavanja formi sudskog postupka te davanja tenute tako, da se presuda donosila i u odsutnosti već nakon prvog neodaziva tuženog uz jedini uvjet, da tužitelj potvrdi svoju tražbinu prisegom. U slučaju da se tuženi odazvao sudskom pozivu, bio je saslušan, pa ako je tražio da to potvrdi svjedocima ili stvarima, dao mu se kratak rok a zatim su suci donijeli presudu na osnovi prisege ili na koji drugi način, što je ovisilo od nahođenja sudaca.⁸⁹⁰

Ako nije postojao spor među brodovlasnicima i trgovcima zbog utovarene robe, brodovlasnik je bio dužan iskrcati robu u mjestu označenom u pogodbi i u ugovorenom roku. Za slučaj da brodovlasnik nije ht'o iskrcati u roku, suci su mogli na zahtjev trgovaca prisiliti brodovlasnika pod prijetnjom kazne, koja bi išla u korist komune.⁸⁹¹ Ako je brod imao više od 100 milijara nosivosti, brodovlasnik je bio dužan, pošto je stigao u odredšnu luku, prije istovara obavijestiti trgovca, čija je roba da preuzme robu. Trgovac je morao preuzeti robu istog ili slijedećeg dana, a ako to nije učinio, bio je dužan platiti brodovlasniku za svaki dan zakašnjenja 5 libri malenih mletačkih dinara na svakih 100 milijara, ako je roba težila manje od 100 milijara, plaćao je dio od 5 libri, koji je odgovarao postotku robe od 100 milijara. Ako je brodovlasnik žurio na daljnje putovanje, bio je ovlašten da iskrca robu sa broda prema svom nahođenju na teret trgovca, osim u slučaju, ako brod ne bi mogao odmah dalje ploviti zbog nevremena ili zbog spora radi oštećenja robe, koji je morao riješiti sudac tog mjesta.⁸⁹²

Kao što je brodovlasnik bio dužan iskrcati robu u ugovorenom mjestu i roku, tako je i trgovac bio dužan isplatiti vozarinu ili pak predati brodovlasniku dostatan zalog prije nego preuzme svoju robu sa broda. Trgovac je morao iskupiti zalog u roku od 3 dana pošto je roba iskrcana, a ako ga nije iskupio u tom roku, zalog je prešao u vlasništvo brodovlasnika. Ako pak brod nije istovarivao čitav utovar, nego samo djelomično, a brodovlasnik je morao dalje putovati, primjenjivao se sporazum sklopljen među brodovlasnikom i trgovcem, a ako takav nije uglavljen, trgovac je bio dužan odmah isplatiti vozarinu brodovlasniku, te u koliko to nije učinio, brodovlasnik je bio ovlašten na osnovu statuta uzeti trgovcu toliko robe u zalog, koliko je bilo

890 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XLI.

891 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XXXVI.

892 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XXII.

potrebno za isplatu vozarine, a ostatak robe predati trgovcu, ako ga je htio preuzeti, a ako nije htio, brodovlasnik je mogao ostatak iskrcati na teret trgovca, čija je roba.⁸⁹³

Mornari. Mornarsku službu vršili su muškarci. Iz statuta se vidi, da su mornarima mogli postati i sinovi pod očinskom vlašću ili sluge pod gospodarevom vlašću, dakle, muškarci ispod 20 godina starosti. Takva lica, ako su došla na brod služiti bez dozvole onoga pod čijom su vlašću, plaćala su sama od svoje mornarske plaće globu, koja je bila određena statutom zbog defekta starosti.⁸⁹⁴

Razlikuju se tri vrsti mornara: 1) marinarii ad viaticum,⁸⁹⁵ 2) marinarii ad annum vel ad muduam sancti Andreae⁸⁹⁶ i 3) marinarii ad partem.⁸⁹⁷ Marinarii ad viaticum su oni mornari, koje brodovlasnik ili poduzetnik putovanja primi za mornara za jedno određeno putovanje (na pr. Zadar — Rijeka i natrag). Marinarii ad annum ili ad muduam označuju mornare, koji su unajmljeni na određeno vrijeme t. j. godinu dana ili do dana sv. Andrije. Ovi se mornari obično nazivaju u statutu ad muduam. Marinarii ad partem predstavljaju one mornare, koji su ugovorili s brodovlasnikom dio dobitka, koji poluči brod vozarinom. Prema tome, ovi su mornari snosili i srazmjerno rizik, jer su zajedno s brodovlasnikom sudjelovali u poduzeću. Koliko je iznosio dio dobitka, odnosno gubitka zavisilo je o ugovoru, koji su mornari sklopili s brodovlasnikom. Ugovor se morao sklapati pismeno, jer u protivnom slučaju bio je bez pravne važnosti.⁸⁹⁸

Mornari su sklapali svoje ugovore s brodovlasnikom kaparom ili na povjerenje. Brodovlasnik nije mogao po sklopljenom ugovoru otpustiti mornara iz službe ili ih napustiti pod prijetnjom kazne u visini ugovorene mornarske plaće, a u korist napuštenog ili otpuštenog mornara. U slučaju da je mornar obolio ili se sporazumio s brodovlasnikom, brodovlasnik je mogao otpustiti takvog mornara, a da za to ne bi bio dužan plaćati mornaru pomenutu kaznu. No, i mornari nisu mogli napustiti brodovlasnika, ako su već sklopili s njim ugovor, jer u protivnom slučaju plaćali bi istu kaznu kao i brodovlasnik, da ih je on otpustio. Za mornare je također važno pravilo, da mogu napustiti brod,

893 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XLII.

894 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XLVII.

895 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XXXIV.

896 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XLIII.

897 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXXI.

898 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXXI.

ako obole i ako se za to sporazume s brodovlasnikom.⁸⁹⁹ Kao što mornari nisu smjeli napustiti brodovlasnika prije započetog putovanja, tako isto nisu smjeli napustiti brod za vrijeme putovanja. Mornari pače nisu smjeli izaći iz broda u neki grad, u kojem se brod usidrio bez izričite dozvole brodovlasnika. Ako bi to učinili, plaćali su novčanu kaznu brodovlasniku u iznosu od 20 soldi za svaki dan. Još težom novčanom kaznom bili su mornari kažnjeni, ako su izlazili iz broda, koji se usidrio uz otvorenu obalu, jer na takvu obalu nisu smjeli silaziti niti uz dozvolu brodovlasnika.⁹⁰⁰

Mornari su bili dužni služiti na brodu do završenog putovanja. Mornarima na brodu od 100 milijara nosivosti na više, koji nisu htjeli poštivati sklopljeni ugovor, pa su napustili brod, mogao je brodovlasnik zadržati mornarsku plaću, dokle god ne bi izvršili onako, kako je pogođeno. Oni pak mornari, koji su na silu ili potajno napustili brod protivno uglavljenom sporazumu, bili su dužni platiti kaznu u dvostrukom iznosu svoje plaće, a povrh toga mogli su ih kazniti suci prema svom nahođenju.⁹⁰¹ Ako je brod natovaren trgovačkom robom sa 100 ili više milijara nosivosti prema planu doputovao u neku sredozemnu luku, pa se tu dulje zaustavio, jer je većina trgovaca ili mornara odredila, da se u tom mjestu mora zimovati, brodovlasnik je bio dužan isplatiti mornarima ad viaticum četvrtinu mornarske plaće pored ugovorene plaće, a mornarima ad annum ili ad muduam pored redovne plaće još i procenat od te plaće, koja odgovara srazmjeru dana zimovanja prema pogođenom vremenu službovanja. No, ni u jednom slučaju mornari nisu smjeli napustiti brod.⁹⁰² Isto tako, ako je brodovlasnik unajmio mornare ad viaticum za sredozemnu luku, pa promjeni plan putovanja, mornari su morali ostanati na brodu pod prijetnjom kazne u visini dvostrukog iznosa. No, brodovlasnik nije smio upraviti novo putovanje u luku, koja je bila na popisu zabranjenih luka.⁹⁰³ Ako je brodovlasnik želio popraviti brod zbog nastalog defekta, pa je skrenuo u jednu luku, mornari nisu smjeli ni u tom slučaju napustiti brod, jer bi platili inače novčanu kaznu. Brodovlasnik je bio naravno dužan platiti mornare zbog čekanja, a najčešće u iznosu, u kojem su mornari ugovorili s brodovlasnikom.⁹⁰⁴ Mornari unajmljeni ad muduam

899 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXV.

900 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXVI.

901 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XXXII.

902 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XXXIV.

903 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LIV.

904 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LVI.

sancti Andreae, iako je dan sv. Andrije prošao, a brod nije mogao uploviti u zadarsku luku, nisu smjeli napustiti brod bez posebne dozvole brodovlasnika.⁹⁰⁵ Ako je pak brod uplovio u luku prije roka, pa je ostao tu zimovati, mornari su bili dužni ostati na brodu do isteka ugovorenog roka, da bi kroz to vrijeme raspremili brod, skinuli pripatke broda te ih smjestili na mjesto, koje je odredio brodovlasnik, pa eventualno još izbacili balast sa broda. Brodovlasnik mogao je mornare i prije isteka roka otpustiti, ali ako su svojevrijem napustili brod, plaćali su novčanu kaznu.⁹⁰⁶

Mornar pri nastupu u službu polagao je zakletvu, kojom se obvezao da će dobronamjerno i bez prijevare čuvati i spašavati brod te brodske pripatke kao i brodski tovar, da ne će krasti niti pružiti priliku da se krade, te ako bude saznao, da je neko prevario brod, da će odmah javiti brodovlasniku. Nadalje se mornar zaklinjao, da će nositi sa sobom na brodu oružje, koje statuti određuju za brod takve nosivosti, te da će vršiti kormilarsku službu bez prigovora, osim ako bude za to imao opravdani razlog, da tu službu ne vrši, podvrgavajući se odluci, koju budu brodovlasnik i kapetan zajednički donijeli. Ako bude mornar saznao, da netko od mornara stoji u uroti ili kojem društvu, koje je upereno protiv brodovlasnika ili trgovaca ili pak, da neka osoba tek sprema takvu urotu, odmah će to prijaviti brodovlasniku.⁹⁰⁷ Pored ovih dužnosti mornari su morali po potrebi brod puniti balastom, primati robu od trgovaca na brod, slagati je u brod i iskrcati, a potom odvesti u luku osim u Veneciji.⁹⁰⁸ Posebno su bili dužni mornari dovesti na brod brodovlasniku drvo, složiti, a poslije iskrcati i odvesti na mjesto, koje je odredio brodovlasnik.⁹⁰⁹ Obzirom da je od sviju mornarskih službi pored kapetanove funkcije najodgovornija kormilarska služba, to je shvatljivo, da se statutom određuje, da tu službu treba povjeriti iskusnom čovjeku, te da ju tako izabrani čovjek mora izvršiti. Stoga mornar, koji bude izabran da vrši tu službu, dužan je u svakom slučaju preuzeti kormilarsku službu, osim ako je bolestan, o čemu će donijeti odluku brodovlasnik i kapetan. Ako mornar ne bi tako postupio, plaćao je novčanu kaznu od 5 libri u korist cijele zajednice na brodu.⁹¹⁰

905 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXXVI.

906 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXXVII.

907 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XIV.

908 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXVIII.

909 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXIX.

910 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXXIX.

Za obavljanje svojih dužnosti mornar je dobivao plaću, osim onog, koji je dijelio dobitak od vozarine (ad partem) prema ugovoru. Mornari koji su ugovorili svoju službu ad muduam, dobivali su svoju plaću u tri rate tako, da ih je brodovlasnik isplaćivao na taj način, da je vrijeme službe podijelio u tri dijela, pa je prvu ratu isplaćivao na dan sklopljene pogodbe, a ostale dvije početkom svakog perioda, na koje je bilo podijeljeno vrijeme službe.⁹¹¹ To znači, ako je služba trajala 9 mjeseci, da je mornar dobivao prvu ratu na dan sklapanja ugovora, drugu ratu na prvi dan od četvrtog mjeseca službovanja, a treću ratu na prvi dan od sedmog mjeseca službe. Ako je mornar ad muduam služio duže od pogođenog roka, imao je pravo na plaću svaki dan, koji je prekoračio rok. Dnevnicu je iznosila alikvotni dio, koji otpada na jedan dan od ukupne plaće za ugovoreno vrijeme službe. Da bi se mogli ustanoviti prekoračeni dani, brodski pisar je morao ubilježiti u brodsku knjigu dan sklapanja pogodbe kao i rok službe.⁹¹² Mornari nisu bili dužni vraćati novac brodovlasniku, ako su dobili više, nego što su zaslužili u ugovorenom vremenu, i ako je brodovlasnik prodao brod u Zadru, a ako je brod prodan izvan Zadra u nekoj kršćanskoj zemlji, brodovlasnik je bio dužan isplatiti mornarima čitavu plaću. Ako je brodovlasnik prodao brod u saracenskoj zemlji, bio je dužan isplatiti mornarima pored čitave plaće i iznos, kojim bi mornari mogli platiti sebi vozarinu za prijevoz u koju kršćansku zemlju. Ako brodovlasnik ne bi tako isplatio, bio je dužan mornarima naknaditi u dvostrukom iznosu sve troškove, koje su mornari imali zbog toga.⁹¹³ Na kraju važila je opća odredba, po kojoj je bilo propisano, da su brodovlasnici bili dužni izvršiti isplatu plaća mornarima u pogođenom roku, te ako nisu isplatili niti u roku od 8 dana po isteku roka, bili su dužni isplatiti mornarima dvostruki iznos plaća. No, ova se odredba primjenjivala samo u slučaju, ako se brodovlasnik nalazio u nekom gradu.⁹¹⁴

Za slučaj bolesti mornari su imali pravo oslobođenja od dužnosti, a brodovlasnik je bio dužan isplatiti bolesnom mornaru 2 solda malenih mletačkih dinara za svaki dan bolovanja na brodu. Ozdravljenje mornara zajednički ustanovljuju kapetan i brodski pisar.⁹¹⁵ Ako je mornar teško obolio izvan Zadra, pa se htio iskrcati sa broda, imao je pravo na plaću za sve vrijeme, koje je odslužio na brodu, te na plaću

911 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XLIV.

912 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XLIII.

913 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LIX. LXIV.

914 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XXXIII.

915 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LX.

za čno vrijeme, dok je brod pod jedrima, kao i na pomoć od 2 solda na dan kroz mjesec dana. Brodovlasnik je bio ovlašten da odluči, da li će se bolesnika ostaviti u nekom mjestu, a ako se bolesni mornar ne bi složio s brodovlasnikom, konačnu odluku donio je kapetan.⁹¹⁶

Za slučaj smrti mornara ad viaticum izvan Zadra, a u Jadranskom moru, njegov je nasljednik imao pravo na čitavu ugovorenu plaću, odnosno, koliko je umrlom mornaru obećano, osim ako mornar nije već primio tu plaću.⁹¹⁷ Ako mornar ad muduam umre prije isteka roka svoje službe, njegovi nasljednici dobivali su onu plaću, koja je umrlom pripadala za ono vrijeme, koje je služio, ali tako, ako je umro ne odsluživši ni prvu trećinu vremena službe, da su nasljednici dobili ipak čitavu ratu za tu trećinu.⁹¹⁸ Za slučaj smrtno nesreće mornara, koji je umro u obrani broda ili na radu, koji je bio nužno koristan za brod, bez obzira da li je bio unajmljen ad muduam ili ad viaticum, njegovi nasljednici imali su pravo na plaću de muduam i na čitav naul.⁹¹⁹

Mornari su imali pored plaće pravo na ukrcaj svog milijara, t. j. robe, kojom su mogli trgovati vjerojatno u težini jednog milijara, pa se valjda zbog toga i naziva mornarevim milijarom. Kako je napomenuto, mornar nije mogao zamijeniti svoj milijar s čovjekom, nego ga je mogao prodati brodovlasniku ili drugoj osobi uz dozvolu brodovlasnika.⁹²⁰

Mornar je odgovarao za štetu dolozno počinjenu na pripacima broda, te je na samu izjavu brodovlasnika o šteti i o vrijednosti štete bio dužan naknaditi počinjenu štetu u dvostrukom iznosu vrijednosti štete.⁹²¹ Ako je mornar bio uhvaćen u krađi na brodu ali još nije dospio staviti ukradenu stvar, gdje je odredio, plaćao je četverostruko vlasniku stvari, a ako je već dospio spremi ukradenu stvar, plaćao je samo dvostruko. Brodovlasnik je mogao takvog mornara razriješiti dužnosti ili pak dati ga na drugi posao.⁹²²

Svi sporovi među brodovlasnicima i mornarima, koji su Zadranima, a koji su u bilo kojem mjestu nastali, morali su se rješavati isključivo prema propisima zadarskog statuta. Bilo je izričito određeno, da mor-

916 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXI.

917 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXII.

918 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXIII.

919 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXXXVIII.

920 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXVII.

921 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LII.

922 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LVII.

nari ne mogu dobiti parnicu, koja se rješavala prema uzancama i pravnim običajima mjesta, u kojem je nastao spor.⁹²³ Ako je pak nastala svađa među mornarima, presudu su donosili brodovlasnik, kapetan i proderiji.⁹²⁴

Barke za berbu. Na kraju četvrte knjige zadarskog statuta nekoliko je odredaba posebno posvećeno reguliranju odnosa, koji nastaju najmom barke za vrijeme berbe. Obzirom na razvijeno vinogradarstvo, osobito na zadarskim otocima, shvatljivo je, da su Zadranii unijeli u svoju zbirku pomorskog prava i propise, koji se posebno osvrću na odredbe u odnosu na prijevoz grožđa prilikom berbe tim više, što su kod takvih prijevoza važili propisi, koji nisu bili istovjetni za prijevoz druge trgovačke robe.

Vlasnik barke, koji bi želio prevoziti za vrijeme berbe, bio je dužan da prethodno dade barku sucima, za pomorske sporove radi procjene koliko modija grožđa može takva barka prevoziti.⁹²⁵ Tek nakon što je tako nosivost barke službeno procijenjena, mogao je vlasnik barke naplaćivati na svaki modij po 2 dinara u ime vozarine za grožđe, odnosno vino. Vlasnik barke, koji bi protivno postupio, gubio je pravo na vozarinu čitave barke.⁹²⁶ Posebno je bilo određeno, da barke moraju imati 3 korpe, ako je barka bila do 20 modija nosivosti, 4 korpe u barci sa 20—40 modija, a od 40 modija na više 6 korpi. Za jednodnevnu upotrebu jedne takve korpe vlasnik grožđa morao je platiti naveleru 2 malena dinara u ime vozarine te korpe. Ako vlasnik barke ne bi držao takve korpe, plaćao je kaznu od 10 soldi malenih mletačkih dinara u korist zadarske komune za svako putovanje. Prijavitelj prekršitelja dobivao je polovicu kazne. Ta je odredba bila veoma stroga, pa su je morali suci za pomorske sporove svake godine 15 dana prije berbe proglasiti na čitavom zadarskom području.⁹²⁷

Ako neki brod, unajmljen radi prijevoza grožđa i vina za vrijeme berbe pa natovaren izvan Zadra, ne uzmogne uploviti u zadarsku luku, ili ne može uopće ploviti zbog oluje, vlasnik barke nije imao pravo

923 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXX.

924 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LVIII.

925 Modij je mjera za tekućine i sitne stvari razne veličine prema mjestu i vremenu, a ima blizu 56,6 lit. (Mažuranić, Prinosi za hrv. pravno-povijesni rječnik sv. IX. p. 1356.).

926 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXXXII.

927 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXXXIII.

naplatiti dane čekanja. Mornari su pak u tom slučaju morali dobiti pristojnu hranu, ali nisu imali pravo na plaću.⁹²⁸

Pošto je barka natovarena grožđem ili vinom uplovila u zadarsku luku poslije zalaza sunca, mornari su morali ostati na brodu te iskrcati teret. Za svoj rad svaki je mornar dobio 6 malenih dinara, ako je barka bila nosivosti do 30 modija, 8 malenih dinara za barku od 30—40 modija nosivosti, 10 malenih dinara, vjerojatno, za barku od 40—60 modija, 12 malenih dinara, ako je barka imala od 60—80 modija nosivosti, a ako je imala više od 80 modija, mornar je dobivao srazmjerno više prema broju modija. Pored plaće mornari su imali pravo na večeru na teret vlasnika tovara. Ako bi se neki mornar povukao, te ne bi iskrcavao, gubio je pravo na plaću za izvršenu službu, te bi se ova predala vlasniku tovara. Pored toga, u tom slučaju mornari su morali isplatiti vlasniku barke čitav iznos vozarine, koji bi ubrao drugi dan, a nije mogao, jer se barka nije iskrcala na vrijeme tako, da vlasnik nije mogao izvršiti drugo putovanje kroz čitav dan ili samo jedan dio dana.⁹²⁹

7) Nasljedno pravo

Predstatutarno nasljedno pravo. Nasljedno pravo, koje nalazimo u zadarskom statutu iz 1305. godine, predstavlja novi stupanj u razvoju tog prava. U parnici iz 1359. godine, koja se držala u Zadru zbog nasljedstva ab intestato, advokat je izložio, da treba razlikovati u razvoju zadarskog prava *lex antiqua*, *lex nova* i *lex novissima*. Po njemu *lex antiqua* označuje pravne običaje, koji nisu pisani, *lex nova* pravne običaje, koji su pisani, a *lex novissima* ono pravo, koje je »prije 70 godina« kompilirao neki pravnik po narudžbi zadarske komune.⁹³⁰ Ovo novo pravo u stvari predstavlja nove statute »per formam et ex forma novi juris, quae utuntur omnes christiani«, kako kaže pomenuti advokat. Citirajući statutarne odredbe iz člana 127. i 129. treće knjige zadarskog statuta, naglašava pomenuti advokat, da su to novi propisi, koji važe za nasljedno pravo ab intestato, te da su uneseni u zadarski statut krajem XIII. stoljeća zato, što su prvašnji propisi zastarjeli »per antiquas leges, quae per universum deserta sunt et non observata«.⁹³¹

928 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXXX.

929 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. LXXXI.

930 Brunelli V., Gli »Statuta Iadertina« (Programma dell'I. R. Ginnasio superiore di Zara 1905—1906, Zara 1906 p. 5. 6.).

931 Tejsa A., Statuti di Dalmazia, Zara 1939, p. 6.

Ako uporedimo propise, koji se odnose na neoporučno nasljedno pravo u zadarskom statutu sa onim istog sadržaja u mletačkom statutu iz 1242. godine, ustanovit ćemo, da su kompilatori zadarskih statuta unijeli gotovo doslovce u zadarski statut iz 1305. godine propise, koji su važili za nasljeđivanje ab intestato u mletačkom statutu iz 1242. godine. Tako vidimo, da je čl. 127. treće knjige zadarskog statuta u svari čl. 24. i 25. četvrte knjige mletačkog statuta, zatim čl. 128. iste knjige zadarskog statuta čl. 26. iste knjige mletačkog statuta, te nadalje čl. 129. treće knjige zadarskog statuta čl. 27. četvrte knjige mletačkog statuta i čl. 130. treće knjige zadarskog statuta čl. 28. četvrte knjige mletačkog statuta.⁹³²

Prema navodima advokata, koje je iznio u parnici, koja se vodila u Zadru zbog nasljedstva ab intestato znači, da su mletački propisi za neoporučno nasljedno pravo najnoviji propisi zadarskog statuta, te prema tome, da su isti nadomjestili stare zadarske odredbe. Obzirom da nam se nije sačuvala kompilacija starih zadarskih statuta (*lex nova*), a niti posjedujemo veći izbor sudskih presuda i notarskih akata, teško je ustanoviti stare odredbe zadarskih statuta, koje se odnose ne samo na neoporučno nego općenito na nasljedno pravo, a još teže je ustanoviti staro nepisano običajno pravo (*lex antiqua*).

Analizirajući sačuvana vrela, koja datiraju do 1305. godine, a odnose se na Zadar, očito je, da su zadarski građani svakako poznavali oporučno i neoporučno nasljeđivanje. Vjerojatno je, da se najvećim dijelom primjenjivalo neoporučno nasljedno pravo, a oporuke većinom u slučaju, ako se nasljedstvo opterećivalo legatima i ako nije bilo sui heredes. Obzirom na testamenti factio activa može se ustvrditi, da je nije posjedovala osoba, koja nije bila u zakonskoj dobi.⁹³³ No, kojom se godinom starosti sticala zakonska dob ne može se ustanoviti. Kćerka, koja se udala, ali nije napustila roditeljsku kuću te joj imovina nije bila odijeljena od roditeljske, nije mogla oporučiti tom imovinom bez roditeljeve suglasnosti, pa ako je protivno učinila, oporuka je bila ništava, kao i ona, koju je učinila nedorasla osoba.⁹³⁴ Ništavost oporuke proglašavala se sudskom presudom. Obzirom pak na testamenti factio passiva, vrela nam potvrđuju, da su samostani kao i redovnici mogli postati nasljednicima i na nekretninama.⁹³⁵ No najzanimljiviji za-

932 Statuta Jadertina, Lib. III, cap. CXXVII, CXXVIII, CXXIX, CXXX, Novissima Veneta Statuta, Venezia 1729, Lib. IV, cap. XXIV, XXV, XXVI, XXVII, XXVIII.

933 Jelić, op. cit., Vjesnik god. III 1, p. 144.

934 Jelić, op. cit., Vjesnik god. I/4, p. 92.

935 Smičiklas T., op. cit. sv. II, p. 187, sv. III, p. 83, sv. IV, p. 508.

ključak, koji se može izvesti iz jedne notarske isprave iz 1289. godine, bio bi svakako, da su kćeri imale pravo na dio od ostavine kao i njihove braća, te da u njihov dio nisu ulazile samo pokretne nego i nekretnine, pače, što je značajno, da su kćeri zadržavale svoje pravo na nasljedni dio i u slučaju, ako su već primile prilikom udaje miraz. 1289. godine, naime, Femija, Vitova žena, uz suglasnost svog muža izjavljuje na temelju javne isprave svom ocu Dragoti i majci Stani te svoj svojoj braći i sestrama, da se odriče (»renuntio vobis et dimitto«) svih svojih prava na nasljedstvo iz očeve i majčine ostavine, koja se sastoji od pokretnina i nekretnina, što joj pripadaju naslijeđem kao baštiniku (»omne jus meum paterne et materne successionis de omnibus possessionibus et rebis vestrīs pertinentibus michi hereditaria successionē«). te da im prepušta zajedno sa svojim baštinicima i nasljednicima čitav svoj dio, koji joj pripada od pomenutih nekretnina i pokretnina tako, da ih ne će zbog tog svog dijela uznemirivati niti potraživati (»ac totam partem meam de predictis possessionibus et rebis omnibus aliis vestrīs immobilibus et mobilibus vobis derelinquo cum meis heredibus et successoribus liberam et quietam«).⁹³⁶ Činjenica da se Femija javno odrekla svog nasljednog dijela zbog toga, što je primila u ime miraza 2000 libri malenih mletačkih dinara, ne dokazuje, da je Femija primila s mirazom svoj nasljedni dio, jer u tom slučaju ne bi se Femija trebala odreći javnom ispravom svog nasljednog dijela, budući da je roditeljima bila dostatna u tu svrhu priznanica Femijinog muža, da je primio pomenutu svotu u ime miraza.⁹³⁷ Femijina odreka naprotiv potvrđuje, da je Femija imala pravo kao i ostale sestre i braća na određeni dio iz očeve i majčine ostavine, pa prema tome i na razliku, koja je nastala, kad se odbila vrijednost nasljednog dijela od vrijednosti miraza. Ovaj nas podatak upućuje, dakle, da je staro zadarsko nasljedno pravo propisivalo, da kćeri naslijeđuju nekretnine uz braću, pače obzirom da su nasljednici znali prije ostaviteljeve smrti, koji ih dio pripada, a s druge strane obzirom da je ostavitelj mogao odrediti legat, da je postojalo nužno nasljedno pravo. U protivnom slučaju ne bi se moglo protumačiti Femijina odreka s naglaskom na »omne jus meum« i »tota pars mea«.

U onim naseljima, u kojima su ostali još na životu relikti starog rodovskog sustava, u kojima je još uvijek bila priznata ustanova kolektivnog vlasništva, primjenjivali su se posebni pravni običaji, oni, koje je kninski sud 1459. godine priopćio zadarskom knezu, a o čemu je

936 Jelić, op. cit., Vjesnik god. III/3 i 4 br. 230.

937 Jelić, op. cit., Vjesnik god. III/3 i 4 br. 229.

bila riječ prilikom analize kolektivnog vlasništva u ovoj raspravi. Iako ti pravni običaji nemaju izričite potvrde u vrelima, ipak se može ustvrditi, da su takvi važili naročito na području, koje je priključeno zadarskom distriktu 1324. godine. Ovi pravni običaji predstavljaju svakako starije nasljedno pravo od onog iz zadarskog statuta iz 1305. godine, te se stoga može kvalificirati kao predstatutarno nasljedno pravo.

Prema instrukciji kninskog suda bilo je od presudne važnosti razlikovati patrimonijalnu imovinu od naknadno stečene. Patrimonijalne posjede, odnosno hereditarne posjede naslijeđivali su samo muški izravni potomci, a ako takvih nije bilo, tada muški, koji su bili srodstvom najbliži. Pribavljena i dobivena dobra mogla su se oporučiti prema ostaviteljevoj volji, a ako to ostavitelj nije učinio, ta su dobra naslijedili svi njegovi potomci. Žene nisu imale pravo na dio od patrimonijalne imovine, nego samo na miraz prilikom udaje, koji se davao iz pokretnina.⁹³⁸ Ipak, žene su mogle posjedovati nekretnine, ako su ih stekle pravnim poslom. U tom slučaju, raspoložba ovom imovinom bila je podvrgnuta vjerojatno istim pravilima, koja su se primjenjivala kod muških, kada su ovi pribavili ili dobili neku nekretninu. Prema tome postojala su bona hereditaria (dobra, koja su se naslijeđivala još od praoca) i bona eviticia et acquisita (t. j. dobra stečena pravnim poslom), a s druge strane, bona paterna i bona materna. Bona paterna su sačinjavale »*possessiones hereditariae et patrimoniales*« kao i stvari, koje je ostavitelj pribavio i dobio, a nije ih otuđio, dok su bona materna ona dobra, koja su se sastojala od miraza i imovine, koju je majka stekla za svog života od trećih lica. Kod hereditarnih dobara, koja se često nazivaju patrimonijalnim, nije bilo mjesta u oporučnom nasljednom pravu, jer su upravo ova bila ona imovina, na kojoj je važilo kolektivno vlasništvo. Ipak, postojao je jedan izuzetak, prema kojem se hereditarna imovina mogla ostaviti osobi, koja prije usvojenja nije bila član određene zajednice, koja je imala kolektivno vlasništvo nad tom hereditarnom imovinom. Članovi takve zajednice mogli su, iz naročito važnih razloga za zajednicu kao što je opasnost od utrućea kućnog ognjišta, usvojiti određenu osobu tako, da bi ova dobila mjesto brata adoptanta ili pače dominus-a u toj zajednici. Adoptirani je stekao usvojenjem sva prava osobe, koju je nadomjestio, a prvenstveno na hereditarnoj imovini. Usvojenje je predstavljalo jedinu formu ostavinskog raspolaganja hereditarnom imovinom uz raspoložbe za pokoj duša predaka i ostavitelja. Iako akt o usvojenju svojim pravnim posljedicama

938 Ljubić š., Listine sv. X, p. 146.

sliči na oporuku, ipak usvojenje se u osnovi razlikovalo od oporuke. a prvenstveno time, što je usvojeni sticao pravo samim usvojenjem, a oporučni nasljednik tek ostaviteljevom smrću. Posljedice usvojenja jasno nam osvjetljaju dvije notarske isprave jedna iz 1183. godine, a druga iz 1201. godine. U prvoj ispravi Stanče Lapčanin, ostavši sam na svom kućnom ognjištu (»solus tamquam passer manens in domo«), želeći imati adoptiranog brata za rođenog brata, da bi zajedno s njim posjedovao bona paterna et materna, usvaja svog rođaka Predihu za brata od sada unaprijed (in fratrem . . . ammodo in antea habere cupio«) izjavljujući Predihi, da ovim Prediha i njegovi baštinici stiču pravo na onaj isti dio, koji on ima na onom, što je zajedničko Lapčanske parentele (»quod ubicunque aliquid commune est de parentela Lapcanorum . . . tu et tua hereditas partem eandem habet et habere debet sicut ego semper«).⁹³⁹ U drugoj citiranoj ispravi iz 1201. godine isti Prediha »natione Lapcianus«, pošto je bio nedavno sam usvojen, usvaja nekog Jurislava, također Lapčanina, izjavljujući, da ga je adoptirao »in dominum« i odredio, da bude za uvijek njegovim i njegovog sina Dragomira provizorom i čuvarom njegove kuće (»te enim in dominum adoptavi teque meum et mei filii provisorem et mee domus custodem esse in sempiternum constitui«).⁹⁴⁰

Donošenjem novog nasljednog prava statutom iz 1305. godine starije nasljedno bude ukinuto osim u onim predjelima, u kojima je ostalo kolektivno vlasništvo na snazi.

Statutarno nasljedno pravo. Osnovna pretpostavka za stjecanje nasljedstva bila je smrt ostavitelja. Iako se o ovoj pretpostavci ne određuje u nijednoj statutarnoj odredbi izričito, ipak ona se podrazumjevala u oporučnom i neoporučnom nasljeđivanju (»quod testator seu testatrix nullum fecerit testamentum vellent seriose decedere intestati«,⁹⁴¹ ili »ut bona defunctorum institutis haeredibus . . .«,⁹⁴² ili pak »quod mortuo testatore . . . ipsi commissarii debeant apprehendere totalem haereditatem defuncti . . .«⁹⁴³ itd.). Smrt ostavitelja trebalo je dokazati, no, da li se uvažavala predmjeva smrti ne može se ustanoviti.

939 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 186.—187.

940 Smičiklas T., op. cit. sv. III. p. 2. 3. Uporedi sv. IV. p. 82.

941 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXVIII.

942 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXI.

943 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXIII.

Druga pretpostavka za stjecanje nasljedstva bila je sposobnost biti naslijeđen. Svaki ostavitelj imao je sposobnost biti naslijeđen osim djece pod očinskom vlašću, ako se nije odnosilo na stvari, tako zv. »bona adventicia«, jer u tom slučaju je minor općenito mogao raspolažati, ako je navršio 15. godina.⁹⁴⁴

Daljnji uvjet za stjecanje nasljedstva predstavljala je sposobnost biti nasljednikom. Redovnici nisu mogli naslijediti nekretnine.⁹⁴⁵ Žena sa zadarskog teritorija, udata za stranca iz Hrvatske, nije mogla naslijediti očevu ili majčinu ostavinu na zadarskom području, ako joj se muž nije naselio na području zadarske jurisdikcije, te ako se nije priznao podložnikom zadarskog kneza.⁹⁴⁶ Djeca rođena prije sklopljenog braka mogla su naslijediti oca, ako je otac sklopio naknadno brak s majkom.⁹⁴⁷

Pozivanje na nasljedstvo također je označavalo uvjet za stjecanje nasljedstva. Pozivanje se temeljilo na oporuci ili zakonu. Ako neka osoba nije imenovana oporukom za nasljednika ili ako nije imenovana; a nema ni pravo na nasljedstvo, ne može steći nasljedstvo, jer nema osnova za poziv. Poziv oporukom imao je prednost pred pozivom na osnovi zakona. Poziv na nasljeđivanje ab intestato, t. j. zakonom, uslijedio je tek, ako ostavitelj nije ostavio oporuku ili ako je ostavio oporuku, ali je ta oporuka ništava zbog toga, jer je učinjena protivno propisima statuta ili ako se rodi sin ili kći poslije učinjene oporuke, pa ih oporuka ne spominje, ili ako oporukom postavljeni nasljednik ne će primiti nasljedstvo.⁹⁴⁸ Zakonsko nasljeđivanje nije se moglo spojiti s oporučnim, jer je statutom izričito određeno, da zakonsko dolazi u primjenu samo, ako se ispuni jedan od četiri navedena uvjeta (»quibus omnibus quatuor casibus quis mori dicit intestatus«).

Napokon, bez prihvata nasljedstva pozvani nasljednik ne može steći nasljedstvo. Prema statutu je važno pravilo: ako je pozvani bio oporučni nasljednik pa ne primi nasljedstvo, pozivaju se zakonski nasljednici. Međutim prema toj odredbi nije jasno, što će se dogoditi, ako oporučni nasljednik bude ponovno pozvan kao zakonski, pa odbije prihvati ponovo. O tome nas jasnije upućuje oporuka Zadranske Eufemije iz 1340. godine. Oporučiteljica postavivši nasljednike (sina, kćer i unuka) izričito određuje za slučaj, da se jedan ili više nasljednika

944 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXI.

945 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XIV.

946 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCIV.

947 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CII.

948 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXVI.

odrekne ili ne bi htio prihvatiti nasljedstvo, u tom slučaju njegov dio prirasta dijelovima, odnosno, dijelu drugih nasljednika, a ako ne bi htio prihvatiti ni jedan oporukom instituirani nasljednik, u tom slučaju nasljeđuju postavljeni supstituti.⁹⁴⁹

1) Pozivanje na nasljedstvo oporukom

Kao što je prema zadarskom statutu zakon, odnosno statut, božja dispozicija, tako je posljednja dispozicija svakog oporučitelja sveti zakon — *lex sancta*. U skladu s tom postavkom stvaraoci zadarskih statuta određuju, da svaki građanin i distriktualac mora strogo održavati propise o oporuci, ako želi, da bude siguran o valjanosti svoje posljednje raspoložbe. Tako statut razlikuje pismene i usmene, oporuke. Pismene oporuke mogu biti holografske i alografske. Pod alografskim oporukama podrazumjevaju se one oporuke, koje napiše javni notar. Pismene oporuke imaju prednost pred usmenim, te se ne mogu derogirati breviarima, odnosno ispravama, koje su učinjene na osnovu iskaza svjedoka usmenih oporuka, a niti bilo kakvim dokazivanjem svjedoka. Oporuke, koje su napisane »rite et secundum formam nostrorum statutorum« ne mogu biti prejudicirane od usmenih.⁹⁵⁰

Holografske oporuke pisali su oporučitelji vlastoručno. One su bile pravovaljane, ako je oporučitelj označio u oporuci dan, mjesec i godinu sačinjenja oporuke, zatim, ako ništa nije dodavao ili mijenjao u tekstu oporuke pa je takvu zatvorio i zapečatio svojim uobičajenim pečatom. te predao na čuvanje u jednom od ovih mjesta: prokurariji zadarske komune, sakristiji Male Braće, sakristiji samostana Dominikanaca, sakristiji samostana sv. Nikole reda sv. Klare, sakristiji redovnica sv. Marije de Melta ili napokon u sakristiji redovnica sv. Marije unutar gradskih zidina.⁹⁵¹

Ostavine, čija je vrijednost prelazila 100 libri malenih mletačkih dinara, mogle su se oporučiti samo pismenom oporukom koju je napisao zadarski notar. Kod ovakvih oporuka bilo je obvezatno izvršiti slijedeće »solemnitates«: 1) oporučitelj je bio dužan pozvati zadarskog notara i zatražiti od njega, da mu napiše oporuku. Notaru je bila dužnost, da sve po redu tačno napiše od riječi do riječi oporučiteljevu raspoložbu (imena nasljednika s opće poznatim prezimenom, legat i fideikomise s potrebnim odredbama, kako odredi oporučitelj), 2) notar je dužan.

949 Smičiklas T., op. cit. sv. X. p. 543.

950 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CX.

951 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CVI.

kad dovrši pisanjem, oporuku pročitati pred dvojicom svjedoka, koji su bili posebno pozvani radi činjenja oporuke, a koji su morali biti vjerodostojni i dobrog glasa muškarci. 3) oporučitelj je dužan odobriti ovako sačinjenu oporuku u prisustvu jednog prokuratora komune ili jednog eksaminatora, ili pak jednog od sudaca kurije »maior«, a kad je oporučitelj odobrio, eksaminator, ili koji od drugih spomenuti, dužan je tu cedulju, na kojoj je upisana oporuka zatvoriti i zapečatiti svojim pečatom tako, da bi bila isključena bilo kakva dodavanja i ispravci. Pošto je to eksaminator učinio, predao je oporuku notar u čuvanje, 4) Prije nego se ovako zapečaćena oporuka otvori radi upisa u notarev kvadern, eksaminator je dužan ustanoviti, da li je pečat čitav, a tek potom mogao je narediti notar, da imbreviaturira oporuku u njegovoj prisutnosti. Pošto je notar prepisao oporuku u svoj kvadern, eksaminator je mogao cedulju uzeti i čuvati kod sebe tako dugo, dok notar nije učinio u propisanoj formi oporuku, koju je morao sudac. prokurator ili eksaminator vlastoručno potpisati. Pošto je sve to učinjeno, eksaminator je mogao cedulju vratiti notar.⁹⁵² Pošto je notar prepisao cedulju, na kojoj je bila upisana oporuka u svoj kvadern, bio je dužan na zahtjev izdati oporuku u formi javne isprave svim nasljednicima, generalnim i specijalnim komisarima. Na cedulju, iz koje je prepisao posljednju raspoložbu, a koja se u statutu naziva »autentica aut mater«, notar nije smio nikome predati, nego ju je i dalje bio dužan čuvati, tako, da bi mogao kasnije po potrebi dokazati, da po njemu učinjeni testament odgovara posljednjoj raspoložbi oporučitelja.⁹⁵³

Da bi se osiguralo brzo obavljanje tih poslova, suci, prokurator i eksaminatori bili su dužni uvijek kod sebe držati svoj tajni pečat tako, da bi na eventualni poziv oporučitelja mogli svoju dužnost brzo izvršiti.⁹⁵⁴

Ostavine, kojima je vrijednost iznosila 100 libri malenih mletačkih dinara ili manje, mogle su se oporučiti pismeno po zadarskom notar u pred dvojicom svjedoka bez drugih formalnosti, kako je bilo uobičajeno prema odavno odobrenom pravnom običaju.⁹⁵⁵

Usmene oporuke mogle su se učiniti samo izvan grada u zadarskom distriktu.⁹⁵⁶ One su se činile pred četvoricom svjedoka, koji su bili dužni u roku od 15 dana poslije oporučiteljeve smrti doći u kuriju,

952 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CVI.

953 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XCVI.

954 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CVII.

955 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CVIII.

956 Smičiklas T., op. cit. sv. XIII. p. 178. 179.

gdje su morali izjaviti sve, što je oporučitelj odredio svojom posljednjom raspoložbom. Knez je bio zajedno s kurijom ovlašten da presudi, da li su svjedoci vjerodostojni. U potvrdnom slučaju knez je dao nalog, da se ispostavi javna isprava, koju je morao potpisati prokurator, sudac ili eksaminator. Takva se isprava, u koju se unijelo sve, što su svjedoci izjavili, da je oporučiteljeva posljednja volja, smatrala oporukom. Oporuke ove vrste, odnosno, breviariji svjedoka, važili su samo u tom slučaju, ako je zadarski građanin učinio ovakvu usmenu oporuku u zadarskom distriktu pa je umro od bolesti tamo ili drugdje od druge bolesti. U protivnom slučaju, ako izađe iz mjesta, gdje je učinio takvu oporuku, pa umre, breviarij je bio ipso jure bez pravne važnosti. Ako je pak takvu oporuku činio zadarski distriktualac, koji je stalno živio van grada i to baš u mjestu, gdje je učinio oporuku, breviarij je bio pravno relevantan.⁹⁵⁷

Stroge propise statuta o uvjetima valjanosti oporuke, izdane od strane zadarskih notara, bilo je teško primjenjivati u svakidašnjem životu. Reformacijom zadarskog statuta bude stoga određeno, da oporučitelj može dati svakoj vjerodostojnoj osobi da napiše oporuku, ako u mjestu nema zaprisegnutog notara. U tom slučaju morao je prisustvovati ipak jedan sudac eksaminator ili vječnik kao i dvojica ili trojica vjerodostojnih svjedoka. Sudac eksaminator, koji je bio prisutan pri izricanju oporučiteljeve volje, morao je oporuku potpisati i zapečatiti, a potom predati knezu u roku od tri dana po oporučiteljevoj smrti. Knez je pak bio dužan, da bez odlaganja preda oporuku svom kancelaru, a ovaj da ispostavi javnu ispravu. Tako je ovom reformacijom pojednostavljen postupak pri izradi pismene oporuke, a da je pri tom ipak tako ispostavljena isprava imala jednaku vrijednost, kao da su izvršene sve formalnosti, koje su se tražile statutom.⁹⁵⁸

Isto tako je bilo statutarnom reformacijom olakšano praviti usmene oporuke za vrijeme kuge. Posljednju volju moglo se izricati pred dvojicom vjerodostojnih svjedoka. Knežev kancelar, ispitavši svjedoke ispostavio bi javnu ispravu, te bi bez ikakvih drugih formalnosti ova isprava vrijedila, kao svaka druga oporuka učinjena prema propisima o oporučnim solemnitetima. Ovaj postupak usmene oporuke za vrijeme kuge mogao se primijeniti bez obzira na vrijednost ostavine.⁹⁵⁹

957 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CIX.

958 Statuta Jadertina Reformationes, br. 111.

959 Statuta Jadertina Reformationes, ad rubr. »quod contractus confici possint...«

Oporuka je imala svoj pravni učinak, ako je oporučitelj imao sposobnost učiniti oporuku, i ako su lica određena u oporuci imala sposobnost biti imenovana nasljednikom, izvršiteljem oporuke, legatarom. Sposobnost oporučivanja (testamenti factio activa) nije imala svaka osoba. Djeca do 15. godine života nisu mogla oporučivati. Sa navršenom 15. godinom minores su mogli oporučivati samo svojom vlastitom imovinom, koju su stekli iz bilo kojeg naslova.⁹⁶⁰ Žene navršivši 15 godina starosti mogle su oporučivati svojim mirazom i parafermalnim dobrima.⁹⁶¹ Duševno bolesni za vrijeme svoje bolesti nisu mogli uopće oporučivati.⁹⁶² Osobe, koje su ušle u samostan mogle su oporučivati samo do profesije (svečanog redovničkog zavjeta).⁹⁶³ Pizokare međutim mogle su uvijek oporučivati.⁹⁶⁴ Sposobnost pak biti oporukom imenovan nasljednikom (testamenti factio passiva) nisu imali redovnici, ako su im ostavljene nekretnine. Crkvene ustanove također nisu mogle naslijediti nekretnine. Klerici sekularci pak mogli su sticati oporukom nekretnine, ako su se obvezali, da će se u sporovima oko tih nekretnina podvrći kneževoj jurisdikciji, te da će snositi sve terete kao i ostali svjetovni vlasnici nekretnina. Oporučitelj, ako bi protivno postupio, plaćao bi novčanu kaznu u visini dvostruke vrijednosti oporučene nekretnine. Ako se sazna za takav prekršaj oporučitelja tek poslije smrti oporučitelja, kaznu je plaćao njegov nasljednik.⁹⁶⁵ Ova je odredba kasnije bila zamijenjena reformacijom po kojoj je Zadranima bilo dozvoljeno ostavljati nekretninu kao legat crkvenim ustanovama i redovnicima, ali pod uvjetom da ovi prodaju tu nekretninu svjetovnom licu u roku od 6 mjeseci po primitku. U protivnom slučaju legat ne bi važio.⁹⁶⁶

Oporuka je označavala opozivo očitovanje posljednje volje o imenovanju nasljednika. Osnov oporuke sastojao se u imenovanju nasljednika. Ako oporučitelj nije imenovao nasljednike, njegovo očitovanje posljednje volje nije imalo karakter oporuke, osim u slučaju, da ostavitelj nije pomenuo jednog od nasljednika, jer ga je na taj način htio razbaštiniti. Otac i majka naime imali su pravo sina ili kćer razbaštiniti (exheredare), ako su ovi sklopili brak s nekom osobom bez njihove

960 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXI.

961 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCIX. CXII.

962 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXV.

963 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XVIII. CXII.

964 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XIX.

965 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XIV.

966 Statuta Jadertina Reformationes, br. 131.

dozvole i suglasnosti.⁹⁶⁷ Roditelji su mogli takvu djecu razbaštiniti kao i onu, koja su digla ruku na roditelje⁹⁶⁸ time, što ih nisu u oporuci spomenuli. U načelu, dakle, važila je statutarna odredba o formalnostima pri činjenju oporuke, koja izričito navodi, da je notar dužan unijeti u oporuku »nomina haeredum cum noto cognomine«.⁹⁶⁹ Ako notar ili oporučitelj nije tako postupio obično se smatralo takvo očitovanje kodicilom. Obzirom na te postavke veoma je zanimljiva presuda zadarskog suda iz 1333. godine. Franjo de Lourechna tražio je, naime, od zadarskog suda, da poništi oporuku pok. Nikole de Piciha, te da proglasi zakonsko nasljeđivanje. Franjo de Lourechna je obrazložio svoje traženje tvrdnjom, da je oporuka ništava, jer oporučitelj nije očitovanjem svoje posljednje volje imenovao nasljednike, a da zadarski statut određuje pod rubrikom: »que solemnitas in testamento per tabellionem scripto«, da je notar dužan imenovati prema oporučiteljevoj odredbi nasljednike, što međutim oporučitelj nije učinio, pa prema tome, da se ima primijeniti odredba statuta, kojom se predviđa, da je oporučitelj umro bez oporuke. ako oporuka nije učinjena u skladu sa pomenutim solemnitetima u statutu. Na ovu tvrdnju Franje de Lourechna odgovorio je advokat kurije Vulčina de Matafarro, da je istina, da statut određuje, da se oporukom imenuju nasljednici. ali ako ostavitelj nema »suos heredes«, t. j. sinove ili druge descendente u času sačinjenja oporuke, notar nije mogao imenovati nasljednike, a niti je bio oporučitelj dužan imenovati »heredes extraneos« pa prema tome, da se ne može uzeti, da je oporuka ništava. Da bi potkrijepio svoju tvrdnju, pokušao je to dokazati tekstom raznih statuta, u kojima se govori o oporučnom nasljeđivanju, pa je ustvrdio, da se ni u jednom ne propisuje, da je oporuka ništava. ako njom nisu imenovani nasljednici. U ostalom, nastavlja advokat, pobijanom oporukom je u stvari imenovan nasljednik u osobi pokojnikove žene, istina, ne riječima »institutio«, nego činjenicom, da oporučitelj ostavlja svojoj ženi sva dobra, kojima inače nije raspoložio. Napokon, oporučitelj je odredio, ako ova njegova posljednja raspoložba ne bude vrijedila kao oporuka, da vrijedi kao kodicil. Tužitelj Franjo de Lourechna je replicirao na Matafarrov odgovor pa je ustvrdio ponovno. da je imenovanje nasljednika oporukom osnovna formalnost oporuke (»sit de principalioribus solemnitatibus in statuto Jadre contentis«), a ako se takva formalnost nije poštivala, oporuka je bila ništava. Tvrdnju pak advokata, da nije nijednim statutom odre-

967 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXVI.

968 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXVIII.

969 Statuta Jadertina. Lib. III. cap. CVI.

dena ništavost oporuke, ako ne sadrži imenovanje nasljednika, pobio je tužitelj tako, da ovakva odredba nije ni potrebna, jer da važi općenito pravilo u statutu: ako netko ne učini pravni posao u formi, koja je propisana statutom, takav pravni posao je ništav. Žena pak pokojnikova nije nasljednik, jer u čitavoj oporuci nije kao takva označena, a ako ima pravo raspolagati poslije muževe smrti imovinom, ona to vrši kao izvršitelj oporuke, a ne kao nasljednik. Da se i sama žena smatrala izvršiteljem oporuke dokazuje njezin potpis na inventaru ostavine, jer se potpisala kao izvršitelj oporuke, a ne kao nasljednik. Nasljednik mora biti imenovan točno sa imenom i prezimenom, pa prema tome ni »pauperes Christi« nisu bili nasljednici kao ni pokojnikova žena. Sud zadarske kurije, saslušavši obe parbene stranke, donio je presudu, kojom je proglasio očitovanje posljednje volje pok. Nikole kodicilom, pa prema tome, da se sve raspoložbe oporučitelja imaju smatrati kao da su učinjene kodicilom, a tužitelju Franji de Lourechna dao samo u toliko pravo u koliko mu je kakvo pravo proisticalo na temelju tog kodicila.⁹⁷⁰

Ako razmotrimo pojedine sadržaje sačuvanih oporuka vidimo, da se oporukom nije samo imenovalo nasljednike, nego da su se utvrđivale i razne druge odredbe oporučitelja. Tako se je oporukom utvrđivala supstitucija, imenovali izvršitelji oporuke i određivali legati. Obično se održavao u oporuci slijedeći red: imenovanje izvršitelja oporuke, utvrđivanje legata pojedinim osobama, imenovanje nasljednika, utvrđivanje supstituta nasljednicima te davanje punomoći izvršiteljima oporuke radi vršenja svih poslova u vezi s ostavinom pri sklapanju pravnih poslova ili u sudskom postupku.⁹⁷¹ Često se oporukom ne utvrđuju dijelovi, koji pripadaju nasljednicima, nego se općenito određuje, da sva preostala imovina, kojom oporučitelj nije raspoložio taksativno određenim legatima, pripada nasljedniku ili nasljednicima. U tom slučaju važno je pravilo, da se takva imovina ima podijeliti po načelima, koja su se primjenjivala u neoporučnom nasljeđivanju.

U vrelima imamo primjera vulgarne i pupilarne supstitucije. U jednom i drugom slučaju oporučitelj je imenovao nasljednika-zamjenika prvoimenovanom nasljedniku za slučaj, ako taj ne bi nastupio nasljedstvo. Primjer vulgarne supstitucije pokazuje nam oporuka iz 1340. godine, kojom je oporučiteljica određujući za slučaj da njeni nasljed-

970 Smičiklas T., op. cit. sv. X. p. 64.—72.

971 Smičiklas T., op. cit. sv. IX. p. 62. 170. 213. 259. 361. sv. X, p. 92. 226. 490. 538. sv. XI. p. 103. 229. 245. 298. 306. 336. 502. sv. XII. p. 521. 652, sv. XIV, p. 53, 386.

nici ne bi htjeli primiti nasljedstvo. imenovala nasljednicima one siromašne, koje njezini izvršitelji oporuke budu imenovali. s onim dijelovima, koje budu prema svom nahodjenju odredili pomenuti izvršitelji oporuke. Pupilarna supstitucija je češća odredba oporuke, pače, ona se unosi u oporuke po pravilu uvijek, kada su imenovani nedorasli nasljednici. Tako je oporučitelj odredio svojom oporukom iz 1335. godine, ako mu neki od sinova, kojeg je on postavio za nasljednika, umre prije nego navrší zakonsku dob, a da ne ostavi zakonitu mušku djecu, da preživjeli nasljednici naslijeđuju ostavinu umrlog in stirpes («substitut in stirpes»), a ako mu svi njegovi muški nasljednici umru nedorasli i bez potomstva, da svaka preživjela oporučiteljeva kćerka dobiva 2000 libri malenih mletačkih dinara iz oporučiteljeve imovine po majčinoj smrti.⁹⁷²

Oporuka može biti ništava od početka ili naknadno postati ništava. Ništava od početka bila je oporuka, ako ju je učinio oporučitelj, a nije imao testamenti factio activa, kad je činio oporuku,⁹⁷³ zatim, ako nisu poštivane propisane formalnosti (solemnitates),⁹⁷⁴ ako su mimoideni sui heredes bez statutom određenog osnova,⁹⁷⁵ i napokon, ako je oporučitelj imenovao za izvršitelje oporuke osobe, koje nisu spadale pod jurisdikciju kneza i kurije, a nije ih obvezao pogodbom, da su dužne odgovarati zbog svoje funkcije izvršitelja oporuke knezu i zadarskoj kuriji.⁹⁷⁶ Ova posljednja statutarna odredba kasnije je izmijenjena reformacijom na način, da oporuka ne važi samo u onom dijelu, koji se odnosi na izvršitelja, koji ne će i ne može se podvrgnuti kneževoj jurisdikciji, dok u ostalim dijelovima oporuka je ostala pravno relevantna.⁹⁷⁷ Oporuka je postala naknadno ništavom, ako su se oporučitelju rodila djeca djele prije učinjene oporuke, pa nisu spomenuta u oporuci kao nasljednici.⁹⁷⁸

Oporuka se mogla opozvati sačinjenjem nove valjane oporuke. Stoga je shvatljiva odredba, po kojoj se moralo u oporuci označiti dan, mjesec i godina sačinjenja oporuke. Kasnije učinjena oporuka ukidala je raniju oporuku.

Posebni oblik odredaba posljednje volje predstavljao je kodicil. Kodicilom je mogao ostavitelj odrediti izvršitelja oporuke, tutore, legate, a nije mogao postaviti nasljednike. Često je ostavitelj, pošto je

972 Smičiklas T., op. cit. sv. X. p. 227.

973 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XCIII. CCXI. CXV.

974 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CVI.

975 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XC. CXVI.

976 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXIX.

977 Statuta Jadertina Reformationes, br. 110.

978 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXVI.

učinio oporuku, htio smanjiti legate, koje je ostavio oporukom. ili pak, hotimično nije učinio oporuku. da bi bio naslijeđen od svojih nasljednika na osnovi samog statuta, a da ipak ostavi nekim osobama legate, te da bi tako svoju posljednju raspoložbu upotpunio, poslužio se kodicilom. Ipak, ostavitelj nije mogao ostaviti čitavu ostavinu nekoj osobi, jer bi to značilo, da ju je postavio za nasljednika.⁹⁷⁹

Kako se vidi iz same statutarne odredbe, ostavitelj, koji je želio učiniti kodicil. morao je posjedovati istu sposobnost kao i oporučitelj. Kodicili su se morali učiniti pred dvojicom svjedoka i notarom, koji je upisao kodicilarne odredbe na posebnu cedulju, koju je poslije morao potpisati u određenom roku zadarski eksaminator. Kodicili, koji nisu učinjeni s tim formalnostima nisu imali pravnu važnost.⁹⁸⁰

U vrelima. među notarskim ispravama, imamo veoma malen broj sačuvanih kodicila. Jednim kodicilom iz 1346. godine zadarski plemić Andrija de Sloradis određuje, da se iz njegove ostavine dade njegovoj ženi Radi određene nekretnine. a ostalo u novcu, radi povrate miraza, koji mu je donijela prilikom sklapanja braka.⁹⁸¹ Drugim pak kodicilom. koji je učinio Zadraniin Nikola de Civalellis, ostavitelj je promijenio svoje odredbe iz oporuke pretežno u korist svoje žene Prije i unuka Kreše.⁹⁸² No, kolikogod su rijetki kodicili, toliko je česta kodicilarna klauzula u oporukama. Rijetko bi se moglo pronaći oporuku bez te klauzule, kojom oporučitelj određuje, da se odredbe njegove oporuke imaju održati na snazi kao kodicili, ukoliko se oporuka ne bi održala kao takva na snazi. U tom slučaju nastupilo bi pozivanje na nasljedstvo na temelju zakona time, da bi nasljednici ab intestato morali poštivati odredbe o legatima i ostale oporučiteljeve odredbe.

2) Pozivanje na nasljedstvo na temelju zakona (nasljeđivanje ab intestato)

Nasljeđivanje na osnovu propisa sadržanih u zadarskom statutu uslijedilo je u slučaju, ako je ostavitelj umro »intestatus«. Izgleda, da je Zadranima bilo često nejasno. tko se ima smatrati, da je umro intestatus, jer statutarne odredbe po tom pitanju naglašava, da je upravo za to i donijeta, da bi se ta nejasnoća otklonila. Prema toj odredbi smatralo se je, da je neka osoba umrla intestatus 1) ako nije učinila do svoje smrti oporuku, 2) ako je učinila oporuku, ali nije poštivala pri-

979 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXVIII.

980 Ibidem

981 Smičiklas T., op. cit. sv. XI. p. 307.

982 Smičiklas T., op. cit. sv. XII. 350.

likom sačinjenja oporuke one formalnosti, koje su određene zadarskim statutom, 3) ako je učinila oporuku prema propisima, ali se poslije sačinjenja oporuke rodio sin ili kći, o kojima oporučitelj nije ništa spomenuo u svojoj oporuci i 4) ako je oporučitelj učinio u skladu sa statutima oporuku i umro, ali osoba, koja je oporukom postavljena za nasljednika, nije htjela primiti nasljedstvo tog oporučitelja.⁹⁸³

Osobu, koja je umrla ab intestato, naslijedili su descendent. Ako je ostavitelj imao samo sinove, oni su dijelili nasljedstvo na jednake dijelove. Ako se koji od sinova odijelio od oca za njegova života, njegov se nasljedni dio umanjio za toliko, koliko je primio od oca. Ako je ostavitelj imao sinove i unuke, unuci su dobivali toliko, koliko bi dobio njihov otac, da je živio, te su taj dio dijelili među sobom na jednake dijelove. Ako je neki od unuka bio odijeljen od djeda, dobivao je toliko manje, koliko je primio od djeda prilikom diobe.

Ako je umrli ostavio samo unuke od jednog sina, oni su sve dobili, a ako je koji bio odijeljen od djeda odbijalo mu se od dijela, koji je primio kod diobe.

Ako je umrli ostavio unuke od više sinova, u tom slučaju unuci jednog sina dobivali su toliko, premda ih je manje, koliko unuci drugog sina, iako ih ima više. Svakom unuku, koji je bio odijeljen od djeda, odbijalo mu se ono, što je primio kod diobe.

Ako se sin ili unuk ili koji drugi descendent po muškoj lozi oženio pa je dobio miraz, koji je predao na držanje ocu, djedu ili kojem drugom ascendentu, sin ili unuk morali su dobiti svoj miraz iz pokretnina prije izvršene diobe nasljedstva.

Ako je umrli ostavio sina i kćer ili više njih, neudata kći je dijelila sa sinom samo pokretnine i to na jednake dijelove, a ništa nije dobivala od nekretnina, ako je njezin dio pokretnina dostajao za doličan miraz. Ako joj se učinilo, da joj njezin dio pokretnina nedostaje, a sin ne bi htio više dati, bilo joj je dozvoljeno, ako je bila dorasla, pozvavši brata (ako je bio dorastao, a ako nije dorastao, mogla ga je mimoići) sazvati trojicu ili četvoricu očevih i toliko majčinih rođaka ili samo od jedne strane ili pak samo suce eksaminatore, prema svom nahođenju, da bi ovi ustanovili, da li je njezin dio pokretnina dostatan za doličan miraz. Pozvanima je bila dužnost da presude društveni položaj kćerke i materijalne mogućnosti, koje im pruža ostavina, te da utvrde, da li je kćerkin dio dostatan. Ako većina pozvanih utvrdi,

983 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXVI.

da je kćerkin dio dostatan. kćerka se nije mogla žaliti, a ako ustanovi, da kćerkin dio nije dovoljan, u tom slučaju morali su ustanoviti koliko treba još dobiti za doličan miraz. Rok za donošenje takvog mišljenja bio je 15 dana. Ako se rođaci ne bi mogli složiti, ili su glasovi bili jednako podijeljeni, pitanje su rješavali suci eksaminatori u istom roku presudom. Po donošenju mišljenja većine rodaka, odnosno presude eksaminatora, da kćerkin dio treba uvećati za određenu vrijednost, sinu je ostalo da bira u roku od pola godine, da li će kćerki odnosno svojoj sestri dati preostali dužni dio iz pokretnina ili iz nekretnina, ako nije bilo pokretnina, ili pak da podijeli s njom na jednake dijelove pokretnine i nekretnine. Ako se ne bi u tom roku odlučio, kćerka je dijelila sa sinom čitavo nasljedstvo (pokretnine i nekretnine) na jednake dijelove. To pravilo je važno isto u slučaju, ako je umrli ostavio više sinova i jednu kćer ili jednog sina i više kćeri ili više sinova i više kćeri.

Ako je umrli ostavio sina ili više sinova, jednu ili više kćeri te unuke po muškoj liniji, važila su do sada navedena pravila pod uvjetom, da unuci dobivaju zajedno samo dio, koji bi dobio njihov parens, da je živio, te da im se odbija od njihovog dijela toliko, koliko su primili od oca ili djeda prilikom diobe. Također je važno, ako je umrli ostavio samo unuke i jednu ili više kćeri. ili, ako je ostavio sinove, unuke, kćeri i unuku ili više njih po muškoj liniji, da u tom slučaju unuke dobivaju dio samo iz pokretnina, ako dostaje za miraz, ako pak ne, i iz nekretnina unutar naravno očevog dijela, koji bi mu pripadao, da je živ. Isto je važno i u slučaju, kada su ostale unuke i drugi ženski descendent i umrlog sa sinom ili sinovima umrlog ili samo s unukom ili unucima umrlog.

U svim nabrojenim slučajevima važno je spomenuto pravilo, da sinovi, unuci i daljnji muški descendent i imaju pravo na svoj miraz prije diobe nasljedstva, ako su predali miraz prilikom ženidbe ocu, djedu ili daljnjim ascendentima. Miraz im se vraćao naravno samo iz pokretnine. Pravo na povratu miraza imali su i nasljednici miraza.

Kćerke pak i unuke po muškoj liniji, ako su dobile prilikom udaje svoj miraz, nisu imale pravo nasljedstva ab intestato ni iz pokretnina ni iz nekretnina, ako su nasljeđivali muški descendent i ili njihovi descendent i.⁹⁸⁴

984 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXVII.

Ako je umrli ostavio samo kćeri, pa su neke neudate, a neke udate, odnosno udove, sve kćeri nasljeđuju tako, da se udatim odnosno udovima odbija od dijela onoliko, koliko su primile u miraz prilikom udaje.

Ako je umrli ostavio kćerke i unuku ili unuke odnosno daljnje ženske descendente po muškoj liniji, sve nasljeđuju, no unuke tako, da dobivaju zajedno toliko, koliko bi dobio njihov otac, da je živ. Ako je koja unuka bila udata, u tom slučaju njezin dio će se umanjiti za toliko, koliko je primila u ime miraza.

Ako je umrli ostavio samo unuke i daljnje ženske descendente po muškoj liniji, one, koje su istog stepena, nasljeđivale su jednake dijelove, a daljnji ženski descendent i toliko, koliko bi dobio njihov otac, da je živ. I u ovim slučajevima važno je pravilo, da udate dobivaju svoj dio umanjen za vrijednost miraza, naravno, ako je miraz dobiven iz imovine ostavitelja, dok je još bio živ. Ako se pak dogodi, da ostavitelj ostavi daljnje ženske descendente po muškoj liniji te unuke i kćeri, unuka će naslijediti dio svog oca, a daljnji ženski descendent i po muškoj liniji toliko, koliko bi dobio njihov otac.

Unuci i unuke ostaviteljeve kćerke nikada nisu nasljeđivali, ako su konkurirali sa prije pomenutim osobama, ali, ako je ostavitelj ostavio uz njih udate kćerke, u tom slučaju nasljeđivali su aequaliter.⁹⁸⁵

Ako ostavitelj ab intestato nije ostavio descendente, nego samo ascendente, prvo je bio pozvan na nasljedstvo otac, a ako ovaj nije živio, djed i dalje tako, da bi bliži isključio daljnjeg uzimajući u obzir samo ascendente po muškoj liniji.

Ako je umrli ostavio ascendentu i brata ili braću, svi su u tom slučaju dijelili na jednake dijelove.

Ako je umrli ostavio ascendentu, sinove brata ili braće, te braću, važno je isto pravilo, ali tako, da su bratovi sinovi dobivali toliko, koliko bi dobio njihov otac, da je bio živ. Taj način nasljeđivanja nije se protezao na druge descendente brata, ako je ostavitelj ostavio samo ascendente.

Ako je umrli ostavio samo braću, tako, da nije bilo ni descendentata ni ascendentata, braća su dijelila nasljedstvo na jednake dijelove. Ako su uz braću bili i sinovi umrlog brata, važno je isto, tako da su bratovi sinovi dobivali dio, koji bi dobio njihov otac, da je živio. Sestre

985 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXVIII.

ne nisu pripuštale na nasljedstvo, ako je bilo braće. Jedino su sestre nasljeđivale bez obzira da li su bile udate, ako je ostavitelj ostavio samo sestre i sinove pokojne braće. U tom slučaju svi su dijelili na jednake dijelove.

Ako je ostavitelj bio udata žena, pa je umrla ad intestato, vrijedili su isti propisi, koji su važili za muža, kako je do sada izloženo s jedinom razlikom, da su muški i ženski, bez obzira da li su udate, neudate ili udovice, jednako nasljeđivali u pokretninama i nekretninama.⁹⁸⁶

Ako je ostavitelj umro ab intestato, a nije ostavio ni descendentne ni ascendentne, nego samo braću, s kojom je živio neodtjeljen (in comuni familia), te bude ustanovljeno, da ostavitelj ima u ostavini pored oćinskog i majćinskog dijela i imovinu, koju je stekao za života, paće, jedan dio s bratom s kojim je zajednički živio, važno je pravilo, da na toj stećenoj imovini ima pravo naslijediti ab intestato samo onaj brat, koji je s njim živio neodijeljen, dok su u oćevini nasljeđivala sva braća u jednakim dijelovima, ako su potjecali od tog oca, a ako je jedan brat umro, te je ostavio sinove, ovi su dobivali dio, koji bi dobio njihov otac, da je živio. U majćinskoj imovini brata su nasljeđivala sva braća jednako, ako ih je ta majka rodila, a bratovi sinovi dobivali su onaj dio, koji bi dobio njihov otac, da je živ. Ako su pak sva braća potjecali od istog oca ili iste majke, u tom slučaju su svi naslijedili umrlog brata i u oćevini i u majćinskom dijelu pro capite. Ako su ostali od jednog brata sinovi, važno je isto, što je prije rećeno. Sva ova pravna pravila su se primjenjivala također u slučaju, ako su preostale neudate sestre. Udate sestre nisu imale pravo nasljedstva brata, koji je umro ab intestato.⁹⁸⁷

Ako ostavitelj nije ostavio ni descendentne, ni ascendentne, ni kolaterale (braću, njihove sinove, sestre sa sinovima pok. braće), u tom slučaju primjenjivao se je pravni cbićaj.⁹⁸⁸ Po drugoj, kasnijoj odredbi, važno je: ako je ostavitelj, bez obzira na spol, umro ab intestato ne ostavivši descendentne, ascendentne, kolaterale ili roćake do uključivo četvrtog stepena srodstva, u tom slučaju cijelu ostavinu naslijedio je preživjeli braćni drug. Ako ostavitelj ne bi imao ni braćnog druga, cijela ostavina je pripadala zadarskoj komuni. U tom slučaju knez i kurija morali su žrtvovati dio od te imovine za pokoj duše pokojnika.⁹⁸⁹

986 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXX.

987 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXII.

988 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXIX.

989 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXV.

Ako bi sin, koji se nalazio pod očinskom vlašću, umro ab intestato ostavivši izvjesni legat, taj su legat nasljeđivali njegovi sinovi, a ako takvih nije bilo. legat su naslijedili otac i majka.⁹⁹⁰

Veoma staru odredbu predstavlja svakako propis, po kojem, ako bi sluga ili sluškinja, koju je gospodar oslobodio, umro ab intestato ne ostavivši descendente, sva imovina prelazi na gospodara odnosno njegove descendente, ako je gospodar umro.⁹⁹¹

Pizokare ili menorike nisu mogle nasljeđivati ab intestato oca ili majku u većem dijelu nego što bi im pripadalo u miraz, da su se udale.⁹⁹²

Redovnici, koji su položili svečani zavjet nisu mogli oporučivati, nego ako su umrli, primjenjivala su se pravila ab intestato, obzirom na nekretnine, a obzirom na pokretnine važno je, da samostan dobiva dio kao i svaki od sinova. Ako takvi redovnici ne ostave ni descendente ni druge rođake do uključivo četvrtog stepena srodstva, pokretnine je nasljeđivao samostan, a nekretnine zadarska komuna.⁹⁹³

Redovnici s položenim svečanim zavjetom nisu imali pravo na nasljedstvo ab intestato ni oca ni majke, ako su ovi imali nasljednike sve do uključivo stepena rođene braće odnosno sinova te braće, osim na 10% od onog dijela, koji bi im pripadao, da se nisu zakaluđerili. Ako otac ili majka ne bi ostavili nikoga, uključujući i stepen, koji obuhvata braću, sestre i sinove braće, osim ovog sina, koji je redovnik sa zavjetom, u tom slučaju taj je sin naslijedio ab intestato jednu četvrtinu od ukupne ostavine, ali tako, da je svoj dio dobio u novcu, odnosno, u pokretninama. Ostali dio ostavine nasljeđivali su rođaci do uključivo četvrtog stepena srodstva, a ako ovakvih nije bilo, ostavina je pripadala zadarskoj komuni.⁹⁹⁴

Napokon treba istaknuti, obzirom na pozivanje na nasljedstvo na temelju zakona, da sinovi, odnosno, kćerke, koji su tukli svog roditelja ili djeda, nisu imali pravo na pripadajući dio iz nasljedstva tog roditelja, ako se povrijeđeni roditelj ili ascendent za života zbog toga tužio kuriji pa je uspio to i dokazati. Ako se povrijeđeni roditelj nije tužio kuriji, sin ili kći nisu snosili posljedice. Dio, koji bi pripadao sinu ili kćeri,

990 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXIV.

991 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXI.

992 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXIII.

993 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXVI.

994 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXVII.

koje je roditelj tužio zbog povrede, dijelio se među ostale nasljednike.⁹⁹⁵ Isto tako, sin ili kći, koji su sklopili brak s nekom osobom bez dozvole i suglasnosti roditelja, gubili su pravo na svoj dio od ostavine oca ili majke, koji su umrli ab intestato, osim u slučaju da je roditelj za svog života tu uvredu oprostio posebnom javnom ispravom.⁹⁹⁶

Posebnu odredbu predstavlja statutarni propis, koji regulira slučaj, koji nastaje, kada se braća i sestre među sobom podijele, ali po izvršenoj diobi dvojica ili više njih spoje svoje dijelove, te nastave živjeti zajednički, pa zatim umre jedan od braće intestatus ne učinivši prethodno posebnu javnu ispravu, kojom se ogradio od nasljeđivanja braće i sestara ab intestato. u tom slučaju dio tako umrlog brata nasljeđivala su braća i sestre u jednakim dijelovima.⁹⁹⁷

3) Nužno nasljedno pravo

Zadarski statut poznaje samo pozivanje na nasljedstvo na temelju oporuke i zakona. Budući da statut izričito predviđa ekshereditaciju pod određenim uslovima, jasno je, da je postojalo nužno nasljedno pravo. Oporučitelj nije mogao slobodno oporučivati i raspolagati svojom ostavinom, a da nije trebao voditi računa o svojoj djeci. Otac i majka mogli su u oporuci mimoići svoju djecu jedino u slučaju, ako su sklopili brak bez njihove dozvole. Taj način eksheredacije bio je pravno relevantan jednako kao i eksheredacija u oporuci expressis verbis.⁹⁹⁸ Isto tako, kako je već spomenuto, roditelji su mogli mimoići svoju djecu, ako su ovi digli ruku na njih. U svakom drugom slučaju oporučitelj nije bio ovlašten razbaštiniti ili mimoići svoje sinove ili kćeri, što znači, dakle, da su sinovi i kćeri ostavitelja bili nužni nasljednici ostavitelja te da su imali pravo na određeni dio iz ostavine.

Koliko je iznosio nužni dio ostaviteljeve djece nije statutom određeno. Analizirajući statutarnu odredbu, koja propisuje, kada nastupa slučaj, da je ostavitelj umro ab intestato, može se utvrditi, da nužni dio odgovara intestatnom dijelu, koji je određen za sinove i kćeri, koji su se rodili nakon što je sačinjena oporuka, a nisu spomenuti u oporuci.⁹⁹⁹

995 Statuta Jaderlina, Lib. III cap. CXXXVIII.

996 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XC.

997 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXIX.

998 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXVI. CXVII.

999 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXXVI.

Pored prava djece na ostavinu, statutom se priznaje također izvjesno pravo udove na ostavinu. Po muževoj smrti udova je imala pravo ostati u kući pokojnog muža te služiti se bračnim krevetom. Pored toga imala je pravo na uzdržavanje, ako je pustila svoj dio netaknutim u muževoj ostavini. Ovo je pravilo važno, ako su nasljednici bili descendenti, a ako su bili rođaci do četvrtog stepena srodstva, udova je imala pravo dobiti svoj miraz i uzmirazje, a pored toga još 10% od ukupne vrijednosti muževe ostavine pod uvjetom, da ta suma nije prelazila vrijednost od 200 libri malenih mletačkih dinara.¹⁰⁰⁰

4) Izvršitelji oporuke (komisari)

Oporučitelj je obično imenovao dvojicu ili više izvršitelja oporuke (commissarius) radi osiguranja izvršenja svih svojih odredaba posljednje volje, a naročito obzirom na legat. Svaka osoba, bez obzira na spol i društveni položaj, ako je navršila 20 godina, mogla je biti imenovana komisarom. Ipak osobe, koje nisu bile podložne kneževoj jurisdikciji, po pravilu nisu mogle vršiti dužnost komisara, osim u slučaju, da se takva osoba podvrgla sudbenosti kurije po pitanjima te dužnosti (commissaria). Statutarnom odredbom pače je bilo propisano, da je oporuka ništava, ako oporučitelj imenuje osobu, koja nije bila podložna kneževoj vlasti, a nije uvjetovao vršenje te dužnosti takve osobe uz podložnost zadarskom knezu.¹⁰⁰¹ Kasnijom je reformacijom statuta, dođuše, ublažena sankcija statutarne odredbe time, da je oporuka ostala valjana osim u onom dijelu, kojim se određuje takav komisar no ostala je odredba, da crkvene osobe i stranci ne mogu vršiti dužnost komisara bez pomenute klauzule.¹⁰⁰² Ta odredba se primjenjivala i u onom slučaju, da je izvjesna osoba naknadno potpala pod drugu jurisdikciju. Ako se takva osoba svojevóljno podvrgla nadležnosti zadarskog kneza, bilo joj je dozvoljeno vršiti i nadalje komisarsku dužnost. U protivnom slučaju knez i kurija su imenovali dvojicu novih komisara, koje su dodali postojećem, koji nije spadao pod zadarsku jurisdikciju tako, da su svi zajednički obavljali svoju dužnost pod uvjetom, da je u poslovanju važio zaključak većine.¹⁰⁰³

Ako udova, koju je ostavitelj oporukom imenovao komisarom ili koju je zadarska kurija imenovala komisarom jer je ostavitelj umro bez oporuke, sklopi novi brak, gubila je pravo ipso jure na daljnje

1000 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXLI.

1001 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXIX.

1002 Statuta Jadertina Reformationes, br. 110.

1003 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXX.

vršenje komisarske službe, te je bila dužna napustiti nasljedstvo i položiti račun o upravljanju ostavinom, kao i predati sva dobra, koja je primila, bona fide onom, kome pripadaju. Ako su uz udovu bila još dvojica komisara bez obzira, da li na osnovu oporuke ili po kneževom imenovanju, kućija nije trebala imenovati novog komisara umjesto udove, ali, ako je bio samo jedan komisar, u tom slučaju je kućija imenovala novog, odabravši ga među bližim rođacima ostavitelja. Važilo je naime pravilo, da se barem dvojica komisara postavljaju radi izvršenja oporuke kao i radi upravljanja ostavinom, sve dok ne budu sve odredbe ostavitelja u potpunosti izvršene.¹⁰⁰⁴

Svi komisari bez obzira na spol, pače, ako je i udova postavljena oporukom ili po kneževom imenovanju komisarom, bili su dužni, u roku od 15 dana po ostaviteljevoj smrti ili pošto su imenovani, započeti lično ili po prokuratoru sa sastavljanjem inventara koji su morali završiti u roku od 60 dana. Inventar su započinjali znakom križa i to pred knezom, a potom su nabrajali sva pokretna i nepokretna dobra, tražbine i dugove tako, da su se jasno razabirala imena i prezimena vjerovnika i dužnika, kao i sve ostalo, što je nađeno u čitavom nasljedstvu, ako su komisari bili imenovani kao generalni, ili u dijelu nasljedstva, ako su imenovani samo za taj dio nasljedstva kao specijalni komisari. Dopršivši takav inventar imovine komisari su bili dužni pred kraj roka od 60 dana predati ga knezu i njegovoj kućiji a ovaj bi ga pohranio u prokurariji komune. U slučaju da bi neki od komisara bio toliko aljkav, da ne bi učinio inventar u postavljenom roku, gubio je pravo na legat i sve, što mu je pripadalo na osnovu oporuke, a povrh toga bio bi razriješen dužnosti komisara kao »suspectus«. Ako je već nešto primio iz ostavine, bio je dužan naknaditi nasljedniku.¹⁰⁰⁵

Generalni komisari bili su dužni preuzeti čitavo nasljedstvo umrlog (apprehendere totalem haereditatem defuncti), što znači; svu pokretnu i nepokretnu imovinu te sva prava, koja je imao za života ostavitelj. Komisari su bili dužni svim osobama predati ono, što je oporučitelj odredio oporukom i kodicilom, odnosno, ostavitelj ab intestato kodicilom. Predaja stvari vršila se na zahtjev korisnika. Primaoci su bili dužni dati namiru komisarima o onom, što su primili. Namira se morala ispostaviti putem notara kao javna isprava. U slučaju da komisari ne bi htjeli udovoljiti zahtjevu korisnika, korisnici su mogli

1004 Statuta Jadertina, Lib. III, cap. CXXII.

1005 Statuta Jadertina, Lib. III, cap. CXXI.

svoja prava iz ostavine ostvarivati sudskim postupkom, koji je kurija morala voditi sumarno, tako da se nisu dozvoljavala ni distrikta, jer bi se time zatezao postupak.¹⁰⁰⁶

Komisari su imali pravo da otuđuju i obližiraju stvari iz nasljedstva, kao da su vlasnici te imovine ako je takvo otuđivanje i obližiranje bilo oporukom naročito predviđeno.¹⁰⁰⁷ U ispravama takvih otuđivanja bilo je nužno istaknuti, da takav pravni posao vrše kao komisari ostavitelja. Isto tako komisari su mogli dati novac iz ostavine u koleganciju, ako su bili uvjereni, da bi to bilo korisno za nasljedstvo, ili drugačije korisno uložiti, ako to nije oporučitelj posebno zabranio.¹⁰⁰⁸ Komisari su bili dužni zajednički obavljati poslove, a poduzimanje pojedinih poslova bilo je uvjetovano pristankom većine komisara. Ako bi koji bio odsutan, a pravni se posao obavio bez njegove suglasnosti, odsutni je mogao naknadno uskratiti svoj pristanak. No, u načelu, komisar, koji bi otputovao, bio je dužan imenovati svog prokuratora te dati mu punomoć u svim poslovima komisarije. U slučaju da to nije učinio, ostala dvojica mogla su u njegovoj odsutnosti redovito obavljati svoje poslove.¹⁰⁰⁹ Komisari su također vodili parnice kao i sam ostavitelj, da je bio živ, pače, mogli su biti i tuženi zbog sporova, koji su nastali radi stvari iz nasljedstva. Pored ovih prava i dužnosti komisari su vršili ujedno dužnost tutora ili kuratora nedoraslim nasljednicima. Oni su bili dužni na sudski poziv odgovarati pred sudom na tužbu vjerovnika, iako su pupili imali svoju majku.¹⁰¹⁰ Poziv na sud, koji se odnosio na pupilovu imovinu, bio je pravno relevantan, ako su od trojice dvojica komisara bila prisutna.¹⁰¹¹

Sva djelatnost komisara zavisila je od opsega njihovih ovlaštenja, a ta su bila taksativno određena oporukom. Generalni komisari su imali ovlast na čitavom nasljedstvu, a specijalni komisari samo na jednom dijelu nasljedstva. Jedni i drugi komisari, u opsegu svojih ovlaštenja i punomoći, a naročito obzirom na otuđivanje i obvezivanje imovine, morali su upravljati tako, kao što bi ostavitelj upravljao, te paziti, da se vršenjem ovlaštenja ne bi poduzimale radnje, koje nisu bile u korist nasljednika. Plodovima i prihodima iz nasljedstva mogli su uvijek raspolagati, te nije bila potrebna zato specijalna punomoć, no, i u ovom

1006 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXIII.

1007 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXLII.

1008 Statuta Jadertina Lib. III. cap. CXXIV.

1009 Statuta Jadertina, Lib Reformationes. br. 115.

1010 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXV.

1011 Statuta Jadertina Reformationes, br. 113.

slučaju uvijek u korist nasljednika.¹⁰¹² Kao što su ovlaštenja komisara bila točno određena obzirom na sklapanje obveznih ugovora tako su bila također točno određena ovlaštenja obzirom na osobe i stvari u slučaju spora, koji se rješavao sudskim putem. Komisarima su bile točno određene osobe, za koje su se morali brinuti i zastupati pred sudom, a to su bili obično nasljednici do svoje doraosti, kao i stvari, na koje se odnosila njihova komisarija i zbog kojih su mogli tužiti ili biti tuženi na sudu. U sudskom postupku komisar nije morao lično sudjelovati, nego se mogao poslužiti prokuratorom, bez obzira, da li je bio u postupku tužitelj ili tuženi.¹⁰¹³

Završivši sa svim radnjama, koje su bile potrebne radi izvršenja odredaba ostaviteljeve posljednje volje, komisari su bili dužni položiti račun o svem svom upravljanju nasljedstvom, raspolaganjima po ostaviteljevoj odredbi, kao i otuđivanjima i obvezama stvorenim za vrijeme vršenja komisarske službe u korist ili na teret nasljedstva. Izvršivši obračun komisari su bili dužni predati nasljednicima sve, što im je pripadalo.¹⁰¹⁴ Za obavljanje komisarske dužnosti komisari su obično dobivali legat, a mogli su dobiti i novčanu nagradu.

5) Stjecanje nasljedstva i pravni položaj nasljednika

Da bi se nasljedstvo moglo stjecati, moralo se saznati o smrti ostavitelja i o osobama, koje su pozvane na nasljedstvo. Iz notarskih isprava saznajemo, da se pozivanje na nasljedstvo ab intestato vršilo sudskim putem, na zahtjev eventualnog nasljednika (*ad petitionem Dimine filie . . . petentis successionem in bonis . . .*).¹⁰¹⁵ Nasljednik naime podnio je zahtjev sudu tvrdeći, da je ostavitelj umro ab intestato, a da je on najbliži u srodstvu sa umrlim, pa prema tome, da mu pripada nasljedstvo. Pri tom on je bio dužan dokazati svoje srodstvo, obično svjedočima. Sud bi, saslušavši tražitelja, odredio svom tekliću javno oglašavanje na zadarskom trgu tri puta uzastopce, svaki put s rokom od 8 dana s pozivom da se javi osoba, koja može pobiti tužiteljev zahtjev na nasljedstvo, bilo zato, što ima bližih srodnika, bilo što postoji ostaviteljeva oporuka. U koliko se nitko ne javi da protuslovi proglašenju nasljedstva, nasljedstvo se predavalo tražitelju presudom. U koliko bi pak neka osoba protusloвила u postavljenom roku, doka-

1012 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXLII.

1013 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXX. XLII.

1014 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXXII.

1015 Sničičklas T., op. cit. sv. XIV. p. 356. Upoređi Sničičklas T., op. cit. sv. XII. p. 599.

zavši, da postoji oporuka ili bliži srodnik. sud bi presudom odbio tražitelja. Da li se sličan postupak primjenjivao i u slučaju, ako je postojao oporučni nasljednik, ne može se ustanoviti na osnovu statuta ili sačuvanih vrela. Iz statuta možemo samo saznati, da je nasljednik mogao odbiti prihvati nasljedstva te da je time oporuka postala ništava, pa prema tome, da je nastupalo pozivanje na nasljedstvo na temelju zakona.¹⁰¹⁶

Nasljednik na osnovu oporuke ili na osnovu zakona, koji je prihvatio nasljedstvo, bio je dužan sačiniti inventar svih stvari, kao i obveza, koje je našao u nasljedstvu u roku od 60 dana na isti način, kao što su morali komisari pri nastupu na svoju dužnost, te predati inventar knezu i njegovoj kuriji. U slučaju da nije učinio inventar ili je učinio, ali nije unio sve stvari u inventar, bio je dužan dati svakoj osobi ono, na što je imala pravo na temelju legata ili koje druge tražbine na osnovu obveznog ugovora sklopljenog s ostaviteljem za vrijeme njegova života. Ako mu imovina iz nasljedstva ne bi dostajala za pokriće svih tražbina, bio je dužan udovoljiti iz svoje vlastite imovine. U koliko bi pak učinio propisani inventar, štitio ga je beneficium invententariä, te je bio dužan naknaditi tražbine samo u visini vrijednosti nasljedstva.¹⁰¹⁷ Nedorasli do 15. godine, koji nisu imali tutore, odnosno, generalne komisare, nisu potpadali pod sankciju te odredbe, ako nisu učinili inventar u određenom roku.¹⁰¹⁸ Pače, vrijedilo je pravilo, da vjerovnici ne mogu zahtjevati ispunjenje svojih tražbina od pupila i od udove, koja je vršila dužnost komisara, ako je otac umro ab intestato. Tek kada su pupili dorasli, vjerovnici su mogli zahtjevati izvršenje obligacije.¹⁰¹⁹

6) Legati

Legati su besplatna namjena imovinske koristi na teret nasljedstva na temelju oporuke ili kodicila. Legate je mogao odrediti oporučitelj i cstavitelj, koji je umro ab intestato. U samom statutu nema posebnih propisa, koji se odnose na legate. Ipak, da su se određivali legati jasno je, jer se spominju u veži s drugim pravnim institucijama. Tako se može ustvrditi, da je predmetom legata mogla biti svaka stvar kao i pravo (uzufrukt). Bilo je zabranjeno ostavljati nekretnine u zapis u

1016 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CIX.

1017 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. LVI.

1018 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. CXL.

1019 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXI.

korist samostana i redovnika, što je kasnije reformacijom izmijenjeno tako, da se moglo staviti u zapis nekretnine, ali pod uvjetom da samostan ili redovnik proda tu nekretninu svjetovnom licu u roku od 6 mjeseci pošto je stekao legat. U protivnom slučaju legat je bio ništav, a nekretnina bi se davala nasljednicima.¹⁰²⁰ Legatari su sticali legat na osnovu svog traženja od strane komisara ili samog nasljednika. Ako komisar ne bi htio predati legat, legatar je bio zaštićen kratkim postupkom na sudu, koji nije trpio odlaganja. Legat su mogli sticati i djeca pod očinskom vlašću tako, da je vlasništvo pripadalo djetetu, a uzufukt ocu obitelji.¹⁰²¹

8) Građanski parnički postupak

Sudbenost. Ni jedna osoba na zadarskom području nije smjela sama sebi krojiti pravdu, nego je bila dužna tražiti zaštitu svojih prava putem nadležnih sudskih vlasti. Samopomoć je bila dozvoljena u vrlo rijetkim slučajevima. Kupac kuće mogao je istjerati iz kuće najmoprimca, iako rok najamne pogodbe nije istekao.¹⁰²² Najmodavac kuće imao je pravo za slučaj da najmoprimac ne bi isplatio ugovorenu najamninu u roku da sua autoritate uzme zalog od stvari, koje je najmoprimac unio u unajmljeni prostor.¹⁰²³ Vlasnik zemljišta mogao je istjerati sa svog zemljišta zakupnika, ako nije godinu dana obrađivao zemlju bez obzira na sklopljeni ugovor.¹⁰²⁴ Vlasnik broda mogao je bez intervencije nadležnih sudskih organa zadržati dostatan zalog od robe trgovca, ako mu je ovaj uskratio isplatu vozarine za robu prilikom iskrcaja.¹⁰²⁵ Gospodar zemljišta bio je ovlašten da uzme kmetovo žito u zalog, ako je dao kmetu zajam.¹⁰²⁶ Osim tih izuzetnih slučajeva zakonskog ovlaštenja za samopomoć, pravo se moglo zaštititi samo sudskim postupkom.

Postupak u širem smislu označavao je skup zakonskih sredstava, kojim ovlaštenik može od nadležnih vlasti potraživati svoje pravo i zaštititi svoje zakonom opravdane interese. No postupak se po pravilu uzima u užem smislu, te se pod tim pojmom podrazumjevaju samo ona stranačka i sudska djela, koja se vrše kod sudskog pretresa i donošenja sudske odluke po pojedinom parničkom sporu. Da bi se mogao povesti

1020 Statuta Jadertina Reformationes, br. 131.

1021 Statuta Jadertina, Lib. III, cap. XXII.

1022 Statuta Jadertina, Lib. III, cap. LXVII.

1023 Statuta Jadertina, Lib. III, cap. LXIII.

1024 Statuta Jadertina, Lib. III, cap. LXX.

1025 Statuta Jadertina, Lib. IV, cap. XLII.

1026 Statuta Jadertina Reformationes, br. 65.

postupak od osnovnog značenja bila je sudbenost, t. j., jurisdikcija. Jurisdikcija u širem smislu označuje vlast, koja se vrši radi održanja pravnog poretka. U užem smislu jurisdikcija predstavlja vlast izricati pravdu. Ova je mogla biti svjetovna (*iurisdictiono profana*) ili duhovna (*iurisdictiono sacra*) razlikujući se tako prema tome, da li je predmet spora svjetovne ili crkvene prirode.

Stranci t. j. osobe, koje su rođene van zadarskog područja, te crkveni podložnici, koji su živjeli na zadarskom teritoriju, nisu spadali pod jurisdikciju zadarskog kneza i suda. Važilo je načelo, da je zadarski knez i kurija dužna primjenjivati u sudskom postupku, u kojem su obje parbene stranke stranci ono pravo, koje se primjenjuje Zadranima u sudskom postupku u mjestu, odakle je stranac, osim, ako nije drukčije određeno posebnim ugovorom sklopljenim među Zadrom i tim mjestom, odnosno, provincijom.¹⁰²⁷ To statutarno pravilo upućuje na, da je zadarski sud bio nadležan suditi i u sporovima među strancima, ako su se ovi dobrovoljno podvrgli jurisdikciji zadarskog suda, ali da se strančevo pravo primjenjivalo u Zadru samo u slučaju, ako je to dopuštao sklopljeni ugovor među Zadrom i odnosnim gradom, ili ako je postojao takav uzus. Podložnici crkvene jurisdikcije mogli su se također podvrći kneževoj jurisdikciji, ako su se dobrovoljno na to obvezali, no po pravilu njihove sporove rješavali su duhovni sudovi u Zadru, koji su bili crkvene ustanove potpuno neovisne od zadarskog kneza. Sudeći prema statutarnoj odredbi o represalijama protiv stranaca kao i prema notarskim ispravama, može se ustvrditi također, da je zadarski sud bio nadležan i u onim sporovima, u kojima je jedna parbena stranka bila stranac, a druga podložnik zadarske jurisdikcije, ako je Zadranin bio tužena stranka. Važilo je načelo, da se sporovi rješavaju in aspectu iudicium debitoris.¹⁰²⁸

Kako se vidi, dakle, zadarski sudovi bili su nadležni u svim sporovima, u kojima su obje stranke bile podložnici zadarske komune bez obzira na predmet spora uz jedini uvjet, da predmet nije spadao u nadležnost duhovnog suda (smještaj nekretnine bio je pravno irelevantan!), u sporovima, u kojima je samo jedna parnička stranka bila podložnik zadarske komune, ako je bila tužena stranka, te u sporovima, u kojima su obje stranke bile stranci, ako su se dobrovoljno podvrgle zadarskoj jurisdikciji u konkretnom sporu. Zadarski sud je primjenjivao

1027 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. VIII.

1028 Sničiklas T., op. cit. sv. II. p. 247.

zadarsko pravo u sudskom postupku osim, ako su obje parbene stranke bile stranci. jer u tom slučaju primjenjivalo se strančevo pravo, ako je postojao takav ugovor ili uzus.

U ovoj raspravi uzeta je u obzir samo građanska sudbenost, kojoj je predmet zaštita privatnih prava građana i kažnjavanje privatnih i javnih političkih delikata, jer zadarski statut iz 1305. godine ne sadrži krivično pravo. O sudbenosti in concreto, t. j., o zakonskom ovlaštenju rješavanja po određenoj stvari, bit će riječ u prikazu pojedinih sudišta.

Sudovi. Tijelo nadležno za vođenje građanskog postupka nazivalo se po pravilu curia — sudište. Naziv kurije pojavljuje se početkom druge polovice XII. stoljeća.¹⁰²⁹ Da se sud i ranije sastojao od više osoba, nesumnjivo je, jer nam to pokazuje isprava iz 1134. godine, iz koje se vidi, da u sudovanju sudjeluju pored biskupa i kneza, također, i suci.¹⁰³⁰ Prema tome, kurija, kao sudsko vijeće, koje se sastojalo od više osoba, nije nepoznato ni ranijem dobu.

Da li su sudovanje mogli vršiti suci pojedinačno u XII. stoljeću, ne može se ustanoviti. Prema sačuvanim vrelima iz XII. stoljeća saznajemo, da je sudski postupak vodila zadarska kurija sigurno u onim slučajevima, ako je barem jedna stranka bila pod crkvenom jurisdikcijom. Taj se zaključak može ustvrditi, jer u svim sporovima, koji su nam se sačuvali u presudama do kraja XII. stoljeća, postupak je vodio u stvari zadarski biskup, odnosno, kasnije nadbiskup uz sudjelovanje zadarskog kneza i sudaca, a stranke su obično bili samostani, ako ne obje, ali barem jedna od njih. Stoga ipak ne možemo zaključiti da su se svi sudski sporovi rješavali pred kurijom, a niti, da je svakom sudovanju bio na čelu zadarski biskup. Vjerojatno je ipak, da su se svi važni sporovi, a naročito sporovi o nekretninama vodili pred kurijom, a ne pred pojedinačnim sucem. U XII. stoljeću nemamo ni jednu potvrdu, da bi se spor rješavao pred jednim sucem, nego pače vidimo, da u sudovanju sudjeluje širi krug ljudi pored biskupa, kneza i sudaca, u čemu se svakako odražava oblik starijeg načina suđenja.¹⁰³¹ Treba istaknuti, da od 1197. godine dalje crkveni dostojanstvenici ne sudjeluju više u sudovanju kurije, pa ni u slučaju, da je jedna parbena stranka zadarski samostan.¹⁰³²

1029 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 115.

1030 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 45.

1031 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 114. 137. 266.

1032 Smičiklas T., op. cit. sv. II. 282. 318. 326.

Kurijska se sastojala u toku XII. stoljeća za slučaj, da je rješavala građanski spor od nadbiskupa, kneza, njegovih savjetnika, a redovito pak od sudaca. Broj sudaca nije bio stalan, nego se kretao od dvojice do sedmorice. Povrh ovih često su sudjelovali i drugi. Najčešće se spominju trojica sudaca, a rjeđe još i četvorica konzula-suca.¹⁰³³

O razvoju kurije u XIII. stoljeću imamo mnogo jasniju sliku. Sastav kurije kao i broj njezinih članova sve više se ustaljivao. Osnovnu reformu kurije označuje svakako postavka koju nalazimo zapisanu u presudi zadarskog nadbiskupa iz 1221. godine »ecclesiastica res ecclesiasticae iudicetur«.¹⁰³⁴ To se načelo istaknulo kao protuteža onom principu, da u svjetovnoj jurisdikciji crkvene vlasti nemaju udjela. Početkom XIII. stoljeća treba, dakle, razlikovati dvije potpuno izdvojene zadarske kurije: crkvenu i svjetovnu. Crkvena kurija na čelu s nadbiskupom primjenjivala je kanonsko pravo te je uređivala po svom postupku, a svjetovna, koja je u uvjetima pod mletačkom dominacijom dobivala sve više značaj pa i naziv kneževе kurije, na čelu s knezom, rješavala je sporove prema svom običajnom pravu (lex antiqua) primjenjujući vlastiti postupak.

Pored toga, što u kneževoj kuriji crkva nije više sudjelovala, u kuriju nisu više ulazile osobe, koje nisu bile suci. Sačuvao nam se samo jedan slučaj, i to u prvoj polovici XIII. stoljeća, u kojem vidimo, da uz kneza i suce sudjeluju pri sudovanju još uvijek strane osobe većinom zadarski plemići.¹⁰³⁵ No, i u tom slučaju izričito je naglašeno, da je knez donio presudu, pošto se je savjetovao sa svojim sucima, što je očito, da ostali prisutni plemići nisu imali više udjela u donošenju presude. Kurija se sada redovito sastojala od kneza i trojice sudaca. Kneza je mogao zamijeniti u kuriji njegov zamjenik vicecomes.¹⁰³⁶

U drugoj polovici XIII. stoljeća i kasnije susrećemo novost u sudskim presudama. Parbena stranka podnosi svoj tužbeni zahtjev pred kneza i njegove suce te kneževu kuriju, što znači, da se je razlikovalo suce od kurije »cum nos quidem dominus Antonius Superantius Comes Jadre cum iudicibus nostris et curia nostra ad placita tenenda, audienda et diffinienda unanimiter sederemus...«¹⁰³⁷ Kako se vidi, dakle, knez, suci i kurija zajednički su vodili sudski postupak, slušali zahtjeve i

1033 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 318.

1034 Smičiklas T., op. cit. sv. III. p. 194.

1035 Smičiklas T., op. cit. sv. III. p. 366.

1036 Smičiklas T., op. cit. sv. III. p. 179.

1037 Smičiklas T., op. cit. sv. V. p. 339. sv. VI. p. 310. i drugdje.

obranu parbenih stranaka te donosili konačnu presudu. Prošireno sudište dobilo je naime svoju osnovu u odredbi, koju je izdao mletački dužd 1243. godine zadarskom knezu prilikom njegova odlaska u Zadar radi nastupa dužnosti. U toj odredbi bilo je naređeno knezu da formira u Zadru kuriju, u koju će ući kao članovi knez i dvojica njegovih vijećnika iz Venecije. Knez je bio prema toj odredbi vezan u donošenju odluke mišljenjem i suglasnošću tih vijećnika tako, da je mogao donijeti odluku, samo ako se suglasio s njegovim prijedlogom barem jedan vijećnik. Knez se smatrao u kuriji njezinim članom kao i njegovi vijećnici, a odluka se donosila većinom glasova. Prema tome knez nije mogao donijeti određenu presudu, ako se sadržajem te presude nisu slagali dvojica članova kurije, od kojih je naravno on mogao biti jedan od njih. Ako se suci ne bi složili u izvjesnoj parnici, knez je bio dužan podržavati onaj zaključak, koji mu se učinio razumnijim, te je bio dužan proglasiti onu presudu, koju budu suci izrekli, a za koju su glasala dva člana kurije.¹⁰³⁸ Izgleda, međutim, da su se ove stroge odredbe, obzirom na nužnu suglasnost kneževih vijećnika na kneževe odluke, kratko vrijeme poštivale, jer vidimo već 5 godina kasnije, da se zadarski knez obvezivao svojom zakletvom prilikom nastupa na dužnost samo na to, da će se savjetovati sa svojim vijećnicima pri vršenju svoje dužnosti, ali u slučaju da mu se učini, da njihov savjet nije umjestan, da će postupiti prema svojoj diskrecionoj ocjeni.¹⁰³⁹ Sličnu obvezu kneza vidimo u njegovoj zakletvi iz 1278. godine.¹⁰⁴⁰ Prema tome, zadarsko sudište u drugoj polovici XIII. stoljeća sastojalo se od trojice sudaca, kako nam to vrela dokazuju dvojice vijećnika s knezom na čelu tako, da su kuriju predstavljali u stvari samo knez i njegovi vijećnici.

1313. godine sastav i značaj kurije ponovo se je promijenio. Prema Ugovoru o miru, sklopljenom među Zadrom i Venecijom iste godine, knez je bio dužan vladati, pa prema tome i pravosuđe vršiti, zajedno sa svojim sucima, koje je izabralo zadarsko Veliko vijeće. Ako se knez ne bi suglasio u donošenju presude s većinom sudaca, a ukupno ih je bilo troje, odluku je trebalo donijeti zadarsko Vijeće umoljenih tako, da je ova bila obvezatna za kneza i suce. Ako se pak dogodilo, da je knez imao jedno mišljenje o rješenju izvjesnog spora, a njegovi suci odvojeno, važno je mišljenje sudaca, pa je knez bio dužan proglasiti presudu u skladu s mišljenjem sudaca.¹⁰⁴¹ Iako je zadarski statut

1038 Ljubić š., Listine sv. I. p. 62.

1039 Ljubić š., Listine sv. I. p. 76.

1040 Ljubić š., Listine sv. I. p. 118.

1041 Ljubić š., Listine sv. I. p. 268.

proglašen 1305. godine, kada su bili još u važnosti raniji propisi o sastavu sudišta (knez, suci i kurija), u statutu nalazimo odredbe o sastavu kurije prema Ugovoru o miru iz 1313. godine, što nas ne može začuditi, jer su Zadrani s jedne strane bili dužni svoj statut uskladiti novom Ugovoru o miru, a s druge strane razumljivo je, da su se Zadrani sami požurili s izmjenom starije statutarne odredbe, jer je ona ograničavala prava sudaca zadarske komune.

U statutu se razlikuje više vrsti kurija: curia domini comitis curia maior, curia minor, curia iudicum de mobili ventilandis i curia examinatorum. Vjerojatno je postojala i curia consulum et maris, jer se u statutu pominju iudices maris.

Pod izrazom Curia domini comitis podrazumjevalo se sudište sastavljeno od kneza i njegovih sudaca, ako je knez bio prisutan u sudištu, a ako je bio odsutan, tada po knezu opunomoćeni zamjenik sa sucima curiae maioris.¹⁰⁴²

Curia maior je sastavljena od trojice sudaca, koje bira zadarsko Veliko vijeće. Ako sami vode postupak i donesu presudu, smatralo se, da je presudu donijela curia maior, a ako su ovi suci na čelu s knezom ili njegovim zamjenikom vodili postupak i donijeli presudu smatralo se, da je presudu donio knez sa svojim sucima, t. j., curia domini comitis. Da su suci kneževe kurije identične osobe sa sucima curiae maioris, dokazuje nam sam statut, jer se određuje, da nitko ne može biti iudex in curia maiori domini Comitis prije četvrte smjene sudaca tako, da u četvrtoj smjeni može biti izabran i vršiti funkciju iudex in curia domini comitis. Znači, da je sudac kneževe curiae maioris ujedno sudac curiae domini comitis.¹⁰⁴³ Taj se isti zaključak može ustvrditi i iz notarskih isprava. Tako se iste osobe spominju u notarskoj ispravi od 11. kolovoza 1359. godine »nunc iudices curie maioris Iadre«, koji su dali nalog za dražbu jedne kuće,¹⁰⁴⁴ a u ispravi od 13. kolovoza iste godine uz kneza kao »eius iudices«, dakle, kao članovi kneževe kurije, koji donose zajedno s knezom presudu.¹⁰⁴⁵ Nije isključeno da je curia maior bila formirana i prije 1313. godine, iako u vrelima nemamo za to izričitu potvrdu. Na to nas upućuje statutarne reformacija, koju je

1042 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. X. Kneževa kurija bila je uvedena i ranije. Uporedi Smičiklas T., op. cit. sv. VIII. p. 253. (1309 god.!). Za vrijeme poslije 1313. god. uporedi Smičiklas T., op. cit. sv. VIII. p. 387. sv. X. p. 64. 122. 143. 415. 438.

1043 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. II.

1044 Smičiklas T., op. cit. sv. XII. p. 596.

1045 Smičiklas T., op. cit. sv. XII. p. 598.

izglasalo Veliko vijeće 27. X. 1310. godine,¹⁰⁴⁶ kojom se dopušta, da sudac curiae maioris, ako je prošlo godinu dana, pošto je završio obavljati tu funkciju, može biti ponovno u vijeću izabran sucem.¹⁰⁴⁷

Nadležnost kneževe kurije nije bila ograničena. Ona je bila ovlaštena, da rješava svaki spor, te da po tom sporu donese presudu.¹⁰⁴⁸ Obzirom da je ova nadležnost izričito određena statutarnom odredbom značilo bi, da je nadležnost curiae maioris bila uža, jer o tom statut nije donio nikakve odredbe. Sudeći prema sačuvanim presudama curiae maioris proizlazi, da je curia maior vodila postupak i donosila presude naročito obzirom na sporove oko nekretnina.

Curia iudicum de mobili označavala je sudište, koje je rješavalo sporove zbog pokretnina. Ova je kurija samostalno djelovala, te je vodila postupak i donosila presudu. Parnice, kojim je sporni predmet odnosno presuda glasila na vrijednost više od 20 solda malenih mletačkih dinara, morali su voditi dvojica sudaca za pokretninu, te zajednički donijeti presudu. U protivnom slučaju presuda je bila bez pravne važnosti. Samo jedan sudac za pokretnine mogao je presuditi samo u onim parnicama, kojima je vrijednost presude glasila na iznos manji od 20 solda malenih mletačkih dinara.

Koja je bila nadležnost curiae minoris, te od koliko se članova sastojala ne može se ustanoviti na osnovu statuta, a niti na osnovu sačuvanih isprava. U statutu se spominje samo, da je curia minor mogla, kao i curia maior, odrediti izvjesni rok za odaziv pozivu stranke na sud,¹⁰⁴⁹ a u jednoj ispravi iz 1359. godine jedna se osoba spominje jedamput kao iudex curie maioris, a drugi put kao iudex curie minoris.¹⁰⁵⁰

Curia consulum et maris predstavlja sud, koji je bio nadležan za trgovačke i pomorske sporove. Vrijeme postanka je teško odrediti. Zadarski statut iz 1305. godine ne poznaje doduše sud pod takvim nazivom ali je očito, da su njegovi iudices maris upravo bili oni suci, koji su sačinjavali taj sud.¹⁰⁵¹ U vrelima se prvi puta spominju iudices

¹⁰⁴⁶ Iako u tekstu statuta nije označena 1310. godina nego samo oznaka vremena sa riječima »ultimo anno secundi regimini comitatus domini Michaelis Mauroceni«, očito je, da je ta reformacija donijeta ipak 1310. godine, jer je Mihajlo Maurocen bio po drugi puta knezom u Zadru upravo u periodu 1309.—1310. godine. Vidi Smičiklas T., op. cit. sv. VIII. p. 253. 273. i Ljubić Š. Listine sv. I. p. 256.

¹⁰⁴⁷ Statuta Jadertina, Lib. II. cap. II.

¹⁰⁴⁸ Statuta Jadertina, Lib. II. cap. IX.

¹⁰⁴⁹ Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XII. LXI.

¹⁰⁵⁰ Smičiklas T., op. cit. sv. XII. p. 580. 582.

¹⁰⁵¹ Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XII. XV. XVII. XXIII. LXXXII.

maris 1289. godine.¹⁰⁵² Sačuvala nam se naime presuda iz te godine, koju su donijeli zajednički tri suca za pomorske sporove u parnici između Jure Riginog i Ivana Mirinog radi potraživanja Jure iz društvene pogodbe, koja je bila sklopljena među njima u vezi s jednim brodom. Iz presude saznajemo još, da su se suci za pomorske sporove u drugoj polovici XIII. stoljeća postavljali odlukom zadarske kurije. Nema sumnje da je institucija pomorskog suda bila starijeg datuma, jer je Zadar bio prvenstveno pomorski grad. Kako je već spomenuto u Zadru je već 1188. godine postojao Pizanski sud koji je rješavao sporove među Pizancima, koji su uplovili u zadarsku luku.¹⁰⁵³ Stoga se može sa sigurnošću ustvrditi, da su Zadranj poznavali posebne suce za rješavanje pomorskih sporova već u prvoj polovici XIII. stoljeća. Tada ovi suci vjerojatno nisu još sačinjavali stalnu kuriju, nego su se postavljali od vremena do vremena prema potrebi.

Curia consulum et maris stvarno se pojavljuje sa svojim aktima i presudama tek u drugoj polovici XIV. stoljeća. No, nije pogrešno ustvrditi, da je institucija pod tim nazivom i ranije postojala, iako nam nisu sačuvani akti te kurije. Ona se sastojala od trojice sudaca, koje je biralo Veliko vijeće u Zadru svakih 6 mjeseci. Za donošenje presude dostajalo je, da su postupku prisustvovali dvojica sudaca, te da su oba zajednički donijeli presudu. Spriječeni suci su se po pravilu zamjenjivali sucima eksaminatorima. Ova je kurija imala svog kancelara i druge pomoćne oficijale. U slučaju odsutnosti tuženika sa zadarskog područja, kurija je povjeravala pozivanje tuženika rektorskoj kancelariji, a izvršenje presude je predavala pristavu komune, jer svoga nije imala.¹⁰⁵⁴

Pošto je pomorska trgovina Zadrana bila uništena dolaskom mletačke vlasti u Zadar 1409. godine jasno je, da je i curia consulum et maris izgubila razlog daljnjeg opstanka. Ova je kurija doduše još postojala tokom prve polovice XV. stoljeća, no, više po imenu, nego po svojem djelovanju. Oko 1440. godine judices consules i judices civilium u stvari su označavali sinonime za istu službu. 1454. godine zadarsko vijeće je po posljednji puta izabralo judices consules.¹⁰⁵⁵

1052 Jelić, Zadarski bilj. arhiv., Vjesnik god. III/3 i 4 br. 237.

1053 Smičiklas T., op. cit. sv. II. p. 223. 224.

1054 Krekich A., La »Curia consulum et maris« del comune medioevale zaratino e alcuni suoi atti (Atti e memorie della Società Dalmata di storia patria vol. I. Zara 1926. p. 149—151.)

1055 Krekich, op. cit. p. 151.

Curia examinatorum, sudcći prema samom statutu nije sudište, iako je bila sastavljena od eksaminatora koji su vršili sudsku funkciju umjesto suca curiae maioris, ako je ovaj umro ili ako je bio spriječen zbog srodstva ili zainteresiranosti s parbenom strankom.¹⁰⁵⁶ U samom statutu riječ je o kuriji eksaminatora jedino prilikom donošenja odredbe o izdavanju breviarija za slučaj, ako to neka stranka zatraži, jer bi željela voditi ili već vodi građanski parnički postupak protiv druge osobe. Po tom propisu kurija eksaminatora prosuđuje pod izvjesnim uvjetima, da li će ispostaviti breviarij o saslušanju svjedoka, a ako ga ispostavi, u tom slučaju bila su dvojica eksaminatora dužni breviarij potpisati, pa je takav važio kao i sami svjedoci, t. j. kao izjave, koje bi dali ti svjedoci lično bilo kojom kurijom.¹⁰⁵⁷ Eksaminatorima pak kao pojedincima statut posvećuje više odredaba, ali se svode u osnovi na njihovu nadležnost obzirom na priznanje pravovaljanosti javnih isprava. Tako eksaminatori nisu smjeli potpisivati notarske isprave, kojima su Zadranjani prenijeli vlasništvo nekretnine na crkvu, samostane ili redovnike, osim za svjetovno svećenstvo, ako se takva crkvena osoba obavezala, da će snositi terete, koje snose zadarski zemljoposjednici, te da će eventualni spor oko takve nekretnine riješiti pred kneževom kurijom,¹⁰⁵⁸ zatim, eksaminatori su bili dužni zapečatiti oporuku, koju je napisao notar, ako su prethodno provjerili, da je notar zaista napisao oporučiteljevu volju,¹⁰⁵⁹ nadalje, eksaminatori su bili dužni uvijek nositi sa sobom svoj službeni pečat tako, da bi mogli po potrebi svakog časa pečatiti oporuku¹⁰⁶⁰ i napokon, dvojica eksaminatora bili su dužni potpisati javnu ispravu, kojom komisar daje novac iz ostavštine u koleganciju, ako su provjerili, da oporučitelj nije to zabranio.¹⁰⁶¹ Sličnu ulogu imao je eksaminator i poslije 1409. godine, što se vidi iz statutarnih reformacija a u kojima je unijeta zakletva eksaminatora. Prema toj zakletvi eksaminator je potpisivao javne isprave, pošto je ustanovio, da su podaci unijeti u ispravu istiniti obzirom na stranku i na predmet isprave.¹⁰⁶² Iako se eksaminator u reformacijama statuta naziva judex examinador, prema zakletvi ne može se ipak ustanoviti, da je vršio sudsku funkciju, osim u slučaju supstitucije suca kneževog suda.

1056 Statuta Jadertina, Lib. I, cap. VI.

1057 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. LXXX.

1058 Statuta Jadertina, Lib. III, cap. XIV.

1059 Statuta Jadertina, Lib. III, cap. CVI.

1060 Statuta Jadertina, Lib. III, cap. CVII.

1061 Statuta Jadertina, Lib. III, cap. CXXIV.

1062 Statuta Jadertina Reformationes, br. 116.

Eksaminatori se javljaju prvi put u vrećima 1229. godine.¹⁰⁶³ Do 1270. godine oni se spominju samo pod nazivom examinatores, a od te godine dalje često ih susrećemo i pod nazivom iudices examinatores.¹⁰⁶⁴ U razdoblju 1270—1305. godine, kad je važio stari statut — lex nova, t. j., statuti donijeti prije 1305. godine, nalazimo dvije isprave, iz kojih vidimo, da su examinatores u to doba mogli sačinjavati kuriju, koja je vodila sudski postupak i donosila sudsku presudu.¹⁰⁶⁵ Pošto je bio izglasan 1305. godine novi statut, ne nalazimo ni jednu notarsku ispravu, iz koje bismo mogli zaključiti, da je curia examinatorum vodila sudski postupak. U periodu do 1270. godine vidimo, da se neki eksaminatori pojavljuju uvijek samo kao eksaminatori, drugi pak najprije kao eksaminatori, a poslije kao suci kneževe kurije, neki pak najprije kao suci kneževe kurije ili njegovi vijećnici, a poslije kao eksaminatori i napokon, neki prvo kao eksaminatori, zatim kao suci kneževe kurije, a potom opet kao eksaminatori. Neki eksaminatori vrše svoju funkciju dvije godine redom. No, ni jedan od eksaminatora ne pojavljuje se u istoj godini kao sudac kneževe kurije. Očito je, dakle, da je eksaminatorska funkcija bila potpuno neovisna funkcija od sudske, te da su se eksaminatori posebno birali. U jednoj godini bilo je birano i po četiri eksaminatora.¹⁰⁶⁶ Slično nalazimo i u vremenu od 1270—1305. godine s tom razlikom da se neki eksaminatori u toku svog službovanja kao eksaminatori u jednoj godini nazivaju iudex examinatus, a poslije često ponovno samo kao eksaminator. Tako je na pr. Bivald de Botono 1283. godine bio iudex examinatus, 1298. godine sudac kneževe kurije, a 1304. godine samo eksaminator.¹⁰⁶⁷ Madije Varikaša naprotiv spominje se prvo kao eksaminator (1290. godine), zatim kao sudac eksaminator (1298 godine) i napokon (1317 godine) kao sudac kneževe kurije.¹⁰⁶⁸ Značajan je slučaj Barte Jurislavovog. On se potpisuje u ispravama od 1270. i 1279. godine kao eksaminator, 1286. godine pak potpisuje se u dvjema ispravama također kao eksaminator, iako je prema jednoj ispravi bio u stvari sudac, jer je u zajednici s ostalom dvojicom sudaca vodio sudski postupak i donio presudu.¹⁰⁶⁹ To je tim interesantnije, što

1063 Smičiklas T., op. cit. sv. III. p. 309.

1064 Smičiklas T., op. cit. sv. V. p. 537. sv. VI. p. 410. 424. 526. 530. 557, sv. VII. p. 111. 117. 299. 329. 330. 400. 401. 403. sv. VIII. p. 71. 73. 79. 109. 331. 362. 374. 386. 449. 551. 576. sv. IX. p. 9. 14. 30. 70. 71. 224. 329. 331. 334. 336. 346. 371. 377. 388. 395. 455. 480. 498. 533. 542. 569. 575.

1065 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 424. 557.

1066 Smičiklas T., op. cit. sv. V. p. 369. 375. 386. 398. (za 1266 god.)

1067 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 425. sv. VII. p. 293. sv. VIII. p. 11,

1068 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 687. sv. VII. p. 299. sv. VIII. p. 451.

1069 Smičiklas T., op. cit. sv. V. p. 531. sv. VI. p. 286. 549. 557.

se isti Barte Jurislavov potpisao u jednoj ispravi 1270. godine samo kao eksaminator uz Ivana Contareni, koji se potpisao kao judex examinador, što znači, da ipak judex examinador i examinador nisu bili isto, iako bi to pricilazilo iz spomenute presude iz 1286. godine, u kojoj se Barte potpisao kao examinador premda je vršio u konkretnom slučaju sudsku funkciju. Izgleda, dakle, da examinadori nisu stekli pravo potpisivanja kao suci eksaminadori stoga, što su vršili sudsku funkciju unutar kurije eksaminadora. Uistinu, kurija eksaminadora nigdje se ne naziva curia judicum examinadorum, nego samo curia examinadorum. Prema tome značenje judex examinador treba zasnivati na drugoj osnovi. Prema statutu iz 1305. godine proizlazi, da su eksaminadori zamjenjivali suca kneževe kurije, ako je ovaj umro ili je bio spriječen, pa je očito, da su se za vrijeme zamjene nazivali judices examinadores, a tako je vjerojatno važilo pravilo i u periodu važenja starog statuta. Tu tvrdnju potkrepljuje i činjenica, da se od eksaminadora, koji su 1283. godine sudili po jednom spornom predmetu, jedan sudac potpisao kao judex examinador, a drugi sudac samo kao examinador.¹⁰⁷⁰ Tako bi bilo razumljivo, zašto je neke notarske isprave iz jedne određene godine potpisivao judex examinador, a druge isprave iz iste godine examinador. Examinadori, koji su se potpisali kao judex examinador, vršili su te godine u vrijeme potpisivanja isprave sudsku funkciju u kneževoj kuriji, pa su zbog toga judices examinadores, a oni eksaminadori, koji tu funkciju nisu vršili te godine, bili su samo examinadores. Isto tako je shvatljivo, da se jedan eksaminador u toku jedne godine potpisuje jedamput kao eksaminador, a drugi puta kao judex examinador i obratno, kao što pokazuju slučajevi Rajnerija Varikaše iz 1335. godine i Barte Zloraća iz 1337. godine.¹⁰⁷¹ No i ovi slučajevi ne protuslove iznjetoj postavci. Rajnerij Varikaša potpisao se kao judex examinador na ispravi od 14. VI. 1335. godine, a kao examinador na ispravi od 4. VIII. 1335. godine, što je moguće, jer je u to doba redovito izbor novih sudaca kneževe kurije (svakih 6 mjeseci),¹⁰⁷² pa je razumljivo, ako je zamjenjivao jednog od sudaca prvog polugodišta, da je imao pravo nazivati se judex-om examinador-om, no, u drugom polugodištu, pošto su izabrani novi suci, od kojih Rajnerij Varikaša nije nijednog zamjenjivao, Rajnerij je ostao samo eksaminadorom. Sličan slučaj predstavlja Barte Zlorad,

1070 Smičiklas T., op. cit. sv. VI. p. 425.

1071 Smičiklas T., op. cit. sv. X. p. 217. 229. 299. 301. 326. 328.

1072 Smičiklas T., op. cit. sv. X. p. 72. 124. (1333. god.)

koji se 8. i 23. II. 1337. godine potpisuje kao eksaminator, a 14. V. iste godine već kao judex examinador, što znači, da je pod kraj prvog polugodišta počeo zamjenjivati jednog suca kneževe kurije.

Obzirom na takvo tumačenje značenja judex examinador-a jasno je, da se u vrelima ne može ustanoviti razlika među eksaminatorom i sucem eksaminatorom na temelju nadležnosti. Eksaminatori i suci eksaminatori imaju istu nadležnost, t. j., da svaku ispravu, koju ispostavi notar, preispitaju, da li su svi navodi u ispravi istiniti i da li je takva radnja zakonom odobrena. Pošto su te pojedinosti ispitali, pa u slučaju potrebe i zakleli stranke, da je istina, što su govorili, da nije to fikcija, bili su dužni takvu ispravu potpisati. Ovim potpisom isprava je dobila dokaznu moć. Iz vrela se ne može ustanoviti, da bi suci eksaminatori potpisivali važnije isprave, čija bi vrijednost premašila izvjestan iznos, ili da su u njihovu nadležnost spadale samo izvjesne notarske isprave, kao na pr. prijenos vlasništva na nekretninama. Eksaminatori su jednako bili ovlašteni kao i suci eksaminatori. Nema sumnje da su jedni i drugi morali poznavati hrvatski jezik, jer u protivnom slučaju, ne bi mogli snositi odgovornost za ispravnost sadržaja notarske isprave. Svrha, dakle, postojanja kurije eksaminatora ogleda se u nužnosti osiguranja nesmetanog odvijanja pravnog života u okviru pravnih običaja i statuta. Osnov postanka funkcije eksaminatora treba vjerojatno tražiti u potrebi kontrole prometa nekretnina zbog zaštite vlasnika otuđenog zemljišta i vlasnika susjednih zemljišta, kao i postojećih posjedovnih odnosa na tuđenom zemljištu.

Konačno treba naglasiti, da su notarske isprave poslije prve polovine XIV. stoljeća mnogo češće potpisivali suci eksaminatori, što je dokaz, da su bili mnogo češći slučajevi sudske supstitucije. To važi i za period poslije vremenskog razdoblja između 1347. i 1358. godine, kada su isprave potpisivali kurijalni notari ili kancelari. Iz jedne isprave 1359. godine vidimo, da su eksaminatori mogli zamijeniti i rektora Zadra, te da su se prema tome eksaminatori smatrali višom funkcijom komune.¹⁰⁷⁸ Poslije 1305. godine broj se eksaminatora povisivao tako, da na pr. 1337. godine nalazimo sedam zabilježenih eksaminatora.¹⁰⁷⁹

Privremeno ukidanje kurija. 1347. godine, pošto se je Zadar ponovo predao pod zaštitu mletačke republike, Venecija je iz temelja reorganizirala sudstvo u Zadru. Prema vrelima izgleda, da su bile ukinute sve

¹⁰⁷⁸ Smičiklas T., op. cit. sv. XII. p. 552.

¹⁰⁷⁹ Smičiklas T., op. cit. sv. X. p. 296. 299. 300. 321. 342. 359. 363.

tada postojeće kurije (curia maior, minor, de mobili, consulum et maris). Obzirom da notarske isprave nisu ispitali više eksaminatori nego kneževi notari ili kancelari, opravdano je ustvrditi, da je tom prilikom bila uknuta i curia examinatorum. Umjesto svih dosadašnjih kurija bila je formirana nova kneževa kurija, u koju su ušli samo knez i njegova dva mletačka vijećnika (consiliarii). Knez i vijećnici birali su se u Veneciji na dvije godine. Oni su vodili građanski i kazneni postupak te zajednički donosili presudu, za koju su morali glasati dva člana kurije. Knez se smatrao ravnopravnim članom kurije. Kneževa kurija bila je dužna vršiti sudovanje svaki dan izuzevši blagdane. Izvršenje presude pripadalo je isključivo knezu. Kneževoj kuriji spadao je i kancelar, kojeg se također biralo u Veneciji.¹⁰⁷⁶ Ako je kneževa kurija bila preopterećena radom, knez je bio ovlašten povjeriti sudovanje u sporovima, kojima vrijednost nije prelazila 10 libri malenih mletačkih dinara, jednom svom drugu uz dvojicu drugih muževa, koji nisu smjeli biti Hrvati, i za koje su dali suglasnost kneževi vijećnici. Ako bi koji od članova suda bio spriječen suditi zbog srodstva s parbenim strankama ili zbog drugog opravdanog razloga, njegovu bi funkciju vršio jedan od kamerara, koji je također bio Mlečanin.¹⁰⁷⁶ Ova organizaciona forma začarskog suda trajala je do 1358. godine, kada je ukinuta uspostavom ranije organizacije pravosuđa, kako je izloženo, na osnovu potvrde prava, sloboda i privilegija Zadra od strane hrvatskougarskog kralja Ljudevita.¹⁰⁷⁷

Posebni sudovi. Izvjesni građanski sporovi mogli su se rješavati i izvan kurija, tako na pr. pred deputiranim sucima, obraničkim sudom i pred zanatlijskim sucima.

Iako statutom iz 1305. godine nije predviđen slučaj, da knez i njegova kurija povjere rješavanje određenog spora jednom čovjeku ili više ljudi, premda postoji redovito sudište za rješavanje takvog spora, ipak nalazimo primjere, da je takav običaj bio u važnosti prije i poslije 1305. godine. Tako već 1240. godine nalazimo, da su knez, njegovi suci i vijećnici imenovali tri osobe sucima za sporove oko vlasništva zemljišta na kopnu (»judices constituti super terras de starea«).¹⁰⁷⁸ 1362. godine cvlastio je hrvatski ban i ujedno zadarski knez magistra Antuna de Marostita, doktora prava i specijalnog suca u Zadru za građanske spo-

1075 Ljubić Š., Listine sv. II, p. 426.—428.

1076 Ljubić Š., Listine sv. II, p. 435.

1077 Smičiklas T., op. cit. sv. XII, p. 451.

1078 Smičiklas T., op. cit. sv. IV, p. 115.

rove, te Vitu de Zadulinis i Ivana Detrico, zadarske rektore, kao i Krševana de Chivalelis, zadarskog građanina, da sprovedu civilni postupak te donesu presudu u sporu, koji je nastao radi vlasništva nekretnina među udovicom pok. Ivana, Bartolomeja de Crisogono i jednim Fanfonjom s jedne i opatom sv. Krševana u Zadru s druge strane. Ovako ovlašteni suci nazivali su se »judices deputati in predicta causa«.¹⁰⁷⁹ Kao što su tri osobe mogle biti ovlaštene na vršenje sudovanja, tako je bilo slučajeva, naročito u XIV. stoljeću, da su se sporovi davali na rješavanje samo jednom čovjeku. Istina, statutom iz 1305. godine bio je predviđen slučaj, da sudac pojedinač, koji je pripadao kuriji nadležnoj za rješavanje sporova oko pokretnina, donese presudu, ali samo u sporu u vrijednosti do 20 solda malenih mletačkih dinara, međutim, notarske isprave dokazuju nam, da su pojedinci rješavali sporove s vrijednošću i preko 1000 libri malenih mletačkih dinara. Ovakva praksa primjenjivala se naročito u doba, kada se je zadarska komuna najviše služila stranim pravnicima, koji su završili svoje pravno školovanje kod glasovitih postglosatora, radi primjene tada novih rezultata učenja glosatora i postglosatora s osobitim obzirom na sam građanski postupak. Tako je i pomenuti doktor prava Anton de Marostita bio specijalni sudac, koji je kao pojedinac bio ovlašten rješavati građanske sporove pa je stoga i nosio naziv iudex deputatus ad civilia. Isto tako je 1367. godine Pavao de Blancardis, doktor prava, oficijal zadarske komune »ac per ipsum comune iudex ad civilia specialiter deputatus« riješio spor, čijeg je vrijednost bila 1800 libri.¹⁰⁸⁰

Kako se vidi, deputirani suci bili su u osnovi izvanredni suci, koji su rješavali građanske sporove izvan postojećih redovnih sudišta. Valjanost njihovog pravorjeka zasnivala se na naredbi kneza, kojom je bilo tačno određeno, tko se ovlašćuje i za koje sporove.

Prema statutu iz 1305. godine sporovi među osobama, koji su nastali iz ugovornog odnosa ili zbog posjeda u gradu ili u distriktu, ako su se stranke kod sklapanja ugovora tako pogodile mogli su se rješavati po arbitrima, t. j. po čovjeku ili više ljudi, koji su uživali povjerenje obiju strana. Ovu pogodbu mogle su stranke sklapati, ne samo kod ugovora, nego i kasnije. Pogodba (compromissum) o rješavanju eventualnog spora po arbitrima morala se pismeno sklopiti, ako je vrijednost spora bila veća od 10 libri malenih mletačkih dinara, jer u protivnom

1079 Smičiklas T., op. cit. sv. XIII. p. 236.—237.

1080 Smičiklas T., op. cit. sv. XIV. p. 20.

slučaju stranke nisu bile dužne pokoriti se pravorjeku arbitra. Pogodbom se ugovarala i kazna za onu stranku, koja se ne bi pokorila obraničkoj presudi. Ako su stranke ugovorile samo jednog arbitra, njegov je pravorjek bio obvezatan za obje strane, pa je ona stranka, koja se nije htjela pokoriti plaćala ugovorenu kaznu. Ako su stranke ugovorile više obranika, morale su paziti, da ih odrede u neparnom broju, jer u slučaju više obranika pravorjek se donosio većinom glasova. Stranka, koja se nije htjela pokoriti tako donesenoj presudi, plaćala je ugovorenu kaznu. Isplativši kaznu stekla je pravo da pokrene apelacioni sudski postupak ako to pogodbom o rješavanju spora arbitražom nije bilo zabranjeno.¹⁰⁸¹ Arbitražni sudovi bili su poznati i prije donošenja statuta iz 1305. godine. Tada su obično stranke tražile prethodnu suglasnost kneza za arbitražne rješavanje spora.¹⁰⁸² Iz ranijih notarskih isprava vidi se također, da su arbitri rješavali najrazličitije sporove, kao na pr. pri diobi nasljedstva, služnosti puta, vlasništvu i drugim posjedovnim odnosima.

Konačno sporovi, koji su nastali među osobama, koje su pripadale određenoj zajednici zanatlija jednog zanata, također su se mogli rješavati izvan redovne kurije pred sućem te zajednice. Majstori, naime, pomoćnici i šegrti jednog određenog zanata obično su stanovali u istoj ulici, te su bili udruženi u zajedničkoj bratovštini zbog čuvanja zajedničkih interesa, međusobnog pomaganja za vrijeme bolesti, nevolje i smrti, te zbog zajedničkog obavljanja pobožnosti. Zlatari, izgleda, da su najprije osnovali takvu bratovštinu. Začeci njihove bratovštine sežu u XII. stoljeće.¹⁰⁸³ Takve zanatske organizacije imale su svoj značaj i u pravosudnoj organizaciji, jer su svi majstori i pomoćnici jedne organizacije birali iz svoje sredine jednog ili dvojicu majstora, koji su bili ovlašteni suditi u sporovima, koji su nastali među članovima te organizacije, ako vrijednost spora nije prelazila 100 solda, i ako je spor bio iz područja tog zanata. Takvu prerogativu nisu uživale sve zanatske organizacije nego samo one, kojima je to bilo odobreno. Međutim, može se ipak ustvrditi da je većina zanatskih organizacija uživala to pravo.¹⁰⁸⁴

Prizivni sudovi. Zadarski statut iz 1305. godine ne donosi ni jednu odredbu o apelaciji uopće i o drugo-stepenim sudovima napose. Ta se činjenica treba pripisati naknadnom izostavljanju ovih odredaba iz

1081 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. 65, 66, 67.

1082 Smičiklas T., op. cit. sv. V. p. 345.

1083 Bianchi C. F., Zara christiana, Zara 1877. Vol. I. p. 508.

1084 Ljubić Š., Listine sv. VI. p. 73.

statuta, jer su bile u protivnosti s novim odredbama. U spisima mletačkog senata iz 1317. godine nalazimo prvu vijest o apelacionom sudištu. Odavde saznajemo, da je u Zadru važio statut, po kojem je žalbenoj stranci pripadalo pravo priziva protiv donijete presude zadarskog suda na padovanske suce, ali se tom odredbom nije slagala mletačka vlada.¹⁰⁸⁵ Mletačka vlast je u osnovi bila protivna postavci, da se bilo kakva pa i sudska sporna pitanja rješavaju pred vanmletačkim forumom. Venecija je pače 1314. godine branila Zadranima, da uzmu stranog izučenog pravnika, koji bi u Zadru rješavao građanske sporove,¹⁰⁸⁶ jer se to protivilo njezinoj namjeri, da Zadar što čvršće priveže sebi te da ga na taj način učini što ovisnijim. Iako se, dakle, mletačka vlada nije slagala sa pomenutim zadarskim statutom, izgleda, da su Zadrani ipak sprovedili svoj zaključak o apelaciji. Jedna njihova reformacija iz 1332. godine pokazuje, da su Zadrani htjeli svoj zaključak o apelaciji sprovesti bez obzira na protivljenje Venecije, jer su tom reformacijom odredili, ako neki sudac donese presudu, a izučeni pravnici dadu svoje mišljenje, da presuda nije pravilna, da je taj sudac bio dužan uskladiti svoju presudu u smislu uputstva pravnika, što je očito, da su se u smislu ove odredbe stranke mogle obratiti izučenim pravnicima, te da su prema tome pravnici u stvari vršili funkciju prizivnog sudišta, jer je sudac bio dužan izmijeniti svoju presudu, ako se pravnici nisu s njom slagali. Venecija se borila protiv takvom mimoilaženju njezinih namjera, pa je naredila zadarskom Velikom vijeću da ukine tu odredbu, što je Vijeće i napokon učinilo.¹⁰⁸⁷ Obzirom da iz iste godine imamo slučaj, da je neki Zadraniin uložio priziv u Veneciji protiv presude zadarskog suda očito je, da je Venecija uspjela uvesti praksu, da njezini organi rješavaju prizive protiv zadarskih presuda.

Sudeći, dakle, prema sačuvanim podacima od 1332. godine može se ustvrditi da je prizive rješavalo posebno određeno vijeće ili kolegij u Veneciji. Obično su vijeće sačinjavali trojica mudrih. Prema prijedlogu tog vijeća dužd je mogao narediti zadarskom knezu, da sam riješi konačno po prizivu te da donese presudu, koja bi važila, kao da ju je donijelo vijeće u Veneciji,¹⁰⁸⁸ ili, da sprovedši cijeli postupak ustupi cijeli predmet natrag pomenutom vijeću, te da to vijeće donese prema

1085 Ljubić š., Listine I. p. 159.

1086 Ljubić š., Listine I. p. p. 279.

1087 Ljubić š., Listine I. p. 388.

1088 Ljubić š., Listine I. p. 389.

kneževim rezultatima postupka drugostepenu presudu.¹⁰⁸⁹ Treba još naglasiti, da su u razdoblju od 1347.—1358. godine knez i njegovi vijećnici rješavali u drugoj instanciji po prizivima protiv presude, koje je izrekao knežev drug sa dvojicom sudaca,¹⁰⁹⁰ a vjerojatno i prizive protiv presuda zanatlijskih sudaca.¹⁰⁹¹

Da li su bili dozvoljeni prizivi na kneževu kuriju protiv presuda curiae minoris, curiae de mobili, a naročito protiv presude, koju je donio sudac pojedinac kao član curiae de mobili ili kao deputirani sudac, ne može se ustanoviti. Sudeći prema činjenici, da su Zadranima imali pravo priziva protiv presude, koju je donijela kurija consulum et maris na kolegij, koji je imenovala zadarska komuna iz svoje sredine,¹⁰⁹² pače i poslije takve presude na samog kralja, nije bezrazložno pretpostaviti, da su slične odredbe važile i za presude drugih kurija. Treba svakako naglasiti, da je zadarsko Vijeće umoljenih također igralo važnu ulogu u sudskom postupku, jer u slučaju odvojenih mišljenja prilikom donošenja presude između kneza i sudaca, zaključak Vijeća umoljenih bio je obvezatan za kneza i za suce, pa je vjerotno, da je to vijeće također vršilo funkciju prizivnog sudišta u izvjesnim slučajevima.

Za vrijeme kada je Zadar opet došao pod vlast hrvatskougarskog kralja (1358—1409 godine) nezadovoljna stranka mogla je uložiti priziv protiv presude kneževе kurije kralju, kako to proizlazi iz potvrde zadarskih prava od strane kralja Ljudevita iz 1358. godine.¹⁰⁹³

Organizacija sudstva u Zadru iz 1409. godine. Pošto je mletačka republika ponovno zavládala Zadrom na osnovu kupoprodajnog ugovora iz 1409. godine, uvela je izvjesne izmjene u dosadašnjoj organizaciji zadarskog sudstva. Sudovanje je spadalo prvenstveno u nadležnost kneza i njegovih četiriju vijećnika, koje je biralo zadarsko vijeće. Za slučaj da bi prilikom donošenja presude bila podvojena mišljenja među knezom i njegovim vijećnicima, knez je bio ovlašten sam odlučiti i donijeti presudu prema svom nahođenju temeljeći svoju odluku prvenstveno na interesima mletačke republike. Ovo se sudište naziva u duku u istoj godini »comes et eius curia« u stvari dakle, kneževom kurijom. Pored kneževе kurije postojale su nadalje i curia maior i curia consulum. Suci obiju kurija birali su se u Vijeću prema dotadašnjim običajima.¹⁰⁹⁴

1089 Ljubić š., Listine I. p. 390.

1090 Ljubić š., Listine II. p. 435.

1091 Ljubić š., Listine VI. p. 73.

1092 Krekich, op. cit. p. 150.

1093 Smičiklas T., op. cit. sv. XII. p. 452.

1094 Ljubić š., Listine VI. p. 8.

Pored ovih birali su se također u Vijeću suci eksaminatori, koji od sada dobivaju stalni naziv »judices examinatores«, što se vidi i iz statutarnih reformacija. U prvoj knjizi zapisnika zadarskog vijeća (1442—1480 godine) nalazimo da su se u prvoj polovici XV. stoljeća još uvijek birali u Vijeću četiri vijećnika (na 3 mjeseca), tri suca za civilne parnice (na 6 mjeseci), tri suca konzula (na 6 mjeseci) i tri suca eksaminatora (na 6 mjeseci).¹⁰⁹⁵ Kako je već spomenuto suci konzuli su posljednji puta izabrani 1454. godine. Sudeći prema reformacijama zadarskog statuta iz 1458. godine mletačka vlast je pravosuđe usredotočila samo u kneževim rukama, jer se kurije uopće više ne spominju osim kneževe.¹⁰⁹⁶ Prizive protiv prvostepene presude od 1409. godine dalje rješavao je magistrat u Veneciji pod naslovom »auditores novi«. Priziv je bio pravovaljan ako je nezadovoljna stranka u roku od 10 dana po proglašenju presude izjavila javno, da želi apelirati, te ako u roku od 2 mjeseca u ljetno doba odnosno u roku od 3 mjeseca u zimsko doba prosljedi svoj priziv novim auditorima u Veneciji. Ako nezadovoljna stranka nije poštivala te odredbe, prvostepena presuda dala bi se odmah u izvršenje.¹⁰⁹⁷ Kasnijom statutarnom reformacijom iz 1458. godine utvrđuje se rok od svega 10 dana za priziv, koji mora biti pismen.¹⁰⁹⁸

U reformacijama zadarskog statuta odobrenim 1455. godine pominju se »judices ligae sancti Cipriani et de Cerno«, kao i »judices Villarum Comitatus Iadrae«, koji sude distriktualcima određenog područja »judicatus«, odnosno »ligae«.¹⁰⁹⁹ Iz jedne kasnije reformacije iz 1470. godine saznajemo, da je institucija mjesnih sudaca funkcionirala na cijelom području zadarskog distrikta.¹¹⁰⁰ Iz samog statuta ne može se ustanoviti da su na zadarskom distriktu bili formirani sudski kotarevi, kojima bi na čelu bio sudac. Isto tako iz statuta ne možemo ustvrditi, da li su lige postojale u XIV. stoljeću, te da su na čelu lige bili suci, koje su izabirali članovi lige, kako je to 1455. godine bilo odobreno. Međutim, lige nisu tek 1455. godine uvedene, kada se spominju u reformaciji, nego je sigurno, da su već ranije postojale što se vidi i iz samog odobrenja privilegija lige. Suci lige su imali pravo

1095 Brunelli V. I Libri Consiliorum della Città di Zara (Bullettino di archeologia e storia Dalmata, Anno V. br. 3. Spalato 1882 p. 45.)

1096 Statuta Jadertina Reformationes, br. 110.

1097 Ljubić š., L'istina IX. p. 372.

1098 Statuta Jadertina Reformationes, br. 81.

1099 Statuta Jadertina Reformationes, (Forma privilegiorum ligarum Comitatus Iadrae)

1100 Statuta Jadertina Reformationes, (Provisio contra bannitos).

voditi sudski postupak te donjeti presudu za one građanske sporove, čiji sporni predmet nije prelazio vrijednost od 5 libri malenih mletačkih dinara. Vjerojatno je, da su to pravo imali i mjesni suci, pogotovo, ako je mjesto bilo veće. Izgleda, da nije postojala razlika između sudaca liga i sudaca pojedinih naselja. Mjesni suci bili su izabrani sudski organi kao i ligini suci, što nas upućuje jedan duka iz 1469. godine, kojim se knezu nalaže, da ponovno vrati i potvrdi nekog Pavlovića za mjesnog suca u Rašćanima, vjerojatno zbog toga, što ga stanovništvo nije izabralo ili ako ga je izabralo, ali ga knez nije htio potvrditi.¹¹⁰¹ Prema statutarnim reformacijama saznajemo, još, da je knez mogao u drugoj instanci rješavati prizive protiv presuda liginih sudaca,¹¹⁰² a vjerojatno i mjesnih sudaca. Na kraju treba još istaknuti, da su suci zanatskih bratovština i u ovom periodu bili odobreni i djelovali.¹¹⁰³ Knez je predstavljao instancu, koja je rješavala prizive protiv presuda zanatlijskih sudaca.¹¹⁰⁴

Lica u civilnom postupku. Građanski parnički postupak ne može biti bez suca (*iudex*), tužitelja (*actor*) i tuženog (*reus*). Tužitelj i tuženi zovu se zajednički stranke (*partes*). U postupku mogu sudjelovati parnički jamac (*ev'ctor*), punomoćnici (*procuratores*) i odvjetnici (*advocati*).

1) Sudac (*iudex*)

Sudac primjenjuje statutarno pravo na sporni slučaj, koji stranke pred njim iznesu. Ako u statutu nije predviđen izneseni sporni slučaj, te nema odgovarajuće odredbe, sudac je dužan primijeniti vladajuću pravni običaj.¹¹⁰⁵ Sudac donosi svoju odluku o rješenju spornog slučaja samo na temelju stranačkih izjava pred sudom i na osnovu dokazala, koja mu stranke iznesu u postupku.

Sudac može vršiti svoju funkciju, ako je propisno izabran u Velikom vijeću, pravilno zaklet i ako je nadležan za iznijeti sporni slučaj. Sudac nije smio vršiti sudsku funkciju, ako je bio u srodstvu sa strankama, ako je bio lično zainteresiran u predmetu spora i ako je bio svjedok u parnici po istom sporu. Činjenica da je sudac bio ranije svjedokom u istom sporu pravno je irelevantna, ako je dao kao svjedok

1101 Ljubić š., Listine X, p. 460.

1102 Statuta Jadertina Reformationes, (Forma privilegiorum ligarum Comitatus Jadrae)

1103 Ljubić š., Listine VI, p. 73.

1104 Ibidem

1105 Ljubić š., Listine sv. I, p. 267.

izjavu, da mu po tom sporu nije ništa poznato. U tim slučajevima takvog suca curiae maioris zamijenio bi jedan od eksaminatora, koji je bio izabran per texeram.¹¹⁰⁶ Sudac je mogao biti ponovno izabran za suca tek u četvrtoj smjeni sudaca, a po jednoj statutarnoj reformaciji iz 1310. godine, sudac curiae maioris mogao je biti ponovno izabran već nakon isteka jedne godine pošto je prestao biti sucem.¹¹⁰⁷ Prema statutarnoj reformaciji iz 1458. godine vakancija je morala trajati tako dugo, kako je dugo trajala i sama služba.¹¹⁰⁸

Suci, koji su sudili u kuriji donosili su presudu glasanjem. Presudom kurije smatrao se onaj prijedlog, za koji je glasala većina sudaca. Suci su bili dužni glasati. Ako koji sudac curiae maioris, ne slagajući se primjenom određenog statuta na sporni slučaj ili podnijetim prijedlogom u cjelini ili djelomično, ne bi htio uopće glasati, knez mu je dao rok od 8 dana da glasa. U slučaju da sudac ne bi htio u tom roku glasati, bo je smijenjen, te je doživotno gubio pravo, da ga se u buduće izabire za suca kao i za bilo koji drugi oficij.¹¹⁰⁹ Ako sudac nije htio glasati u kojoj drugoj kuriji, u kojoj knez nije bio prisutan, sudac, koji je glasao bio je dužan izložiti čitav predmet knezu, a ovaj bi po tom dao sucu, koji nije glasao spomenuti rok da glasa. Ukoliko ne bi glasao, bio bi smijenjen te bi također gubio doživotno pravo, da ga se ponovno bira sucem.¹¹¹⁰

Da bi presuda bila pravovaljana, sudac je morao prisustvovati čitavom procesu kao i donošenju te proglašenju presude. Ako je postupak vođen pred kurijom, odsutni sudac morao je biti zamijenjen drugim. U kuriji nadležnoj za sporove o pokretinama, ako je vrijednost spora bila viša od 20 solda, morali su biti prisutni čitavom postupku, kao i presudi, dva suca.¹¹¹¹

Suci se nisu smjeli udaljiti iz grada na duže vrijeme. Ako su to učinili, pa proboravili van grada 22 dana neprekidno, plaćali su novčanu globu u iznosu od 25 libri malenih mletačkih dinara.¹¹¹²

Suci su pored svoje sudske funkcije vršili veoma važnu i u upravi komune, te su imali pored kneza najviši položaj u Velikom vijeću. Oni

1106 Statuta Jadertina, Lib. I. cap. VI. Lib. II. cap. I. III. VI.

1107 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. II

1108 Statuta Jadertina Reformationes, br. 28.

1109 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. IV.

1110 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. V.

1111 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. VII.

1112 Statuta Jadertina Reformationes, br. 21.

su morali nositi uza se uvijek svoj tajni pečat, da bi mogli po potrebi u svako doba zapečatiti oporuku.¹¹¹³

2) Tužitelj (actor)

Tužitelj je bila parbena stranka, koja je pokretala parnički postupak. Tužiteljem mogla je biti samo osoba, koja je imala pravnu i djelatnu sposobnost. Osobe sa umanjenom pravnom sposobnošću nisu mogle biti tužiteljem samo u onim parnicama, ako nisu imale pravnu sposobnost obzirom na predmet tužbe. Tako na pr. redovnici nisu mogli tražiti nasljedstvo na nekretninama na temelju oporuke ili ab intestato, djeca, koja su sklopila brak bez suglasnosti roditelja, nisu mogla tražiti nasljedstvo ab intestato, žena, koja je bila osuđena na rastavu od stola i postelje zbog preljuba, nije mogla tražiti povratu miraza i sl. Obzirom na djelatnu sposobnost važilo je pravilo, da su muškarci i žene sa navršanim 20 godina starosti stekli sposobnost, da budu stranke na sudu, t. j., da sami vode parnički postupak. Nedorasle su zastupali roditelji, a ako ovih nije bilo tutori, odnosno kuratori.¹¹¹⁴ Umobolne i slaboumne također su zastupali njihovi kuratori.¹¹¹⁵ Osoba je mogla pokrenuti civilni postupak, ako je imala stvarno tužbovno pravo. Njezin tužbeni zahtjev morao se zasnivati na određenim stvarnim i pravnim pretpostavkama. Izvjesna osoba nije mogla zatražiti od suda, da nekom naredi, odnosno, da zabrani određeno djelo, na pr., da zatraži povratu duga, ako stvarno nije bila uopće vjerovnik, ako nisu postojale pretpostavke, po kojima je ta osoba mogla postaviti takav tužbeni zahtjev, ako, dakle, nije imala stvarno tužbovno pravo. Prema tome, osoba je mogla biti tužiteljem, ako je imala lično tužbovno pravo, t. j., pravnu i djelatnu sposobnost, te stvarno tužbovno pravo.

3) Tuženik (reus)

Tuženik je glavni parnički protivnik tužitelja u sudskom postupku, od kojeg tužitelj traži, da na osnovu sudske presude izvrši ili propusti izvjesno djelo. Prema tome tuženi može biti samo osoba, koja je kadra izvršiti na pravno relevantni način ono, što se tužbom od njega traži. Minores, slaboumni i duševno bolesni nisu mogli biti tuženici, nego njihovi tutori, odnosno kuratori.¹¹¹⁶ Po statutarnom pravu bilo je također osoba, koje su bile sposobne izvršiti ono, što se tužbom traži,

1113 Statuta Jaderitna, Lib. III. cap. CVII.

1114 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXVII.

1115 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXVIII. XXIX.

1116 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXVI.-XXIX.

ali je bilo zabranjeno tužiti ih. Tako emancipirani sinovi i oni sinovi, koji su bili oženjeni ili neoženjeni, ali su živjeli izvan očeve kuće, nisu mogli biti tuženi za očeve dugove, iako je on obvezao ugovorom za isplatu duga sebe i svoje nasljednike, ako je otac stvorio obvezu poslije emancipacije. Ako je obveza ugovorena prije emancipacije, sin je mogao biti tužen samo za onaj dio očeve imovine, koji je primio od oca prije, za vrijeme i poslije emancipacije.¹¹¹⁷ Osoba, koja je posudila izvjesnu stvar, ne može tužiti osobu, koja drži posuđenu stvar, nego ona, kojoj je posudila stvar.¹¹¹⁸ Otac može biti tužen za dugove svog sina, koji je emancipiran samo u slučaju, ako je otac dao sinu izvjesnu imovinu radi bavljenja trgovinom i to samo za one ugovore, s kojima se suglasio i za one stvari, koje je dao sinu.¹¹¹⁹ Majka udova ne može biti tužena za dugove pokojnog muža, dokle god su djeca u pupilarnoj dobi.¹¹²⁰ Žena ne može biti tužena za obaveze i delikte, koje je učinio njezin muž.¹¹²¹ Sin pod očinskom vlašću ne može biti tužen za očeve dugove, osim ako je za njega primio izvjesnu stvar, a u tom slučaju samo za tu stvar.¹¹²² Muž ne može biti tužen za obaveze i delikte, koje je učinila žena.¹¹²³ Gospodar ne može biti tužen za obaveze i delikte svog slugu, a niti slugu za obaveze i delikte svog gospodara.¹¹²⁴

4) Parnički jamac (evictor)

Parnički jamac bila je osoba, koja je bila dužna da zaštiti drugoj osobi posjed stvari, koju joj je predala, da ne bi treća osoba stvar oduzela parnicom na osnovu kakvog prava. Parbena stranka, mogla je zatražiti od neke osobe, da ju obrani u tom postupku kao parnički jamac, ako je imala to pravo na osnovu ugovora ili na temelju zakona. Ukoliko se jamac nije htio odazvati, kurija je bila dužna prije nego je donijela presudu da ustanovi međutomnom presudom, da li je ta osoba dužna braniti tuženog kao parnički jamac na osnovu ugovora ili zakona.¹¹²⁵ Ugovorom se uglavljivala dužnost evikcije istovremeno, kada se sklapala pogodba o prijenosu vlasništva, te je bila registrirana u samoj ispravi o kupoprodaji odnosne stvari. Zakonom je bila zasnovana

1117 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XVII.

1118 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XVIII.

1119 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XX.

1120 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXI.

1121 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXII.

1122 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXIII.

1123 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXIV.

1124 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXV.

1125 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLIII.

dužnost parničkog jamca, ako je parnički jamac bio dužan braniti tuženog bez obzira, da li je to bilo ugovorom uglavljeno. U načelu svaki prodavaoc bio je dužan jamčiti za evikciju, osim ako su prodana prava odnosno cedirana prava, koja prodavaoc ima na izvjesnim stvarima ili ispravama. U tom slučaju jamstvo protiv evikcije postojalo je, samo u slučaju da je to ugovorom uglavljeno.¹¹²⁶ Kod darovanja postojalo je jamstvo protiv evikcije jedino u slučaju da je to ugovorom o darovanju predviđeno.¹¹²⁷ Parnički jamac, međutim, nije dužan braniti tuženog, ako ispravom o kupoprodaji i zamjeni nekretnina nije određena površina tog zemljišta izražena gonjajima ili parovima volova, te za onaj dio zemlje, za koji nije prisegao, da je takvom ispravom prenio vlasništvo na tuženog.¹¹²⁸ Ako parnički jamac nije htio ili nije mogao obraniti tuženog tako, da je ovaj izgubio stvar, bio je dužan tuženom naknaditi gubitak.

5) Punomoćnik (procurator)

Punomoćnik je bila osoba (mandatar), koja je preuzela vršenje tuđih poslova u ime gospodara. Osoba, koja bi vršila prokuru, morala je biti djelatno sposobna. Nedorasla djeca, umobolni, slaboumni nisu mogli postati prokuratorom. Osobe, koje su navršile 20 godina starosti, mogle su zastupati parničku stranku pred sudom.¹¹²⁹ Djeca pod očinskom vlašću sa 20 godina starosti mogla su zastupati neku osobu i bez očeve suglasnosti.¹¹³⁰ Svaki punomoćnik mogao je zastupati stranku, ako mu je stranka dala javnom ispravom punomoć generalnu ili specijalnu. Generalnom punomoći bio je punomoćnik ovlašten zastupati stranku za sve poslove, a specijalnom samo za tačno određen posao. U određenim slučajevima generalna punomoć nije dostajala, nego je bilo potrebno, da punomoćnik zasebno dobije specijalnu punomoć. O ovim slučajevima bila je riječ kod analize pravnih poslova u osnovima statutarnog prava. Ako je procurator bio opunomoćen specijalnom punomoći uz generalnu klauzulu da može zastupati i u svim ostalim specijalnim slučajevima, koji nisu u punomoći izričito navedeni, u tom slučaju bio je ovlašten zastupati i u ostalim specijalnim slučajevima, iako nisu bili u punomoći istaknuti.¹¹³¹ Opunomoćitelj nije mogao opozvati punomoćnika za vrijeme

1126 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLIV.

1127 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLV.

1128 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XLVI.

1129 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXIV.

1130 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXIII.

1131 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXV.

šamog sudskog postupka bez punomoćnikove volje, osim, ako dokaže, da mu je on postao neprijatelj ili sumnjiv, ili da je punomoćnik postao srodnik njegovog parničkog protivnika ili postao nasljednik parničkog protivnika, ili pak da je punomoćnik ušao u redovnički stalež ili pošao na duže vrijeme na hodočašće, ili da je na duže vrijeme obolio ili pak dospio u zatvor ili pak iz bilo kojeg drugog opravdanog razloga.¹¹³²

6) Odvjetnik (advocatus)

Odvjetnik je također bila osoba, kojoj je parnička stranka povjerala zastupanje, pred sudom, ali s tom razlikom, što je odvjetnik vršio zastupanje kao profesionalni prokurator, kojem je zastupanje bilo stalno zanimanje. On je bio obično izučeni pravnik ili osoba, koja je poznavala statutarne propise i običajno pravo iz iskustva, koje je stekla u javnim službama a naročito kao sudac komune. Advokat je imao ovlaštenje od strane komune vršiti tu funkciju pa je i polagao zakletvu. Advokat je kao i prokurator morao imati punomoć za zastupanje stranke, koju mu je stranka davala javnom ispravom. Vjerojatno je, da su advokati bili dužni kao i prokurator položit zakletvu, t. zv. juramentum de calumnia, kojom su se obvezivali, da ne će zastupati protivno postojećem pravu i da ne će šurovati sa parničkim protivnikom.¹¹³³ Dok Zadrani nisu smjeli postati prokuratorom jednog stranca u sudskom postupku, koji se vodio protiv Zadrana, dotle je advokat bio ovlašten na temelju statuta zastupati stranca uz uvjet, da stranac bude prisutan ili barem njegov prokurator, naravno, koji nije bio Zadrani.¹¹³⁴ Advokat nije mogao vršiti svoju funkciju u sudskom postupku, koji se je vodio pred sucem, koji je bio advokatov otac, sin ili brat.¹¹³⁵ Advokat je imao pravo da naplati svoj trud. Iz jedne statutarne reformacije saznajemo, da su advokati običavali ugovarati s parbenom strankom, koju je trebalo zastupati pred sudom, u ime honorara izvjesni dio parničkog iznosa. Taj običaj je ukinut 1468. godine, kada je bilo određeno, da se advokati mogu naplaćivati samo prema službeno određenoj taksu, a ako bi protivno postupili, plaćali su kaznu.¹¹³⁶

1132 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXXVI.

1133 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XXI.

1134 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LVIII.

1135 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LIX.

1136 Statuta Jadertina Reformationes, (Provisio solutionum procuratorum et advocatorum Iadrae)

Civilni proces. Civilni proces u užem smislu označuje skup svih stranačkih i sudskih djela, koja se vrše kod pretresa, rješavanja i definitivnog uređivanja spornog pitanja. Civilni proces predstavlja formu parnice, koja se vodi zbog određenog građanskog spora. Postupak, koji se nije odvijao uz sve formalnosti, koje su bile statutom predviđene, nazivao se sumarnim postupkom. U tom slučaju parnica se vodila »sumarie et sine strepitu et figura iudicii ac sine districta«. ¹¹³⁷ Sumarni postupak vodio se u načelu kod parnica o manje važnim sporovima i u pomerskim sporovima, kod kojih se tražio brži postupak radi hitnosti plovidbe.

1) Poziv na ročište (citatio)

Parnički postupak je formalno započinjao uručenjem poziva tuženom na sud radi rješavanja spora. Značajno je, da statut ne predmjeva, a niti ne regulira pitanje podnošenja tužbe kao osnovno pitanje za vođenje civilnog postupka. Ako neka osoba želi tražiti izvjesno pravo od neke osobe na osnovu ugovora, javne isprave ili iz kojeg drugog temelja, dužna je prije svega uzeti javnog službenika (plazarius, ministralis), po kojem treba pozvati drugu osobu na sud, tako, da ju obavijesti, što se od nje traži, tko od nje to traži, pred kojeg se suca poziva i u koji dan treba doći na raspravu, da bi tražitelju odgovorila na njegovu traženje. Poziv drugačije izvršen bio je bez pravne važnosti, pa se na osnovu takvog poziva nije moglo dalje postupiti, a ako bi se ipak proces nastavio, taj bi bio bez važnosti, osim u slučaju, da je pozvana osoba dobrovoljno prihvatila proces, te pristala, da poštuje sudski određenu tenutu ili pače konačno donesenu presudu. U tom se slučaju predmjevalo, da je pozvani na sud tacite odobrio poziv na ročište, iako je taj poziv bio nepravilan. ¹¹³⁸ Pozivom na ročište osoba, koja je pozvana, postala je tuženik (reus).

Ministral je mogao tuženika pozvati na ročište ponedjeljkom, da dođe na sud u srijedu, srijedom da dođe u petak, zatim petkom ili subotom da dođe u ponedjeljak. Ministral nije bio ovlašten dati tuženiku veći ili manji rok, osim ako je to posebno naredila curia maior ili minor. Reformacijom Velikog vijeća iz 1317. godine bude određeno, da ministral može svakog dana u sedmici uručiti poziv stranci za ponedjeljak, ako se parnica ima voditi pred kurijom maior ili kurijom za rješavanje sporova o pokretninama. ¹¹³⁹

1137 Statuta Jadertina, Lib. IV. cap. XLI.

1138 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XI.

1139 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XII.

Pozivi za parnice, koje su se morale voditi pred višom kurijom, morali su se pismeno dostaviti, jer u protivnom slučaju bili su pravno irelevantni.¹¹⁴⁰

Ako je tužena stranka bila odsutna, te je boravila izvan zadarskog distrikta, bio je dostatan samo jedan nalog za poziv, koji je izdao knez i njegova kurija. Ako je ministral kurije izvršio poziv, također je važio takav poziv, pa je pozvana stranka bila dužna da lično dođe na sud radi odgovora tužitelju, ili, ako nije mogla lično doći, u tom slučaju trebao je doći njezin legitimni zastupnik.¹¹⁴¹

Ako je neki stranac bio dužan izvršiti određenu obavezu jednom Zadraninu, pa kad je dospio rok za izvršenje obaveze, kradomice je nestao iz Zadra, u tom slučaju bio je tužitelj ovlašten, ako ga poslije nađe u Zadru ili u distriktu, da ga sam uhvati i predvede pred kneza i njegovu kuriju, a da pri tom nije bila potrebna intervencija službenika komune. Tužitelj se nije mogao poslužiti ovim zakonskim ovlaštenjem, ako je našao stranca na zadarskom području za vrijeme praznika sv. Krševana, koji je trajao ukupno 7 dana.¹¹⁴²

Prema jednoj reformaciji statuta, koja je bila odobrena 1458. godine, za slučaj da se neka osoba doložno sakrivala, da ne bi trebala izvršiti određenu obavezu u korist druge osobe, ta se je osoba mogla prijaviti knezu i izložiti mu svoje pravo kao i činjenicu, da se dužnik doložno sakriva, pa je knez uvidjevši da su navodi opravdani, mogao izdati nalog, da se dužnik pozove na sudsko ročište tako, da taj poziv izvrši jedan ministral u dužnikovoj kući. Ako se tuženi ne bi odazvao pozivu ni lično ni po svom prokuratoru, knez je bio dužan izdati novi nalog, da ministral izvrši poziv tuženiku pred vratima tuženikovog doma ili negdje u blizini dajući mu rok, u kojem se morao javiti sudu. Pošto je ministral izvršio knežev nalog, poziv tuženiku smatrao se legitimno izvršenim, pa je time parnički postupak započeo.¹¹⁴³

Pozivi, koji su izvršeni prema propisima statuta, smatrali su se legitimni, pa je time nastala obaveza za suca, odnosno, kuriju i za stranke, da na statutom propisani način rasprave tužiteljev zahtjev. Propisno uručeni poziv prekidao je zastaru.¹¹⁴⁴

1140 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XIV.

1141 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XIII.

1142 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XVI.

1143 Statuta Jadertina Reformationes, br. 89.

1144 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CVII.

2) Podizanje tužbe

Na prvom ročištu, koje je pozivom određeno, tužitelj je formalno iznio pred sud svoju tužbu. Tužba je morala sadržati imena tužitelja i tuženika. Ako je bilo više tužitelja, u tužbi je trebalo iznijeti u kojem su svojstvu ti tužitelji, da li samostalno iznose svoj zahtjev ili kao tutori, kuratori ili kao komisari za drugo lice. Ako ima više tuženika, tužbom se morao također odrediti njihov položaj u parnici. Pored tužitelja i tuženika u tužbu treba tačno odrediti tužbovni zahtjev, t. j., predmet spora kao i stvarni i pravni osnov tužbovnog zahtjeva.

3) Ogluha (contumacia)

Ako tuženik ne bi došao u cnaj dan, u koji je pozvan na sud zbog odgovora na tužiteljev zahtjev, bilo lično, bilo po svom prokuratoru, takav neposluh zvao se ogluhom. Ako tužiteljev zahtjev nije premašio vrijednost od 20 solda malenih mletačkih dinara, u slučaju ogluhe tuženik je bio osuđen po kuriji na izvršenje tužiteljevog zahtjeva, ako je tužitelj potvrdio istinitost i opravdanost svog zahtjeva prisegom.¹¹⁴⁵ U slučaju da je tužbovni zahtjev glasio na višu sumu, a tuženik se oglušio, kurija je bila dužna dati tužitelju u držanje dužnikove stvari (tenuta, districta bonorum),¹¹⁴⁶ a tuženiku dati novi rok, u kojem se je morao javiti lično ili po prokuratoru, da bi sudjelovao otvorenoj parnici. Rokovi su bili taksativno određeni, a trajanje roka ovisilo je o predmetu spora i novčanoj visini tužbovnog zahtjeva, ako se spor sastojao od novčane obaveze. Ako se tuženik oglušio i drugom pozivu na ročište, sud je bio ovlašten donijeti presudu zbog ogluhe. Sudeći prema propisu, koji je određivao, da je kurija mogla narediti tenutu nad tuženikovom imovinom tek poslije trećeg zvona tornja crkve sv. Petra »de Platea«, t. j., u sumraku dana, može se zaključiti, da se prema tome tuženik mogao odazvati sudskom pozivu do zalaza sunca tog dana, a da nije došao pod udar ogluhe.¹¹⁴⁷

4) Procesualni prigovori (exceptiones)

Procesualni prigovori označuju sve izjave stranaka, koje su usmjerene na to, da se ne ostvari nakana parničnog protivnika. Prigovori mogu biti činjenički (tuženik na pr. priznaje dug, ali ne u visini tužbov-

1145 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XLII.

1146 O tenuti bila je riječ kod založnog prava!

1147 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. L.

nov zahtjeva), pravni (tuženik izjavi, da ne mora vratiti nekretninu, jer ju nesmetano posjeduje preko 30 godina), zatezni (tuženik pobje tužbu obzirom na izvjesni formalistički nedostatak) ili takvi, koji se iznose protiv sudovanja izvjesnog suca (zbog srodstva s parničkim protivnikom), sudskog poziva (jer nije izvršen u smislu statutarnih odredaba) ili protiv forme postupka ili merituma spora. Kojim su se redom iznosili prigovori nije poznato, ali je sigurno, da su se prigovori protiv nenadležnosti suda, suca i sudskog poziva morali iznijeti prije nego je započela rasprava po samom predmetu spora. Učinak prigovora odražavao se dvojako: razorno i zatezno. Razorno se odrazio, ako je sud usvojio prigovor pa je odlučio o sudbini samo spora, zatezno, ako je sud usvojio osnovanost prigovora, pa se spor vratio u onaj stadij, u kojem je bio prije poziva na ročište.

5) Zatezna procesualna sredstva

Odgoda ročišta (*dilatio*) predstavljala je odgodu sudskog pretresa sa određenog ročišta na drugo ročište. Ako se tuženik odazvao pozivu na ročište, a tužbovni zahtjev je glasio na sumu veću od 20 solda malenih mletačkih dinara, tuženik je imao pravo zatražiti od suda da odgodi pretres, da bi mogao uzeti advokata.¹¹⁴⁸ Sud je u tom slučaju mogao odgoditi pretres za vrijeme od 3 dana.¹¹⁴⁹ Ako je tuženik bio bolešću spriječen da se odazove pozivu na ročište, pa ga je izvjesna osoba zbog toga na zakazanom ročištu time ispričala, tuženik je mogao isposlovati odgodu pretresa za 40 dana.¹¹⁵⁰ Posebna statutarna odredba ovlašćuje veću kuriju i kuriju minor da odgodi ročišta za duže vrijeme, ako ima zato opravdanje, no, u tom slučaju je kurija bila dužna izdati posebni nalog.¹¹⁵¹

Pored odgode ročišta radi traženja advokata ili zbog bolesti sudski pretres se odlagao i zbog sudskih ferija. U određenim danima nije se smjelo vršiti sudovanje. Statutom je samo istaknuto, da se sudskim ferijalnim danima imaju smatrati oni dani, u kojima nije uredovala *curia maior*.¹¹⁵² Prema statutarnim reformacijama kneževa kurija nije uredovala prije Božića pa kroz sve božićne blagdane sve do svetkovine Bogojavljenja, zatim 8 dana pred mesopust, 8 dana prije Uskrsa i toliko

1148 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XLII.

1149 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. XLIII.

1150 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LX.

1151 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXI.

1152 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXII.

poslije, zatim 4 dana pred blagdan sv. Marka i toliko poslije, čitav srpanj i kolovoz te napokon 3 dana prije i poslije svetkovine sv. Krševana.¹¹⁵³ Sudske ferije su također predstavljale zatezanje sudskog pretresa jer su se ročišta, koja su padala na ferijalni dan, prelagala na prvi radni dan poslije sudskih ferija.

Konačno, sudski se pretres odgađao, ako je tuženik dao sudu izvjesno jamstvo da će se u određenom roku odazvati novom pozivu na ročište. Ako je tuženik naime bio spreman na putovanje izvan zadarskog područja, pa neposredno prije putovanja dobije poziv na ročište, te se odmah po uručanju poziva ili na dan ročišta prijavi sudu s molbom da ga se pusti na putovanje, kurija je mogla po svojoj ocjeni da preloži sudsko ročište pod uvjetom, da tuženik preda sudu odgovarajuće jamstvo. Tim zateznim procesualnim sredstvom mogao se poslužiti tuženik, koji je dugovao tužitelju na osnovu ugovora, koji je zaključen, a da nije registriran javnom ispravom. Ako je obaveza uglavljena javnom ispravom, a rok dospjeća obaveze je prošao, tuženik je morao uz jamstvo imenovati svog prokuratora. Ako je pak obaveza ugovorena na temelju javne isprave, a rok isprave nije prošao, dostatno je bilo, da tuženik imenuje prokuratora. U oba posljednja slučaja, ako tuženik ne bi prispio na odgođeno ročište sa svog putovanja, sud bi započeo parnicu, te što bude zaključeno s ovim prokuratorom važilo je, kao da je tuženik bio prisutan.¹¹⁵⁴

6) Početak parnice (litis contestatio)

Pošto je tuženi iznio sve svoje prigovore, a sud ih međutomnim presudama odbacio, tuženik je bio dužan odgovoriti na tužbovni zahtjev. Odgovor je mogao biti jesan, niječan ili zaobilazan no ipak u neposrednoj vezi sa predmetom spora. S odgovorom tuženik je gubio pravo na zatezne prigovore, a tužitelj je morao nastaviti parnicom, osim ako se je htio odreći za uvijek svog tužbovnog zahtjeva.

7) Dokazi (probatio)

Da bi tužitelj opravdao svoj tužbovni zahtjev, a tuženi često pobio tužiteljevu tvrdnju u cjelini ili djelomično, trebalo je takvu tvrdnju dokazati javnom ispravom, svjedocima, prisegom ili očevidom. Dužnost dokazivanja teretila je onu stranku, koja je nešto tvrdila, a

¹¹⁵³ Statuta Jadertina Reformatiōnes, br. 96.

¹¹⁵⁴ Statuta Jadertina, Lib. II, cap. LXIII.

ne onu, koja je poricala. Prema tome dokazivati je morao i tuženi. ako je tvrdio, da je na pr. isplatio već dug, koji tužitelj potražuje. U reformaciji je pače predviđen slučaj da dužnik, koji je negirao dug, ipak mora dokazati, da je dug isplatio i to u slučaju, ako je tužitelj dokazao, da je drukčije podmiren.¹¹⁵⁵ U sporovima vlasništva nekretnina dužnost dokazivanja je snosio vlasnik. a ne posjednik, jer, ako nema tužitelja, vlasništvo nekretnine pripadalo je onom, koji je nekretninu posjedovao. Ako tužitelj ne može svoju tvrdnju dokazati, sud nije mogao tuženika prisiliti da on dokaže svoje pravo. U svakom slučaju svaka stranka prije nego je prišla dokazivanju bila je dužna svoju namjeru o dokazivanju podnijeti sudu pismeno, jer u protivnom slučaju nije bila pripuštena dokazivanju.¹¹⁵⁶

Dokazalima su slične bile pretpostavke (praesumptio), t. j., razborito i ustaljeno mišljenje o nečemu, što se pod izvjesnim uvjetima po pravilu dešava. Tako je prema zadarskom statutu važila pretpostavka, da radnik, koji je na osnovu ugovora sklopljenog s vlasnikom zemlje. obrađivao tu zemlju, nije ometao držanje (tenutu) te zemlje tužitelju. pa prema tome, tužitelj ga nije mogao zbog toga tužiti, a ako ga je tužio zbog smetanja posjeda, morao je biti siguran, da će sud uvažiti iznjetu pretpostavku obrađivatelja, te da će stoga izgubiti parnicu.¹¹⁵⁷ Notar nije mogao uvjeriti sud, da mu tuženik nije isplatio honorar radi ispostavljanja javne isprave, jer je važila pretpostavka, da je notar naplatio svoj honorar, ako je ispostavio ispravu.¹¹⁵⁸ Ako je mladić od 15 godina sklopio brak te se obvezao na uzmirazje, važila je pretpostavka, da je obveza valjana, kao da je učinjena po osobi iznad 20 godina starosti. te prema tome tuženik ne će moći pobijati tužbovni zahtjev radi uzmirazja zbog svoje nedoraslosti.¹¹⁵⁹ Nadalje je važila presumpcija, da u ugovorima o zakupu zemlje mjera izražena sa parovima volova označuje 60 gonjaja po jedan par.¹¹⁶⁰ Ako tužitelj prekine započetu parnicu protiv posjednika stvari, smatralo se. da zastara nije prekinuta.¹¹⁶¹ Ako je neka osoba izgradila neku gradnju te mirno posjedovala tu gradnju godinu dana, važila je pretpostavka, da je ta osoba vlasnik te gradnje, te nije bila dužna po isteku tog roka odgovoriti

1155 Statuta Jadertina Reformationes, br. 100.

1156 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXI. LXXII. LXXIII. LXXIV.

1157 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CX.

1158 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXI.

1159 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXII.

1160 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXIII.

1161 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXIV.

tužitelju u postupku, osim ako je zemljište pripadalo pupilu, slabomnom i duševno bolesnom bez tutora kao i odsutnom.¹¹⁶² Braća i sestre, ako ne pcdjele zajedničku imovinu u roku od 10 godina, vlasnikom zemlje smatrao se onaj brat ili sestra, koji je zemlju držao.¹¹⁶³ Ako je dužnik na osnovu isprave s određenim rokom isplate isplatio djelomično svoj dug u roku, važila je pretpostavka, da tom isplatom nije isprava obesnažena.¹¹⁶⁴ Ako je javno mnijenje bilo, da je neka osoba sin ili kći određene osobe, pretpostavljalo se, da je zaista tako.¹¹⁶⁵ Ako je muž oporukom dao svojem bračnom drugu na raspolaganje kuću i zemljište i drugo, važila je presumpcija, da žena nije time stekla pravo, da to imanje može prodati ili inače otuđiti, osim ako to muž nije izričito dozvolio.¹¹⁶⁶ Ako se dužnik obvezao uz jamstvo cjelokupne svoje imovine, važilo je, da u tu imovinu nije uzeta u obzir odjeća, obuća, pokućstvo, kuća, u kojoj dužnik prebiva sa svojom porodicom.¹¹⁶⁷ Ako je neka osoba postavila prokuratora za jednu određenu parnicu, a sama ju je vodila, važila je pretpostavka, da je opozvala prokuratora, osim ako je očitno suprotno, jer je prokurator obolio baš za vrijeme parnice ili je odsutan.¹¹⁶⁸ Napokon, važila je pretpostavka, da je posjednik zemlje vlasnik zemlje, ako ju je posjedovao 30 godina bez prigovora.¹¹⁶⁹

Pored pretpostavki, koje su statutom teksativno nabrojene, javne isprave su najjače dokazno sredstvo. Isprave ispostavljaju notari u Zadru. Ako neki notar ne uspije dovršiti ispravu, jer ga je u tom poslu prekinula smrt, knez i kurija su morali tako nedovršenu ispravu dati drugom zadarskom notarju da ju dovrši. Notari su polagali prisegu, da će vršiti svoju dužnost prema propisima statuta. Oni su bili dužni upisati imena svjedoka, kontrahenata, količinu, dan, mjesec i godinu zaključenja ugovora. U roku od 3 dana morali su te podatke upisati u posebnu knjigu brevijatura i izdati javnu ispravu strankama, koje su zahtjevale ispostavljanje javne isprave. U protivnom slučaju notar bi plaćao novčanu kaznu za svaki dan zakašnjenja. Za obavljanje svoje dužnosti notari su

1162 Statuta Jačertina, Lib. II. cap. CXV.

1163 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXVI.

1164 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXVII.

1165 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXVIII.

1166 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXIX.

1167 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXX.

1168 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXXI.

1169 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXXII.

imali pravo naplatiti određenu taksu. a naplatu su bili dužni izvršiti prije unosa u knjigu brevijatura. Pošto je notar ispostavio javnu ispravu, ona je stekla pravosnažnost tek potpisom eksaminatora. Ugovarači su sami bili dužni potražiti eksaminatora radi potpisa, pa ako to nisu učinili u roku od mjesec dana, isprava je bila bez važnosti. Ako se jedna stranka nećkala zatražiti eksaminatora radi potpisa, druga je stranka mogla zatražiti od kurije, da ju ona prisili. Ako je druga stranka bila odsutna, kurija je mogla narediti eksaminatoru da potpiše ispravu prema onom, što su stranke zajednički ranije odobrile. Notari su također pisali oporuke pa su i ove bili dužni unositi u imbreviature, a poslije oporučiteljeve smrti dati oporuke svim nasljednicima i komisarima. Isprave, koje nisu ispostavili zadarski notari nisu imale dokaznu moć pred zadarskom kurijom. ako stranka nije uz ispravu doprinijela svjedočanstvo rektora mjesta, u kojem je isprava ispostavljena, da je tu ispravu ispostavio valjani i ovlašteni notar odnosnog mjesta.¹¹⁷⁰ Na sudu se naročito pazilo, da stranke ne bi podnosile falsificirane isprave. Stranka, koja je bila uhvaćena, da je podnijela falsificiranu ispravu bila je kažnjena na toliki novčani iznos, koliko je iznosio iznos sadržan falsificiranom ispravom. Falsifikator je plaćao kaznu u korist druge stranke. Uz to je morao naknaditi svu štetu i troškove te stranke radi parnice. Ako ne bi mogao isplatiti, knez i kurija bi ga kaznili tjelesno, a zatim bi bio oglašen javno kao javni falsifikator te upisan kao takav u knjigu komune, a posebno dva put godišnje bio čitan u Vijeću kao falsifikator. Napokon, njegovim riječima ne bi se više davala vjera, a niti je mogao više svjedočiti.¹¹⁷¹ Isto tako je bila teško kažnjena ona osoba koja je na sudu tvrdila da se protivna stranka poslužila falsificiranom ispravom, a nije to dokazala.¹¹⁷²

Važilo je opće pravilo za slučaj da je tužitelj tražio novčani iznos, koji je bio veći od 10 libri malenih mletačkih dinara, da je jedino dokazno sredstvo javna isprava, a ako ima još svjedoka, da ti svjedoci samo potpomažu ispravu.¹¹⁷³

Stranke su mogle dokazivati svoje tvrdnje u civilnom postupku i svjedocima. Svjedoci su bila lica, koja je sud pozvao da iskažu, što im je poznato po spornom predmetu. Djeca do 20. godine starosti,

1170 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXXVIII. LXXXIX. XC. XCI. XCII. XCIII. XCVI. XCIX. C. CIII.

1171 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XV.

1172 Statuta Jadertina, Lib. V. cap. XVI.

1173 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXIX.

umobolni i slaboumni nisu mogli svjedočiti. Fizička zdrava i odrasla osoba nije mogla svjedočiti jedino u slučaju da je bila osuđena zbog upotrebe falsificirane javne isprave na sudu. Izgleda, da je sud mogao odbiti također svjedočenje osoba, koje nisu vjerodostojne, dobrog glasa i istinoljubive te koje su sumnjive. Stranka, koja je željela dokazati svoje pravo na sudu svjedocima, morala je u tajnosti predati kuriji spisak svjedoka sa imenom i prezimenom tih svjedoka. Imena svjedoka upisivala su se u spise kurije. Uz spisak svjedoka stranka je bila dužna pridonijeti pismeni sastavak, iz kojeg se vidjelo, koje tvrdnje želi stranka dokazati svjedocima. Tek potom je zadarska kurija bila dužna pozvati uz parničkog protivnika i svjedoke da se u određenom roku prijave sudu. Sud je ispitivao svjedoke na osnovu podneska stranke o tvrdnjama koje je željela dokazati.¹¹⁷⁴ Ispitivanje svjedoka vršio je knez ili sudac ili tribun. Tko će od ovih lica ispitivati, zavisilo je o odredbi kneza i njegove kurije.¹¹⁷⁵ Ako svjedok pozvan u određenom roku ne bi pristupio sudu radi svjedočenja, plaćao je dvostruku globu. U slučaju da bi se krio te se ne bi odazvao ni trećem sudskom pozivu, plaćao je globu od 100 solda malenih mletačkih dinara, a povrh toga bi bio prisiljen po nalogu kurije da dade svoj iskaz.¹¹⁷⁶ Ispitivač svjedoka u kneževoj kuriji uzimao je iskaz svjedoka u zapisnik, te je ispitivao svakog svjedoka zasebno, odijeljeno i u tajnosti. Iskazi svjedoka u drugim kurijama uzimali su se po nahodanju kurije, pred kojom se rješavao spor.¹¹⁷⁷

Ako neka osoba predviđa spor po nekom predmetu koji će se rješavati u Zadru ili izvan Zadra, mogla je dobiti iskaz svjedoka, kojim se služila kasnije na sudu kao živim svjedocima. U tom slučaju ta je osoba morala podnijeti odgovarajući zahtjev kuriji eksaminatora, koja je potom pozvala budućeg parničkog protivnika i saopćila mu zahtjev podnosioca. Za slučaj da je protivnik dokazao suvišnost uzimanja iskaza svjedoka, kurija je mogla prihvatiti takvo stnovište i odbiti tražitelja. Ako protivnik ne bi pristupio, kurija je sama odlučivala, da li će izdati breviarij o iskazu svjedoka. Ako je postojao opravdani razlog da se izda, bili su saslušani svjedoci te bi pismeno sastavljeni iskaz svjedoka

1174 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXXV.

1175 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXXVI.

1176 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXXVII. Lib. V. cap. XXI.

1177 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXXVIII. LXXIX.

potpisali dvojica eksaminatora, pa je time breviarij dobio pravnu snagu kao i iskaz živih svjedoka pred kurijom, koja je kasnije rješavala predviđeni spor.¹¹⁷⁸

Obzirom na dokaznu snagu iskaza svjedoka treba istaknuti, da je iskaz jednog svjedoka važio kao potpuni dokaz samo kod onih novčanih dugova, koji nisu bili registrirani javnom ispravom, a nisu bili viši od 5 libri malenih mletačkih dinara. No, ipak uz iskaz jednog svjedoka bilo je potrebno, da tužitelj položi prisegu, da je takvo dugovanje istinito. Ako je dugovanje bilo veće od 5, a manje od 10 libri malenih mletačkih dinara, uz prisegu tužitelja važio je kao potpuni dokaz iskaz dvojice svjedoka.¹¹⁷⁹ U novčanim obvezama, koje su prelazile sumu od 10 libri, iskazi dvojice ili trojice pa i više svjedoka nisu važili, ako tužitelj nije mogao dokazati svoje potraživanje ispravom. Svjedoci su uz ispravu u tom slučaju samo potpomagali ispravu.¹¹⁸⁰ Svjedocima moglo se je dokazivati i javno mijenje, da je izvjesna osoba sin, kći, unuk ili koji rođak određene osobe.¹¹⁸¹ Depozit učinjen bez isprave mogao se također dokazati svjedocima.¹¹⁸²

Očevid (monstra) također je važio kao dokazno sredstvo, kojim se mogla dokazati izvjesna tvrdnja, a sud ga je upotrebljavao, kada se nije moglo jasno ustvrditi ispravama i svjedocima pravo stanje stvari, o kojoj se vodio spor. Očevid se sastojao u ličnom pregledavanju spornog predmeta. Očevid je vršio tribun, sudski oficijal, po nalogu kurije, a na zahtjev stranke. U statutu se predviđaju očevidi samo na nekretninama. O očevidu se uvijek ispostavljaio pismeni zapisnik. Jedan ustvrđeni očevid nije se trebao ponoviti, iako je sporni predmet rješavao kasnije drugi knez ili je umrla osoba koja je taj očevid zahtjevala.¹¹⁸³

Zakletva (iuramentum) obično se upotrebljavala kao dokazno sredstvo u sudskom postupku u slučaju, kad su nedostajala ostala dokazna sredstva radi utvrđenja istine. Tako, ako je obaveza ugovorena bez svjedoka i bez isprave, te poslije vjerovnik tuži dužnika radi povrate duga, a tuženik ustvrdi, da je dug već isplatio, sud je mogao narediti tuženiku, da položi zakletvu radi potvrde svoje tvrdnje. Ako je tuženik položio zakletvu, sud je bio dužan na osnovu ove zakletve donijeti

1178 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXX.

1179 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXVIII.

1180 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXIX.

1181 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXX. CXVIII.

1182 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. X.

1183 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LV. LVI. LVII. i Reformationes br. 91.

presudu, kojom je oslobodio tuženika.¹¹⁸⁴ Isto tako je sud mogao narediti sinu ili kćeri, koji su kao nasljednici roditeljevih potraživanja utužili dužnika radi izvršenja obaveze na osnovu isprave, da položi dvije zakletve, jednu, kojom tvrdi, da vjeruje u ispravnost isprave i drugu, da dužnik nije roditelju za života izvršio obavezu. Kurija je bila dužna smatrati, da je zakletvom utvrđena istina i prema tome izdati odgovarajuću presudu. Sud je također nametnuo dvije zakletve sa istim sadržajem tužitelju u slučaju, ako je tuženi tvrdio, da je isprava krivotvorena.¹¹⁸⁵ Ako u postupku bude prvom vjerovniku prigovoreno sa strane drugog vjerovnika, da mu je isprava krivotvorena, sud je morao dati prvom vjerovniku zakletvu, da potvrdi, da je isprava originalna, te da nije podmiren u cjelini ili djelomično u svom potraživanju, pa ako je prvi vjerovnik položio zakletvu, sud je morao drugog vjerovnika odbiti.¹¹⁸⁶ U slučaju pak da je obaveza ugovorena bez javne isprave, a odnosila se na dugovanje, koje nije bilo veće od 10 libri malenih mletačkih dinara, te vjerovnik tužitelj nije mogao dokazati svoje dugovanje legitimnim svjedocima, sud je davao dužniku zakletvu, kojom je morao potvrditi svoju tvrdnju, t. j., ili da je u cjelini isplatio dug ili da je samo određenu sumu isplatio tužitelju. Sud je morao prema tvrdnji te zakletve saobraziti svoju presudu.¹¹⁸⁷ Sud međutim nije mogao dati zakletvu najmodavcu za njegova potraživanja, ako je prošao rok od dvije godine, pošto je najmoprimec iselio iz unajmljene kuće, ali u tom roku bilo je to dopušteno, pa je najmodavčeva zakletva bila meritorna za presudu.¹¹⁸⁸ Ako se tuženi najmoprimec ne bi odazvao sudskom pozivu, a najmodavac ne bi mogao svoja potraživanja dokazati ispravom ili svjedocima, sud bi dao zakletvu najmodavcu, a ako bi ovaj odbio položiti, sud bi dao najmoprimecu pa prema njegovoj zakletvi donio presudu.¹¹⁸⁹ Ako bi kućna posluga otuđila neku stvar iz imovine svog gospodara bez njegove suglasnosti, gospodar je imao pravo da zakletvom dokaže, da je stvar prodana protiv njegove volje.¹¹⁹⁰ Napokon, treba naglasiti, da je vrijedilo opće pravilo u slučaju da je kurija zaključila, da se spor može riješiti jedino, ako se jednoj stranci nametne zakletva, da je stranka, kojoj je zakletva nametnuta, imala pravo zatražiti od

1184 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXXI.

1185 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXXII.

1186 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXXVII.

1187 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXXIV.

1188 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXXV.

1189 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXXVI.

1190 Statuta Jadertina, Lib. III. cap. XXI.

kurije rok od 3 dana radi donošenja odluke, da li će zakletvu položiti. Kurija pak mogla je tražitelja odbiti, ako je smatrala, da tražitelj odgađa polaganje zakletve iz zle namjere. Ako stranka, kojoj je nametnuta zakletva, ne položi zakletvu u roku od 3 dana, sud je morao donijeti presudu, kojom je oslobodio parničkog protivnika, a u protivnom slučaju, sud je oslobodio stranku, koja se zaklela.¹¹⁹¹ Sudeći prema statutarnoj reformaciji zakletva se polagala na razne načine. Pošto je učinjen tekst zakletve a ovaj je ovisio o sadržaju tvrdnje, koju se želilo zakletvom potvrditi, stranka bi se zaklinjala držeći rukama evanđelje, oltar u crkvi, križ ili dignutom rukom sa ispruženim malenim, srednjim i kažiprstom. Prema citiranoj reformaciji, ako je predmet spora bio u vrijednosti do 50 libri, knez je odlučivao na koji će način stranka položiti zakletvu, a ako je vrijednost spora bila preko 50 libri knez je bio dužan dopustiti onaj način, koji su zahtjevale stranke.¹¹⁹²

8) Presuda (sententia)

Pošto su stranke dale svoja izjašnjenja po spornom predmetu (allegationes) i to tako, da je na govor jedne stranke uslijedio odgovor druge, a onda protuodgovor prve i za njim odgovor druge (dicere, allegare, respondere, replicare, duplicare et triplicare in dicta causa),¹¹⁹³ tako ukupno tri puta, iznijevši sve svoje prigovore, razloge i dokazala civilni postupak došao bi u stadij donošenja presude, a rasprava bi bila time završena. Završivši s tim procesualnim radnjama sudac bi se, ako sudi kao pojedinac, ili suci kurije, ako je kurija vodila postupak, povukli na vijećanje. Na vijećanju bi suci ponovno pregledali, analizirali i ispitali sve spise, koji su nastali uslijed vođenja zapisnika za vrijeme rasprave, kao i sva predložena dokazala. Ako je bilo nejasno koje statutarne odredbe treba primijeniti, suci su bili ovlašteni za vrijeme vijećanja pozvati izučene pravnike radi savjetovanja. Svaki član kurije mogao je slobodno iznijeti svoje mišljenje. Na završetku vijećanja prišlo bi se glasanju. Glasanju su bili pripušteni samo suci i knez, ako je sudjelovao u postupku. Svaki sudac je bio dužan glasati, jer ako bi se ustegnuo od glasanja u vremenu od 8 dana, bio bi smijenjen i kažnjen. Ako su mišljenja bila podvojena tako, da je za svako mišljenje glasalo jednaki broj glasova, konačnu odluku donosilo bi Vijeće umo-

1191 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. LXXXIII.

1192 Statuta Jadertina Reformationes, br. 79.

1193 Smičiklas T., op. cit. sv. X. p. 72.

ljenih, koje je također glasanjem donosilo odluku obvezatnu za suce i kneza. Ako je knez imao jedno mišljenje, a suci drugo, knez je morao usvojiti njihovo. Pošto bi se glasanjem, dakle, ustanovila presuda, knez bi tu presudu javno pročitao, odnosno, najstariji sudac, ako je presudu donijela curia maior, minor, de mobili, ili consulum et maris. Ako je presudu donio sudac pojedinac, on ju je i sam proglasio. Ako je presuda rješavala spor o nekretnini, knez i njegova kurija bili su dužni proglasiti tu presudu iz pismenog sastavka, a ne samo usmeno izjaviti odluku suda. Prilikom proglašenja morao je prisustvovati tribun. Po proglašenju notar bi predao tekst presude tribunu, pred kojim je ta presuda proglašena, a ovaj je bio dužan pobrinuti se u roku od 8 dana, da zaderski notar ispostavi iz predanog mu koncepta breviarij presude. Knez i njegova kurija morali su takav breviarij potpisati.¹¹⁹⁴ Ako je predmet presude bio rješenje spora zbog neke pokretnine ili nekog prava, knez je mogao proglasiti presudu bez pismenog sastavka usmeno u prisutnosti tribuna, pa ako bi stranka željela dobiti breviarij presude, morala je to zatražiti od ovog tribuna, koji je bio prisutan proglašenju presude. Ako tribun ne bi predao u roku od 8 dana nalog zadarskom notaru da ispostavi presudu, stranka je to mogla uspjeti obrativši se knezu. Tribun, koji se nije u roku pobrinuo radi ispostavljanja presude, gubio je pravo na honorar.¹¹⁹⁵ Međutim, knez je mogao prema svom nahođenju proglasiti presudu i iz pismenog sastavka, iako je predmet presude bio pokretnina. Kasnije u statutarnoj reformaciji budu ove statutarne odredbe izmijenjene tako, da je knez bio dužan proglasiti iz pismenog sastavka sve presude, koje su glasile na vrijednost veću od 10 libri, a druge je mogao proglasiti prema svom nahođenju. Ako bi knez protivno postupio, presuda bi bila bez pravne važnosti.¹¹⁹⁶ Ako bi među strankama nastala sumnja, da li je notar zaista napisao onaj tekst presude, koji je proglašen, morali su se obratiti zbog toga knezu, a ne tribunu.¹¹⁹⁷ Ako stranka, protiv koje je donesena i proglašena presuda, nije bila prisutna proglašenju zbog bolesti, odsutnosti ili zbog toga, što nije htjela, iako je pozvana proglašenju, tribun, koji je prisustvovao proglašenju, mogao je po svom nahođenju narediti notaru da izradi presudu bez obzira, što stranka nije bila prisutna.¹¹⁹⁸

1194 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXXVII.

1195 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXXVIII.

1196 Statuta Jadertina Reformationes, br. 92.

1197 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXXIX.

1198 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXXX.

Presudom se rješavao spor meritorno. Ona je morala sadržati imena sudaca, koji su vodili postupak i donijeli presudu, predmet spora i rješenje spora. Na kraju presude bio bi označen i pristav, kojemu je povjereno izvršenje presude. Najčešće su u presudama izloženi odgovori, protuodgovori obiju stranaka kao i svi daljnji odgovori i protuodgovori stranaka, te dokazala, koje su stranke iznijele u postupku.¹¹⁹⁹ Presude su uvijek datirane. Ako se presudom rješavao glavni parnički spor, ona je bila definitivna (*sententia definitiva*), a ako samo neko meritorno sporno pitanje, koje se pojavilo u toku samog postupka, presuda je bila međutomna (*sententia interlocutoria*). Ako se stranke ne posluže pravnim lijekom protiv donesene presude, ta presuda postaje neoborivim pravom među strankama (*res iudicata*).

9) Ovrha (*executio sententiae*)

Ovrha označuje sudski akt, kojim se provodi presuda u djelo. Tim aktom se stranka, koja je optužena, prisiljava da izvrši, dade ili propusti ono na što je sudena. Ovrha se može primijeniti u slučaju da je presuda postala pravomoćna. Ovrhu su provodili obično pristavi (*pristaldus*). Značajno je, da se na zadarskom sudu takvi službenici zovu upravo pristavi kao i na drugim područjima uže Hrvatske. Funkcija pristava nije doduše specifična pojava Zadra ili ostale Hrvatske; no naziv nosioca te funkcije je svakako karakterističan za slavensko područje. Međutim treba istaknuti, da su knez i njegova kurija bili također ovlašteni sprovesti ovrhu, ali takav slučaju bio je rijedak. Ovrha se vodila prvenstveno na imovini, koju je ovršenik posjedovao, a tek, ako takve nije bilo, moglo se ovršenika uzaptiti i staviti u zatvor, gdje bi ostao, dokle god ne bi izvršio prema dispozitivu presude. Ako je dužnik još u toku postupka bio opravdano sumnjiv, pa je odgovarajući dio njegove imovine bio sekvestiran, ovrha se sprovodila po pravomoćnosti presude nad tom sekvestriranom imovinom, ali samo u visini presuđenog dugovanja, kazne i parničkih te drugih troškova, kojima se stranka izložila zbog parnice.¹²⁰⁰

Prilikom sprovođenja ovrhe nad stvarima ovršenika trebalo je paziti na red, koji se morao poštivati prilikom ovrhe, po kojem su uočile u obzir najprije nekretnine, pa ako takvih ovršenik nije imao onda pokretnine i prava, koja je ovršenik imao protiv trećih osoba, a

1199 Smičiklas T., op. cit. sv. VIII. p. 253. sv. IX. p. 319. sv. X. p. 64.—72.

1200 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXXXVI.

tek, ako nije posjedovao nekretnine i pokretnine te prava, u tom slučaju se ovrha mogla voditi nad pokućstvom, odjećom, obućom, kućom, u kojoj je ovršenik živio sa svojom porodicom. Obzirom na vrijednost ovršenih stvari mora se podvući da je mogla doseći i do iznosa, koji je bio dvostruk od osuđenog iznosa.

Ako ovršenik ne bi imao druge imovine, nad kojom bi se mogla sprovesti ovrha, osim potraživanja od dužnika u tom slučaju vodila se ovrha protiv dužnika osuđenog na taj način, da bi se svi dužnici osuđenog pozvali pred kneza, da bi pred ovim pod zakletvom izjavili koliko osuđeni ima prema njima potraživanja. Osuđenik je također sa svoje strane morao izjaviti koliko iznose dugovanja tih dužnika. Potom bi knez i njegova kurija prisilili osuđenog dužnika da vrati svojim dužnicima isprave o dugovanju, a ako takve nisu bile ispostavljene da im dade odgovarajuće jamstvo, da ih ne će više uznemirivati zbog tih dugova, koje su oni pred knezom očitovali. Nakon toga bi kurija prisilila ove dužnike da namire osuđenom dužniku njegova potraživanja sve do iznosa na koji glasi proglašena presuda zajedno s troškovima cijelog postupka.¹²⁰¹

Ovršene stvari nisu prešle ovrhom u vlasništvo stranke, koja je pobijedila u parnici. Poslije izvršene ovrhe, da bi što prije dobila ono, što joj je presudom dosuđeno, ova je stranka prezentacijom dinara ovršeniku, opomenula ovršenika da izvrši obavezu, na koju je osuđen odnosno da otkupi ovršene stvari. Ako ovršenik ne bi otkupio u roku od 3 dana, stvari su se predale na inkanat, gdje bi se prodale, te bi tako vjerovnik namirio kupovninom svoje tražbine iz presude.¹²⁰² Vjerovnikova prezentacija novčića ovršeniku uslijedila je tek nakon propisnog poziva ovršeniku pred kućom, a ako je odsutan, pred vratima kuće, u kojoj je živjela ovršenikova porodica.¹²⁰³

Pravni lijekovi. U toku civilnog procesa stranka je mogla pogriješiti tako, da je dala ili uopće nije dala izvjesnu izjavu, što bi sudac protumačivši morao donijeti presudu, koja bi u cjelini ili djelomično značila povredu prava te stranke. Da bi se takve griješke mogle ispraviti, predviđeni su pravni lijekovi, t. j. statutom su predviđena sredstva, koja ispravljajući griješke onemogućuju povredu stranačkog interesa. Statutom su predviđeni slijedeći pravni lijekovi: odustajanje od tužbe, opozivanje prokuratora i priziv.

1201 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXXXVII.

1202 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXXXIV.

1203 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXXXV.

1) Odustajanje od tužbe

Tužitelj je imao pravo odustati od tužbe u cijelom toku parnice, ali ne poslije donošenja konačne presude. Statutom su predviđena dva slučaja: odustajanje tužitelja u slučaju, kada se tuženik propisno odazivao sudskim pozivima i odustajanje tužitelja u slučaju, kad se tuženik nije odazivao citacijama. Ako je tuženik došao na sudsko ročište, a tužitelj nije na prvom, drugom i trećem lično ili po svom prokuratoru ili po advokatu došao na sud, tužitelj je bio dužan platiti tuženiku 5 solda malenih mletačkih dinara, a povrh toga naknaditi mu troškove, koje je imao poslije prvog ročišta. Tuženik je bio oslobođen od tužbovnog zahtjeva, a svi dosadašnji sudski nalozi ostali su pravno irelevantni. Tuženika nije se moglo pozivati na odgovornost za prošle sudske pozive. Tužitelj je morao platiti tuženiku iste kazne, ako nije došao ni na samo podizanje tužbe.¹²⁰⁴ U statutu nisu donijete doduše odredbe o plaćanju kazne tužitelja za slučaj da odustane od tužbe, a tuženik se nije odazvao sudskom pozivu, ali je očito, da u tom slučaju tužitelj nije plaćao kaznu, jer da je plaćao, bilo bi to statutom propisano. Odustajanje od tužbe nije imalo posljedicu, da tužitelj ne bi mogao ponovo podići tužbu po istom zahtjevu.

2) Opozivanje prokuratora

Obje stranke u postupku mogle su se poslužiti pravnim lijekom opozivanja prokuratora. Opoziv je bio dvojak: opoziv, koji je bio u stvari povlačenje ovlaštenja prokuratoru da zastupa u parnici, i opoziv, kojim stranka opoziva izvjesne izjave ili djela, koja je prokurator dao ili izvršio u zabludi, te zamjenjuje te izjave ili djela novim. Povlačenje prokuratora za vrijeme postupka moglo je uslijediti samo u izvjesnim slučajevima (neprijateljstvo prokuratora vlastodavcu, srodstvo prokuratora s parničkim protivnikom, prokurator postao nasljednik parničkog protivnika, teška oboljenja prokuratora, uzapćenje prokuratora ili drugi opravdani razlozi). Opoziv prokuratorovih izjava ili preuzimanje ličnog sudjelovanja u postupku vlastodavac je vršio u svakom onom slučaju, kad je uvidio, da bi daljnje sudjelovanje prokuratora u postupku bilo štetno za njegove interese, jer je bolje poznavao srž predmeta spora kao i činjenice u vezi sa sporom. Takvim opozivom vlastodavac nije povukao ovlaštenje prokuratora, nego je samo intervenirao da bi

1204 Statuta Jadertina, Lib. II. cap. CXXIII.

ispravio ili izbjegao prokuratorovu griješku.¹²⁰⁵ Bez sumnje je, da su se ti propisi primjenjivali i obzirom na advokate. iako to u statutu nije predviđeno, jer su advokati bili također jedna vrst prokuratora.

3) Priziv (*appellatio*)

Priziv je pravni lijek, kojim se presuda nižeg suda provodi višem radi preispitivanja i donošenja presude. O prizivima bila je riječ u ovoj raspravi kod prikaza prizivnih sudova, pa bi se ovdje trebalo samo podvući, da je priziv obustavljao izvršnost presude, naravno. ako je priziv u roku izvršen.

Sudske kazne. Sudske kazne predstavljaju kazne, koje sud ne određuje po tužbovnom zahtjevu, nego sporadično zbog protupropisnog postuka stranaka u toku parnice. U samom statutu iz 1305. godine postoji svega jedna odredba o sudskoj kazni u toku postupka, po kojoj je sud bio dužan kazniti stranku, koja je tvrdila, da je parnički protivnik predložio kao dokaz krivotvorenu izjavu, a nije uspjela to dokazati. Kazna je bila veoma oštra, jer je iznosila 25 libri malenih mletačkih dinara, a išla je polovica u korist komune, a druga polovica u korist stranke kojoj je isprava bila napadnuta kao krivotvorena.¹²⁰⁶ Među statutarnim reformacijama također postoji samo jedna odredba o sudskoj kazni i to o kazni zbog povrede suda, kojom se propisuje, da je knez dužan kazniti novčanom kaznom svaku osobu, koja sudjeluje u parnici, ako nedostojnim riječima povrijedi dostojanstvo kneza ili bilo koje osobe u postupku.¹²⁰⁷ Da je bila poznata i »calumnia«, t. j., kriva tužba proizlazi iz odredbe o prokuratorima,¹²⁰⁸ ali da li je važio pravni običaj, po kojem je sud mogao kazniti stranku zbog krive tužbe, ne može se ustanoviti niti iz statuta. a niti iz statutarnih reformacija.

Sudski nalog (*mandatum*). Nalozi, koje su knez i njegova kurija ili druge kurije kao i suđac pojedinac, izdavali radi pravilnog odvijanja sudskog postupka bili su sudski nalozi. Oni su se izdavali pismeno, jer su se svi akti izvršeni za vrijeme građanskog parbenog postupka morali pismeno redigirati. Obično je naloge izdavao knez, koji

1205 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. XXXVI. XXXVII.

1206 Statuta Jadertina, Lib. V, cap. XVI.

1207 Statuta Jadertina Reformationes, br. 87.

1208 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. XXXI.

je mogao kazniti osobu, ako se nije pokorila tom nalogu.¹²⁰⁹ Neke naloge mogla je izdavati samo curia maior (na pr. poziv na ročište s dužim rokom, nego što je statutom propisano,¹²¹⁰ dozvola tužitelju da primi posjed tuženikove imovine zbog ogluhe¹²¹¹). Nalog za sekvestraciju imovine mogao je dati samo knez i njegova kurija.¹²¹² Nalozi su se obično izdavali po molbi jedne stranke. Ona stranka, koja se osjećala povređenom u svojim pravima uslijed sudskog naloga, imala je pravo žalbe.¹²¹³

1209 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. CXXVI.

1210 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. XII.

1211 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. L.

1212 Statuta Jadertina, Lib. II, cap. LXIV.

1213 Statuta Jadertina Reformationes, br. 102.

S U M M A R Y

The author treating the Zadar Statute of 1305 has systematized his study in three component part viz. Introduction, Fundamental thoughts in connection with the Statute and the Law of this city's Commune.

Examining with a bibliographical perception the extant literature dealing with this Statute he has established an incontrovertible fact, namely that historiography is still lacking of a detailed study respecting this subject. As to those its enactments which have been elaborated or only mentioned by some writers, such treatment he ascribes to have been on account of a mere comparison. As a matter of fact, among other writers, the Italian men of letters devoted their interests at most to the thematic of this Statute which, as a whole, has not been approached sufficiently neither by themselves. On the base of all these facts the author comes to the conclusion that of all Italian authorities Antonio Teja may be considered to be most interesting for his research work in connection with the Dalmatian Statutes. Thus prior to the publication of his study »Statuti di Dalmazia«¹ this writer declared that towards the dawning of the fourteenth century Zadar city enjoyed decidedly a Latin hall-mark in every aspect of its structural gait and bearing, enumerating further that this city possessed its Latin institution, its Latin Statute, using this language in all official documents, administration, regulating all the legal decisions, rules and citizens rights. Consequently, according to the above his statement Mr. Teja may be right the more so if he alleges that this city's Statute is a compilation of the Roman Law.² In his treatment concerning the Dalmatian Statutes he focuses most of his attention to the various statutory codifications thus omitting every consideration as regards the

1 Rivista dalmatica — Anno XII. No 3 i 4.

2 A. Teja, Contratti di compravendita dal 1349-50. dai quaderni di un notaio zaratino. Zara 1935. p. 8 i 9.

causes and aims which conditioned their existences and origins. According to his professional supposition, Italian historiographers, when analysing the Dalmatian Statutes, should to approach this subjects from that side having thus every opportunity to establish in a true aspect that Dalmatia had been Italian province. Further, according to Mr. Teja's opinion, there should to be discarded every theoretical conception which tends towards a disclosure of a Croatian predominance at detriment of Latin minority being existed all over Dalmatia during the beginning of the seventh century and later on.³

On the other hand, Mr. Teja admits somehow that these conceptions are not quite genuine for the fact that they have been introduced by Ugo Inchiostri being seconded by G. Galzigna in their treatise »Gli Statuti di Arbe« — Trieste 1901 (The Statutes of Rab) wherein they state that these Statutes demonstrate Roman Law decidedly more when taken in comparison these Statutes' provisions with the Roman institutions or with the Justinian's codification in general.⁴ In addition it should to be pointed out that Ugo Inchiostri himself had previously maintained the same view by alleging that all Dalmatian cities' Statutes, being either written in the Italian or Latin language, were a quintessence of the Roman Law but being modified according to new customs.⁵

It is interesting to remark that a majority of Italian historiographers residing in Dalmatia are rather inclined to claim an autochthonal development of the Roman Law in Dalmatian cities' Statutes, whilst their colleagues from Italy retain quite a different views.⁶ So that, N. Tamassia differentiates, according to various influences, three distinctive groups between Italian and Dalmatian cities' Statutes. Thus he sorts out all those Statutes of Venice, Istria and Dalmatia in a group where a mixed Roman-Byzantine influences are felt.⁷ In the »History of the Italian Law«, Mr. Besta Enrico states, among others, that in Dalmatian and Istrian cities' Statutes are present Venetian features

3 A. Teja, Statuti di Dalmazia, Zara 1939, p. 3.

4 A. Teja, op. cit. p. 4.

5 Ugo Inchiostri, Sul diritto statutario di Sebenico sotto la Dominazione Veneta (estratto dall' Ateneo Veneto, Gennaio — Marzo 1893.) Venezia 1893, p. 7.

6 U. Inchiostri, op. cit. p. 7. V. Brunelli, Gli »Statuta Jadertina« (Programma dell' I. R. Ginnasio superiore di Zara 1905 — 1906., XLIX.) Zara 1906, p. 5, 6.

7 N. Tamassia, Il diritto di prelazione e la espropriazione forzata negli statuti dei comuni italiani (Archivio giuridico, Pisa 1885, Vol. XXXV, fasc. 1, 2, p. 5, 6, 15.)

being combined there with the other elements »non italici« (no Italian) which are either of the Byzantine or German and above all of the Slavic origin.⁸

Among those Italian writers who have elaborated the Statute of Zadar city, Vitaliano Brunelli took a prominent part. In his concise study »Gli Statuti Jadertina« he goes so far as to say that this city's Statutes contain almost the whole Roman Civil Law, which had found its way there, not through Venetian channels, but it was handed down by the Roman tradition in order to be conjointly maintained therein with the Latin language. Thus he finds that this city's Comes and his curia with all their authorities and legal capacities are nothing else than a court of jurisdiction of the procursul's and preside's times — a reminiscence of the Roman period. On the same analogies we come across when juxtaposing the procedure of this city with the institution of a legal proceedings, which after all is a true reproduction of the Roman procedure »denuntiatio actionis« being supplemented with the Constantine's formula. Moreover the Statutes' provisions regulating tutorship and guardianship are similar to the Roman institutions »tutoris datio« and »auctoritatis interpositio« and »tutela testamentaria« which are well known from the Laws of the XII. Tables.⁹

In the second part of the Introduction, the author, in order to emphasize the importance and significance of the Roman Law for the mediaeval Europe, has set out a concise survey of Roman Law of the Middle Ages. Thus in his exposition he brings forward the Predirnerios' period of the history of Law in general, which according to his conviction should to have followed soon after the down-fall of the Western Roman Empire and thereby to prove that Roman Law had not disappeared altogether with the advent of the Barbarians incursions. He further states that by application and observation of personal principles of the Roman Law to subjugated population still living on the territory of the former Roman Empire were thenceforth given a possibility to using and applying their law, viz., the Roman Law.

With dissolution of German tribes, in consideration of their grouping, and following the establishment of the Feudal relations, led perforce a gradual disappearance of Barbarian Laws. Thus instead of

⁸ E. Besta, *Storia del diritto italiano*, pubbl. sotto la direzione di Pasquale de Giudice, Milano, 1923.—1927. p. 599.

⁹ V. Brunelli, *op. cit.* p. 13. i 14.

the Barbarian legislation the Common Law received its binding force making itself felt everywhere. However, this new Law could not be pretended to be a substitution of the Roman Law and far less Barbarians'. As such, it had been a mixture which embodied all the characteristics both of an indigenous' and subjugators' laws and being moreover blended and coordinated with the new Feudal conceptions. When considering that the Feudal jurisdiction had been based upon territorial principles, it is therefore quite evident that the application of the Personal's Law principles had to be somehow substituted with the principles of the Territorial Law which as matter of fact, had been then in force.

On the other hand, despite the fact that for a thousand years the Western Roman Empire had been outlived by the Byzantine Empire, the introduction of the Justinian's legislation with all its subsequent codifications of Roman Law in Dalmatia, towards the middle of the sixth century, could not be applied there, for the reason of the special conditions which prevailed all over these territories as a consequence of the advent of the Slavs peoples who gradually established themselves more or less over the whole Balkan peninsula. Although the coastal towns of Dalmatia, notably Zadar, remained under the Byzantine domination for several ensuing centuries, owing to their being separated one from other by the Croatian ethnical and state territory, and thus unconnected with their central government and in addition being in a close contact with the conqueror, who was a powerful master of both the seaboard and the mainland, these cities' dwellers in view of the economical symbiosis, had been perforce compelled to find and adapt a kind of a new law which could have to be compatible with the economical conditions as well as with the legal conceptions of both the sides.

From the foregoing brief survey of the origin of the Common Law in Dalmatia, the semblance of which can be traced to had existed in the Western Europe, too, although its development had been quite differently conditioned there, nevertheless it is evident that this kind of law became a main legal force which dictated every interchange between the Dalmatian seaboard cities and their adjacent territory. Furthermore, there cannot be doubt that this Common Law was not framed according to various institutions which emanated from the Roman Law, but considering, on the other hand, an undeveloped economical disposition, either of the cities or of the hinterland during the

ninth and tenth century it is evident that every legal arrangement between contracting parties should to have existed in accordance with a simple condition of their well-being.

With the appearance of Feudalism on the scene, a new era in economic relations between city and village was about to open. Doubtless, the Feudalism, with its characteristic unceasing submission to the Private as well as to Public Law, had thwarted every personal enterprise and free development. But during the eleventh century commerce was beginning to make itself felt as a power in the realm causing thus all necessary frictions between cities and this declining unproductive institution. About the same time there came in sight the first contour of a new organism of the Public Law — the mediaeval commune.

There had been various tendencies which conditioned the formation of this communal institution. As a matter of fact in a period of the development of a Commune its each individual should have disposed of an ample liberty in order that he might practise his vocation provided always his activities to be within the lawfulness and in no way detrimental to his community. Consequently, under such convenient conditions both the trades and handicrafts decidedly should have flourished evolving thus every legal intercourse to be distinct and interwoven, far more if a seaboard city develops its seaborne trade, as well.

As to the Common Law, which as we have seen, was an expression of the former simple and undeveloped relations between city and mainland, owing to the new exigencies, it had perforce displayed all its shortcomings and inadequacies. For all these reasons it is so comprehensible why at the beginning of the twelfth century the Roman Law was subjected to be researched and scrutinized. With this aim in view there was opened a new college at Bologna which in course of time became well known scholastic centre and authority in all questions being connected with the Justinian's legislation. To this scholastic institution, as well as, to many other similar Law Colleges of Europe we owe all the recognition and appreciation for having introduced the Roman Law nearly in all European states. In this connection it should to be pointed out that a majority of magistrates and men of law, who came from all parts of the Continent, had graduated in these high renown classical schools from where they brought away all the loyalty and attachment due to the Roman Law, and thus they were the forerunners who were

responsible for the dissolution and disappearance of the unsuitable and untenable National Law. Having the foregoing in view it is no wonder that we trace influences of the glossarists, apart from all over Italy, but in France, too, where in her southern parts the »Corpus juris civilis« had been considered as »jus scriptum«. Though we cannot claim a widespread introduction of the Roman Law all over the said country for the reason that its northern part still clings to the Common Law whilst the Roman Law, which makes up the deficiency, is considered as »ratio scripta« what means »written common sense«. Towards the beginning of the thirteenth century the first influences of the Roman Law appeared in Germany, too. It was introduced there from Italy by the medium of their own courts of justice which owing to having been involved in some weighty and complicated case were compelled to apply to their Italian colleagues or, as the case might have been, directly to learned jurists or to professorial colleges in Italy soliciting thus their professional advices. Towards the closing of the fifteenth century there was established in Germany the Supreme Chamber of Justice which was empowered to dispense justice in conformity with the »corpus iuris civilis« consequenting thus that the Roman Law which is embodied in the Justinian codification became the positive law of the whole Empire. Concurrently, as in the other parts of Europe, in Croatia, too there were felt the influences of the glossarists and post-glossarists. As to the Dalmatian cities which were prosperous and flourished at the time of the full swing of Renaissance, like all the other European cities, had availed themselves of the learning imparted by the glossarists who, after all were living and teaching in the very neighborhood. Consequently, it is no wonder that in the Statutory Law of the Dalmatian cities is reflected erudition of the glossarists.

The Zadar city's Statute of 1305 can be objectively analyzed by considering it as a law which had been in conformity with the economical conditions and well-being of its citizens, which as such had prevailed in this city during the opening of the fourteenth century. In addition, we find that this law was based upon the principles of the Roman Law, quite in the same way as it had happened to be with all the other European cities. Thus, by stating of a feasibility of an appropriation of the Roman Law, or any inference to be approached or deducted therefrom it would be undoubtedly groundless and senseless

in the same way as to advance a claim stating that Germany does not belong to the Germans owing that until twentieth century all over its territory had been in force an adapted Roman Law.

In the second part of this treatise: Fundamental thoughts in connection with the Zadar Statute of 1305., the author has classified it in three main themes, viz: The origin and development of the Zadar Commune then The District of the Zadar city from the tenth until fifteenth century and The development of the Zadar Law until fifteenth century.

By analysing the circumstances which dictated the establishment of the Zadar Commune, the author emphasizes that very scarce information are available about Zadar city from the seventh until tenth century. The imperial topographer Constantine VII. Porfirogenetos, the great authority on early Dalmatia and Zadar's connection therewith, writing between 948 and 952 gives us the first detailed impression about this city as it was then. According to his conviction this city had been then a great and very old city claiming its existence even before then Rome itself was built. Further, he adds that Zadar had been among those cities which were not being conquered by the Croats during their invasion and their subsequent settlement in Dalmatia. Thus, following their establishment all along the Dalmatian littoral the Croatian population at first occupied all the mainland and some of the islands. With the seats of their rulers or Župans at Nin, Sidraga and Knin, and throughout all the vicissitudes they continued to be the true population of whole Dalmatia down to the present day. In those times Zadar formed part of the Byzantine Thema Dalmata, at head of which was a strategist to whom this town was obliged to pay a tribute in cash and kinds. Though the coastal cities of Dalmatia remained subject to Byzantium but owing to having been enclosed by the Croatian state territory, which actually had been in a very near proximity, the Croats admitted not to the Zadar citizens to avail themselves of their landed properties. However, this dispute came to terms during the reign of the Emperor Bazileus. in the year 882, when he sanctioned to the Zadar citizens that the tribute being set apart for the strategist could to be thenceforward surrendered to the Croats whilst in order to show somehow their devotion and loyalty towards the Emperor of Byzantium a small contribution should anyway be apportioned to the

strategist as well.¹⁰ Whether an organization of the isolated Byzantine's Dalmatian coastal cities was being carried out during the eighth century, this matter is still to be conjectured. Although the Byzantine administrative arrangement with its distinctive organized form and body, as it had displayed itself during the tenth century, had been a characteristic combination embodying the civil and military authority which combined had been in hands of a chief empowered to administer a designated unit, however, the power which either a dux, archont or a strategist were invested with could not have had an extensive importance and influence as to a strong administration. Moreover, when considering the fact that the Dalmatian cities had been reciprocally separated by a wide belt of the Croatian state territory and, as we have previously mentioned, thus having been unconnected with their central power and administration; it is so evident that neither the military function of a governor residing in an isolated city nor the civil authority of a strategist could retain a former central power and consequently all their authorities and jurisdictions were reduced almost to a mere representation of the Byzantine Emperor. On the other hand, when one takes into consideration the Croatian naval might and power as it had been during the reign of the King Tomislav, which fact had been amply displayed by Porfirogennetos himself, in his treatise »The administration of the Empire« it is evident that all these cities had been left to eke out their existences as best as they could while their precarious independences were continually at the mercy of the good relations which might have then existed between the Croatians rulers and Byzantine Emperor. Thus, throughout all the vicissitudes the coastal cities of Dalmatia remained later on subject to Byzantium though the Croatian rulers were always on the look out searching a first opportunity for seizing them, if any cause could have to be sufficiently justified. As previously stated that these cities stood on the Croatian territory, thus there was perforce imposed the necessity of the mutual intercourses causing in the establishment of the close commercial relations which as a matter of fact had been beneficial to both sides. In addition, the Croatian rulers by their rich land donations in benefit of cities' churches and monasteries succeeded indirectly to connect economically mainlands, where were situated the bestowed landed properties, with the cities. Thus, the croatianization of the cities' peoples and the new conditions thereupon prevailing were the precedents towards

¹⁰ Rački F., *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, Zagabriae* 1877. (Monum. spect. hist. Slav. mer. Vol. VII. p. 270, 372, 400, 401, 403, 404.)

a closer mutual understanding between the conqueror and conquered. Later on, when Venice appear on the scene, there began that system of a mixed political influences and intrigues whereby these cities with their remarkable political abilities succeeded to avail themselves of every advantageous opportunity, with consequently such a contention offered them.

Thus, apart from having preserved their independences face to face with Croatians and Venetians, these cities attained almost their selfdependences as the free city-states.

By analyzing both the prior's and bishop's administrative provinces during a session when conjointly with the other citizens some public affairs had to be decided, the author thereby infers that already in the tenth century there were discerned the first contours and manifestations of an existing Zadar Commune. As a matter of fact, the magistrates had not been then the only representatives of the city, on the contrary, they shared all the chief problems of public life with the other citizens, regardless to their social standing. Further, if all the important city's questions proposed for solution had been treated by this assembly, where the citizens took a prominent part, while the »prior« acted only as a chairman executing their resolutions, the logical inference would therefore be that, after all, this gathering actually directed and decided all the city's administration leaving to the magistrates to act only as its executive organs. The author further adds that this occurrence clearly defines a turning-point in the hitherto city's administration, which actually had been a chief apparent support on which this Commune rested. During the tenth century the public property had not been considered any longer to be a property of the fisc. Thus we see, that the city's treasury and other belongings, which hitherto had been controlled and disposed of by the state functionaries, were being thenceforward under the supervision of the city's assembly, which had been constituted by the prior and a group of the citizens among which were the commoners and nobility. Thus, the manifestation of control by which the real and movable properties had been disposed of, adding as well the new form of the administration, thus when all combined, it displays us the origin of this city's Commune. But, in view of the fact that till then this Commune had not been represented by priors it could not be considered to be an juridical institution. All the presented contracts in connection with the disposal of communal properties had to be approved and undersigned by a great

majority of citizens, while in this connection the prior's duty consisted to bring in all decisions to be sanctioned by an absolute majority of the assembly. In this connection it should to be pointed out that there had been many cases when citizens not only pledged themselves but gave as security even their own descendant.

The supreme authority of the Zadar Commune manifested itself by its independent administrative activities which freedom of action was at disposal of its communal assembly which in turn had been composed by representatives from every city-family. Further, this institution had all the control and jurisdiction over its territory while its own citizens were at liberty to pass all resolutions which were not subjected to anybody's arbitrariness. In addition its assembly had authority to enact all provisions of law, to pass and applicate all official prescriptions including as well all those documents of a financial character, and at last to dispense justice. The evolution of this Commune into a juridical body had been unfoulded gradually, so that its distinct frame was not attained until the twelfth century, at the time, when its executive organism and its administrative authority became distinctly established. Concurrently, the prior, who from the twelfth century had been titled Comes, and whose influence and authority became somehow more important and dignified became restricted and counterpoised by the Commune and by its new distinct forms and regulations. It is therefore quite comprehensible that during the same century this communal institution underwent a fundamental reorganization of all its internal constitution. Thus we find, that its former tribunes became ordinary executing judicial organ while at the same time a new function was introduced of the councillor, who jointly with the Comes and other judges dispensed justice, and in case when Comes was absent, or his place became vacant he was entitled to represent him in all communal affairs and capacities. As consequence of this administrative arrangement the Zadar Commune towards the end of the twelfth century constituted a distinct juridical body being mutually represented by its Comes, judges and its community. In course of time from both of these communal organism sprang up a collegiate body which consequently conditioned the introduction of the Grand and Minor Council respectively, and whose combined activities had contributed that during the twelfth century this Commune attained almost a status of an independent city-state. The caste distinctions which became invigorated following the economical recovery of many patrician families and the

new conditions thereupon prevailing were precedents which conditioned that the reins of the city's administration passed in hands of noblemen, while the people acquiesced in all these changes in spite of their being later on convoked only during special decisions and deliberations.

Zadar city had been then one of the strongest and most important city all along Dalmatian Littoral. According to the old French chronicler, Geoffroy de Villeharodouin, who was present when Crusaders attacked Zadar, had stated that the Venetian Doge in challenging this city in 1202 and looking on its massive walls and soaring towers was inspired with admiration and doubts whether anything short of a miracle would enable him to capture it with his own forces. On this occasion the Doge declared to his own men: The Hungarian King had wrenched this city, which lies on the Croatian territory, from our hands, we shall not conquer it without Crusaders' help.¹¹

The Commune of Zadar collapsed in 1409 when the Croatian-Hungarian King Ladislavus of Naples forfeited the Dalmatian seaboard territory to the Venetian Republic and thus this city passed definitely under Venetian domination. Its old communal administrative arrangement remained, however, later on formally in existence but its former legislative body and its supreme authoritative organ became thereafter limited solely to questions of minor municipal importance and competency in order to be in course of time reduced to a status of an administrative unit, not differently from any other Dalmatian town which was then under the Venetian domination.

During the period of the Venetian preponderating supremacy which lasted from the tenth until fifteenth century, this Croatian city came on several occasions under the Venetian sovereignty. Following these interludes of changing lords this Commune remarkably succeeded in preserving its independence which had been always conditioned by treaties which were stipulated after this city's defeat, as a sequence of a lost contention with the Venetian Republic.

This Commune attained its peak of development and well-being during the second middle of the fourteenth century, being then under the protection of the Croatian-Hungarian rulers. The head of the Commune was a Count being empowered as well to executing the function of the Croatian Civil Governor (Ban) which authority had been undoubtedly very advantageous and favourable as regards the respectability

¹¹ P. Skok, *Tri starofrancuske kronike o Zadru u god. 1202*. Zagreb, 1951. p. 85.

of its Grand Council. Next to the Count ranked three Rectors who together composed the executive administrative power of the Commune. While the Count was absent the Rectors were empowered to substitute him in all important questions as to Communal internal and external affairs. Besides, they presided over the Grand Council and were as well the members of the Prayed Council. Further, they were entrusted to issuing credential letters for their envoys previously to their missions abroad. The Grand Council (*maius et generale consilium*) was composed of communal members who were indiscriminately noblemen residing within the precinct of Zadar city. The Prayed Council (*consilium rogatorum*) which body was actually the Senate. It administered all the home and foreign affairs and moreover controlled that acts contrary to the Statute were not passed. This body actually ruled the city despite that it did not represent the legislative organ, however, it expresses the most significant and important organism of the Zadar Commune. The administration of justice was assigned to the special judicial bodies i. e. to *curia maior*, *mobiliium*, *consulum et maris* which were responsible to dispense justice according to the importance of the case in question. In addition, the Rectors as well were authorized to administer justice but as the supreme judicial authority was only the King whose last decision was irrevocable and binding. Besides, judges, there was an official (*cancellarius*) whose duties were consisted to register in an appropriate register all resolution passed during a sitting of the Councils, further he was entrusted to write letters to foreign rulers and to home officials. The communal properties were administered by *camerlingo* who was responsible for keeping guarding and disbursing of the communal funds. Besides, he was in charge of the various functions in connection with revenues, collection of sundry duties etc. The next important functionary ranked the Procurator whose duties consisted in protecting all the communal material interests.

Previous to their appointments, a great number of officials, who were to be elected in the Grand Council for a period lasting from three to twelve months, were compelled to take the oath of office. This duty was incumbent on every member previously to his appointment and was in accordance with the prescriptions of the text of the capitulary where were set forth all the members' duties and rights. Consequently, the Count, Rectors and other communal officials regardless of their being elected in the Grand Council or appointed in charge

of other duties were however obliged to execute all their functions in the spirit of the preestablished prescriptions which were then in force in Zadar city.

The Zadar Statute of 1305., apart from having been the constitution of this city, it contained as well the compilation of all law-prescriptions and provisions which emanated from the Public and Private law, and which were duly approved and sanctioned by the Grand Council. Further, when the Statutory provisions could not be applied for an exceptional case in that instances there was prectised to adapt a corresponding regulation from the Common Law. When contracts were to be stipulated among the citizens of Zadar it was incumbent on the parties concerned to respect the Pozitive Law. With this object in view a special care and duty were entrusted to the notaries-public and to the examiners alike. These functionaries were being called to dispense justice in those cases when a judge was absent or was related with the defendant. In the Zadar Statute of 1305 we find very few prescriptions regulating functions of the communal officials including to them the Count himself. This omission can be ascribed to the fact that all ordinances had been set out in the capitularies which were together compiled in a special book. From the tenth century, when the first extant documents date, which disclose and differentiate clergy, noblemen and commoners, since then we perceive less and less of the Zadar citiziens to be represented in the communal assembly. Towards the end of the twelfth century the cleargy had been exempted altogether from participating in any communal function while the commoners followed them towards the fourteenth century at the time when very probably the Grand Council was reserved exclusively for the noblemen. From that time onwards nobody could have been elected in the Grand Council whose father and grandfather were not members of this ansembly. Likewise, for any other official-communal function the commoners could neither be elected nor they could elect somebody else. As regards those persons whose residence was outside the city's walls (districtuales) they were considered, regardless their social standing, to be like any other commoner unless were specially admitted to be acknowledged as citizens of Zadar (noblemen). Further, the commoners were admitted to exercize only those functions which were not been determined to be approved by the Grand Council. Consequently, we can infer that during the peak of its development this Commune was only represented by the nobility.

It should to be pointed out that the jurisdiction of the Comes and of the Zadar Commune had not been confined within the precinct of the Zadar city only, but it embraced all the territory of this city's district.

In the second part of his analyze: Fundamental thoughts in connection with the Zadar Statute of 1305., the author according to the available sources at his disposal has established that the denomination »Districtus Iadre« made its first appearance not before the twelfth century. This assertion does not disown the fact that this district existed earlier as well. The historical sources, dating from the tenth century, allege that the territorial district of the Zadar jurisdiction extended then only on islands, mainly on those being known under the name of the Zadar archipelago and which embraced the islands of Ugljan, Pašman, Dugi otok, Molat, Vrgada and Silba. This statement has been confirmed by other historical evidences as well, with the only exception that the said territory was enlarged by the following islands of Pag, Maun, Žirje and many other which had not been mentioned during the tenth century, for the fact that they were not being inhabited at that time yet. The territory of the Zadar district on the mainland-side was being then confined only to a very narrow belt where the city itself was situated and probably to its suburb, which had to be conceded by the Croatian King Krešimir IV for the reason that this city ceased to pay then the stipulated tribute to him owing that it was being then incorporated into the Croatian State.

During the twelfth century the Zadar district embraced all the territory along the littoral up to Petrčane and Filip Jakob while on the mainland-side it extended itself from a line linking Cap. Skale with the main road which connected Nin with Zađar, then following the same main road towards inland in order to reach the direction which passed through Bokanjačko Blato, thence towards east and passing Miljašić Jaruga then due towards Zemunik. From Zemunik the boundary stretched due south passing trough Babin Dub then followed south-eastern direction towards a line which connected Gorica-Vrbica and thus closing on Filip-Jakob. As we can see, the boundary which connected Zemunik-Gorica-Vrbica and Filip-Jakob was not a straight line, on the contrary, it was a meandering track which partly very closely approached the coastline. In the year 1324 the said boundary underwent a great modification and since then until the downfall of the Zadar Commune in 1409 it was left almost unchanged. During the second middle of the fuorteenth century this Commune's territorial

jurisdiction embraced the whole Zadar archipelago including as well the island of Pag, while its inland extent included all the territory which was partly mentioned afore, i. e. from Cap. Skale reaching the road which linked Nin with Zadar then embracing Diklo through Bokanjakc Blato embracing Miljašić Jaruga, Murvica and Smoković then diverging towards Smiljčić whence straight towards Sv. Juraj passing Biljane then descending directly to Jošane, Gorica, Vrbica towards Rogovo thus reaching the coast line by Biograd na Moru. Considering the ethnological conditions of the Zadar district it is every evidence that the population living on its territory despite all vicissitudes during the centuries, remained Croatian. This incontrovertible fact can be substantiated by the toponymy itself whereby all the regional names, save three toponyms, are of the Croatian origin. In conclusion, it should be pointed out that we meet the same toponyms in the oldest Croatian historical documents which still are extant.

In treating the third part of the Fundamental thoughts in connection with the Zadar Statute of 1305 the author exposes the gradual development of the Zadar legislation as it had been till the fifteenth century establishing the fact that the evolution of this city's »particular law« unfolded itself from the Common Law in order to attain by a progressive changes the status of the city's Statute Law. Thus we may conclude that development of its legislation had been amply conditioned by an economical progress and well-being of its citizens. Further, the old Common Law, a reflex of the symbiotical economy between this city and the Croatian hinterland, coupled with very restrained economy as being conditioned by cultivation soil, cattle-breeding and fishery undoubtedly imposed a necessity of establishing a barter system law which as such regulated every commercial intercourse between the city and village.

By consolidating itself internally and externally this city gradually established its seaborne trade which gave a large impetus to its monetary economy. From this moment on there began to flourish trade and handcraft, inside as well as outside this city, conditioning thus an augmentation of the commercial relations which made necessary a bilateral juridical interventions, especially as the Obligatory and Maritime Laws were concerned. On the other hand, owing to very developed interchange of goods between the city and its immediate neighborhood a necessity for establishing a special law was imposed, a kind of the customary law, which was neither urbane nor village's law, but a law

which reflected a higher status of the economical condition of this city and its adjacent territory. In view of an incessant progress and well-being, being conditioned by the development of the sea-commerce, a substitution of the old regulations and prescriptions with the new ones necessitated in itself. When towards the end of the twelfth century the city's economical development attained its culmination, at the same time it began almost imperative to find a mode whereby to correlate the provisions of the city's Common Law with the new economical conditions and new exigencies. It is not to be wondered, therefore, why this city so eagerly adapted itself to the learning which was imparted by the Bolognese and Paduan Law-Colleges which institutions just then rigorously applied themselves as to how adapt the scientific legislation to the practical. As a matter of fact, the Roman Law, as had been interpreted by the glossarists themselves, imparted accurately all those terms for the complicated juridical cases which had been preponderant in the jurisprudence of this city.

The first influences of the glossarists in Zadar could be traced by the manifestation of notaries themselves who issued the legalized documents which had all the necessary formal aspects. However, for the adoption and interpretation of the glossarists learnings the leading part had to be due to the judges of this city, who in executing their professional duties had ample opportunities to be confronted with many complicated and difficult cases which could be not solved according and in conformity with the old jurisdiction and practices. It goes without saying that these learned and versatile functionaries were forerunners who submitted their propositions as regards new reforms of the old law to the Grand Council. Thus by being rectified and amended, then combined with the new provisions the old juridical precepts had been approved and sanctioned by the Grand Council. In the course of the thirteenth century this new city's law became to be called Statute which denomination very probably derived its name from the word »Statuimus« meaning to be approved or enacted by the Grand Council. Considering the fact that in course of time these statutes were issued and enacted in considerable numbers it necessitated in itself to collect them in a compilation. Thus the first issue of this compilation appeared somewhere between the years 1250 and 1260 when it was only privately announced. The Grand Council made it officially known towards the end of the thirteenth century and subsequently this Statute came into force in 1305. It should to be pointed out that the

statutory law which was embodied in the Statute of the middle thirteenth century defined in the main the old Common Law which had been amended and reformed by the new enactments, while its publication which came into force in 1305 manifests in substance »the new law« according to Accursius.

The third part of the treatise The Statute of the Commune of Zadar of 1305., which comprises almost four-fifth of this study, is an analysis of the Statute Law of Zadar-city of 1305 being divided in eight sections, to wit: 1. The Elements of the Statutory Law, 2. The Personal Law, 3. The Family Law, 4. The Property Law, 5. The Liability Law, 6. The Maritime Law, 7. The Inheritance Law, 8. The Civil Legal Proceedings.

The first section: The Statutory Law deals with elements of the Statutory Law, its notion, further its territorial and periodical importance, then legal relevant facts, legal procedures, proxy and elapse of time.

The second section: The Personal Law deals with legal ability, ability to act and juridical persons. In analysing the legal ability there are treated the various categories of individuals having a limited legal ability i. e.: 1. Children under paternal guardianship, 2. Servants, 3. Tenant-farmers, 4. Feudatories, 5. Secular and monastic clergy, 6. Plebeians, 7. Infamous and 8. Aliens.

The third section: The Family Law treats about family, personal matrimonial rights, matrimonial belongings, paternal authority and guardianship.

The fourth section: The Real Property Law deals with realities, properties, ownership, acquisition of ownership as regards to confiscation and forfeit of ownership, limitation of ownership, notion as to owner's relation forms, easement, emphyteusis and mortgage (pignus, tenuta).

The fifth section: The Liability Law deals with evolution of the liability law, its origin and contents of liabilities, subject to liability, liability law, its origin and contents of liabilities, subject to liability. gements, bequests, legacies contract, sale contracts, donations, mortgages, lease stipulations, mandate, compromise and other obligations deriving from contracts) then liabilities deriving from delicts.

The sixth section: The Maritime Law treats about ships, their seaworthiness, their cargoes, crews, and their fighting strenght.

The seventh section: The Inheritance Law deals with Prestatutory Inheritance Law, Statutory Inheritance Law which treats especially about summons to inheritance under testament, then summons to inheritance under law, legitimate inheritance rights, testaments' executors, inheritance claims, legal heirs, heirs-apparent and legates.

The eighth section: The Civil Legal Proceedings deals with jurisdiction of court, court of law (curia domini Comitum, curia maior, curia minor, curia iudicum de mobili ventilandis, curia consulum et maris and curia examinatorum and temporary abolition of curia, special courts, courts of appeal, organization of the judicature of Zadar in 1409.), persons in civil proceedings (judge, plaintiff, parties to a lawsuit, law-suit guarantee, attorney, barrister), Civil proceedings (summons to hearing, institution of legal proceedings, contempt of court, objection to process, process' delay and its means, legal proceedings and its commencement, testimonies, citing of proofs, verdicts, distraint), legal redress (abstention from action, procurator's recall and appeal), Court's judgment and warrant.

DRŽAVNI ARHIV
U PAZINU 17